

RAD

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

KNJIGA LXXXIX.

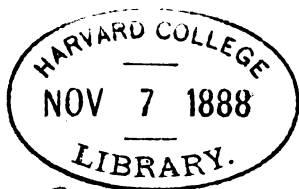
RAZREDI FILOLOGIČKO-HISTORIČKI I FILOSOFIČKO-JURIDIČKI.

XXI.

U ZAGREBU 1888.

U KNJIŽARNICI JUG. AKADEMIJE L. HARTMANA (KUGLI I DEUTSCH).

Slav 810174
~~VIII 261~~
~~Slav 1301~~

Bright fund.

Sadržaj.

	Strana
O Dubravci, drami Ivana Gundulića. U proslavu Gundulićeve tristo- godišnjice. Od dra. Fr. Markovića	1
Kako je rabila riječca <i>črez</i> (novojslovenskoj knizi do prije 50 godina. Od M. Valjavca. (Završetak.)	25
Veznici u slovenskijem jezicima. Od dra. T. Maretića. (Nastavak.)	61
Religija Srbâ i Hrvatâ na glavnoj osnovi pjesama, priča i govora narodnog. Dio VI. Gromovnik Perun i Oganj. Od N. Nodila .	129
Misli i djela biskupa Strossmayera. Od T. Smičiklase	210
Književna obznana. Crtice iz hrvatske književnosti. Napisao Ivan Broz. Sveska prva. Uvod u književnost. Zagreb. Naklada „Ma- tice hrvatske“ 1886. Od dra. T. Maretića	225

O Dubravci, drami Ivana Gundulića.

U proslavu Gundulićeve tristogodišnjice.

*Čitao u javnoj sjednici jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne
9. siječnja 1888.*

PRAVI ČLAN DR. FRANJO MARKOVIĆ.

Navršilo se jučer tri sto godina, što se je u Dubrovniku rodio Ivan Gundulić, komu hrvatski te srbski narod i sav slavenski rod priznaje slavu jednoga od prvih i najplemenitijih svojih pjesnika. Te slave dostao se je Ivan Gundulić može bit više po idejahn, koje se u njegovih djelih ogledaju, nego li po sjajnih krasotah pjesničkoga sloga. U ovo tri vieka dosta se je promienio ukus obzirom na oblike pjesničkoga prikazivanja i na pjesnički slog; ali vriednost onih ideja, koje se u Gunduliću ogledaju, nije se promienila. To su one iste ideje, koje su sjajna obilježja Dubrovnika u njegovom poviestnom razvoju. Po svom položaju, postanku i razvitku Dubrovnik je gojio predaju staroklasičnoga grčkoga i rimskoga knjižtva i s njom spojenu ideju humanizma; on je ideju humanizma izmirivao s idejom kršćanstva; on je na osnovu tako udruženih onih dviju ideja oživotvarao ideju slobode nutarnje i vanjske; on je, uporabljujući svjetlo tih ideja na sav rod, čijim se je pripadnikom nazivao i s ponosom čutio, s vidika tih ideja motrio i njegovao ideju slavenstva. Znamenitost Ivana Gundulića stoji u tom, što je on te ideje, tu dušu svoga rodnoga grada u sebe primio, te krepko i sjajno u svojih pjesničkih djelih prikazao. Kako ih je prikazao u Dubravci, to ću nastojati ovom razpravom iztaknuti kao malenim prilogom k proslavi tristogodišnjice velikoga genija Gundulića; genija, koga su vriednost cieniti znali ilirski preporoditelji hrvatske knjige, kadno su g. 1838 na dan 20. prosinca častili ovdje u crkvi sv. Katarine dviestogodišnju spomen njegove smrti, a počimajući izdavati ovdje g. 1844. prvi put njegova cjelokupna djela, izjavili

u predgovoru želju: „do se pod krjepkim' i blagim' zrakami Gundulićeva duha duh naroda našega oporavi i osviesti“.¹

Slobodu Dubrovnika slavi Gundulić u svojoj drami Dubravci. Tu slobodu iztiče u 16. vjeku prva tiskana poviest Dubrovnika, od Serafina Razzia, veleći: „Dubrovnik jedini je grad u Dalmaciji danas slobodan“;² tu slobodu iztiče u 17. vjeku Palmotić u stihovih: „.. sciat Itala tellus, haud Ragusinis serpere terris barbariem, ingenuas sed libera stare per artes moenia“; tu slobodu iztiče u 18. vjeku Bošković u stihovih: „... *libertate perenni, grandibus ingeniis, et nobilitate vetusta, dulce mihi natale solum, Ragusa!*“³ Ta sloboda kolika bijaše svetinja Ivanu Gunduliću, pokazuju rieči njegove u posveti „Suzâ sina razmetnoga“ od godine 1622., gdje no veli: „Neka naš Dubrovnik pred sudcem obćeniem i pred Bogom od vojska... odvjert nadje, obranu stigne, štiti izprosi osobitom vladanju, vlastitom gospodstvu i čistomu dievstvu, u komu po višnjoj milosti naša sloboda neoskrvrnjena veće od tisuću godišta uzdržala se i sahranila, što dopusti i u naprieda svemogućea vlas'.⁴ Kako je Gundulić u naponu svoje umne snage, u svojoj četrdesetoj godini, slavio slobodu Dubrovnika; kako je on shvaćao bivstvo njezino i uvjete i posljedice njezine: to razabiramo podpuno iz njegove drame Dubravke, prikazane u Dubrovniku god. 1628.

Sadržaj i smisao Dubravke mogao bi se, po prvom dojmu, označiti ovako. Po liepom običaju, koji su zakonom ustanovili pradjedovi, svetkuje se svake godine jedan dan na čast božice slobode, da bi se neprestanom spomenom slobode žarila od koljena do koljena ljubav za obćeno dobro; s tom svetkovinom slobode spaja se na večer, po ustanovi pradjedova, vjeritba i pir najljepše djevojke s najljepšim mladićem, kao simbol, neka se u skladu i miru život države provodi. U zoru toga svečanoga dana zaklanja se u Dubrovnik i nalazi u njem sigurno utočište starac Dalmatinac, koji krjepko i živo prikazuje razliku medju slobodnim sretnim Dubrovnikom i podjarmljenom nesretnom Dalmacijom. Prikazavši ovako pjesnik vriednost slobode, koju uživa Dubrovnik, crta moralne mane, koje su se stale uvlačiti u život dubrovački, te koje su podobne podkopati njegovu slobodu. Te mane prikazane su

¹ Predgovor, str. V i XII, u: Ivana Gundulića Osman. Zagreb, 1844.

² Razzi Serafino, La storia di Raugia, Lucca 1595. Pag. 121.

³ Appendini, Notizie storico-critiche. Ragusa, 1802—3, II, pag. 4.

⁴ Ivana Gundulića različite pjesni, str. 3; Zagreb 1844.

navlastito u četirima licima drame: u satirima Divjaku i Vuku, u pastiru Zagorku, u Pelinci; pak još u tom događaju, da oni, koji imaju dosuditi najljepšu djevojku najljepšemu mladiću, zavedeni zlatom dopitaju prvu krasoticu Dubravku ružnomu bogatašu Grdanu, u mjesto — kako bi se po obćem glasu očekivalo — čestitomu Miljenku. Ali bog ljubavi zaprieči nenaravni savez i učini, da se ipak, na obću volju i radost, vjenča Dubravka s Miljenkom. Tako se održaje stari običaj i zakon, božici slobodi prinese se zavjetni darovi, njoj na čast odlažu se prionule mane, i pjeva se na koncu uzhitna himna slobodi.

Ovako shvaćeni sadržaj i smisao Gundulićeve Dubravke razsvjetljaju podaci iz poviesti prosvjetne, političke i književne, koji imaju odgovoriti na ova poglavita pitanja: Koje su sbiljne dubrovačke svetkovine povodile Gundulića, da je onako pjesnički prikazao svetkovinu slobode? Koji je sbiljni poviestni temelj onakovoj njegovoj slici Dubrovnika i Dalmacije? Koji su stariji književni uzori utjecali na Gundulića, da je u onakovu obliku sastavio svoju dramu Dubravku?

Glavni temelj Gunduliću. da je u Dubravci prikazao onakovu svetkovinu slobode, bila je jamačno svetkovina sv. Vlaha, zaštitnika dubrovačke republike, ili, na dubrovačku rečeno, slobode. Opis te svetkovine imamo već iz sredine 15. vieka, od Philippa de Diversis,¹ koji kaže, da na blagdan sv. Vlaha, dne 3. veljače, po podne poziva knez dubrovački plemenitu mladež obojega spola, te se igra kolo i čini veselje uz trublje i frule, a kadšto mladići izvođe junačku igru, koja se opisuje nalik na sada nazvanu „alku“; a da se posebna još svetkovina sv. Vlaha slavi obhodom dne 9. ožujka na uspomenu godine 1400, kadno je Dubrovniku spasena sloboda, bivši odkrita urota skovana proti njoj. — Obsežniji opis imamo od konca 16. vieka u spomenutoj poviesti Dubrovnika od Razzia.² Po njem potječe svetkovina od g. 871, kadno su Mletčani htjeli varkom osvojiti Dubrovnik, ali ga je spasao sv. Vlaho, te mu za to Dubrovčani podigoše crkvu i učiniše ga zaštitnikom republike; prema tomu biti će rieči u 1. prizoru Dubravke: „Ovo dan je, ki dohodi jednom nami na godište, u ki sladkoj mi slobodi činimo ovdje svetilište, — sladkoj slobodi i od časti i od uresa vjekovita,

¹ Philippi de Diversis, Ragusii descriptio, 1440; pars IV, cap. 2 i 12; izdanje Brunelli-a u programih Zadarskoga gimnazija 1880—2.

² Razzi o. c. pag. 20, 54, 135—138.

u kôj *niče* i *uzrasti* Dubrava ova plemenita.“ Opisujući samu svetkovinu, pripominje Razzi, da se tu može pjevati s Davidom (psal. 132): „Eto kako je dobro, kako je ugodno, da borave braća skladno sjedinjena“, na što nalikuju rieči u Dubravci (čin II, prizor 1, i čin III, konac): „Ovi dan se slavi, ... da se u miru dni vode sried sklada; — u jedinstvu, u ljubavi neka draži dan izlazi.“ Iz Razzijeva opisa svetkovine crkvene i svjetovne vadimo samo one njeke crte, kojim ima pjesničkih nalika u drami Dubravci. Na večernji u oči blagdana sv. Vlaha mnoštvo bratovština u obhodu polaže darove na oltar zaštitnika slobode, što traje do preko zahoda sunca; u Dubravci na koncu, u večer, prinose se zavjetni darovi božici slobodi. Na dan sv. Vlaha u crkvi poslie evangjelja svećenici pjevaju a sbor pet puta cdpieva „salus et vita“, na posljedku knezu republike „salus, vita, honor et victoria“; nalik na to je na koncu Dubravke svećenikov pjev i višekratni sborni od-pjev na čast slobode. U oči blagdana čini se po gradu smotra seoskoga pučanstva s kopna; u njegovu obhodu ide i nekoliko krabulja, koje pjevaju, veli Razzi, njeke svoje slavenske pjesmice preliepa napjeva; a na sam blagdan po podne čini se obhodna smotra pučanstva s otokâ, i vojske. Onim krabuljam odgovaraju u Dubravci tri satira i njihove šaljive i pirne pjesme narodnoga kroja; onomu tolikomu skupu pučanstva odgovaraju u Dubravci rieči (III, 3): „Ah kâ čeljad, mnoštvo koje sabralo se sa svih strana, i star i mlad svak došo je na slavljenje blaga dana; sve su vile, svi pastiri s vrstom svakom ženâ i ljudi, i gorani i satiri dotekli su oda svudi.“ Što Razzi govori o drugoj svetkovini u čast sv. Vlaha, na dan 9. ožujka, tomu ima u trojem obziru pjesničke nalike u Dubravci. Godine 1400. malo da nije, piše Razzi, po uroti četiriju mladića, zlatom bosanskim podmićenih, pao Dubrovnik u ruke bosanske; ali posredovanjem sv. Vlaha urota se odkri, grad se spase, pak na uspomenu toga čini se 9. ožujka obhod u crkvu svetca zaštitnika republike, te se u obližnjoj logjiji besjedi propovied o slobodi. U Gundulićevoj Dubravci, koja je sva, a navelastito završetkom svojim, pjesnička propovied o slobodi, po zlatnom mitu mal da ne dobiva Dubravku Grdan, ali božanstvo to u posljednji čas zaprieči, radi čega Ljubdrag kaže (III, 6): „Riet je triebi. vrh vladanja svih na svitu da vladalac višnji s nebi ima pomnju posobitu; da se *on* danas ne nadkloni vrh Dubrave ove naše, po tle idjahu svi zakoni, sloboda se satiraše“.

Napokon treba uzeti na um njeke crte dubrovačkih svetkovina, kako su još za konac 18. i početak ovoga vieka zabilježene od

Appendinia.¹ I on spominje, da na večernji u oči blagdana sv. Vlaha obrtne bratovštine i glavari neklih oblasti prilažu darove svetcu zaštitniku slobode. Za sam blagdan podaje Appendini novu certu, da prije mise u nazočnosti kneza, sjedeća pred palačom, dvanaest gospodja izvodi seoski ples uz pastirska gласbala; one prikazuju mir i obilje raznim simboli, kao: posudami ulja i vina, vienci povrća, košaricama kruha, grančicama masline, a zatim zapovjednik mornarice upravlja na zaštitnika republike čestitku, zvanu „laus“. Tomu odgovara konac Dubravke, gdje deset lica prinosi darove slobodi, medju iniem grančicu masline, ružicu, med, čašu vina, košaricu trešanja, sira itd., a svećenik govori napokon „molitvu“ o miru i obilju, te na slavu božici slobodi. Mir iztiče se na blagdan sv. Vlaha po podne tim, što se, izvedši čete prividan boj, javlja završetak njegov knezu riečmi: „naši su pobiedili, sve je mirno i bez pogibli.“ Potanje govori Appendini o trima krabuljama. Još danas, kaže, čuvaju Dubrovčani stare običaje, te se na poklade i na njeke druge dane pučkih svetčanosti vidjaju tri pučke osobe preodjevene u krabulje, koje prikazuju Marta, Baka ili Silena i Dianu; one obilaze gradom uz diple i bubanj plešući seoski ples. Takove tri krabulje igraju i po podne na blagdan sv. Vlaha na oči knezu pod triemom palače. Prvoga svibnja obhodi po gradu bratovština postolarâ, liepo odjevenih, izvodeći dražestan ples, a jedan je od njih zakrabuljen kao Bembelj, to jest Bako ili Silen, sav u zelenilu i cvieću. Još spominje Appendini, da u oči sv. Vida i još neklih svetaca mladež preskakuje oganj i oko njega pleše, urešena vienci na glavah i kličući u slavu svetcu. S krabuljama Marta, Baka i Diane dovodi Appendini u svezu stari pučki pripjev „Hoja, Lero, Dolerije.“ U drami Dubravci sve se kiti cviećem i vienci; u drami Dubravci tri satira, od kojih se jedan bio preodjeo u žensko ruho, igraju kolo i pjevaju uz onaj pripjev: „Hoja, Lero, Dolerije“, a prije toga jedan satir svira u sviralu, drugi puše u diple, a trećemu se naredjuje, da u bubanj udara na piru. Pa kako po Appendiniu knez i vojskovođa čine za svetkovine sv. Vlaha sjajne gostbe, tako se u Dubravci pod konac čine priprave za pirnu gostbu.

Po svem tom može se tvrditi, da je Gundulić ono, što je često gledao u sbiljnoj svetkovini zaštitnika slobode dubrovačke, prenio u pjesnički sviet, i upotriebio za svoju Dubravku navlastito i ono,

¹ Appendini o. c. I. pag. 177—181; 196; 54—64.

što je u pučkih zabavah bilo ostataka iz davnih poganskih vremena. Ni pjesnički ni vjerski obziri nisu mu dopuštali, da prikaže istinitu sbilju dubrovačkoga blagdana slobode, nego je sve prenio u staro doba: Dubrovnik pretvorio alegorički u dubravu (na što ga je putilo samo ime grada i poviestna predaja o postanku njegovu),¹ Dubrovčane u pastire, crkvu u hram Lera, boga ljubavi. Ovakova potrebna pretvorba sbiljne svetkovine slobode naravski ga je privodila k obliku pastirske drame, koji je on našao kod svojih predhodnika dubrovačkih i kod Talijana. Kako je Gundulić taj oblik pastirske drame samostalno upotriebio, o tom će biti rieč poslie.

Prelazimo na drugo pitanje: Kako Gundulić prikazuje u Dubravci političko i društveno stanje Dubrovnika i Dalmacije? Koliko ta njegova prikaza odgovara poviestnoj sbilji?

Pošto je u prvom prizoru drame naznačena narav i svrha dubrovačke svetkovine slobode, odmah u drugom prizoru dolazi starac Dalmatinac, koji se je utekao u Dubrovnik, da „shrani starost svt̃ i oddahne bez sile u gnjezdu sladkomu slobode premile“. Taj starac ovako prikazuje razliku izmedju Dalmacije, koja je pod mletačkom vlastju, i slobodnoga Dubrovnika. „Primorja naša sva u ništa sila sbi: Dubrava sama ova vlada se po sebi. Po njih svih srdita zvier (t. j. lav mletački) trči i hrži i stiže i hita i u noktieh svojih drži: ovdje čut zle zvieri ni inoga glasa ñ, neg što sám žuberi tih slavie na grani (t. j. ovdje sám slovinski jezik vlada u pokoju). Tvrda u nas nije kuća, da od sile prehude bludnika goruća otcu kćer zabljuje: ovdje nije sirote, k̃ sila potište, ni se boji sramote, tko ju sam ne ište. Toliko je vladanje silno u nas, da se ti žena, djeca, imanje ne može tvoje rieti: u mjesti je ovemu slobode čestit dar, svak sebi i svemu svomu je gospodar. Razlog, pravda i mjera svemu je zlato u nas, prodava na nj vjera, život se, duša i čas': duša i čas' ovuda ne ide za platom, ni mjere u suda pritežu pod zlatom. Stvari u nas tē nije, kóm voljan mož' se čut, kupovat triebi je, ako hoć' odahnut: vrsta ovdje svakoja u častnoj zabavi sried mirna pokoja veselo boravi. T̃iem težko nam svime i lele vrh svega pod jarmom težkime gospodstva tudjega; a blago sviem vami, k̃i on čas s poroda slobodni i sami sebi ste gospoda. Da uzdrži višnjja vlás' u biću vas tomu! A tko ište zlo na vas, zlo našo na domu!“

¹ Razzi o. c. pag. 40.

Znamenitost te slike Gundulićeve za smisao njegove drame razabira se odatle, što tu sliku posvema potvrđuje poviest.

Poviest posvema potvrđuje Gundulićevu sliku o stanju Dalmacije pod mletačkom vlastju.

Da je u mletačkom životu od konca 16. vieka sve to više mah otimala razvrtačenost i bezputna nasilnost patricija, to crta u svojoj čuvenoj poviesti privatnoga života Mletaka Molmenti;¹ on napominje iz god. 1583. nekoga Alfonsa Piccolominia, koji da je još posve mlad poubijao do 370 ljudi, a iz god. 1640. nekoga conte Odorico Capra, koji da je sa svojom četom od obiesti plienio, mučio i ubijao ljude.

Što je pak na po se u Dalmaciji bivalo, to vidimo u izvornih poviestnih podateh g. Š. Ljubića,² koji posve potvrđuju Gundulićevu sliku. Obći providur Pasqualigo g. 1614. javlja mletačkoj vladi stradanje njezinih dalmatinskih podanika, koje da muče i razdiru mnogi od onih, koji su im postavljeni za oblastnike. Obći providur Bernardo g. 1656. javlja mletačkoj vladi, da su iztragom dokazana oblastniku na Braču, Alvižu Duodu, mnoga nesnosna nasilja proti časti, životu i imanju podanikâ, naime da je napastujući mnoge žene provaljivao u kuće im, oružjem progonio muževe i rodjake im, češće ranio muževe ili radio im o životu i dao ga ukinuti, njeku ženu, odolievšu njegovoj napasti, na smrt izranio bodežem; nadalje da je prodavao sudovanje, prodavao sama sebe, i u dvorištu svoje palače pokolj činio. Godine 1650. izvješćuje Foscolo u Mletke, da jadni Dalmatinci proklinju, što su podpali pod mletačku vlast. — Od kako su godine 1409—21. Mletčani posvojili dalmatinske krajeve i gradove, sve to više su im otimali stara prava i povlastice, tako da napokon od njih nije ostajalo ništa do puke sjene; sve to više su tudjinštinom iztiskivali domaće, tako je n. pr. u napatku na kneza trogirskoga g. 1441. naloženo, da nitko, komu je žena Slovinka (uxor slava, dalmatina) nemože uživati javne plaće; podjarivali su razdor i mržnju u stanovničtvu, tako n. p. obći providur Pasqualigo god. 1602. piše mletačkoj vladi ovako: „potrebno je, da tvoji zastupnici oprezno i vješto podbranjaju u Dalmaciji naravnu neslogu i mržnju medju plemići

¹ Molmenti, *La storia di Venezia nella vita privata*, 1885. pag. 356 do 362.

² Ljubić Š. *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske*, II. str. 192, 200, 271—284. — Poredi: Smičiklas, *Hrvatska poviest*, II, strana 269—272.

i pučani, koju je, ne znam smiem li reći, sam Bog dao“. Mletačka je vlast upotrebljavala mučila u političke svrhe, globe i progonstva, s kojih je zemlja sve to više propadala u siromaštvo i pustoš; ona je priečila trgovinu i obrt. Strogo bijaše Dalmatincem zabranjeno, dovoziti od drugud osim iz Mletaka ma i najmanje i najprostije stvari, a izvoziti i kamo osim u Mletke; ne bijaše dopušteno ni živž voziti iz grada u grad u Dalmaciji; god. 1452. bi zabranjeno pod globu od 500 dukata kupovati sukno u Dubrovniku. Veliku brodogradnicu na Korčuli stigoše g. 1669. takove zabrane, da se je majstorstvo do skora razišlo i zaklonilo navlastito u Dubrovnik. Mastionicu, od starine postojalu u Šibeniku, zatvori mletačka vlada g. 1446; strojarstvo na Hvaru zabrani. Nije čudo, da je takovo stanje, koje se je slično podržavalo za sve doba mletačke vlasti nad Dalmacijom, radjalo u zemlji velikim nezadovoljstvom. Godine 1625, tri godine prije, nego što je Gundulić u Dubravci prikazao onakovo uzdisanje Dalmatinca za slobodom dubrovačkom, čitao je dalmatinski vrhovni providur Molin u svom izvještaju pred mletačkim senatom medju iniem ovo: „Kod plemića u Dalmaciji, koji na nestalnost sreće odbijaju tjeskobu svoga sadanjega stanja, čvrsto se čuva uspomena na njevakovu njihovu staru slobodu, pak pošto misle, da su njekoč bili u jednakih prilikah kako susjedi im i zemljaci Dubrovčani, nije čudo, da ih još spopada želja izjednačiti svoje stanje s dubrovačkim“.

Gundulić je dakle svoju sliku stanja dalmatinskoga, koju je zadahnuo živom samilošću i postavio ju za opomenu svojim sugradjanom, prikazao žalostuu istinu. Sto godina poslie udari ta istina u oči i samim Mletčanom, kadno Foscarini pisaše: „potraje li to stanje, to do skora oblasti neće više upravljati podanici, nego čuvati krš i kamen i hrpu prosjaka“; kadno mletačka vlast pošiljaše nove te nove iztražne odbore, koji napokon god. 1790. u svom izvještaju izjaviše, „da su navlastito spoznali to, da dosadanja vladavina nebijaše podobna donieti nikakova dobra dalmatinskomu pučanstvu“, a Grgur Stratico predade tomu odboru spomenicu, u kojoj veli, da je „razgatio sustav, koji smiera na poživinčenje ljudi“; tu izreku potvrđuje i englezki pisac Wilkinson,¹ veleći, da je „mletačka vlada Dalmatince hotimice podržavala u neznanju, da ih u robstvu drži“.

¹ Wilkinson (Lindau) Dalmacija i Crnagora I, pag. 200.

Povjestnica posve potvrđuje i napomenutu Gundulićevu sliku vladanja dubrovačkoga. Talijan Filippo de Diversis sredinom 15. vieka piše,¹ da je Dubrovnik svakomu luka najpouzdanija i pokoj najsigurniji; jer tko u toj državi stanuje, ne boji se nasilja ni nepravde, sigurno živi, te bez pogibli za život ili imanje gleda u oči i neprijatelju svomu, ako se desi u gradu; s toga je kod Slavena, veli taj Talijan, nastala poslovice: zec, kojega gone lovci, ulazi u sigurno utočište, kad stupi u Dubrovnik. Ali tko u Dubrovniku traži svoje pravo, zadobije ga; jer Dubrovčani hoće, da njihov grad bude „domus justitiae et fons rectitudinis et aequitatis“. Divno je, veli on, kako Dubrovčani mirno, bez oružja, bez nasilja i varke pridobivaju okolne krajeve i puke, te su tako, različno od svih drugih država, mirno i ljubazno razširili svoju vlast. On spominje takodjer veliku brigu za sirote i druge potrebnike, veliku smjernost i uljudnost mladjih i starijih plemića. — Koncem 16. vieka Razzi, koji je baš u godini Gundulićeva rođenja došao bio iz Italije, pozvan na privremenu upravu nad biskupije dubrovačke, kaže u svojoj poviesti Dubrovnika,² da plemići, u kojih je vladanje grada, postupaju s pučanstvom veoma dobrostivo i blago. To može on, veli, sigurno tvrditi po obćenitom svjedočanstvu svih podanika, da im nikada nije bilo trpjeti nikakvih tegota od plemića, koji da s njimi kao s braćom postupaju, za blagostanje se njihovo brinu, te s toga se dobro i u obilju živi u državi dubrovačkoj. Može bit nema danas, veli Razzi, na svietu kraljevstva ili republike, gdje se ljubaznije postupa s podanici, gdje vladaoi i knezovi podnose za blagotu svojih podložnika veće napore i pogibli, nego što u republici plemića dubrovačkih; tuj Razzi završuje s onakovom apostrofom na sretni i blaženi Dubrovnik, kakvu u Gundulićevoj Dubravci izriče onaj stari Dalmatinac. — Razzijevu pohvalu potvrđuje u 18. vieku englezki pisac Watkins, koji svoju ocjenu dubrovačke vladavine završuje ovako: „u koliko poznajem druge narode, ne ustručavam se nazvati Dubrovnik najmudrijom, najboljom i najsrećnijom od svih država“.³ Matija Ban u svojem „Zrcalu poviestnice dubrovačke“⁴ pokazuje potanko, koliki su dobrotvorni zavodi postojali u Dubrovniku, kolika je bila

¹ Philippi de Diversis, l. c. pars IV. cap. 15 i cap. 12.

² Razzi, o. c. pag. 118—120.

³ Kod Appendinia, o. c. I. pag. 191, 192.

⁴ Matija Ban u: „Dubrovnik, cviet narodnoga kujižtva“ svez. I, II, III, god. 1849—1852.

mudrost, pravednost, dobrotvornost vladavine, kolik po svietu ugled sudovanja dubrovačkoga, kako povoljno stanje stališa građanskoga i pučkoga i vrste služee, pak veli: „kad se sve to pomisli, kojemu je ikad narodu lakše i ljepše bilo nego dubrovačkomu?“ Po Appendiniu, u kojem ima mnogo dokaza na čast dubrovačke vladavine, već je Sabellico jezgrovito kazao: „Ragusa, civitas libera, moribus et legibus optime instructa“.

Sve to dovoljno potvrđuje Gundulićevu sliku vladavine u Dubrovniku; a onu njegovu izreku, da tuj „sam slavie žuberi na grani“, potvrđuje bujni cvat hrvatskoga pjesništva u Dubrovniku tijekom 16. i 17. vieka, čemu je mnogo doprinosila narodna pjesma i domaći odgoj; jer je ženski sviet govorio samo hrvatski. Gundulićevu sliku Dubrovnika, pravo prozvanoga slovinskom Atinom, liepo potvrđuju i ovi stihovi Korčulanina Ivana Vidala iz 16 vieka: „Dubrovnik, grad svitli i slavan zadosti, svake bog nadili obilno milosti. Gospodom ga uredi, zakonmi i pravdom, razlicim uzvisi imanjem i blagom. Svuda ga jes' puna slava, svud on slove, hrvatskieh ter se kruna gradova svih zove“.¹

Proslavivši Gundulić riečmi bjegunca Dalmatinca vladavinu Dubrovnika, prikazuje u načinu, kako Dubrovčanin Radmio prima toga bjegunca, drugu krasnu crtu dubrovačke vladavine, to jest njezin postupak s gostovi, navlastito s nesretnici, koji se utjecahu u Dubrovnik. Radmio veli starcu Dalmatincu (I, 2): „Ti si doć mudro obro, prijatelju, pod sjeni od mjesta, gdje dobro gosti su primljeni; jer odkad najprije ničie ova dubrava, i odkad se obstrie slobodniem plotom sva: vjera u njoj krjepak stan nadje i steče, s kom je svak slobodan od sile najpreče“. I ovu crtu u Dubravci Gundulićevoj obilno potvrđuje poviest. U mnogih pohvalah gostoljublju dubrovačkomu počam od de Diversisa² u 15-om do Appendinia³ na početku 19 vieka, koji veli, da „nema u svoji poviesti toli gostoljubna grada kako je Dubrovnik“, ne hvali se samo vanredno gostoljubno primanje stranih poslanika i putnika, nego se poglavito hvali ona, kako Matija Ban⁴ kaže, divna najznačajnija, u poviesti svjetskoj može bit bezprimjerna crta, što ta mala republika, premda je toliko ljubila i potrebovala mir, ipak je voljela

¹ Smičiklas, o. c. II, 273—278.

² Philipi de Diversis, l. c. pars IV cap. 11.

³ Appendini, o. c. I, 191.

⁴ Matija Ban, l. c. I. str. 133, 134; Appendini o. c. I. pag. 254, 255, 257—261, 304.

sebe izlagati najvećim opasnostim i žrtvama, nego da žrtvuje nesretnike, koji su pod njezino okrilje pribjegli, nego da povriedi etičku dužnost, koju je na se primila zadavši ujima vjeru, da će ih braniti i pomagati. Ona je sredinom 11. vieka voljela podnieti haranje svoga zemljišta od vojske kralja Bogoslava, nego da mu izruči pribjegu udovu kralja Stjepana; ona je pod konac 11. vieka voljela stradati od sedmogodišnjega obsiedanja kralja Bodina, nego da mu izruči pribjegli Branislavljev rod; ona je s istom požrtvovnošću štitila oko sredine 15 vieka bjegunca Gjorgja despota uzprkos strašnim prietnjam i sjajnim ponudam sultana Murata, a malo za tim Skenderbega uzprkos tomu, što je sultan radi utočišta, njemu i dva i tri puta pružana, svaki put povisivao Dubrovniku danak za povlastice trgovine dubrovačke; ona je, veli Appendini,¹ podala najdivniji izgled čovječnosti i kršćanske ljubavi, kadno je g. 1566 silno roblje, koje je bio podsultan tripoliski zarobio po Dalmaciji, izkupila za veliku ucjenu, te onu djecu, kojoj se nisu našli roditelji, uzela pod svoje. Radi tih i mnogih drugih sličnih djela divne požrtvovnosti prama nesretnikom Razzi u svojoj poviesti² često i često slavi Dubrovnik, zove ga „novom arkom Noemovom“, i napominje izreku sultana Murata, koji da je zapanjen, što mu Dubrovčani nehtjedoše Gjorgja despota predati, uzkliknuo, da neće lako propasti Dubrovnik, u kom se toliko drži do zadane vjere; to je Gundulić liepo opjevao u „Osmanu“ (VII, 136—146).

Gundulić izvedši onakovu, povjestnicom potvrđjenu, prikazu uzorne vladavine u slobodnom Dubrovniku, a opake u neslobodnoj Dalmaciji, čim je izveo jednu osnovnu nit za sastav drame svoje, pokazuje zatim mane društvenoga života, koje su stale podgrizati slobodu Dubrovnika. Te mane prikazuje kao uosobljene u njekih licih drame, navlastito u satirima Divjaku i Vuku, u mladiću Zagorku, u Pelinci, u bogatašu Grdanu, a kori ih na usta njekih drugih osoba drame, navlastito na usta mudroga i rodoljubnoga starca Ljubdraga. To je druga osnovna nit u sastavu drame Dubravke.

Starac Ljubdrag podaje (I, 9) kulturnu sliku o novom naraštaju, koji da u svem ide na gore. Sad sva „Dubrava“, veli, nema onoliko „ovaca“ — što će biti alegorički za brodove — koliko prije

¹ Appendini, o. c. I, 315, 318.

² Razzi, o c. pag. 40, 48, 57—61. 114—118.

sam jedan; prije je sva država cvala s pomnje za obće dobro: sad s nepomnje za nj nazaduje; prije je mladež četiri diela svieta obhodila za napredkom i blagotom, iz daleka se dobro i koristno prenosilo kući, svak je oda svud kao mrav hranu doma donosio: sad se nitko ne umie krenut s mjesta, mladež na jednom mjestu gine „za stupajim pricieh vila“, svak, nehotec trudit se, u nemaru doma životari; prije su ljudi koralj ribali iz mora: sad se samo kamena gora dube; prije nisu prve gospodje znale za haljine od svile: sad ih svaka seljanka nosi; prije u priprostu ruhu mužkarci zlato oda svud u dom dobavljahu: sad zlatno ruho svakomu dom ogoljiva; prije su ženske plele kosu u bielu vrpcu: sad ju pletu u staklo, oko vrata nose krila, na glavi zrcalo; prije se mladež vladala svjetom staraca: sad ni sin od otca neće svjeta. Pošto tako — kaže starac Ljubdrag — „bez znanja u izpraznoj lasti dane traju, nije čudo da — kako mladi Zagorko — ostavljaju imanja s pricieh vila“. „Ali — završuje — u ovomu svemu meni pomoć je ufat sgar s visine na dan ovi, posvećeni našoj slobodi od starine“.

Ovimi riečmi Gundulić jasno pokazuje svoju moralnu svrhu: svetkovina slobode ima dozvati društveni život od stranputice, kojom je pošao. Prikor novoj razkošnoj nošnji, što ga izriče Ljubdrag, popunjuje kašnje pjesnik u govorih satirice Jeljenke i Stojne, Zagorkove matere (I, 10, II, 8, 9.); potanko se opisuje nova nenaravna, luda i štetna kosmetika, i kitljivost, pače nepristojnost u odievanju, te posljedica njihova: nekućevnost i nekriepost; proti novotarskoj napravi veli na usta Jeljenke pjesnik, da je naravna ljepota jedini pravi nakit, ta „i sunce je s nebesi izvrstne ljeposti, zašto se ne resi neg svojom svjetlosti“. (Na sličan način je Gundulić već god. 1622. u „Suzah sina razmetnoga“ I, 27—31 opisao i žigosao nenaravnu napravu bezočnice).

Ako Gundulićev starac Ljubdrag, kao „laudator temporis acti,“ i precрно vidi novo doba; ako i ima već prije Gundulića, n. pr. u Nalješkovićevih komedijah, crtâ o pokvarah društvenoga stanja: to je ipak moralo dosta povoda biti Gundulićevoj tužbi na nazadak. Povjestnica potvrđuje, da je u doba, kad je Gundulić pisao Dubravku, god 1628, pomorska trgovina dubrovačka bila već jako udarila natražke. Appendini kaže,¹ da su u ratovih Španije po Africi i Aziji Dubrovčani pomažući svojom mornaricom kršćansko

¹ Appendini, o. c. I, 218, 225.

oružje, izgubili svoje brodogradnje, te je njihova, prije ogromna morarica, spala već gotovo na ništa do polovine 17. vieka; od god. 1584 do 1654 izgubio je sam grad 178 brodova, nebrojeći štete ostalih mjesta i otoka dubrovačkih. Razzi,¹ koji je za djetinstva Gundulićeva pisao svoju poviest Dubrovnika, još nezna za nazadak; on još veli, da Dubrovnik preko svojih tolikih brodova trguje po svih nastanjenih stranah svieta, — i doista, pravo veli Gundulić za tek minulo doba, po četirima dielima svieta. Razzi se još divi bogatstvu te liepu goju Dubrovnika i sve njegove države; same ponosite Mletčane občaravaše, po svjedočanstvu Giustiniana, Dubrovnik u 16 vieku bogatstvom, svakom prosvjetom, i trgovinom po svih stranah svieta.² Ali godine 1628 već je morao Gundulić opažati nazadak trgovine i blagostanja kao posljedicu onolikoga gubitka brodova i promijenjenoga smjera svjetske trgovine. Takav nazadak je u isto doba u Mletcih za sobom povodio pokvaru društvenoga života i nenaravnu razkoš, iz čega po analogiji možemo izvoditi, da je to i u Dubrovniku Gundulić oko svoje 40. godine opažao, kad su se i onako već prije gospoda dubrovačka u nošnji povadjala za Mletčani, kako Razzi³ svjedoči. Molmenti u svojoj povjesti društvenoga života mletačkoga, opisujući nazadak Mletaka u 17 vieku,⁴ kaže, da je već početkom rečenoga vieka silno pala trgovina i blagostanje, te je god. 1610 u vieću zavapio jedan senator: „gdje su sada ladje i galije u onolikom broju, te nisu mogle stati u onu luku?“ A kad je, veli Molmenti, mletačka republika prestala biti trgujuća, morade se okružiti njekim vanjskim sjajem, te gospodje, koje su prije vodile skroman kućevni život, postadoše razkošne i pogaziše stare krieposti; tu on opisuje nenaravnu kosmetiku i razvrćenost sličnu, kakova se u Dubravci prikazuje. Dakle posve je vjerovatno, da je Gundulić po istini certao preotimanje pokvarenosti u Dubrovniku. Još Razzi nalazi u dubrovačkom društvenom i obiteljskom životu uzornu čestitost, u nošnji pristojnu jednostavnost — osim njekih manjih nedostataka.⁵ I ona certica u Dubravci, da je prestalo ribanja koralja, bit će prema poviestnoj istini. Još Razzi (o. c. pag. 157) spominje tu radnju

¹ Razzi o. c. pag. 119, 182; 121—171.

² Smičiklas, o. c. I, 557, 558, II, 273—278; Wilkinson o. c. I, 198, 199.

³ Razzi, o. c. 125.

⁴ Molmenti, o. c. pag. 270, 325, 340—346. 362, 386.

⁵ Razzi, o. c. 126, 131—133; poredi Molmenti o. c. pag. 261.

kod otoka Lastova; a Appendini (o. c. I. pag. 234) kaže, da je te radnje, koju da su njekoč po jadranskom moru i arhipelagu obavljali navlastito Lastovljani, posvema nestalo. Povjestnica posvjedočava¹ također silnu raznovrstnu obrtnost Dubrovčana u 15. vijeku, poimence suknarsku, svilarsku, brodogradnu, čim su se i u Francezkoj proslavili. Pošto su držali po balkanskih zemljah mnoge rudokope, i zlatne i srebrne, te je bilo zlatarstvo u njih veoma razvito; pošto su tkaonicu svile imali već od god. 1530: to je posve vjerovatna crta u Dubravci, da se je u 17 vijeku odviše širila razkoš u nošnji svilenoj i zlaćenoj. Gundulićevu sliku nazadka dubrovačkoga možemo ipak smatrati u obće hiperbolnom; on je htio svoje sugradjane dozvati od svega, što je štetno; za to je mane prikazivao krepko. No da se je jezgra i duša dubrovačkoga života udilj održavala zdrava, uzprkos natruham, tomu svjedoči obstanak republike još malne dva vieka po Gundulićevoj Dubravci, i one velike hvale, koje izriču Dubrovniku Appendini, Watkins i mnogi drugi još koncem prošloga i početkom ovoga vieka.

Društvene mane prikazuje Gundulić u nekoliko likih, kojim tečaj drame donosi podsmjeh, neuspjeh i nepogode, što ima po namisli pjesnikovoj biti uztuk zlu. Satir Divjak (I, 6, II, 6) razvija načelo epikurejstva u ljubavi, i radi prema tomu; za uspjeh svoj preodiev se u žensko ruho, i nasljeđuje na smiešan način nenaravno kićenje ženskinja: tim je pjesnik najoštrije izložio podsmjehu nenaravnu kosmetiku. Šaljivac satir Gorštak kaže (III, 2) o Divjaku, šibajući i na druge, ovako: „Nesviesti velike, s uresne htjet sile satirske prilike preobražat u vile! Zaman se čini sve, i liepi i maže: grdoća s naprave grdja se ukaže.“ Ružnoga satira prepoznava svjetina i pod kićenom napravom, te ga rugom i još osjetljivijom kaznom kazni (III, 1); od pogube spase ga samo žena mu Jeljenka, kojoj on, izliečen od „čudine opake i pusta biesa,“ obriče od sad stalnu vjernost i veli: „hodmo i mi, gdje svi hode, od najljepšieh čuti vjeru, na dan ovi od slobode zahvaliti bogu Leru, kad nas oba svôm krjeposti vlás' njegova je slobodila: tebe od moje nevjernosti, a od pricieh mene vila“ (III, 5). Razvoj sgođe satira Divjaka i vjerne mu žene Jeljenke jest treća osnovna nit u sastavu drame — Mladi Zagorko (I, 8, II, 8) prikazuje zanos ljubavne čežnje, koji ga zavodi na podpun nemar za svoje dužnosti, za svoje dobro. — Satir Vuk (II, 2, 34) zastupa epiku-

¹ Matija Ban, l. c. I; Appendini I, 226—237.

rejstvo u jelu i pilu, on ne živi za drugo nego „da ije i pije“, sve dobro mu je „pečenica i buklija“; on zastupa načelo samoživstva: „tko ovo, tko ono, nastoji svak za se“, ali on neće uživati po svom trudu, nego hoće „tudjim živiti“, ta „narav mu zaludu nije dala ruke“, i „zaludu ovi dan slobodi svećen nij, neg' da je svak slobodan, što hoće, da čini.“

Što on ne štuje tudje svojine, to opravdava načelom takova komunizma, komu je egoizam temeljem; njekoč u zlatnom vieku, kaže on, „na svietu sve što je, tad staše obćeno, još moje i tvoje ne bješe rodjeno“, a što je mjesto toga „staroga zakona“ nastao nevaljani „novi“, ipak „ljudi po svietu razdielit niesu se mogli moju u štetu.“ Tako on izopačuje i narav i slobodu i bivstvo društvene zajednice ljudske; izvodeći svoj trag od lupeža i kradljivca Brgata, veli „i djedu slobodnom unuk sam slobodni.“ Za takovu nagrdu slobode i neštovanje tudjega dobra stiže i njega kazna i rug. — Pelinka (II, 5) zastupa opako načelo o svemoći zlata; hoteci zavesti čestitoga Miljenka na to, da bi čestitu Dubravku mitio darovi, veli mu ona: „darovi zamite nebesa i pako, darim se vlada sviet na volji i sudi, dar pravi može riet gospodar se od ljudi.“ Ali Miljenko kaže: „opak je način svim, koji me učiš ti; ne daj bog, s darovim k Dubravki hoditi: k srcima časnim nije triebi s darom it, ako u viek pred njimi omraze neč' dobit.“ Pogubnost načela Pelinkina očituje se poslie tim, što Miljenkov protivnik bogati Grdan zlatom predobije one, koji imadu najljepšu najljepšemu dosuditi, te Dubravku mjesto Miljenku dosudjuju Grdanu. Kako je opaka poraba zlata na zator istine, pravice, ljubavi, slobode i zakona, to se je po namisli pjesnikovoj očitovalo bjelodano u ovoj krivičnoj dosudi. Proti sili Mamona pjesnik žestoko ustaje u riečih rodoljubnoga starca Ljubdraga, koji veli (III, 3, 6): „Oskvrnula se je svetkovina plemenita. Blažen pastir, ki zasliepljen ne bi od zlata, neg' se čiste pravde drža: da je ljeposti ljepost plata; a proklet oni, s koga izlaze na dan blag nam plaćne kobi, tko ljeposti ljepos vase, a za zlato da grdobi. Proklet i oni, tko najprije, za izet zlato, zemlju izdube, kad cieć zlata najvrjednije običaji se u nas gube“. Ljubdrag je sav smućen i nema mira „razmišljajuć, na što sada zločestvo nas vodi mnogo, da na blag dan od slobode jes', tko zlatu još robuje, i da sila s priekie sgode nad zakonom gospoduje“; „... ah prikor u dugu tamnilu neznanja cieć zlata drug drugu ko rob da se klanja.“ A nesretni Miljenko kaže (III, 4): „Ljubav, vjera, služba, ljepos i običaji i

zakoni: sve bi zamañ; jaču kriepos' grda u zlatu neman doni.“ Ali on toga podnositi neće, nego odlučuje ovako: „Prije smrkuća dana ovoga dni imaju bit satreni ili moji ili onoga, tko moj život grabi meni.“ No dok Ljubdrag i ini čestiti (III, 6) drhću za Miljenka, da će on sad počiniti silu, krvavim djelom „obćeno veličanstvo uvriediti“ i smrtnu osudu navući na sebe: bog ljubavi Lero, u koga hramu sprema se vjerenje Dubravke za Grdana, čudesnimi znakovi očituje svoju protivštinu, te uništuje časoviti uspjeh zlata; čim u hram ulazi „sav izvan sebe“ Miljenko, zraka s kipa bogova obasja mu obraz, te sad i ljudi sdružuju Dubravku s Miljenkom, koje prava ljubav i bog sjedinjuje. Tako pobjedjuje idejalna ljubav, koju u drami zastupaju prikaze Dubravke i Miljenka; razvoj njihove sgođe jest četvrta osnovna nit u sastavu drame; istom s pobjedom njihove idejalne ljubavi dostojno se pristupa k svetkovini slobode.

Je li Gundulić onakovom prikazom izopačujuće porabe zlata nišanio na kakove javne čine suvremene ili starije, kao što bijaše onaj napomenuti događaj od godine 1400? Može bit jest Na zlatne darove, kojimi je politika dubrovačka kadšto štitila slobodu i probitke svoje države kod mogućnikâ a udilj kod osmanlijske vlasti, jamačno nije nišanio. Prije napomenute rieči Pelinkine kao da se odazivlju opazci Razzia,¹ koju on, spominjući godišnje dužne zlatne darove Dubrovnika sultanu, izriče veleći: „darovi, vjeruj mi, ublažuju vladaoce, pače i bogove, kako kaže poslovica.“ Ali onaj postupak dubrovačke politike posve se razložito opravdava od istoga Razzia i drugih. Već smo prije napominjali svjedočanstva za moralnu svjetlost vladavine dubrovačke nutarnje i vanjske; a po svjedočanstvu Razzia,² jednom prigodom u 15 vieku, kad se je htjelo i Dubrovnik pridobiti u ratnu ligu proti sultanu, dubrovački je poslanik Klement Ranjina kod pape s podpunim uspjehom opravdao položajem Dubrovnika mirovni i navlastito prema sultanu darovni postupak njegov; a spomenusmo već, kako je pomaganje mornarice dubrovačke u ratovih proti polumjesecu uzrokovalo trajnu propast njezinu. Gundulićeva prikaza Grdanova zlata, koje hoće nevriedniku pribaviti Dubravku proti pravu ljubavi, proti obćem glasu čestitih pučana, proti valjanomu staromu običaju, ako morda i nišani posredno na javni život, ipak neposredno smiera na privatni

¹ Razzi, o. c. pag. 66.

² Razzi, o. c. pag. 85—87.

život, na sklapanje ženitbe. To potvrđuju rieči čestitoga Brštanka i čestitoga Ljubmira u 1. prizoru II čina, koje su veoma znatne za sastav Dubravke, te odkrivaju onu još jednu osnovnu misao drame, koje doslie nismo iztaknuli. Brštanko kaže: „Ovaj dan, posvećen prečistoj božici slobodi, najljepša od vila vjera se za draga i mila vrhu svih pastiera. Na sboru pradjedâ od ove dubrave, kad prodje besjeda, da ovi dan slave, razumni starci oni u kori dubovi medju iniem zakoni urezaše i ovi: da užije neprestav slobode spomena u unucieh njih ljubav od dobra občena, i da se u miru dni vode sried sklada, dočiem se pastiru ljubi od svê vrsti dâ.“ Na to veli Ljubmir: „Naredbe pametne; jer kako neobične tako su i štetne ženitbe neslične... Ni se muž i žena ugadja, kad su oba razlika plemena, imanja i doba.“ Zatim objica razvijaju, kako iz povrede onoga zakona izviru razne mane društvenoga života, a to su navlastito one iste mane, koje smo gore vidjeli žigosane u drami. Misao Gundulićeva jest dakle očito ova: obstanku slobode uvjet je ljubav za obće dobro, svako samoljublje ju podkapa; za to je poglavit stup slobode brak, osnovan na međjusobnoj ljubavi i jednakosti, ne na samoljublju, ne na povodih samoživskih, koji čine da se s vida puštaju naravne, nesložive nejednakosti. Sloboda počiva na ljubavi, na etičkom skladu cjeline društvene; a taj može nastati samo od ljubavi, od etičkoga sklada u sastavinah cjeline, u obiteljih. Tako spaja Gundulić u Dubravci ideju vanjske slobode s idejom moralne slobode, kojoj je živa i čista ljubav ognjište; on ideju slobode polaže u okrilje kršćanske ideje ljubavi. Gundulićeva Dubravka u tom smislu kaže ono isto, što slavljena, iz duše i krvi naroda izvadjena izreka: „za krst častni i slobodu zlatnu.“

Pjesnički čar Gundulićeva sastava Dubravke stoji u tom, što on spaja ono dvoje, česa sbiljno zakonarstvo dubrovačko i sbiljni običaj dubrovački ne spaja: naime svetkovinu slobode s vjenčanjem mladića i djevojke, koji su jedno drugomu u svem kao slika i prilika, te ih čista ljubav sjedinjuje. Vidjeli smo, kako je postala i kako se je slavila svetkovina slobode na blagdan zaštitnika njezina, sv. Vlaha. A sad napominjemo, da se je po svjedočanstvu Philippa de Diversis¹ već u sredini 15. vieka smatralo za stari običaj i društveni zakon dubrovačkoga plemstva, da je potrebna jednakost muža i žene („similitudo inter conjuges“), kod česa se

¹ Philippi de Diversis, l. c. pars II, cap. 16.

pazi na vladanje, dobu, vrstu, lik i imetak („mores, aetas, genus, forma et opes“). A Matija Ban u „Zrcalu povjestnice dubrovačke“¹ napominje stare pozitivne zakone dubrovačke o ženitbi (ne samo plemićkoga nego svakoga stališa), već iz sriedine 14 vieka, koji su smierali na što savršeni sklad muža i žene; koji su ograničavali kolicinu miraza i njegovu porabu tako uredjivali, te miraz nije mogao napastovati ničijega srca, da za zlato žrtvuje svoje ćućenje; koji su štitili osobnu slobodu i naravno pravo žene; u kratko: koji su smierali na to, da jednakost i zamjenita ljubav bude podloga ženitbi. Gundulić je u Dubravci umno sdružio svetkovinu slobode sa svetkovinom skladnoga spoja srca sa srcem, slike s prilikom, koji spoj odgovara jednako narodnoj misli, kao što se ona u tolikih pučkih posloviceh i pjesmah očituje, kako staromu običaju i zakonu dubrovačkomu; (prema čemu u drami Gundulićevoj i Jeljenka više puta iztiče, da „goraninu“ Divjaku nepristaju „plemke vile“ nego „gorska žena“).

Dubravka Gundulićeva svojim sadržajem, svojimi osnovnimi mislima nikla je dakle posve na dubrovačkom tlu; po tom obziru ona je sasvim izvoran umotvor Gundulićev, ne može biti nasljedak tuđjih uzora. Po *obliku* dramskoga sastava Dubravka se doduše povodi za starijimi djeli, ali ona upotrebljuje na samostalan način starije oblike. Prikazni elementi pastirske igre, melodrame i komedije nisu ni u dubrovačkih ni u talijanskih predhodnika Gundulićevih onako spojeni, te za veliku političku i etičku tendenciju upotrebljeni, kako u Dubravci, bar po onom, što se razabira iz poviesti talijanske književnosti od Settembrinia,² Emiliani-Giudicia,³ Francesca de Sanctisa,⁴ i poviesti drame od Kleina.⁵ Komedije talijanske prije Gundulića prikazuju sbiljski život, ali ne tražite u njih morala, veli Settembrini; u pastirskih igrach (i melodramih) glavna je stvar ljubav i ljubavni zapletaji. Onakova spoja što ozbiljne što satirične slike života sa zapletajem ljubavnim i s pri-

¹ Matija Ban, l. c. II str. 90—93, III str. 66.

² Settembrini, Lezioni di letteratura italiana, 1876, II, pag. 124 sqq., 312 sqq.

³ Emiliani Giudici, Storia della letteratura italiana, 1866, II, pag. 158—196, 245, 246.

⁴ Francesco de Sanctis, Storia della letteratura italiana, 1873, I, 418 sqq., II, 193 sqq.

⁵ Klein, Geschichte des Dramas, V. pag. 1—234 (navlastito 127—150, 178—234), 518—577, 617—761; VI. 59—85.

kazami velikoga političkoga te etičkoga značenja ne nadjoh u nijednoj drami Gundulićevih talijanskih ni dubrovačkih predhodnika. Samo u vanjštinah dramske tehnike i u pojedinih činjenicah razvoja dramske radnje Dubravka se Gundulićeva povodi za starijimi djeli ili slučajno nalikuje na njih. Ne umanjuje njezine izvornosti, što ima u njoj kor vila i pastira, kako u melodramih n. pr. *Rinuccinia*, ili žrtvovanje u hramu poganskoga boga, kako n. pr. u pastirskoj igri „*Pastor fido*“ od *Guarinia*. U vanjskih pojedinostih ima Dubravka još najviše, ima podosta analogija s *Tassovom* pastirskom igrom „*Aminta*“. Kako je *Tassu* *Arkadija* alegorija za život na *ferrarskom* dvoru, tako je *Gunduliću* „*Dubrava*“ alegorija za *Dubrovnik*. *Aminti* i *Silviji* odgovaraju *Miljenko* i *Dubravka*. Kako je *Aminti* *Silvija* dugo nemilosna, tako se *Miljenko* dugo tuži na *Dubravku*, krijuć mu ona svoju ljubav. Kako *Amintu* tješi i na razbor puti *Tirsi*, tako *Miljenka* *Ljubmir*. Kako *Silviji* družica *Dafna* razlaže ljubav kao zakon sve prirode, tako govori u *Dubravci* satir *Divjak*. Kako kod *Tassa* pastirski kor slaveći zlatno doba veli, da je tada svakomu slobodno bilo činiti što hoće, tako govori satir *Vuk*. Kako kod *Tassa* bujni satir pregnu posvojiti *Silviju*, tako (ali pristojnije) kod *Gundulića* bujni satir *Divjak* *Dubravku*. No ove i još njeke druge nalike samo su vanjske; bivstvom svojim posve se razlikuje *Gundulićeva* *Dubravka* od *Tassova* *Aminte*. U obliku sastava drži *Dubravka* staroklasično, od *Talijana* nasljedovano jedinstvo vremena. Što se u *Dubravci* dramatički zaplet sretno razrješuje posredovanjem božanstva, to izvanjski nalikuje na staroklasični *deus ex machina*, ali po smislu, po živoj vjeri u dobru providnost bliže je *Calderonovu* načinu. Što ima u *Dubravci* gdješto preslobodnih izraza te šala, i u sred najozbiljnijega prizora, to je prema ukusu onoga vremena; a još mnogo slobodniji je *Tasso* u *Aminti*, *Shakespeare* u svojih i najuzvišenijih dramah. Što se tiče dramatičke sile i dramatičke pozorišne dojmljivosti, do nje *Gunduliću* nije toliko stalo; najdramatičnije momente zapleta i razpleta radnje, koja se tiče *Miljenka* i *Dubravke*, ne prikazuje neposredno, nego ih daje javljati po glasniku ili u govorih drugih lica; dramatičkoga pokreta podaje tečaju drame, do pred sam konac, ponajviše razvoj one radnje, koja se tiče satira *Divjaka* i satirice žene mu *Jeljenke*. No uzvišena politička i etička glavna misao pjesnikova, do koje je njemu najviše, prikazana je svom snagom i krjepčinom. Prikazu žigosanih društvenih mana zasladio je i začinio duhovitim zdravim humorom u

*

mnogih šaljivih i satiričkih prizorih, poimence u dialogu satirā Gorštaka i Divjaka (I, 7), u monologu satira Vuka i dialogu njegovu sa Stojnom, pak sa satirom Gorštakom (II, 2, 3, 4), u monologu satira Divjaka preodjevena u žensku (II, 6), u monologu satira Gorštaka (III, 2). Pak ako i nema mnogo dramatičke pokretnosti i sile u razvoju radnje, ipak drama Gundulićeva dobiva zanimiva raznoličja po vještoj izrazitoj prikazi veoma različitih značaja; po tom obziru ogleda se u drami, što satir Divjak veli u I, 6: „Kako u sebi ljudske čudi i misli su sve razlike, razlike su tako u ljudi i ljubavi svekolike.“ U drami je liepo provedena reć bi ljestva raznolikih značaja od najnižih do najviših: satir Vuk ljubi pećenicu i bukliju; Pelinka cieni nada sve zlato; Stojna čuva svoje imanje; Zagorko u uzdisanju ljubavnom odnemaruje sve; bujni satir Divjak ide za ljubavnim užitkom, satirica Jeljenka ljubi samo njega, ružnoga i nevjernoga muža svoga; Dubravka ljubi stidljivo, dugo samo sebi izpoviedajući svoju ljubav, krasnoga Miljenka, komu je Dubravka željkovani rajski uzor; mudri starac Ljubdrag ljubi obće dobro i slobodu domovine. Prema tomu je i onaj liepi postupni uzlaz od nižega na više, koji se ogleda u tri posljednja prizora drame; naime u sedmom prizoru III. čina prikazuje se: veselje s stvarnoga užitka gostbenoga, u osmom prizoru: sreća ljubavi Miljenka i Dubravke, u devetom, završnom prizoru: ljubav za obće dobro i za slobodu domovine.

Krepkoj prikazi svoje uzvišene političke i etičke misli Gundulić je pridao čar i ures svoje krasne lirske poezije: slaveći slobodu i ljubav, on im u krilo snosi najmilotnije dragosti prirode. Kako je liepa njegova domisao, da radnja drame počima u predzorje himnom danici zviezdi, a završuje na večer himnom slobodi, kadno „nebo sgora otvara sto oči“; kako je dražestna slika obćenite radosti, gdje se sve resi cviećem i vienci, pak i „težak popievajuć... težko ralo cviećem kiti“; kako je pristalo, što u kolu djevojaka, koje sa slavuljem pjevaju slavu zori, njihova prvakinja Dubravka, koja će toga večera zajedno s Dubrovnikom slaviti svoje slavije, označuje krasotu toga dana riečmi: „cvjeta cvieće po sve kraje, jasni se istok cviećem resi, zviezdām' cvieće svud nastaje, zora u cvieću sgar s nebesi od cvieća nam dažd prosipa: kupimo ga, družbo lipa“; kako je plemenita i nježna domisao, da u zoru toga dana starac ribar Dalmatinac, bjeğunac iz robstva i nevolje svoga zavičaja, zastupnik svega svoga iste kobi roda, bude ljubezno primljen pod okrilje slobode i pozdravljen ponudom, neka „u ob-

čenu veselju i on veseo bude“, a on na to *prvi* prinosi zavjetni dar slobodi, govoreći: „O Dubravo, slavna svima, liepa ti si mojim očima, draga ti si srcu momu. U veseloj ovoj sjeni od čestitieh tvojih grana provesti je milo meni dio najdraži mojih dana. Tiem razpinjem mrježe moje i u zavjet vješam vrše na zeleno dubje tvoje, po kom blazi vjetri prše.“

Ljepoti ovoga početka drame odgovara i nadvisuje ju divota završetka, gdje se sve osnovne niti drame skladno slažu u jedno, te se visoka misao pjesnikova punim svjetlom razasjava u krasnoj pjesničkoj prikazi. Svećenik boga ljubavi, pak i Miljenko i Dubravka, očituju iztaknutu gore svezu prave slobode s pravom ljubavju, koja se stavlja pod zaštitu nebesa. Svećenik govori Miljenku i Dubravci (u predposljednjem prizoru drame): „Vjerenici, obrani dostojno nad sve ine kroz ures izbrani ljepote istine na ugodan, na skladan vez sladki od vire, sloboda na blag dan čiem skupi pastire, nebo vam od sgori vjeru ovu svjedoči, i vrh nas otvori od zviezda sto oči, skladno svi jezici sried ove dubrave da u časti i dicit hvale vas i slave.“ Zatim se (u posljednjem prizoru drame) obavlja svetčano slavlje slobode. Sam svećenik boga ljubavi prvi otvara krasni simbolički čin prilaganja zavjetnih darova božici slobodi; on pušta iz kaveza ptice boga ljubavi, „da, kô one steru krila sad slobodne svud pod nebi“, tako sloboda prostre glas Dubrovnika svud po svijetu. Miljenko predaje u zavjetni dar grančicu masline, da, kako sad njega u miru vez ljubavi srećom puni, tako sloboda svu državu „u pokoju čestitieh viencem kruni“; Dubravka predaje ružicu, govoreći liepoj božici slobodi: „kako ruža cvieću ostalom sadružena ures dava, tako slavom *tvôm* i hvalom da je hvaljena i moja slava“. Sad one osobe, koje su tiekome drame u sebi prikazivale mane društvenoga života, pogubne obstanku slobode, žrtvuju slobodi cjeline svoje osobne strasti, simbole tih strasti polazući u zavjetni dar na oltar božice slobode. Tako mladi Zagorko zavjetno žrtvuje svoj plahi, raznježeni zanos ljubavni, svoje uzdahe i suze, trgajući iz srca posljednji spomen svoje zanesenosti; tako satir Divjak žrtvuje nenaravnu napravu i nakit, pod kojim je stranputičio u ljubavi, te odlažući onaj nakit, skida sa sebe za uvijek „sve ludosti i taštine“; tako satir Vuk prilaze u zavjetni dar čašu vina, u znak, da se odriče užitka stvarnoga kao tobožnje svrhe života, a steže ga na mjeru, koja kriepi i razveseljuje, govoreći: „slobodo jedina, učini, da, kako si *ti utjeha* dubravi ovoj na tom sviti, tako čašica ova od *smieha* meni je ures

vjekoviti.“ I zavjetni darovi Jeljenke i Gorštaka simbolički naznačuju, kakov li nasladni ures života pristaje uz slobodu: to je naravna ljepota i liepa umjetnost, što no razblažuju sбилju života, a veselje života svojim čarom oplemenjuju. Jeljenci, koja je tijekom drame zastupala naravnu ljepotu i vjernost proti nadržiljepoti nenaravnoj i bezputnosti, dolikuju ovdje rieči: „slobodo, pogledaj na mene odisgar, i ovi kus meda htij primit za drag dar, da, kako sladak bez primjese med je sobom po naravi, tako nad svimi, koje se tudjiem rese, naravna se ljepos slavi.“ A Gorštak, koji je kao šaljiavac i najizvrstniji svirac bio k piru novovjenčanika pozvan, veli: „slobodo, za malu tvoju čas' ne primi ovu moju sviralu *skladnu* ovdje nad svimi, neka uvieke svi pastiri i sve vile pre-gizdave tance vode, gdje *ona* sviri na dan *ovi* sried dubrave.“ Pa kako slobodi nepristaje nenaravna, bezputna kičena razkoš, tako joj — prema potlanjim riečim svećenika — nepristaje ni surovost, nego naravno ljepoćuće, naravni ures; svećenik boga ljubavi s pohvalom veli: „eto vile zlatne prame viencem rese, a gorain *divlji* izljeze *s viencem* bornim oko glave.“

Ovimi zavjetnimi darovi božici slobodi odbačene su mane družtvenoga života, koje je pjesnik žigosao kao šetne obstanku slobode: sloboda postoji, to je njegova misao, samo u spoju sa socijalnim kriepostmi i s pravom zdravom prosvjetom; tako ona donosi ljudem mir i blagotu. Pjesnik proz usta svećenika boga ljubavi, u ime „svega puka“ moli nebesa, neka u Dubrovniku, sad očišćenom¹ i preporodjenom po onih zavjetnih žrtvah, oživotvaraju uzor ljudske sreće, koja se crta ovako: „Eto u miru dva najljepša ljubav sklada; dubrava ova, slavna svudi, opet zelen svoju je primila, opet se je razgojila u *pokoju*; *bez oblaka* u vedrini vrhu nje se nebo kaže; *skladni* puci, *mirna* sela, travna polja, pune njive, dubja plodna, rojne pčele, stada ciela.“ Napokon poziva svećenik sve, kojim je stan u toj slobodnoj državi, da „*u jedinstvu, u ljubavi*“, skladnimi glasi svi opet zapjevaju slavopjev slobodi, kojim je on otvorio ovu završnu svetkovinu njezinu; taj slavospjev slobodi, onako prosinuloj u pravoj svojoj čistoći i ljepoti, taj slavospjev, u kojem svaka rieč ima sad svoj zamašaj, taj slavospjev, koji je svrha i kruna drami, završuje dramu ovako: „O liepa, o draga,

¹ U posljednjem prizoru Dubravke provedena je reč bi „katharsis“, kako ju samo Göthe shvaćase (u „Pabirci k Aristotelovoj poetici“), naime, da se u samih osobah drame, a ne u gledaocu ima dogoditi katharsis.

o sladka slobodo, dar, u kom *sva blaga* višnji nam bog je do, *uzroče* istini od naše sve slave, *uresu* jedini od ove dubrave, *sva srebra, sva zlata, svi ljudski životi* ne mogu bit plata tvôj čistoj ljepoti “

Jedva da je u novovjekih književnostih i koji pjesnik i kojega naroda *prije* Gundulića spjevao onako žarkim i prosvietljenim ćućenjem zadahnut slavospjev slobodi i svomu slobodnomu rodnomu gradu, kako je Gundulićeva Dubravka; onako shvaćenu bit i svrhu slobode, onakov spoj slobode s uzorom pravoga ćovječtva. Ovo nije za čudo, kad je Dubrovnik, koji je rodio i odgojio Gundulića, bio takov, da je Englez Watkins, pri nastupu ovoga vieka, mogao reći, da se po njegovu znanju Dubrovnik može nazvati najmudrijom, najboljom i najsrećnijom od svih država, a Matija Ban, da Dubrovnik izpunja jednu od najljepših stranica u povjestnici svieta. U *takovu* Dubrovniku mogao je već tada, na početku 17. vieka, veleum Gundulić uzviti se do onako visoka i čista blagovjestnika slobode, kad je svojim svietlim umom motrio, a svojim plemenitim samilostivim sreem ćutio *razliku* medju slobodom te prosvjetom svoga Dubrovnika, i medju robstvom te tamnilom svoje na okolo slavenske braće pod mletačkom i osmanskom vlašću.

Kako je moralo plamtjeti sve njegovo biće željom, da ono, što je prikazao u Dubravci za svoj uzki zavičaj, vidi protegnuto na ćitav svoj slavenski rod! Sve, što ga je o ljudskom dostojanstvu naućala staroklasićna predaja; sve, ćim ga je nadalnjivala ćista ideja kršćanstva; sve, što mu je suvremena poviestna i narodopisna nauka kazivala;¹ sve, što mu je svakdanja mnogostrana sveza Dubrovnika s velikim prostranstvom slavenstva, komu je Dubrovnik tada bio kao neki sensorium commune, kao njeko skupno ćutilo, reć bi svaki dan na oći i na srce stavljala; sve, što je on s dalekoglednoga vidika dubrovaćkoga po svem prostranstvu svieta spoznavao kao sveti zahtjev ćovječnosti: sve je to razplamćivalo u njem želju, neka ono, što je on u Dubravci prikazao da u njegovu Dubrovniku već *jest*, svud po slavenskom rodu što *prije bude*. Iz te svete pjesnikove želje, koja je po pobjedi slavenskoga kraljestva sa sjevera nad sultanom Osmanom postala radostnom nadom, nikao je njegov ep Osman; taj ep razmiće ideju Dubravke, ideju slobode, ljubavi, prosvjete, na ćitavo slavenstvo.

¹ Smićiklas: „() postanku Gundulićeva Osmana“. 1887.

Kad je u ovom vieku preporodno ilirsko doba hrvatske književnosti primilo u baštinu djela Gundulićeva, i našlo vienac, što ga je u epu Osmanu savijao svomu rodu Gundulić, krutom Parcom prekinut, od Gundulićeve ruke nesastavljen: tad je veleum Ivana Mažuranića izrazio podpun živ odziv našega doba Gundulićevu, svezao je naše doba s duhom Gundulićevim, otvorio mu opet vidik s Gundulićeve reč bi zvjezdarnice, u stihovih svoga Osmanu dopjevanoga 14 i 15 spjeva: „Nebesa su knjige od vieka, gdje svojim prstom višnji piše; . . . s njih se vječna ori slava vječnom trubljom, sviet da sliša: božja je ovo sve država, a kuća mu svieh je viša“, pak, svraćajuć s visine pogled na zemlju: „O slovinska zemljo liepa, što sagrieši nebu gori, da te taki udes ciepa, i jadom te vječniem mori? . . . I robstvo će tvoje iz tmina na gospodski dan iziti, kad paklenieh dno dubina bratinska se mrzost hiti“. On je sastavio vienac, koga je Gundulić u skrštenih bielih rukuh kao dobro djelo svoje držao spremna da ga spusti na tjeme slavenskoga roda svoga kao vienac lovorike i masline; te danas taj vienac, ciel i nerazkidan, osvježen harnim skladnim čučenjem hrvatskoga te srbskoga naroda i svega roda slavenskoga, polažu složne ruke na pepeo Ivana Gundulića u milom krilu njegova Dubrovnika; na pepeo posvećen, iz koga bukti neugasna luč, razsvjetljujuća put k budućnosti, na pepeo Ivana Gundulića, dostojna da se izpune o njem biblijske rieči: „i pepeo njegov bijaše po smrti njegovoj prorokom“;¹ a neumrlomu duhu Gundulićevu slati će u svietle njegove visine naš narod i rod, dok bude u njem srca za poeziju i za čovječtvo, žive klicaje hvale i slave.

¹ Matija Ban l. c. III, 76 kaže slično o Dubrovniku.

Kako je rabila riječca *črez* (novoj)slovenskoj knizi do prije 50 godina.

Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 10. travnja 1886.

PRAVI ČLAN MATIJA VALJAVEC.

(Završetak. Vidi LXXXV. i LXXXVI. knjigu Rada.)

Akuzativ uz črez znači 8) ono što u nama pobuđuje kako duševno razpoloženje, u opće ono što je uzrok s kojega što radimo ili s kojega što biva. Ta je poraba do malene iznimke stegnuta na krañštinu, te je po sve na ñemačku prema über, što će u tom slućaju opet biti udešeno na latinski super u rećenicama kao matth. 7, 28 admirabantur turbae super doctrina eius. marc. 1, 22 stupebant super doctrina eius. luc. 23, 28 nolite flere super me, sed super vos ipsas flete et super filios vestros. matth. 18, 13 gaudet super eam magis quam super nonaginta novem. luc. 15, 7 gaudium erit in caelo super uno peccatore poenitentiam agente quam super nonaginta novem iustis. Narod obiĉno ne govori tako. Tako dolazi črez uz ĉuditi, ĉudovati, zaĉuditi se; ostrmėti; zavzeti se (mirari, stupere): Trub. mat. 7 so se ty ludje strahom zaĉudili ĉez nega vuk. Stapl. luk. 2 h teistimu ĉasu sta se Jozef no divica Marija, mati Jezusova, zaĉudila ĉez to kar se je govorilo od nega. Cruc. 2, 177 moćnu se je ĉudil ĉez te druge ludy kateri ne morijo ene žal besede prenesti. Resn. 189 se ne morem dosti zaĉuditi ĉez tvojo dobruto inu milost. Jap. mark. 6, 6 on se je ĉudil ĉez ñih nevěro. luk. 2, 18 vsi kateri so to slišali, so se ĉudili ĉez tó kar so jim pastirji pravili. 2, 33 ñegov oće inu mati sta se ĉudila ĉez to kar je bilu od ñega govorjenu. 9, 44 so se vsi ĉudili ĉez vse kar je on delal. 20, 26 so se ĉudili ĉez ñegóv odgóvor. 24, 12 se je sam per sebi ĉudil ĉez tó kar se je bilú zgodilu. joan. 5, 28 ne ĉudíte se ĉez le tó. djañ. ap. 7, 31

Mójses se je začudil čez tó perkázèn. 13, 12 deželski namestnik se je začudil čez vuk tiga gospóda. apokal. 3, 12 kaj se čez le tó čudite? 13, 3 čeļ svejt se je čez to zverino čudil. prid. 1, 52 Jozef inu Marija sta se čudila čez to, 307 vy se začúдите čez tó. Skriin. sir. 11, 13 nih veliku se čez néga čudi. 27, 26 čez tvoje beséde se bo čudil 24, 3 v zbiralši svetníkov se bo vse čez nó čudilu. 57, 18 vse dežele so se čudile čez tvoje pęsmi. modr. 11, 14 so se čudili čez konec tęh rečy. Traun psl. 118 David se čudi čez nę lejpoto, pravico inu svetóst. Red. 182 tvoje movčanje vpije v našeh srceh, de se čez le tu tvoje movčanje inu ponižnost začudite. Škrb. 1, 82 čes kar se ne smete čuditi. 1, 102 čes to se nimaš čuditi, o človk! ampak čudi se veliko več čes tó kar . . . 162 čes to se mi čudimo. 173 čez to se ni čudit. 317 čez to se ne čudim. 2, 120 čez trdovratnost nečistiga gréšnika se ni čudit. Šerf pad 38 vso nazočo lystvo se je črez toti Jezušov čin začydilo. predg. 1, 202 vse moči nebes se začudijo črez boga človeka. 2, 11 toti se je začudil črez néno ozdravleńe. 399 kral se je čudil čres človeka. 1, 380 dare se je nešto čres to čydival da nesnažne skyle no tvore trebi no snaži, je rekel: . . 2, 279 te so se vsi čydivali čres to. ostrmeti: Pohl. tschup. 48 mi moremo ostrmęti čez grozo eniga kristijana. Jap. 3 mos. 26, 32 jest bom vašo deželo pokončal inu vaši sovražniki bodo čez nó ostrmęli. luk. 9, 44 vsi pak so čez velikost božjo ostrmęli. prid. 1, 202 ostrmíte čez tó, vy nebęsa! 369 ogjın je celu kamńe pocęral, čez katęru so vsi okuli stojęči ostrmęli. zavzeti se: Rog. 2, 68 čęz tu zavzámęjo se včenyki. 656 se je zavzěl ta cesar Augustus čez tega iz takimi dougmy obloženimu gospudu (sic!) spajne . . . gdu se na bõ zauzěl inu začúdil čez spajne, směh, petjě, ples, uriskajne inu drugu le táku tęh grejšnikov? Pohl. tschup. 15 slehri so težave, inu take težave narajmali, čez katire se je čeļa natura zauzęla inu sprestrašila. Jap. mat. 7, 28 kadar je Jezus le tę besęde dokončal, so se tę mnóžice zavzęle čez négov vuk. mark. 1, 22 ony so se zavzęli čez négov vuk. prid. 1, 220 vy se zavzámete čez le to krivico. 353 tolikajn čuda polnih stvary nam je pred očy postavil, de se ne moremo zadosti čez nę zavzęti. Škrb. 1, 300 oni se zavzémó čez trpléne Jezusovo več kakor čez gmejın potop, več kakõr čez ogněni děš, ktir je štir nečiste mesta požgal, več kakor čez vse štráfenge, s ktirimi je bil tepen Farao. 308 mi se zavzámemo čez hudobijo Judov. 361 čez kar se je pa nar bel zavzeti, je to: . . 2, 161 res bi ne najdil konca né hvale, čez

ktiro bi se mogli zavzeti. 229 to je bla zanikrnóst, čez ktiro se celo nebo zavzame. *Obično se govori*: čuditi se čemu, ili: nad čim; ostrmeti, zavzeti se nad čim. — gnusiti se: Dalm. 5 mos. 25 (16) kateri tu stury, čez tiga se gospodu tvojimu bogu gnusi kakor čez vse kir hudu delajo (*βδέλυμα κυρίου τῷ θεῷ σου πᾶς ποιῶν ταῦτα, πᾶς ποιῶν ἄδικον. narod govori*: gnusi mi se kaj). — grimati se: Škrb. 1, 47 človek se čez to grima, srdi, toži. — groziti se, groza: Škrb. 1, 274 več krat se nam zdí de cel peku se čez nas grozí. groza: Jap. luk. 5, 9 groza je bila néga obšlá čez ta lov tih rib. prid. 2, 103 spovednik poln groze čez le ta odgovor gléda okuli sebe. List. cel. 147 groza je bila néga obšla čez vlak rib kateriga so oni sturili. — huditi, hudovati se, hud biti, huda, zoprna voľa; nevoľa, nevoľen; bine imeti: Škrb. 2, 196 prav de se čez režaleńe inu sturjeno krivico hudíš. Jap. joan. 7, 23 za kaj se čez mene hűdujete, de sim jest eniga celiga človeka ob saboti ozdravil? hud: Cruc. 4, 352 škof hud čez fajmoštra. Šerf pred. 1, 408 on je hydi čez drygoga; hude voľe: Trub. mark. 10 on pag hude vole postane čez to besedo. Dalm. mark. 10 so hude vole postali čez Jakoba inu Joanesa. zoprna voľa: Škrb. 1, 194 od tod je peršla zóprna voľa čez navk Jezusov. nevoľa. Bas. kadar jest le to premišľujem, tok se znajdem užgan z eno pravično nevolu čez tebe nevoľen: Trub. mat. 20 so bily nevolni čez ta dva brata. mark. 10 Kristus je nevolan čez jogre ker so branili otrokom k nemu. Kreľ 2, 31b je pri tem sam čez svoje živłene ali stan nevoľan. Dalm. sal. prip. 28 kateri postavo zapusté, ty hvalijo te pregrešne, kateri jo pak hranijo, so nevoľni čez íe. sir. 14 nevolen postane čez tu istu. mat. 20 so ony nevolni postali čez ta dva brata. Bas. 173 jest sim čez hudobne nevolen bil. 387 čovnarji so bili nevolni čez Jona. Kemp. 18 (I, 6, 1) postane tudi cilu lohka navolen čez tajstiga kateri se íemu zuper stavi. Tob. 114 niso čez božjo volo inu perpušeńe navolni se izkazali. Jap. mat. 20, 24 kadar so ty deset slišali, so nevolni postali čez ta dva brata (*ἠγχνάκτισαν περὶ τῶν δύο ἀδελφῶν*, indignati sunt de duobus fratribus. stsl. mar.: negotovaše o oboju bratru, Luther: wurden sie unwillig über die zween brűder.) mark. 10, 41 so začéľi nevolni postati čez Jakoba inu čez Joaneza. bine imeti: Šerf 1, 409 on je hydi čez drugoga no ma bine krez néga. — jeziti se, jeza, jezen; srditi se, srd, srdit; togotiti se, zlobiti se, zlobnost, zloben; razčemeriti: Cruc. 1a 73 nehajte se tulikajn jeziti čez tiga hu-

dobniga Kaina. 5, 284 katiri čez nega so se bily razjezili. Skriñ. sir. 28, 8 ne jezi se čez bližniga. prip. 28, 4 katëri postavo zapustë hvalijo hudobniga, katëri pak ño drže, se čez nega jeze. modr. 12, 27 so se čez rečy katëre so jih nadležvale jezili. izai. 54, 9 takú sim persëgël de se ne bóm čez tebe jezil. Traun psl. 36, 1 ne jezi se čez hudobne. 7 ne jezi se čez tega katërimu na ñegovi poti vse po srëči gre, čez človëka katëri krivico dëla. Jap. 1 mos. 44, 18 ne jezi se čez tvojga hlapca. 2 mos. 4, 14 gospód se je čez Mojzesa ràzjezil. 16, 13 Mójzes se je čez ñë ràzjezil. 4 mos. 24, 20 Balak se je čez Balaama razjezil. 5 mos. 1, 37 le ta srd čez ludstvu nima čuden naprej priti, kër se je gospod za volo vas tudi čez mene razjezil. prid. 2, 44 taku se je sam bug čez grëšnika ràzjezil. 46 ta prva stopiña të jeze je kadar se edèn čez orožje bližniga zjezy. Schrey 1 sam. 29, 4 filistejski vojvodi se čez nega jeze. 25 sam. 19, 42 za kaj se čez to jezyš? 1 sam. 17, 28 kadar to ñegovi stariši brat sliši de on z drugimi govory, se ràzjezy čez Davida. 2 sam. 12, 5 tedaj se David čez tiga možá grozno razjezy. Škrb. 1, 228 nič družiga ni kakòr pománkañe lubezni prot bogó, ako se čez stvari jeziš. 379 ne jezimo se čez tega neprevidniga gospodarja, jezimo se čez se. 2, 51 o oča vsmileni, jezi se čez me. 246 hočeš resnični pokórnik biti, jezi se sam čez se. jeza: Bas. 132 pomisli tih Judov šum, hrup, kričanë, srd inu jezo čez Jezusa. Traun psl. 73, 1 za kaj se je tvoja jeza čez ovce tvoje paše vñela? Škriñ. sir. 28, 3 človëk držy jezo čez človëka. pok. 3, 29 za tó se je tvoja jeza čez nas vñela. Škrb. 1, 176 za volo usake majhne krivice nosil je čez sojga zóprnika jëzo inu sovražtvo. 2, 52 vso jeza čez grešni folk bo doli položil. jezen: Jap. 1 mos. 30, 2 Jakob je čez to jezen bil. Škriñ. habak. 3, 8 si li čez rëke jezen, o gospód? Škrb. 2, 193 kolko čez bližniga jeznih src se znajde! — srditi, razsrditi se: Trub. psl. 37 čez te nevernike se ne srditi . . . ne srdi se čez tiga katerimu nega huduba naprej po sreči gre. 80 koku dolgu se hočeš srdyti čez to molytov tujih ludy (έως πότε όργίζη έπι τήν προσευχήν του δούλου σου; Luther: wie lange willst du zürnen über dem gebet deines volks? stsl. psl. sin.: dokolë gnëvaëši sjë na molitvã rabъ tvoihъ;) 85 hočeš li se tedaj čez nas srditi do končanã? psl. 80 kaku dolgu se hočeš srditi čez tvojga folka molitov? 85 hočeš li se vekoma čez nas srditi? jez. 54 se ne čem čez tebe srditi. 66 inu se boš čez svoje sovražnike srdil. jer. 15 ti se silnu čez nas srdiš. Kast. 60 jest se čez srd srdym. 62 ne samu se srdy eden

čez družiga, ampak mu žuga. 63 se srdijo čez tu kateru ne čuti tvojga srda ni ga nej vrednu se srdyš čez nespametno živino, čez koňa, vola, psa, mačko, čez miši, krta, ja čez mravlinca, muho, komarja . . ti se srdyš čez nespametno živino. 70 kaj se srdyš čez eniga, kateri je tebi krivico sturil? Cruc. 5, 29 vy se srdite čez kuharco. Bas. 458 kateri se sam čez se srdy. Rog. 2, 492 kadar nebeškiga očéta čez nas se srditi občútimo. Vojska 68 inu se čez néga na srdi. Schrey 2 kraľ. 24, 20 gospód se je čez Jeruzalem inu čez Juda srdil. Škrb. 1, 111 se čes to nisim srdil. 259 pravica božja, ktira se čez te srdi, bo prijazno iz nebés na te poglédala. 260 bog je potolážen, se več ne srdi čez grešnika. 2, 265 on se čez nas srdi. Trub. psl. 37 ne resrdi se čez te hudobne. Kreľ 2, 87b za to se je bog razsrdil čez nyh. Dalm. 1 mos. 30 Jakob se je silnu resrdil čez Rahelo. 41 se je Farao bil resrdil čez svoje hlapce. 1 sam. 17 Eliab se je zlobnu resrdil čez Davida. 2 kraľ. 23 se je bil čez Juda resrdil. psl. 37 ne resrdi se čez te hudobne. sal prip. 24 ne resrdi se čez te hude. jud. 11 naš bog se je resrdil čez naše grehe. 1 makab. 11 čez tu se je krajl silno resrdil. Cruc. 1a 4 bug se je bil pravičnu resrdil čez Sodomo. 1a 170 gospud se je bil silnu čez taistiga (hlapca) resrdil. 1a 172 na ohcet prez lepiga ženitniga gvanta je bil prišál, čez kateriga močnu krajl se je bil resrdil. 1b 17 pišejo poeti de Achaeon je hodu špegat za to bogiño Diano za volo tega močnu čez néga se je bila resrdila inu néga v eniga jelena preobrnila. 174 močnu se je bil čez taiste resrdil. 229 Jupiter močnu se je bil resrdil čez ludi za volo nyh grehov. 263 gvišnu bi se resrdil čez néga. 276 le ta nesrečni človek se je bil čez eniga pasterja resrdil. 4, 201 krajl Asverus močnu se je resrdil čez judovski folk. 343 Mars se je bil čez néga močnu resrdil 5, 23 pravica božja se čez nyh grehe močnu je resrdila. 429 Kristus se je bil resrdil čez le tu figavu drivu. Bas. 145 ti bè se čez néga resrdil. Rog. 2, 345 po usi spodobnosti resrdil se je bil bog čez te grešne malikovávce . . spusti me de se resrdy moj srd čez taiste (dimitte me ut irascatur furor meus contra eos). Vojska 166 resrdi se sam čez sebe. Jap. 1 mos. 40, 2 Farao se je bil čez niju ràzrdil. 4 mos. 12, 9 on se je čez niju ràzrdil. 31, 4 Mójzes se je ràzrdil čez poglavarje tę vojske, čez vikši tih rodóv inu stujne poglavarje. 5 mos. 4, 21 gospod se je čez mene ràzrdil. sodn. 10, 7 tedaj se je gospód čez nę ràzrdil. Skriñ. pridg. 5, 5 de ki bóg čez tvoje besede razrden ne bo vse dela tvojih rók razdjál. jer. žal. 5, 22 silnu si se čez nas ràzrdil. na-

hum 1, 2 gospód se ràzsrdy čez svoje zupernike. Traun psl. 6 tá svèti móž se je bál de bi se bóg ne bil čez néga ràzsrdil. Škrb. 1, 344 bog se je čez to sila močno resrdil. 364 bog čez cágove ogledávávece resrden jih štráfa z naglo smrtjo. 2, 48 tak si se takó móčno čez nas rasrdil, de si cel svoje oči od nas odvrnil? 52 mu je rékel oznanit de h kaznu se čez nih nič več ne bo rasrdil. Šerf. predg. 2, 11 Dioškor se je čez besede čeri tak razsrdil, kaj je nó Marcjani na martro prek dal. srd: Dalm. 1 mos. 27 dokler négov srd čez tebe miny. sir. 16 srd se je vužgal čez te kir ne verujo. 57 néga srd čez neverne prestanka nema. ester. 5 je on poln srda postal čez Mardohaja. job. 10 ti množiš tvoj srd čez me. jez. 10 taku bo moja nemilost inu moj srd čez nyh pregrišéne konec imel. jer. 15 ogin se je v mojim srdi čez vas razvnel. . . ne mudi tvojsa srda čez né. 44 za tu se je tudi vnél moj srd inu zlobnost inu se je režgal čez judovska mesta inu čez gase v Jeruzalemi. Kast. 60 moj srd je pravičen čez to grozovito divjáčno tega vstekliga srda inu jeze. Rog. 2, 636 en velik srd imam čez tebe inu čez tvoje dva prijatela. Jap. 2 mos. 32 zakaj se je tvoj srd vnél čez tvoje ludstvu? 5 mos. 31, 17 moj srd se bo ta čas čez to istu vnél. rim. 1, 18 božji srd se razodéva iz nebęs čez vso hudobijo inu krivico tih ludy. Skriñ. ozea 8, 5 moj srd se je čez né vnél. pok. 2, 4 vupa de bo srd božji čez to ludstvu en krat jeñal. Schrey 2 kraļ. 22, 17 moj srd se bo čez to męstu vnél. srdit: Trub. psl. 74 zakaj si taku zlobnu srdit čez te ovce tuje paše (ίνα τί ώργισθήσθαι ó θυμός σου έπι πρόβατα νομήs σου; Luther: warum bist so grimmig zornig über die schafe deiner weide? stl. psl sin.: prognéva sję êrostb tvoę na ovbcję pažiti tvoeję; Trplan: za ka se tako grozno srdiš na ovce paše tvoje?) Krel 1, 89b kako dolgo se ne oč smilovati čez Jeruzalem inu čez mesta Judova, čez kate-
tere si srdit bil tih sedemdeset lejt? Dalm 1 mos. 40 Farao je bil srdit čez oba dva kramarja: čez višiga teh klučarjev inu čez višiga teh fištrov. 2 mos. 4 gospud je bil bridku srdit čez Mozesa. 16 Mozes bil je srdit čez né. 3 mos. 10 on je bil srdit čez Eleazara inu Hamara. 4 mos. 31 Mozes je bil srdit čez kapitane. 5 mos. 1 gospud je tudi čez me srdit bil za vašo volo. 32 on je srdit bil čez svoje synove inu hčere. 2 kraļ. 13 tedaj je ta mož božji srdit postal čez néga. 1 sam. 29 ty filisterski viudi pak so srditi čez néga postali. 2 sam. 3 na tu je bil Abner silnu srdit čez le te Ibozetove besede. job. 32 Elihu je bil čez Joba srdit. . . on je tudi bil srdit čez négove try prijatele. 81 čez le te besede

je negova žena bila srdita postala. psl. 74 zakaj si taku zlobnu srdit čez ovce tvoje paše? 78 je srdit postal čez svojo erbsčino. jez. 12 jest tebe, gospud, zahvalim de si bil srdit čez mene. 34 gospud je srdit čez vse ajde. 47 sim jest srdit bil čez moj folk. jer. 37 ty vjudi so srditi postali čez Jeremija, zahar. 1 jest sim silnu srdit čez te ofrtne ajde. Cruc. 4, 60 bi imeli srditi biti čez nega. Rog. 2, 349 hočete vy tega čez nas srditiga bogà utolažit? molite. Skriñ. iz. 34, 2 gospod je srdit čez vse naróde. zahar. 1, 12 kaku dólgu se ne bodeš ti vsmilil čez Jeruzalem inu judovske mešta, čez katere si bil srdit? 1, 15 čez bogate naróde sim jest silnu srdit Škrb. 1, 34 iz srcam ktiro je blo čes nega srdito. 300 je nebeški oča srdit čez nega. togotiti se: Veriti 126 pa se togoté čez besedo božjo. zlobiti se: Dalm. 1 mos. 31 kaj sim jest krivega sturil de si se taku čez me rezlobil? 44 tvoj srd se ne rezlobi čez tvojiga hlapca. 2 mos. 31 za kaj bi se tvoj srd rezlobil čez tvoj folk. 4 mos. 12 gospud se je rezlobil čez nu. 24 na tu se je Balak v srdi rezlobil bil čez Bileama . . za tu se je gospodni srd rezlobil čez Izraela. 5 mos. 6 de se gospuda tvojga boga srd čez tebe ne rezloby. 11 de se za tu čez nas gospodni srd ne rezloby. 31 ob tu se bo moj srd razlobil čez ne. 1 hron. 14 tedaj se je gospodni srd razlobil čez vas. tako i 2 kraļ. 13, 2 sam. 24, riht. 2, 3, 10. judit 6 potle se je Olofernes tudi rezlobil čez Ahiora. Pohl. tšchup. 27 moj ajfer, katir mene čez grešnike inu čez nazdušne se zlobiti stury, je li natirleh grenkoba moje môte? zlobnost: Dalm. 2 kraļ. 22 za tu se bo moja zlobnost čez le ta mejsta vnela inu ne bo ogašena. ezek 5 taku ima moja zlobnost čez te nehati. baruh 2 ah gospud, pusti od tvoje zlobnosti čez nas. zloben: Dalm jez. 24 gospud je srdit čez vse ajde inu zloban čez vse nyh vojske. sir. 40 drugim folkam sim jest iz srca sovraž, čez ta tretji pak sim jest taku zloban kakòr sicer čez obeden. rasčemeriti se: Šerf 2, 11 čres toti govor rasčemerjen je dal Marcjan neno telo z železnimi kavlamy rasčesati. 2, 62 so ga čez toti govor razčemerjeni popadnili. — gori se držati = nem. sich über etwas aufhalten: Jap. mark 7, 2 kadar so vidili de so nekteri od negovih jógrov z nečistimi rokami kruh jėdli, so se čez to gori držali. *Narod govori*: jezim se, jezen sem, srdit sem, zloben sem, srdim se, zlobim se na koga. — jokati (se), jokane; plakati se; solze liti, točiti: Dalm. jer. 28 jest se moram čez tebe Jaeser jokati. Stapl. luk. 19 kadar se je Jezus približaval k Jeruzalemu, videl je to mestu no se začne jokat čez ne. Cruc.

1a 7 bo persilen v tej nar vekši potrebi čez svojo revo se jokati. 1b 11 sam tvojo vejst inu srce premisli, taku boš zadosti hudiga vidil inu zamerkal inu uržoha nešil se tožit inu jokati čez tvoje grehe. 12 nar poprej jokajte se sami čez sebe, potle čez vaše otroke inu vze po tem jokajte se čez vašiga bližniga. 13 tu so moji grehi katere ne gledam, ne preišlujem inu se čez taiste ne jokam. 161 čez moje grehe se jokala. 2, 50 se čez naše grehe jokaš. . solze mene persilijo čez moje grehe se jokati. 141 čez katero nepokoršino milu se je jokali s. Efrem. 448 so se jokali čez nyh pregreho. 470 nikar več se ne jokaj, moj Silvijan, čez ta svejt. 518 bi se imel jokati čez svoje velike grehe. 553 čez pogoblejne tiga grešniga mejsta Jeruzalema milu se je jokali 2, 553 čez pogublejne tiga grešniga mesta Jerusalem milu je jokali. 4, 417 nimate se čez mene jokati, ampak čez vas. Bas. 97 jokajte se čez nega koker čez mrtviga. 114 uves Kristus je enu okù postal, kir se je tok rekoč na usih vudèh čez me jokali. 270 jokajte se čez reve katere bodo čez vas peršle. Rog. 2, 71 jókaj se en slejndi čez pregrèjho k Jezusu. Resn. 112 jokajte se čez nega kaker čez enega mrtvega. Jap. luk. 19, 41 kadar se je on perbližoval je on to mestu pogledal inu se je čez le tó zjokali. 23, 28 nikar se ne jokajte čez mene, ampak jokajte se samè čez sebe inu čez vaše otroke. apokal. 18, 9 bodo čez nó jokali inu klagovali. prid. 2, 99 jokaj se z mano čez tó kar se v naših templih vsaki dan gody. Skriñ. sir. 22, 10 čez mrtviga se jókaj, za kaj negova svitloba je prešlá, inu čez norca se jókaj, za kaj nemu je pameti zmañkalu. Čez mrtviga se malu jókaj, za kaj on je v počitèk prišal. iz. 16, 9 za to bóm jókali čez vinógrad Sabama kakor sim jokali čez Jaser. jer. 48, 32 kakor so čez Jacera jokali, bom tebe objokuval. Leon. 17 začne pridi-guvati evangeli, de so se povsod omečili inu jokali čez svojo hudobijo. Škrb. 1, 88 čez ktiro (neobčutljivost) je milo jokali s. Cyprijan. 326 jest sim čez moje grehe jokali 413 bi ne imel uržah jókati čez tolko žalostnih padcov. 491 kadar grešnik na zemli čez greh joka inu žaluje, ta krat v nebesih angeli praznik vsiga vse-šela imajo. 375 Jezus se je zjokali čez mesto Jeruzalem. Šerf. predg. 1, 347 dare je mesto pogledal, se je jokali čez ne. 350 za to pa se je jokali Jezus crez njihovo pogybleñe. j o k a ñ e: Rog. 2, 227 jokajne čez to pregrejho teh Sodomitarjov inu čez to režálo božjo sturilu (pogrj. sturila) je Abrahama vrédniga de je nega g. bog taku počastil. Jap. djañ. ap. 8, 2 so enu veliku jokañe čez nega držali. pl a k a t i: Krej 1, 127b vy hčere jeruzalemske, ne plačite

se čez me, temuč čez vas inu vaše otroke. 2, 131b kadar je prišal Jezus blizu Jeruzalema, je videl to mesto inu se je plakal čez ne. 132a za kaj se plače Kristus čez mesto Jeruzalem? 142 s krvavimi salzami (čitaj: slzami) plakati čez takove zapelivske hude strupovite jezike. Dalm. 3 mos. 10 naj se vaši bratje, vse izraelske hiše plačejo čez le tu sežgañe. luk. 19 kadar je on bil blizu tjakaj prišal, je gledal tu méstu inu se je čez ne plakal. luk. 23 nikar se ne plačite čez mene, temuč se plačite same čez sebe inu čez vaše otroke. Schön. 221 se je čez tu istu (mestu) plakal. Cruc. 2, 144 se spovej ta bolni, milu čez svoje grehe se plaka. 5, 239 kadar je bil uglečal tu mestu, se je čez taistu plakal. Rog. 2, 209 plakal se je on milu čez svoje grehe. Šerf 1, 401 tak se mati cirkva žalosti no plaka čez dyhovno smrt no pogybleñe svojih otrok. solze liti, točiti: Cruc. 2, 491 ne boš ene solzè čez tvoje grehe prelila. Jap. prid. 1, 269 taku te zarotym zadnič skuzi le tē moje solzè, katere morem čez nevarnost tvojga večniga pogubleña točiti. 2, 291 ti čez tolikajñ grēhov nisi ene same solze stočil. *Narod govori*: jokam, plačem se, solze lijem, točim nad kim, ali pa za kim. — kesati se, kesañe, greva me, zgrevati se, grevanost, grevañe, grevinga: Skriñ. jer. 26, 13 gospód se bó kàsal čez húdu s katerim je vam žúgal. kesañe: Skriñ. pok. 1, 119 znañiña resničniga kàsaña čez grēh so de. . . grevati, zgrevati se: Cruc. 2, 477 za kateriga volo človek se greva čez svoje grehe. 479 jest sim bil se greval čez moje velike grehe. 1b 27 zgrevajte se čez vaše grehe. 41 kadar my vidimo te štrajfinge nam perpravlene, se prestrašimo inu čez naše grehe zgrevamo. 212 de bi se zgrevaj čez svoje grehe. 2, 6 gdu bo taku nehvaležen, de se ne bo čez svoje grehe zgrevaj? 435 so se bily čez nyh pregreho zgrevaj. 4, 160 zgrevajmo se čez naše grehe 202 smo se čez naše grehe zgrevaj. 5, 5 koku britku bo tebi, če zdaj se ne boš spokorila inu zgrevaj čez tvoje grehe. 396 de bi se bila zgrevaj čez le to nespodobno čast. Bas. 320 si zgrevat ne more čez svoje grehe. 331 zgrevej se čez tvoje grehe. Tob. 192 se iz srca čez taiste (grehe) zgrevaj. Vojska 106 čez to božje režaleñe se zgrivej. Traun psl. 4, 5 kar v vaših srcih mislite, čez to se v vaših hramih zgrēvajte. grevanost: Šerf predg. 2, 289 so pravo grevanost čres svoje grehe naredili. grevañe: Leon. 115 grevañe čez grēhe inu pregrešena obuditi. grevinga: Kast. 209 pokura je eno popravleñe kateru vléče na grévingo čez te grēhe z resnično volo bogu zadosti sturiti. Cruc. 1a 202 grevingo čez grehe imeti. 2, 4 čez svoje grehe

prave grevinge ne bo imela. 461 povedaj nam v kakušni viži si ti vudobil le to s. grevingo inu sovražtvu čez tvoje grehe? 461 hoče čez svoje grehe grevingo imèti. 481 kateri so pravo grevingo čez svoje grehe imeli. 5, 135 obene grevinge čez le tu nimaš. Bas. 40 grešnik na bo mogel obuditi grevinge čez svoje grehe. Rog. 2, 68 začela je ‚praelyvat‘ te solzè iz grévengè čèz svoje grehe. 341 de nam sprosi eno pravo persrčno grevengò čèz vse naše grehe 350 Marija sprosi svojim hlapcam eno pravo grevengò čèz grehe. Tob. 15 čèz katere tudi more ta grevinga se obuditi. 148 grevingo čèz tvoje grehe obudi. 176 popolnoma grevingo čèz svoje grehe obuditi. Boln. 7 koku bodeš ti v enimu takimu stanu eno pravo znotrejšno žalost inu grevengò čèz tvoje grehe obuditi mogu? Jap. prid. 1, 368 molitu s pravo grevingo čèz svoje grèhe. Škrb. 1, 127 ima čèz soje grèhe pravo grévengò. 128 imam čèz greh grévengò. 143 grévengò čèz toje režalène imamo. 408 ni božje lubezni ne grevengè čèz greh. *Narod govori*: kesâm se čèga, kesam se da (sem grešil); *riječi*: grevati, grevinga od *stvišem*. hriuva *zasijala je među narod nemačkujuća cirkva*. — meščevati se, meščevanje, meščevavec; z nositi se, tantiti se: Dalm. 2 tes. 1 inu se bo z gorečim plamenom masčoval nad témi kir boga ne znajo inu čèz te kir niso pokorni timu evangeliju. Cruc. 1a 1 s taistim se ‚mazčvali‘ čèz svoje neprijatelne. 5 kadar bi zapovedal vetrovam, de bi se imeli mazčovati čèz človeka, vse hribe inu gore v eni minuti bi okuli vrgli . . 9 bug en krat je bil zapovedal nebesom de se imajo mazčovati čèz tiga hudobniga cesarja Anastazija, precej zagrmy, zabliska inu v nega treši. 2, 44 čèz nega se hočejo mazčovati. 2, 177 za toraj se nej čèz svoje savražnike maščoval. 2, 176 kadar Jakob je bil vmrl, negovi bratje so se baly de bi Jozef se ne masčaval čèz nyh kir so ga bily predali. 2, 560 kaj delate vy angelci nebeski de se ne masčovate čèz te hudobne ludy? . . tudi tedaj se ne masčujeté čèz le te hudobne. 4, 86 boguvy čèz katere gospud se je masčoval, so bily hudiči. 5, 629 bug se masčuje čèz te žive. Bas. 341 de bi se mogel čèz svojga očeta masčovati. Skriñ. sir. 12, 7 nar viši se bo čèz hudobne možtùval. 48, 8 kateri si krajle z ójlam mázal de bi se čèz pregrèhe možtùvali. Jap. jozve 20, 9 kateri se žely čèz to prelyto kry mašvátì. 2 tes. 1, 8 kateri se mašuje čèz tē kateri bogá ne poznajo. Škrb. 1, 141 mašval si se čèz nas k' smo zaslužili, mašuj se tudi čèz grešnika. 2, 47 le to je ena nar večih šib s ktiro se bog čèz gréšnika možtuje. 1, 48 se bo začel čèz greh maštvati. 1, 150 čèz sovražnika se mašvati.

meščavec, meščevavec: Dalm. 1 tes. 4 gospud je masčavec čez le tu vse. Jap. 1 tes. 4, 6 gospód je en mašvavèc čez vse le tó. prid. 1, 17 ravnu le tẹ rane, ravnu le ta kry kličejo na mašvañe čez ñega. Skriñ. nah. 1, 2 gospód je možtùvávèc čez svoje sovražnike. sir. 7 ogin inu črvje so masčovañe čez te neverne. jer. 11 naj vidim tvoje masčovañe čez ñe. Skriñ. modr. 5, 18 ñegóvi srd bo stvary z orožjam obdál k možtùvañu čez sovražnike. Škrb. 1, 121 mašvañe čes druge. 309 kri Jezusova vpíje za mašvañe čez tega ktir si jo k nucu ne strí bel glasno kakor je vpila čez Kajna kri nedolžniga Abelna. znositi se: Jap. 4 mos. 16, 22 ti si nar močnejši bog čez vse kar diha inu živý, al se bo tvoj srd zavolo greha eniga samiga čez vse znosil. — izpokoriti se, pokora: Cruc. 2, 6 si dolžan čez svoje grehe se spokorit inu zgrevat. 4, 202 my smo se spokorili čez naše grehe. pokora: Cruc. 16, 97 veliko pokuro čez svoje grehe dela. 215 pokuro bom čez moje doprnesene grehe delala. 2, 103 Magdalena veliko pokuro je čez svoje grehe delala. Bas. 13 čez doprnesene grehe pokuro delej. 61 nesi ota čez tiste pokuro delat. 79 pak so čez svoje grehe pokuro sturili. 449 čes grehe pokuro delat. 445 je trideset lejt čez le te (grehe) pokoro delala. Rog. 2, 511 de bomo mogli pokuro sturiti čez naše pregréhe pred našo smrtjo. 584 malo nyh stury inu déla čez pregréjko eno pravo pokúro. Resn. 88 po dopernešenu prave pokore čez vse moje griehe. Tob. 65 niso pokuro čez svoje grehe sturili. Vojska 54 čez katere ti nisi zadosti pokure sturil. Boln. čez svoje grehe pravo pokuro delala. 105. jest sim perpravlen čez moje grehe pokuro sturiti. Jap. apokal. 16, 11 niso pokore sturili čez svoje dela (οὐ μετενόησαν ἐκ τῶν ἔργων αὐτῶν). Skriñ. jer. 8, 6 níkógar ny de bi čez svoj gréh pokoro delal. (οὐκ ἔστιν ἄνθρωπος ὁ μετανοῶν ἀπὸ τῆς κακίας αὐτοῦ). pok. 1, 94 nisim čez svoje grēhe pokóro delal. 3, 85 aku krivičen čez svoje grēhe pokoro stury, bð gotovo živèl. Wolf. ezech. 18, 21 čez vse svoje sturjene grēhe pokoro stury. Rey 1, 80 čez naše grehe pokoro delati. Škrb 1, 57 strite pokoro čes greh. 249 strmó čez doprnesene grehe pokóro. 433 boš delal čez gréh pokóro. 2, 206 nobeniga ni de b' delal čez gréh vrédno pokoro. Šerf pad 7 svoje grehe premišlavati, se jih spobolšati no kres ñe pokoro delati. predg. 1, 474 on je ty na toti zemli kres svoje grehe pokoro vèinil. 2, 324 Maria Magdalena nas vyči čez naše grehe pokoro delati. 533 lystvo de vèinilo pokoro kres svoje prehyde grehe. *Narod govori*: pokorim se, pokoro delam za kaj. —

*

posmiliti, smiliti, smilovati, vsmiliti se; posmiļene, vsmiļene: Šerf pred. 1, 448 bi se ne bi tydi ti kres tvojega ravenhlapca posmiliti mogel kak sem se ja krez te smilil? 2, 49 dobrotlivost božja se posmilila črez zapelani človečji par no črez ves človečji narod. 499 posmilte se črez me. Trub. psl. 72 on se bo smilil čez boziga inu potrebniga. mat. 9 syn Davidov, smili se čez naju. mat. 17 gospud, smili se čez mujga synu. Kreļ 1, 76^b sin Davidov, smili se čez me. 79^a so tudi imeli lepe obļube božje ako se budo čez te vboge smilili. Cruc. 2, 141 ah bogu stu taužent krat smili se čez trdovratnost inu nepokoršino teh grešnih ludy! Bas. 102 syn Davidov, smili se čez me. 107 bog, smili se čez me. Leon. 92 smili se čez mene. Šerf predg. 1, 88 smili se črez me. 1, 448 gospod se je smilil črez hlapca. 2, 262 nebeški oča se je smilil čres človeka. 364 bog se naj smili črez dyše. Kreļ 1, 89b gospod Sabaot, kako dolgo se ne oč smilovati čez Jeruzalem inu čez mesta Judova? 2, 149a se je smiloval čez nega. Trub. psl. 103 koker en oča se vsmyli čez otroke taku se ta gospud vsmyli čez te kir se ga boje. Dalm. 2 mos. 33 čez koga se usmilim čez tiga se vsmilim. 5 mos. 7 némaš ž nymi zaveze delati ni se čez né vsmiliti. 5 mos. 32 čez svojga hlapca se bo on vsmilil. 2 kraļ. 13 gospud se je čez né vsmilil. tob. 8 gospud vsmili se čez naju. psl. 72 on se bo vsmilil čez tiga vboziga. psl. 79 vsmili se skoraj čez nas. psl. 103 kakor se en oča čez otroke smili, taku se gospud vsmili čez te kateri se nega boje. psl. 109 nihče se ne vsmili čez negove svrote. prip. 14 dobru je timu kateri se čez revne vsmili... kateri se čez vboziga vsmili ta boga časty. miha 7 on se bo zupet čez nas vsmilil. Schön. 381 vsmili se čez vse vérne krsčenike. Cruc. 1a 11 nej bilu obeniga de bi se čez nega vsmilil. 17 vsmili se čez popotnike, bug tude se bode usmilil čez tebe kakor čez Lota. 59 jest se gluh delam inu se čez vas ne usmilim. 68 men'jo de bi le ta ne prosila svojga krajla de bi se čez né ubogo inu potrebno žlahto vsmilil? 147 to bogo dušo pustimo trpeti lakoto inu žejo inu čez nó se ne usmilimo. 150 ah bug vsmili se čez našo nepamet! 159 grozovitni levy so taisti kateri se ne usmilijo čez tiga nadlužniga inu revniga. 160 nepametna živina ena se vsmili čez to drugo kadar v potrebi vidi svojo gliho. 163 slišiš prošno tiga revniga inu se čez nega ne usmiliš. 1b 36 boš se čez nas vsmilila. 86 Kristus se čez nó usmili. 139 bug nam pomagaj inu se čez nas vsmili! 173 so gvišnu menili de se bo čez to grešnico vsmilil. 2, 462 Jezus syn Davidov, vsmili se čez me. 4, 358 za

kaj se ne vsmilite čez vašiga krajla? 362 so psi se čez nega vsmilili. 479 ah bug se vsmili čez tebe. Bas. 42 o bog, usmili se čez me. 194. more lè mati pozabit na dete de bè se čez nega ne usmilila? 254 se je čez celu mejstu, ja čez celo deželu usmilil. Rog. 2, 52 bug se usmyli čez nas. 173 usmili se čez me. Kemp. 41 (I, 13, 7) boga na pomoč klicati de se on čez nas usmili. 94 (I, 24, 2) kateri se rajši čez druge usmili koker srdy Tob. 30 vsmili se čez nas. 47 vsmili se čez tvojga služabnika. 55 de se ti čez tvoje lubu kršanstvu milostvu vsmiliš. 62 se je vsmilil nebeski oča čez svejt. Resn. 26 de se ti čez me očes vsmiliti. Boln. 58 vsmilite se tudi čez vaše bolanc sosede. 91 o kdu bode eniga taku nevsmileniga srca, de bi se čez te nar revniši duše na vsmilu? Jap. mat. 9, 27 vsmili se čez naju. rim. 9, 15 jest se bom vsmilil čez kateriga se vsmilim, inu tēmu bom milost skazal čez kateriga se bóm vsmilil. 18 on se tedaj vsmili čez kateriga se on hoče. Filip 2, 27 on je do smrti bolán bil, ali bóg se je čez nega vsmilil, inu ne lę samú čez nega, ampak tudi čez mene. prid. I, 33 vsmili se, o gospod, čez negovu zdihvañe. 2, 23 jest nimam čez tó veliku meštu Ninive se vsmiliti. Skriñ. prip. 21, 10 ona se ne bó čez svojiga bližniga vsmilila. sir. 5, 6 on se bo vsmilil čez obilnust svojih grēhov. pok. 1, 13 usmili se čez me, gospód. pok. 3, 20 usmilil se bom čez tiga, čes kateriga se usmilim, inu usmileñe bom sturil timu čez kateriga se bom usmilil. 3, 36ti bóš ustal inu se bóš čez Sion usmilil, za kaj čas je de se čez nega usmiliš. Wolf baruh 6, 37 čez vidóvo se ne bódo vsmilili. Škrb. 1, 139 bog se je čez nega vsmilil. List. cel. 181 se nisi li tudi ti mogu vsmiliti čez tvojga zraven hlapca, kakor sim se tudi jest čez tebe vsmilieu? po smiļeñe, smiļeñe, usmiļeñe: Šerf. predg. 2, 150 ona je puna posmiļeña črez nas. 2, 419 ona je puna smiļeña črez nas. Rog. 2, 642 imej usmiļejne čez tvoj pregrešni folk. Jap. prid. 1, 318 če ste uni dan čez težo našiga stanú vsmileñe čutili. Skriñ. pok. 3, 41 tvoje usmileñe, gospód, čez cęrku ne bo brez sadú. *Sve je to prema nemačkomu sich über jemand erbarmen, dobro slovenski je: smilovati, smiliti se komu, kako i zbiļa u ugarskoj slovenštini dolazi: Kůzm. rim. 9, 15 smiltjtem se komi se smiltjtem. — smejati, posmehovati se (to je po nem. lachen über etwas; dobro slov. je: smejati se komu, čemu): Trub. psl. 52 se bodo čez nega smijali. Kast. cil. 208 en ajdovski philosophus se je smejal čez te hudobne ljudy. Skriñ. jer. 19, 8 kateri mešo tiga istiga pojde bo ostrmel inu se smejal čez vse negovu rezdjañe. Škrb 1, 501 se sam čez*

se smejaš. 1, 445 se čez to posmehuješ. Rey 1, 302 čez ta post se posmehujejo. *Nu kako u Slovenaca čez tako dolazi u Čeha i Poljaka nad: češ. smiluj se nade mnou. polj.: smiluj się nad nami.* — sramovati se: Škrb. 1, 251 de soje grehe spozná, se čez taiste sramuje, poniža inu žaluje. *Narod govori: sramujem se čega ili za voľo čega.* — strašiti, prestrašiti se, strah: Šerf. predg. 1, 339 mož se je strašil črez toti govor. 2, 148 kda je to ona slišala, se je strašila čres toti govor. Jap. 1 mos. 42, 35 vsi so se čez tó prestrašili. 2 mos. 14, 10 čez to so se silnu prestrašili. 5 mos. 1, 21 ne bój se inu se čez nič ne prestraši. prid 1, 319 jes sim čez tó vùs prestraèen. Škrb. 1, 187 ona se čez to prestraši. strah: Dalm. mat. 7 kadar je Jezus le te besede bil dokoñal, je ta folk en strah obšal čez ñegov uk. luk. 5 en strah je bil ñega obšal čez ta lov teh ryb. *Narod govori: strašim se čega.* Schön. 208 strah je bil ñega obšal čez ta lou teh rib. — veseliti, obveseliti se, veseľe, vesel, radovati se: Trub. psl. 25 ne pusti se mujim sovražnikom čez me se veselyti. 30 nesi dopustil tim mujim sovražnikom čez me se veselyti. 35 ne pusti tim kir so meni po krivici sovraž čez me se veselyti.. sodi ti meni po tuj pravici de se čez me nekar ne vesele. mat. 18 on se čez no obeseli več koker čez te devet inu devetdeset. Kreľ 1, 34b čez le to se Kristus veseli. 91b gdo se veseli čez grešnike inu grešnice ker se pokore kakor ty angeli? Dalm. 5 mos. 28 kakor se je poprej gospud čez vas veselil de je vam dobru sturil inu vas gmeral, taku se bo čez vas veselil de vas pomory. 30 gospud se bo vrnil de se čez te vesely h dobrimu kakor se je čez svoje očete veselil. psl. 35 ne pusti se tem čez me veseliti.. sodi mene po tvoji pravici, de se ony čez me ne bodo veselili. 38 de bi se le ony čez mene veselili. ezek. 24 ker si z rokami luskal inu z nogami topatal inu čez izraelsko deželo iz celiga srca taku špotlivu se veselil, za tu jest hočem mojo roko čez tebe vun stegniti. zefan. 3 on se bo čez tebe veselil. baruh 4 nihče se čez mene veseli. mat. 18 on se čez no (ovco) več obesely kakor čez te devet inu devetdeset katere neso zašle. Jap. mat. 18, 13 se čez ño več vesely kakor čez devct inu devetdeset katere niso zašlé. rim. 16, 19 jest se veselym čez vas. 1 kor. 13, 16 ona se čez krivico ne vesely, ampak se vesely čez rèsnico. 2 kor. 7, 13 v našim tróšti pak smo se še obilniši veselili čez Titovu veseľe. apokal. 18, 20 veseli se čez tó istu nebú. prid. 1, 50 nebësa se čez naše prebrneñe veseľe več kakdr čez devet inu devetdeset pravičnih. 2, 21 čez katëro se çeľe nebësa

inu zemla veselę. 23 čez le to bučo inu sęncu se je Jonaz silnu veselil. 231 čez ńegovo srečo se veseliti kakōr čez tvojo lastno. Skriń. sir. 8, 8 ne veseli se čez smrt tvojiga sovrážnika. 12 ti se ne boš veselil čez otroke Juda. mih. 7, 8 ne veseli se čez me. Traun psl. 34, 15 ony so se čez mene veselili. 34, 26 kateri se čez mojo nesrečo veselę. Red. 242 jest se čez vse le tu iz celiga srca razveselim. Škrb. 1, 163 ta krat se nebó čez te veselí, kadar tvoje gréhe razodévaš. 494 so se veselili čez to domači. 2, 115 čez eno novo znańe, čez grešno perjaznost ktiro je sturil se veselí kakor čez nar veči srečo. Šerf predg. 1, 39 se močno veselimo čres to. 152 ona (lybezen) se ne veseli čres krivičnost, temoč čres resnico. 176 nedužen človek se veseli čres svojo si spravleno gleštvo. . čres stvorjene reči no črez dobrote božje. . črez gor idočo sunce. 177 on se veseli čres srečo svojega bližnega. 323 jas se ne veselim črez nikaj kak črez dopadeńe božje. 2, 244 jas sem si na boga zmislil ino se črez to razveselil. 301 Marija vsa razveseljena čres toti glas gre časi svoje tetice obiskavat. v e s e l e: Trub. mat. 13 on gre od veseļa kir je on čez taisti (šac) imel inu proda vse. Dalm. luk. 15 taku bo veselę čez eniga grešnika kateri pokuro stury. Schön. 205 taku bo tudi veselę v nebesih nad enim gréšnikom, kateri pokuro sturi več kakor čez devét inu devetdeset pravičnih i taku bo veselje pred božjim angeli čez eniga gréšnika kateri je pokuro sturil. Stapl. taku bo tudi vesele („veselei“) v nebi nad enim gréšnikom kateri pokuro stori več koker čez devejt no devetdeset pravičnih. Rog. 2, 219 enu veselę inu sicer vehši je u nebesah čez pokuro eniga gréšnika kakōr pa čez pravycu 99 pravičnih (gaudium est in coelo super uno peccatore..) Jap. mat 13, 44 nebeškú krajlęstvu je enako enimu v nyvi skritimu šacu kateriga je en človek našal inu škriľ, inu od veseļa čez tó grę inu predá vse kar imá inu kupi to isto nyvo. luk. 15, 10 takú vam povęm bó vesele pred božjimi angeli čez eniga gréšnika kateri se spokory. Šerf pad 70 vekšo vesele bo v nebesah čres ednega gréšnika ker pokoro dela kak črez devet no devetdeset pravičnih (luk. 15, 7.) predg. 1, 294 ravno tak bode pri angelih božjih čres gréšnika ker pokoro dela vesele nastalo. . Jezuš jim je rekel da je v nebesah črez gréšnika ker pokoro dela vekšo vesele kak krez devet no devetdeset pravičnih ker pokore ne potrebyejo več. 301 tak spobolšani gréšnik boga ino je ńegovo lybeznivo dete, kres kero je v nebesah pri angelih veliko vesele. 2, 306 od veseļa čres to. r a z v e s e l e n e: Šerf predg. 1, 461 bog ńemi vtače razveseleńe črez ńe-

govo potrplivost. vesel: Dalm. 5 mos. 12 imate veseli biti čez vse tu. . imaš vesel biti pred gospudom tvojim bugom čez vse le tu kar perneseš. Leon. 9 vesel čez to zasramovanje pride nazaj. Škrb. 1, 325 bodimo čez nih spreobrnene veseli. Šerf 2, 15 čez to je vsa vesela postala. radovali se: Šerf predg. 1, 409 on se radyje čez sirmaka. 2, 420 po pravici se veseli no raduje na dnešni den svet no splohna cirkva čez rojstvo matere svojega ženiha. — vzdihati, vzdihovati, vzdihniti, vzdihovanje: Dalm. jer. 48 za tu moram jest čez te ludy v Kirherezi vzdihati. 2 mos. 2 izraelski otroci so čez svoje delu vzdihovali. Bas. 168 ona je zdihvala čez to grozovitno inu špotljivo smrt tiga križa. 181. čez to more biti zdihuješ. 452. čez to drugo vejn de bo zdihval. 455, čez en sami greh bè ymel lejt u inu dan zdihvati. Rog 2, 220 začel je byl čez tu takú ostudnu žjuléjne zdihat. 341 de bi on mogel pred svojo smrtjo s pohlevnim srcam zdihniti čez svoje gréjhe. Jap. prid. 2, 137 opomiña tē bogate de imajo. . jokati inu zdihovati čez tē nevarnosti s katerimi so obdani. Skriñ. pok. 2, 15 nič več čez svoje spačene ne zdihúje. 22 imá čez svoj nesrečen stan zdihovati. Škrb. 1, 409 za kaj zdihuješ tolko čez toje težave? 2, 119 zdihuje se čez kazne. 130 zdihuj poln žalosti čez to kar te peče na vésti. 155 čez to je móčno nekđaj zdihval s. Ant. de Pad. vzdihovanje: Jap. 2 mos. 6, 5 jest sim slišal zdihvanje izraelskih otrok čez to silo s katero so jih Egypcarji doli trli. — žaliti, žalostiti, žalovati, žalost, žalovanje, žalosten: Rog. 2, 372 začel se je bil čez tu žaliti inu milu jokat. žalostiti: Šerf pad. 15 sveti Auguštín se žalosti čes toto zgybo. predg. 1, 285 za to se je žalostil David tak móčno čes svoj greh da je molil no prosil: smili se kres me. 241 mi se moremo žalostiti čez nesrečo no nevolu našega bližnega. . Pavel se je tydi žalostil čez nesrečo Korintanov. 2, 46 to nas móčno opomiña na naše grehe no hydobnosti tydi včasi zmisliti, se čez ne žalostiti. žalovati: Dalm. sir. 22 čez eniga norca se ima žalovati de pameti nema. . čez eniga mrtviga se nema preveč žalovati. jer. 8 obeniga nej kir bi čez svoj gréh žaloval. nahum 3 Ninive je rezdjanu, gdu hoče čez no žalovati? 2 kor. 12 bom moral čez nyh dosti žalovati? Bas. 157 čez nič družiga ni tolku žalval kulikor čez to nagost. 208 čez to iz srca žalujem. 315 de bè s tēm bel čez svoje grehe žalvala. Tob. 128 žaluje čez sojo pregreho. Jap. 3 mos. 10, 6 vaši bratje inu vsa izraelska hiša naj žalujejo čez to požigane kateru je gospod poslal. 2 kor. 12, 21 ne bom čez nih veliku žaloval. prid. 1, 226 žalujte čez to strašno

sodbo, vy nebesa. Traum. psl. 6 čez svoje grěhe žalovati. 31 David čez to isto (hudobijo) žaluje. 37 David noč inu dan čez svoje grěhe žaluje. Skriñ. sir. 22, 13 čez mrtviga se sedem dny žaluje, čez norca inu hudobnika pa vse ñih žive dny. 41, 14 čez ludy se žaluje per ñih truplu. 38, 17 de se ne bó čez tebe hudú govorilu, žaluj en dan britkú čez ñega (mrliča). pok. 1, 79 če majn čez svoj nesrečni stan žalujejo, več so objokaña vrėdñi. 100 ker moj nesrečen stan spoznám, čez tiga istiga žalujem. 101 žalujem čez svoje grěhe inu čez svojo nehvaležnost pruti tebi. 104 ti si meni móč dal čez svoj stan žalovati. 2, 100 daj de bómo čez naše grěhe inu prestópíke resničnu žalovali. 3, 13 aku bi s čerkujo čez ñene mrtve otroke ne žaloval, bi med štėvilam tih istih bil čez ktere ona kakür mrtve jóka. 18 kdó bi čez taki nesrečen stan sedajñiga kristjanstva ne žaloval? 44 za volo tiga so ony polni ponižnosti čez svoje inu svojih bratov grěhe žalovali. 77 čez to žalujem. Škrb. 1, 83 bogá zgubiti inu čes to ne žalváti to bi b'lo kej čes kar bi se mogel zavzėti cel svet. 84 Marija inu Jozef sta čes zgubo Jezusovo srčno žalvála. 88 več krat ravno ta isti ktir čes smrt sojga perjátla žaluje, se smeja čes smrt soje lastne duše. 2, 252 hoče čez greh žalváti. žalost: Trub. psl. 35 kir čez sujo mater žalost nosi. Bas. 315 obudy čez tiste (grehe) eno veči žalost. Boln. 9 imaš ti eno pravo popounima znotrejšno grevingo inu žalost čez tvoje grehe. 94 žalost čez moje grehe imam. Jap. prid. 1, 226 ti zemla, rəzpóci se od žalosti čez to nedolžno kry. Skriñ. pok. 2, 94 daj moji duši žalost čez moje grehe. 3, 21 jest zdiuhujem inu to zdihđvañe ima biti pričđvañe moje notrajne žalosti čez grěhe. Škrb. 1, 287 de b' čez to žalost obudila. 506 hočeš od mene žalost čez greh. 2, 124 nobene žalosti nima čez svoje pregrehe. 230 je bla žalost čez greh resnična. 245 ako čez greh srčno žalost nimaš . . Kturi so imeli resnično žalost čez grėh . . za volo pomankaña prave žalosti čez sturjene pregréhe. 246 kterim se maje srcė od kesaña inu žalosti čez to kar so grėšili. 254 zadobi meni inu mojim poslušavcam žalosti polno srcė čez naše pregréhe. Šerf. pad. 45 on ma velko žalost no bolečino znotrah kres vse svoje grehote. predg. 1, 400 tako žalost je imel prerok Jeremiaš čez jeruzalemsko mesto. 2, 8 jas se bojim či ne bi komi med nami dnešno vesele se kalilo no z žalostjov čes v starim leti doprinešene grehe motilo. 2, 227 obrnite se k meni skoz žalost čez vaše grehe. žalovañe: Dalm 5 mos. 34 so dokončani bily ty dnevi tiga plakaña inu žalovaña čez Mozesa. Skriñ. pok 3, 116 moj duh v meni od žalovaña čez

moje greše omagúje. Pohl. tschup. 27 moj ajfr katir mene čez grešnike inu čez nazdušne se zlobiti stury, je li natirleh grenkoba moje móte, ali je žalost inu žaluvaše čez zašpotovaše tega nar vikšega postavneka? žalosten: Dalm. mark. 10 on je žalosten postal čez le to besedo. Jap. mark. 10, 22 on pak je čez tē besede žalostēn postal. Skriñ. sir. 26, 25 čez dvoje sim v srci žalosten. pok. 3, 6 on čez svoje inu drugih greše žalosten prosi bogá za preobrúene hudobnih kristjanov. Škrb. 1, 146 vzame konc en psiček, se najdejo ludje ktiri so čes to do sovz žalostni bli. Šerf predg. 1, 162 Magdalena je vsa ponižana no žalostna kres svoje grehe k Jezuši stopila. 398 cirkva je čres dyhovno smrt no zgybo svojih otrok močno žalostna. 466 zdaj je oča, ves žalosten čez zgybo svojega lyblenoga deteta, k Jezuši svoj pribeg vzal. — zadvojiti, dvoj, cagovati (desperare): Šerf pad. 85 zdvojiti bi mogel jas čres vnogost no velkost mojih grehov ino čres moje neštettlive zamydenosti. predg. 2, 101 od dvojev čres svojo zebzano živleško vižo (= nem. von zweifeln über seine erwählte lebensweise) 2, 263 zadvojiti bi jas mogel črez vnožino no velkost mojih grehov ino črez moje neštettlive zamydenosti. Jap. prid. 2, 287 kadar si ti od žalosti premagan začel čez revšino cagovati inu sam sebi smrt prositi. — *Amo se mogu smjestiti ovi primjeri, prem da se prema* grč. ἐπί *mogu i drukčije tumačiti:* glavo ili z glavo majati, stresati: Skriñ. sir. 13, 8 on bo čez tebe z glavo majál. Traun psl. 43, 15 ludstva majéjo čez nas z glavami. Trub. psl. 44 ti sturiš de smo koker ene basne vmej ajdi, de vsi žlaht ludy glavo čez nas stresajo. sir. 13 glavo stresa čez te. jer. klag. 2 stresajo z glavo čez jeruzalemsko hčer. Skriñ. jer. žal. 2, 15 s svojo glavó stršajo čez hčer Jeruzalem. — z rokami ploskati: Dalm. zefan. 2 kateri mimu gre, ta čez ne žvižga inu čez ne z rokami vkup ploska. Skriñ. jer. žal. 2, 15 z rokami čez tē plóskajo po póti memu gredóči ἐξφότησιν ἐπί σε χαίρξz plauserunt super te). — ukati: Trub. psl. 41 ti imaš meni enu dopadene de ta muj sovražnik ne bo čez me vukal. psl. 108 čez to filistejsko deželo jest hočo vukati. Dalm. psl. 41 moj sovražnik ne bo čez me vukal. 108 jest hočem čez Filisterje vukati. sir. 31 vukajte čez glavo teh ajdov. jer. 50 vukajte čez nó (Babel). 51 bodo vukali čez Babel. baruh 4 so ony čez tvoj padec vukali. Skriñ. jer. 51, 48 vukalu bó čez Bábilon nebú inu zemla inu vse kar je na nih. — žvižgati: Dalm. 2 bron je ne dal v reskropleše inu opusčeše de čez ne žvižgajo. jer. 50 bodo žviž-

gali čez vse nyh štrajfinge. jer. klag. 2 kateri mimo gredó, luskajo z rokami, žvižgajo čez tebe. miha 6 bodo čez ne žvižgali. zefan. 2 kateri mimu gre, ta čez ne žvižga. Skriñ. jer. 50, 13 vsa bó v pušavo prebrñena, sledñi skuzi Bábilon pójde bó ostrmel inu bo čez vse ñegove rane žvižgal (sibilabit super universis plagis eius). *Tako i:* pohujšati se čez kaj. Jap. prid. 1, 179 kaj za eni plesi se vidijo, čez katere se nedolžne duše pohujšajo. 2, 18 kateri so se čez le to neskončno dobroto pohujšali. — oslepéti: Krel 2, 76 s. evangelium gori gre inu sviti, ter da bi se rimske sove inu nedopirji imeli čez ne oslepiti (= ñem. und sollten darüber die r. e. u. f. erblinden). *Ñeki navedenih primjera mogu se i drukčije tumačiti.*

u kajkavštini:

fantiti se: Gašp. 3, 59 Abigail je potišala srditega Davida da se ni fantil čez ne tovaruša Nabala. — srdit: Zagr. 1, 225 dojde te ves tih i krotek i milostiven sùdit, à ne srdit kot čes druge grešnike.

Akuzativ uz čez znači 9) ono na što se djelatnost proteže. Dolazi mjesto o drugih slovenskih jezika posve prema nemačkomu über (lat. de ali crkveno i super grč. περί). Čita se najčešće uz glagole declarandi i sentiendi i uz supstantive većinom sličnoga ovim glagolom značenja. Da se i ovdje koješta može i drukčije tumačiti, umijeva se samo sobom. a) uz glagole: djati: Rog. 2, 572 le tà, kir spreudárjal je te Mojzesave beséde, čez te djál je: . . dozdevati, zdeti se: Rog. 2, 11 čez tu kaj se vam dozdevá? 192 čez tu sèdaj kaj se vam zdy? — glas gre: Dalm. 1 mos. 37 hlapčić je ñyh očetu pravil, kadar je kaj en hud glas čez ne (ñegove brate) šal. — govoriti, pogovoriti, pogovarjati: Krel 1, 110^a mi tukaje ne vprašamo inu ne govorimo pri večerij Kristusovi od pozemelskih telesnih stvari, tamuč od nebeskih čez naturo Kristusovih rečy. 2, 39b sveti Gregor v ñegovi pridigi čez Kristusove besede govori: . . Cruc. 1b 44 čez katere besede s. Augustinus taku govory. Bas. 358 čez le to jest s teboj toku govorim. Rog. 2, 17 kateri čez tu, kar sturil je bil ta štimani inu vučeni Lukarini, govory: . . 158 kakor čez to hvalo govory Cornelius. 256 kaker čez ta perkazen Augustinus govory. 498a stupim h temu kar čez tu govore ty modri. itd. Bolu. 56 strašne so tiste besede kadire Jezus Kristus čez takšne nevsmilene

kristjane govory. Traun psl. 68, 13 kateri v sodiši sedę čez mene govore inu per vini čez mene pesmi pojéjo. Jap. prid 2, 106 napuh ali ofert, čez katero bom danäs govóril, je ta nar stariši pregreha na svejti. Škriñ. mih. 3, 5 tó govory gospod čez preroke. pok. 3, 125 kakor govory s Gregor čez take. Škrb. 1, 108 čes ktero pergodbo vučeni Philo takó govori: . . 201 dve velike škode ktere iz reztreseña pridejo, ktire odvrniti si človk ne da nigdar zadosti muje. Čez to bom dones govóril. 259 čez te beséde takó govóri s. Aug. 492 čez to govóriti razdelim pridigo tako: . . Bas. 328 čez le tu se jest s tabo pogovorim. 206 čez katere se toku sam (s) seboj pogovarjej. Škrb. 1, 202 kir se je s sojim očétam v molitvi čez naše odrešeñe pogovarjal. — izpraševati, izprašati, prašati, vprašati: Bas. 4 skušej se nikolku čez to izprašovati. 153 začni sam sebe izprašvati čez tvojo potrpežljivost. 251 čez ta nauk se začni sprašvati. Leon. 13 ih je napelal de je vsak posebej eno čędnost skuz tęden dopolnoval, se čez ño sprašoval. 95 vsaki tęden bom izbral eno čędnost de jo bom dopernašal, se o poldne čez ño izprašoval, inu nar bel navadno se bom sprašoval čez mir tiga srca. 129 čez kar se bom vsaki dan sprašoval. Škriñ. sir. 23, 34 le tá bo v zbirališe perpelána inu se bo čez ñę otroke izprašovalu. modr. 6, 42 kateri bo čez vaše dęla izprašoval. Tob. 13 svojo vejst dobro izprašati čez deset zapovdi božje. Jap. prid. 2, 273 vy mórete čez to vašo vejst dobru sprašati. Bas. 259 je čez to vprašal angele inu preroke. 319 čez to jest tebe uprašam. Rog. 2, 233 temu (Solonu Krez) začel je bil iz ene puste hvale svoje šace, blagú inu bogástvu kázat tar čez tu uprašat, ali je bil en šrččeneši znájtí na zemle. 58 čez le tu uprašajo eni iz teologov. 609 čez tu kadàr bi jest uprašan bil, za odgovor dal bi: . . Pohl. tschup. 35 mi čez en tok šegetaven punkt te vesty na prašamo. Škrb. 1, 156 kar ne moreš odvrniti pusti kakor je, čes tð ne boš uprašan ne sojen. — izpustiti se v un = ñem. sich auslassen: Jap. prid. 2, 137 na zadne se on na eno strašno vižo čez bogastvu vùn spusty. — iztegnoti se = ñem. sich ausbreiten über etwas: Rog. 2, 178 čez le tu dalej stegne se Richardus. — meniti: Rog. 2, 149 čez kateru mejnil bi eden: iz tako žaubo mazali so se ty mašniki. — misliti, pomisliti, premišlevati: Dalm. sir. modr. 4 ne zastopijo kaj gospud čez ñega misli. Škriñ. iz. 19, 12 naj pokážejo kaj je gospód vojskinih trum čez Egypt mislil. Škrb. 1, 166 čez to resnico homo dones na tanko mislili. Bas. 22 čez te perglihe pomisli. Kast. 292 le taku premisli čez vse tvoje živeñe

inu boš spoznal inu zastopil kakú si deleč od prave popolnomasti. 308 se premišluje čez čudne ričy inu čez nenucne. Bas. 237 en celi dan bom čez to premišloval. premišlavati: Šerf 2, 81 za to je pa Job nevolival, kda je čres svoje dneve premišlaval: ja mam prazne mesece. 2, 233 krez Jezušov vnebohod čemo mi dnes več premišlavati. — modrovati: Jap prid. 1, 110 imaš eno posebno srbečico od vsega govoriti, čez vse se modruvati. Škrb. 2, 81 ne smemo čez to nič modrovati. — odgovoriti se, odgovarjati se = nem. sich verantworten über etwas: Jap. djañ. ap. 25, 16 ne prejme odloga se čez tožbo odgovoriti. 26, 2 jest se sręčniga držim, de se bóm jest danës pred tako čez vse le tó kar me Judje tóžijo, odgovoriti mogel. Traun psl. 42 David se pred obénim človeškim sodníkam čez krivičniga Savla ny odgovárjati mogel. — opomniti (opomeniti): Leon. 53 čez to pergodbo bi znali mi dosti opomniti. — pisati, spisati: Kreč 1, 38 za to je s. Bernard čez le te besede pisal: . . Cruc. 1b 147 čez katere besede s. Hieronymus taku piše: Rog. 2, 264 pisal je čez besede tega Davida: angelis suis etc. Škrb. 1, 53 poglejte kaj piše čes to s. Paul. Kuga 8 kadär sem ji moje bukvice, čez vbi-jáne te živine spisane, podelil (ne li čez = proti?). — posvetovati se: Skriñ sir. 37, 14 s tēmi se čez vse tē rečy ne posvétuj. — povedati, izpovedovati se: Dalm. djañ. ap. 21 (21) nym je povedanu čez tebe de ti vučiš . . Bas. 490 se nema čez svoje skrupelne (scruplne) spovedvati. — poslušati: Bas. 194 čez to poslušaj kar pravi s. Paul (*to bi se moglo umijeti i ovako: poslušaj kar čez to pravi s. Pavel*). — praviti: Rog. 2, 10 su-sebnu pak dopade meni tu kar čez današni s. evangelium Petrus Cellensis, Guilielmus parvus i mvoj s. Antonius Paduanus pravjo. 33 kaj pravite čez tu? 266 Hugo čez Davidovo tožbo pravi: mundus est mare. 296 poslušajmo tu kar pravi čez tu ta Joannes de la Haye. 494 čez tu sedáj kaj pravite, kristjani? Škrb. 2, 146 čez ktire beséde pravi s. Chrysostomus: . . — pregledati, razgledati (se): Bas. 327 pregledajmo se čez to u s. pismu. 484 prejden čez le tu tvojo vejat rezgledaš. 126 rezgledaj se čez ta uk. — prepirati se: Škrb. 2, 81 se podstopijo čez nar visokejše virne resnice se prepirat. — prerokovati: Dalm. 2 hron. 18 le ta ništer dobriga čez me ne prerokuje, temuč le hudu. jer. 25 kar je Jeremias prerokoval čez vse folke. Skriñ. jer. 25, 13 inu bóm izpolnil vse kar kóli je Jeremšja prerokúval čez vse tē ludstva. mih. 2, 6 čez tē se ne bó prerokúvalu. — reči:

Rog. 2, 132 čez tu sedaj spodobnu smem inu zamórem z Davidam reči: et nunc . . . — sklenoti: Cruc. 1a 170 kadar on le tu misli, šliši en strašan glas z nebes inu de je tam vse čes néga sklenenu. Bas. 269 čez tu sam per sebi taku skleni. — soditi: Dalm. djañ. ap. 25 (9) hočeš li gori v Jeruzalem pojti inu tamkaj se čez le tu pred mano pustiti soditi? 1 kor. 6 ne vejste li de bomo čez angele sodili, kuliku več čez potelesnu blagu? Kast. 166 ne vidiš de ti sam čez sebe sodiš? Bas. 334 de be sam svetli cesar čez le to pravdo sodil. 360 gledej de sam čez se ne sodiš. Jap. sod. 19, 30 sodite čez tó inu skleníte vkupaj kaj je sturiti. djañ. ap. 25, 9 hočeš ti v Jeruzalem gori jiti inu tam čez le tē rečy pred mano sojen biti? 25, 20 hoče tam čez le to sojen biti. apokal. 19, 2 kateri je sódil čez to veliko kurbo. Škrb. 1, 251 tok' se tudi čez tega ne more nič soditi, ktir ne rezodéne soje vesti. 252 čez to obeden ne more soditi kar ne ve. 265 Farizeji so grešno sodili inu opravljali čez Jezusovo zadržáne. — v reči na prej = nem. vorwerfen: Bas. 449 boš šlišal odgovor na tistu kar bē ti tegnil meni čez ta današni rezgovor naprej vrēči. — tako može biti i: besedo videti: Dalm. amos 1 le tu so te besede katere je Amos vidil (= govoril) čez Izraela. miha 1 le tu je gospodña beseda, katero je on vidil čez Samarijo inu čez Jeruzalem. — tako valda i: losati, los ili baje ili nagod metati, v reči, prema nem. losen, das los werfen über (ili um = za) etwas: Trub. mat. 27 čez mujo sukno so ta los vrgli (Lut. über mein gemand haben sie das loos geworfen). Dalm. 3 mos. 16 ima loz vrejči čez ta dva kozla. 1 sam. 14 vrzite loz čez me inu čez mojga synu Jonatana. obad. ptuji so čez Jeruzalem los metali. mat. 27 inu so čez moje sukno loz vrgli, a joan. 19 losali. djañ. ap. 1 ony so los vrgli čez nu. Jap. djañ. ap. 1, 26 ony so losali čez né. Skriñ. joel. 3, 3 čez moje ludstvu so losali (a Dalm. za moj folk losali). nahum 3, 10 čez nē imenitne ludy se je losalu (a Dalm. za tiga istiga zlahtnike so loz metali). List. cel. 207 oni so losali čez njih. 357 oni so za oblačilu losali inu čez moje sukno so oni baje metali, a 391 z a moje sukno so baje metali. (ev. mar. o matizmъ moi metašę žrēbiję ἐπιτὸν ἱματισμὸν μου ἔβαλον κλήρον). Šerf. 2, 162 razdelili so si moje oblačila no čez moje sykno nagod vrgli.

b) uz substantive kao: butora = prorokovañe: Dalm. nahum; Le tu je butora čez Ninive. zahar. 9. Le tu je butora čez to deželó Hadrah inu čez Damašk, htimu tudi čez Hemat, čez Tyr

inu Cidon tudi — izkušnáva: Škrb. 1, 512 meni se zdi de se ravno le te skušnáve čez viro •taisti nevarni hudiči. — izlaga: Trub. kat. bug, pravi sveti Cyprian v ti izlagi čez očanaš, nej je en poslušavec te štyme. — izložene (auslegung): Krej 2, 32a ony tudi imajo božjo besedo, ali jo falšajo inu s farbo zamazuju, pravi razum obračajo v lažy ino drugačje izložene čez no delajo. — izpoved: Bas. 314 sturiti eno pravo generalspovid čez use toje grehe. — izpraševane: Leon. 109 o poldanskim sprašovañi čez notrajni mir v srci bom pogledal, al se mi je kaj pretrgala ta svęta čędnost. — manenga (= meinung): Jap. prid 1, 111 Imaš eno posebno srbečico, tvojo slabo manengo čez vsako reč vse križim povędati. — misel, premisleвање: Dalm. jer. 29 jest dobru vejm kaj jest za misli čez vas imam. 49 poslušajte negove misli katere on ima čez te kir v Temani prebivajo, suzana: polna hudih misli čez Suzano. Rog. 2, 181 čez tu sedaj kaj za ene misli vas na obhajajo? Vojska 241 misli katere imamo ali sturmo čez naše grehe. Jap. prid. 1, 65 nam pride dosti krat čez tę besęde le tá misel v glavo:.. Škrb. 117 če smem moja misel čez to povędati. Jap. prid. 1, 54 čez le to hočem jest danas enu premišluвање z vami držati. 2, 18 čez le to vam hočem jest trojnu premišluвање držati. Škrb. 1, 286 al striš kdej čez to kakšno premišluвање? — modrované: Krej 2, 64b tu nej disputiraña inu modrovaña čez božjo besedo. — nauk: Rog. 2, 628 čez katęru ta spomneni s. oča da nam en lep nauk. Tob. 147 navuk čez andohti tiga tedna. 195 kratki navuk čez te dvanajst regelce, Jap. prid. 2, 37 zez le tó vam mórem en potrebni navk dati. 121 morem ta navuk čez ta današni evangęlium za en drugi čas perhraniti. — obsojene, pravda, sentencija, urtel: Jap. djañ. ap. 25, 11 so za obsojene čez naš tišali. prid. 1, 306 vy vejste to obsojene al urtel, katęru je bóg čez naše prve stariše izrekal. 2, 149 zadnu obsojene, katęru bó on na ta strašni sodni dan čez tę ferdamane izrekal, bo samu na pomankañi te almožne gruntanu. Dalm. 2 kraļ. 25 ony so pak kraļa popadli inu so ga gori pelali h babelskimu kraļju v Riblat, inu ony so eno pravdo čez nega rekli. Krej 1, 51b takove mnogatere sentencije inu štimaña so tudi zdaj čez božjo besedo. 2, 184b čez katere je strašna sentencija rečena. 186a tadaj hoče bog grozovito sentencijo ali obsojene reč čez vse zanikrne inu neverne ļudy... kakovo sentencijo je rekal ta kral čez le tiga človeka? 2, 127a kakov glas ima ta urtel čez Kristusa? 133b vže je bil urtel čez nega rečen.

Bas. 61 premiali te sodbe abšèt al urtel, kateri ima pasti čez eno h pogubljeno obsojeno dušo. — pesem, petje: Wolf ezech. 28, 11 začni žalostno pejssem čez tyrsckiga krajla. 32, 2 pój žalostno pejssem čez Faraona. Skriñ. mih. 2, 4 inu bo (žalostno) pejtje lepú pejlu čez vas. — pravda: Trub. psl. 119 (85) kadaj hočeš pravdo držati čez te kir mene preganejo? — predgovor: Trub. psalt.: predgovor čez ta psalter. Dalm. u gmajn predgovoru: gmajn predgovor čez vso sveto biblijo. 1, 265 predgovor čez Jobove bukve 279 predgovor čez psalter. 316. predgovor čez Salamonove bukve, itd. — premišlavanje: Šerf. pad 7 človek more tydi v totem svetem postnem časi črez dryge svete reči pobožne premišlavanja delati. 92 s tem sklenemo dnes naše postne premišlavanja čres pad no zdig človeka. predg. 2, 130 mi si dnes čemo premišlavanje črez negovo pobožno no krepostno življenje narediti. — prepiranje: Jap. rim 14, 1. tuga slabiga v veri pak gori vzámte brez prepiranja čez misli. — prerokovanje: Dalm. ezech. 7 tu prerokovanje čez vse nyh spravišče ne pujde nazaj — rajtinga: Bas. 362 gospodar dela rajtingo čez to kar nemo enu lejtu uvèn inu noter gre. Škrb. 1, 186 pokaže mu dnarje, ktire ima noter jemati inu čes taiste tanko rajtingo pelati. — register: Dalm. register čez vso biblijo. — sklep: Leon. 133 čez ta čudež je zadni sklep od rimskiga zbiralša sturjen bil 2 dan veľki srpana 1795. Skriñ. iz. 19, 17 inu zemla Juda bo v Egyptu za trepet: sledni kateri se bó na nó spomnil, se bó bál zavolo sklepa gospóda vojskñih trúm, kateriga je on čez nó sturil. jer. 18, 7 naglu sklep sturym čez ludstvu inu čez krajlęstvu, de bi to istu izruval, rãzdjal inu končal. 49, 20 poslušajte sklep gospóda, kateriga je čez Edom sturil. Škrb. 1, 481 sama čez se sklene sklep preklestva. 2, 209 sklep ktirga bo sodnik čez te sturil bo vselej ostal. — s o d b a: Dalm. psl. 119 kadaj hočeš sodbo držati čez moje pregañavce? salm. pred. 8 kadar se hitru ena sodba ne stury čez huda dela, skuzi tu človečka srca polna postanejo hudu sturiti. jer. 39 i 52 ta je eno sodbo čez nega rekal. ozea 2 recite sodbo čez vašo mater. Cruc. 1b 13 en krat je bilu veliku minihov vukupaj prišlu de bi sodbo sturili čez eniga miniha. Res. 83 negove sodbe so resnične, katire je on zreku čez to veliko kurbo. Vojska 164 kriva sodba, katero čez našiga bližniga strmo. 165 nagiba čez en tak faler eno sodbo storiti. Cruc. 2, 556 zreče to ojestro sodbo čez Kristusa. Kemp. 227 (III, 14, 3) ta globočina tvogh sodba čez me je uso prazno čast inu pohvaleñe k nič strila.

Jap. 2 petr. 2, 11 angeli ne dëlajo sodbo tẽ kletve edèn čez drugiga. prid. 1, 4 sodba katero je Nabuhodonozor držal čez Sedecija. 17 perhranim za danes tjedèn to sodbo kateŕa bo čez grešnika stekla. Traun psl. 119, 84 kàdaj bóš čez moje pregañávce sodbo držal? Skriñ. sir. 8, 17 nikár sodbe čez sodnika ne dëlaj. modr. 6, 6 čez tẽ kateŕi podlõžne imajo bó nar ojštrẽjši sodba. 12, 10 si po malim čez ñẽ božjo sodbo izpelùval. jer 39, 5 ta čez ñega sodbo pẽle. ozea 6, 5 sodba čez tebe se bo kakòr luč svetila. 5, 15 ter boš v jẽznim svarjenì čez tebe sodbo izpelal. 25, 11 čez Moaba bom sodbo sturil. dan. 4, 21 je to razlagañe sodbe nar višiga kateŕa je čez krajla mojiga gospoda sklẽnena. Rey 76 ojstra bo ta sodba katiro bo ta božji sodnik čez te hudobne inu grešnike izreku. Škrb. 1, 299 je sodbo smrti čez ñega izrekel. 2, 89 sodba čez ñega je žẽ sklẽnena — spomin: Kemp. 197 (III, 6, 4) ta stari sovražnik se na uso vižo pomuje tvoje poželeñe nazaj držati . . od nucniga spomina čez grehe. — svõt, posvetovañe, posvetovališče: Dalm. jer. 49 poslušajte gospodni svit kateri on čez Edom ima (quod iniit de Edom). djañ. ap. 15, 7 je bilú čez tó enu veliku posvetùvañe držanu. Rog. 2, 545 poklican je bil Niklaus ù tu mestu Nicaea h temu posvejtuvališu čez tega poredniga Arjja. — vera: Resn. 189 na tu obudijo eno trdno živo vero čez te ali huni artikel, čez to ali drugo skrivnost te vere. — voļa: Dalm. ezr. 5 pošli k nam tiga krajla volo čez le tu. — vprašañe: Bas. 493 čez le tu je enu uprašañe. Rog. 2, 29 kir spreudarjal je Joanes da Sylveira, taku čez tu obúdil je enu uprašájne. 315 čez tu sturil je enu uprašájne. 610 čez le tu ustáne enu uprašájne. 646 sturè čez tu enu uprašájne.

U kajkavštini.

samo uz: šentencija: Zagr. 1, 207 prez vsake milosti dà čes ñega smrtnu šentenciju. 233 kojega sudec postavil je vu temnicu i šentenciju smrti čez ñega dal. 424 poslušaj čes ñih moju šentenciju. 5b 9 bude. čez vas šentenciju daval. 11 kada ga budeš videla i čula strašnu šentenciju vekovečne smrti i muk peklenskeh čez te davati. 52 ne bi li šentenciju oštre smrti čez ñega dal?

Rijetko znači akuzativ uz čez ono, glede čega ili ozirom na što se što kaže; opet prema nem. über i lat. super. n. pr. Dalm. mat. 25 (21) ti si bil čez malu zvejst. Jap. čez malu si bil zvešt (ἐπι ὀλίγα ἢς πικρός, super pauca fuisti fidelis; a stsl. cod. mar. o malẽ

bê vêr̃nъ, nem. Esz: du warst über weniges treu. *Moglo bi se možda još što kazati ali ovo što je rečeno glavno je.*

B. s genetivom.

U staroj slovenštini dolazi uz črêsъ, črêzъ i genetiv (Miklošič synt. 577). Isto biva i u ugarskoj slovenštini između Mure i Rabe ali u obliku mađarštini prilagođenu čeres, čerez značeci vrijeme za koje dok traje što biva: Trpl. psl. 22, 3 o moj boug! kričim čeres dneva i ne odgovoriš, i čeres nouči, ali nega mi vtišaña. 78, 14 i vodo je vu dne z oblákom i čerez noči s svetlim oĝnom. Nagfl. 81 krumpiše čeres zime držiĵo v pivnicaj. 196 na sprotolejtje čeres z íme spajouče stvaré se prebúdiĵo . . čeres leta se od topline síle i lejtešni sád dozori. 149 čeres leta je listje zeléno. 197 mejsec čeres nouči je mesto sunca. Gön. 107 čeres nouči vsaki človek spí. 23 zima je nenásladen tál leta i vse zaprávi ka se čeres leta (sommer) pripraví. 49 Juliške mati je jáko rada mejla cvejtje i dosta ga je pouvala vu svojem püngradi. Cejlo leto se je mantrála ž ním: že ráno sprotolejtje so se ji črstvo vršenili jácintje, tulipánje; čeres leta (während des sommers) so ji pa lepou cveli klinци, zorjanke, sunčevnice i drúgo nídno cvejtje.

II. čres kao prislov.

znači 1) *od jedne na drugu stranu pa tako dolazi: vse čez, čez in čez kao nem. über und über te znači: na svoj površini, sasma, preko i preko: Cruc. 4, 72 de bi vse čez gorelu, vas ne bo zapustil. 5, 163 mestu Troja je čez inu čez gorelu. Bas. 424 domišlej si u sredi zemle eno globoko jamo napovúeno z gosto têmo, obdano čez inu čez s črnim plemenam tiga oĝna. Rog. 2, 151 zagledal je bil en grm katéri od vsih platy čez inu čez je goril. Kug 16 ta mlada živina, katera od takih starišov pride, ny podóbná, kadar se vse čez premisli, ne očętam ne materam. Škrb. 1, 395 zvižanu je čez inu čez zadosti, de sama kat. vira je prava. Red. 24 katera (dežela Kanaan) je obilnost vseh dobreh rečy čez inu čez imela. 136 moje čez inu čez velike nevednoste. List cel. 317 pogledajte na poľe, za kaj vse je že čez inu čez belu k žetvi (joan. 4, 35). 327 čez inu čez si ti v grehih rojen. 348 je čez inu čez čist.*

2) *znači prijelaz na drugu stranu, dolazi uz glagole kretne, ali sve na nemačku, n. pr. uz iti (grem, šel) prema nem. über*

gehen, hin-, herüber gehen a) = teči preko čega = überfließen *u pravom i prenesenom smislu*, abundare, redundare: Dalm. jer. 5 jest morju pesik h bregu postavlam de mora vselej notri ostate inu ne more čez pojti inu aku lih nega valuvi divjajo, taku vsaj ne mogo čez pojti. prip. sal. 3 taku bodo tvoji skedni napolnjeni inu tvoje preše od mošta čez šle. joel 3 preša je polna inu preša čez gre. sir. 24 Tigris ob pomladi čez gre. Cruc. 5, 37 neste uni vréy iz Kaná Galileá, kateri so bily taku polni de je čez vinu šlu. b) = preči hin -- herüber gehen, kommen transire: Trub. luk. 16 čez le tu vse je mej nami inu vami en velik vtrjen mlamol, de ty kir hote od tod k vom čez pojti ne mogo inu tudi od unod semkaj perstopiti. Dalm. 1 mos. 32 je ne vprej prepelal čez vodo, de je čez prišlu kar je on imel. jozve 4 ta folk je hitil inu je šal čez. Kadar je pak vže vus folk bil čez prišel, je ta skriña gospodña tudi čez šla: . . . gospud vaš bug je pustil posehniti tiga Jordana vodó pred vami dokler ste čez prišli. job. 19 on je moj pot zagradil de ne morem čez pojti. jez. 51 perpogni se de čez gremo. Skriñ. iz. 51, 23 vlezí se de čez gremo. Inu si se na tla vlegel inu si čez gredóćim kakor za pót bil. Traun psl. 143, 14 kamnata ograja ny podrta, obédèn čez ne gre. Škrb. 1, 28 prérók se prvi krat h bajarju bliža inu vidi de je lohko čes priti . . . je šal čes. 363 hribe ima (obljubljena dežela) táke de ni mogóće čez priti. *s dodanim*: semo: Dalm. 1 sam. 26 le tu je ta krajlevi špejs, naj gre en mladenič sem čez po nega. Jap. luk. 16, 26 kateri hočejo od tod k vam jiti, ne mórejo, inu tudi ne od ondód le sèm k nam priti. *s dodanim*: tja, tje, tjakaj: Dalm. 4 mos. 32 de bi tje čez ne šli. 5 mos. 27 kadar tje čez prideš. 4 mos. 34 ti némaš tje čez pojti. jozve 4 pojdite tja čez pred skriño. 1 sam. 14 pojdí naj greva tje čez h kampsíću le tih Filišterjev kateru je le tam čez. Kadar tjakaj čez prideva. 1 sam. 26 David je šal tja čez na úno stran. 2 sam. 19 ti imaš z mano tja čez pojti . . . 2 kraļ. 2 kadar sta tja čez prišla. riht. 3 neso nikomer tja čez pustili pojti. 19 hočemo tjakaj čez v Gibeo pojti. Rog. 2, 571 hočem póit kè čez. 572 praveš de pojdeš kè čez. Ravn. pov. 121 en krat je Anžik zvéčer k sosédu tje čez šel ging er zum nachbar hinüber. *tako*: čez gredóć darüber hingehend: Jap. luk. 11, 44 gorję vam kir ste kakor pokopališa katere se ne vidijo inu za katere ti čez gredóći ludję ne vejdo. — teči: čez tekóć überfließend superfluens: Jap. luk. 6, 38 dajte inu se vam bo dalu: eno dobro natlačeno inu potreseno čez tekóće mero vam

*

bodo v vaše krilu dali. List. celj. 138 čez tekočo mero vam bodo v vaše naročje dali. Kuga 129 čez tekoči bajerji. — tekati: Dalm. jez. 52 položi tvoj hrbat na tla inu kakor eno gaso de se bo čez tekalu. — stopiti: Rog. 2, 572 treba je stopit od tega inu sicer kè (= tje) čez na to drugo plat. . . treba je stopit kè čez od posvejtiga h nebeškimu. — gnati: Dalm. 1 makab. 5 je farje k vodi postavil inu je nym zapovedal da bi iméli ves folk tja čez gnati. — pre- prinesti: Dalm. jozve 4 vzdignite gori iz Jordana dvanajst kamenov od tiga mejsta. . . inu teiste (s) sabo čez pernesite. . . so je (s) sabo tja čez prenesli. — pełati, pre-pełati: Trub. mat. 9 tukaj on stopi v ta čoln inu se spet sem čez prepela. 14 so se pred nim ke čez pelali. 16 kadar se nega jogri čez prepelajo. Dalm. mat. 8 je rekal tja čez na uno stran se pelati. 2 sam. 19 so krajlevo družino čez prepelali. . . folk je bil krajla čez prepelal. mat. 9 na tu je v en čoln stopil inu se je zupet sem čez prepelal. mark. 4 prepelajmo se tja čez. Stapl. joan. 6 h teistemu času se je pelol Jezus čez to galilejsku morje. Jap. mat. 9, 1 on je stopil v en čolnič, se je čez prepelal. 14, 22 zdajci je Jezus pèrmóral svoje jógre v čolnič stopiti inu pred nim se kje čez prepelati. 14, 34 kadar so se čez prepelali, šo prišli v deželo Genezar. Wolf ezech. 47, 13 móž me čez pełe po vodi do čelènov. List. celj. 173 Jezus je v en čounič stopiu, se je čez prepelau. — pihati: Dalm. sir. 43 ker je voda, tu on čez piha. — tako uz moléti i víseti: moletti: Gol. 37 čebèlnak more zavol dežja al snega pokrit biti z eno strmo streho, katira bode od sprèdej eno malo pa ne preveč čez molèla. — viseti: Dalm. 2 mos. 26 tiga istiga imaš pustiti čez doli visiti. — *glagol kretne može i neizrečen biti, kad ga je lasno dodati*, uz moči, pomagati: moči: Leon. 60 je bilo treba napraviti dva mosta čez vodo Serchio, de so lože čez mogli (hoditi). — pomagati: Dalm. sir. 13 kadar en bogat nej prou sturil, taku je nyh veliku, kir mu čez pomagajo.

Pusti germanizmi jesu: čez dati = über geben, čez pustiti = über lassen, čez ostati = übrig bleiben i čez biti = übrig sein; čez jemati überhand nehmen. čez dati = über geben, hin-, los-, preis-geben, *značeti: dati što komu ili čemu u oblast i na volju.* a) *objekat je bog ili čelade x) komu se što daje, ne kazuje se:* Trub. mat. 13 kadar vas čez dade, toku poprej ne skrbite. mt. 15 ti viši fary so bily nega iz nyda čez dali. Jap. rim. 8, 32 lastnimu synu ny zanèsel, ampak je nega za nas vse čez dal. Wolf dan. 3, 34 ne daj nas za vselej čez. ß) *onaj ili ono komu ili čemu se*

što pridaje, kazuje se dativom, a to je *ax*) bog, hudič, čelade: *bog ili što se mjesto nega uzima*: Kemp. 450 (IV, 8, 2) na znajo sami sebe popolnoma zatajiti inu se bogu čez dati. 483 (IV, 15, 3) koker hitru se boš s celiga srca bogu čez dal. 451 (IV, 9, 1) go-spud, v perprošini mojga srca jest sam sebe dones tebi izročim inu čez dam za enga večniga hlapca. Rog. 2, 72 ù tèm dâl se je čez g. bogú popólnama. 150 jest sim se mojmu bogu uže zdavnaj k enimu ofru dobriga duhá dal čez inu ofral. Bas. 376 se je čez dal Kristusu Vojska 64 jest se vsiga čez dam timu kateri je za me na tebi umrl. Tob. 167 čez dej sam sebe nemu. Jap. 2 kor. 8, 5 ony so se same sebe prvič gospódu, potle nam čez dali. Traun psl. 9, 14 tebi se ta vbogi čez da. Škrb. 1, 10 kdor se bógo popolnoma čez ne da, ta se mu neč ne da. 1, 18 nar veči potreba za človeka je bogú se čes dati. 1, 23 nič več nočem odlašati, se tebi (bogu) čes dati. — hudič: Cruc. 1a 200 vzemiva mydva kar nam(a) sliši, inu pustimo hudičam kar bug im je čez dal. 2, 544 g. bug vas bo hudičom čez dal. 5, 233 bug bo naše duše zapustil inu hudičom yh čez dal. — *čelade kako god izrečeno*: Trub. mat. 5 de tebe ta zoprnik timu rihtarju čez ne da inu ta rihtar tebe potle čes da timu hlapcu. mat. 11 vse ričy so meni čez dane od mojga očeta. mrk. 10 ga bodo čez dali tim ajd om. Cruc' 2, 466 ne bo tebe rihtarju čez dala. 487 ti bi se prez vsiga konca jokal, kadar bi tebe tvoja gospojska rabelnu čez dala. 5, 449 rihtnim hlapcom yh čez dadò. Jap. mat. 5, 25 de sodnik tebe čez ne da služabniku. 18, 34 negov gospod ga je trinogam čez dal. 27, 26 tedaj je on nim Baraba izpustil, Jezusa pak je gajžlaniga čez dal (*naimè nim = Judom*) de bi bil križan. mark. 15, 11 so Jezusa rihtarju čez dali. joan. 18, 30 aku bi le ta (Jezus) ne bil en hudodělnik, taku bi ga my ne bily tebi čez dali. 18, 35 vikši tih farjov so tebe meni čez dali. djañ. ap. 25, 11 taku me (Pavla) ne more obedèn nim (= Judom) čez dati. 27, 1 (Pavel) ima stujnimu poglavarju cesarske trume čez dan biti. prip. 1, 214 Jezus je svojim sovražnikam čez dan. Traun psl. 38, 9 ti si mene timu nevumnimu k zasramovañu čez dal, 118, 121 ne daj me tèm čez kateri mene lažnívu oprávlajo. List. cel. 89 aku bi ne biu hudodelnik bi ga mi ne bili tebi čez dali. 90 tvoj narod inu vikši farji so tebe meni čez dali. 223 ga je čez dau štirim četirstvam soldatov. Škrb. 1, 395 on (Eleazarus) bo bričam čez dan. Rey 1, 219 ubijajna krivi so katiri resbojniko inu tatje na ulovijo inu gosposki

čes ne dajo. — *ββ) stvar obično umna*: jeza: Jap. prid. 2, 50 kateri ny v stani se taku segręti de bi se svoji jezi čęz dal. — jezik: Skriń. sir. 23, 27 kateri bogá zapustę, bodo nemu (tace mu jeziku) čęz dani. — *lubezen*: Vojska 215 še nisim se tvoj lubezni popolnoma čęz dal. Rey 1, 160 do smrti moreš se ti sam sebe ves lubezni božji čęz dati. Škrb. 1, 368 se lastni lubezni popólnama čęz dadó. — *martra*: Resn. 179 Kristus je zavolo našeh griehov tej martri čęz dan bil. Jap. prid. 1, 208 kęr ga posvejtna nemogoče svoje modróst tem nar grozovitnišim martram čęz da. Škrb. 2, 101 ji je ljubeno dęte tolko martram inu trplęnu čęz dati. — *nesramnost*: Jap. ezez. 4, 19 kakor otrpneni so se same nesramnosti čęz dali. — *nestanovitnost*: Skriń. sir. 23, 1 ne daj me nih nestanovitnosti čęz. — *nezmasnost*: Škrb. 1, 244 kdor se ne da čęz požrešni nezmasnosti, ta bo žęgnan. — *odločęne*: Bol. 40 dej se v tvoji boleznj celiga čęz temu odločęjnu inu voli božje. — *skrb*: Škrb. 1, 398 so se popolnoma nih skrbj čęz dali. — *služba*: Vojska 223 de bi my potler mogli se popolnoma nemu inu negovi službi čęz dati. — *vola*: Trub. luk. 23 Jezusa je čęz dal nih voli. Bas. 161 dopadlu mo bode, če se boš popolnema čęz dal nega sveti voli. Kemp. 223 (III, 13, 1) za tu se ti bojš engu drugiga voli se popolnoma čęz dati. Boln. 31 se negovi božji voli coliga čęz dej. Jap. luk. 23, 25 Jezusa je pak nih vóli čęz dal. Traun psl. 40, 4 nega ne bó vóli negovih sovražnikov čęz dal. Skriń. sir. 23, 4 ne daj me nih vóli čęz. List.-cel. 380 Jezusa pak je on nih voli čęz dau. — *mjesto dativa dolazi akusativ s prijedlogom*: Trub. mat. 10 oni vas bodo čęz dajali na te rotavže. Cruc. 4, 476 sam se v roke svojih sovražnikov čęz da. Kemp. 453 (IV, 9, 3) jest se čęz dam v tvoje roke. Vojska 242 me usiga v tvoje s. roke čęz dam. Boln. 34 ako bodeš ti per vsemu se v negovo božjo volo inu odločęjne čęz dau, taku zažihram jest tebe de bode bog tebe ž negovo božjo gnado potrdi. 69 opomeni tudi nega, de se on ima celiga v to volo božjo čęz dati. 72 rajši se čęz dej v to volo božjo. — *b) objekat je stvar tjelesna ili umna, ostalo može sve tako biti kako je kazano pod a)* blago: Trub. mat. 25 je poklical suje hlapce inu je nym čęz dal suje blagu. Cruc. 4, 350 kateri vse blagu je bil čęz synu dal. — *cent*: Trub. mat. 25 ti si meni pet centov čęz dal. — *dežela*: Jap. jozve 2, 9 jest vejm de je gospód deželo vam čęz dal. — *duša*: Cruc. 1a, 191 ne čudim se de s. Dominicus je bil svojo dušo čęz dal ta krat kadar le te besede je molil. 203 Hugo kardinal se čudi de Kristus poprej

glavu dole perpogne inu potle duš. čez da dokler per teh drugeh bolnikoh drugači vidimo, de poprej dušo čez dadò. Tob. 177 naše duše so ne perporočene, ne čez dane. — gospodarstvo: Rey 33 katerimu je on gospodarstvu ciele zemle čez dau. — oblast: Dalm. luk. 4 ona (oblast) je meni čez dana. Jap. apok. 17, 13 nih oblast bodo zverini čez dali. — pisañe, pismo: Bas 3 eniga oče, de bè mo vednu v hiši gori stregel, temo drugimo čez da to pisañe. Jap. djañ. ap. 15, 30 kadar so bily mnóžico vkup poklicali, so pismu čez dali — služba: Jap. 2 kor. 5, 18 je nam to službo tē sprave čez dal. — srce: Bas. 216 zdaj jest tebi moje srce čez dam. Kemp. 478 (IV, 13, 3) jest bogu moje srce do konca čez dam. — telo: Škrb. 2, 6 si sklenila devica ostati, tak' si se z Jezusom zaróčila, ti su mu dala čez telo inu dušo. — zelišče: Traun psl. 77, 46 on je nih zeliša gosencam inu nih dēlu kobilcam čez dal. — čez dati je i nem. übergeben = erbrechen: Skriñ prip. 25, 16 aku si mēd našal, jej ga kolikūr je tebi trēba, de ki ne boš presit tiga istiga čez dal.

Čez pustiti = nem. überlassen. *komu ili čemu se tko ili što prepušta može biti svašta.* čelade n. pr. izpovednik: Škrb, 1, 482 ti se morejo spovdnikam čez pustiti. — *čelade izrečeno pronominom:* meni: Cruc. 5, 597 pusti meni čez tvoje mašovajne. Kemp. 230 (III, 15, 2) se ima meni use čez pustiti. — *vam:* Jap. prid, 1, 20 le tó vam bom k vašimu premišlvanu čez pustil. — *samemu sebi:* Traun psl. 1, 2 ga samimu sebi čez pusty. — *druzemu:* Jap. prid. 1, 308 de bi mogli kàdaj le tó opravilu enimu drugimu popolnama čez pustiti. — *duh hudi:* Rey 31 bo tebe čez pustiu temu hudimu duhu. — *stvar tjelesna i umna:* hudo ba: Jap. prid. 2, 30 nesrečni človek se vsej hudobi svojga srcá čez pusty. — *morje:* Jap. djañ. ap. 27, 40 kadar so bily mačke gori vzdignili, so se morju čez pustili — *nagneñe:* Jap. prid. 2, 97 kir je zdaj tvoje telu živinskimu nagneñu čez pustil. — *pozeleñe:* Škrb. 2, 47 ti si nas našimu poželeñu čez pustil 1, 446 na zadne jih bog popolnama čez pusti nih grešnimu poželeñu. — *priložnost:* Rey 1, 201 katiri svoje otroke nevarnim perložnostam čes pustijo. — *skrb:* Leon 4 oče je mladēnča skrbi svojga stariga očeta čez pustil. — *slast:* Škrb. 2, 17 jez se bom nečistim slastam čez pustil. — *toča, ogen:* Traun psl. 77, 48 on je nih živino toči inu nih lastíno ognū čez puste. — *tvrdovratnost:* Škrb. 1, 450 bog jih trdovratnosti nih srcá čez pusti. — *veter:* Jap. djañ. ap. 27, 15 kadar barka ny mogla zupèr vètru jiti, smo jo my vetróvam čez pustili.

Čez bití = nem. übrig sein: Dalm. 1 hron. 24 Rehabievih otruk je bilu veliku čez. 2 makab. 7 je vzal tiga mlajšiga synu pred se, kateri je še čez bil, inu ga je opominal.

Čez ostati, ostajati = nem. über bleiben (übrig bleiben). Trub. mat. 14 so vzdignili kar je čez ostalu od kosov. Dalm. 1 mos. 14 sodomski inu gomorski krajl sta bila pobijena, ty pak kateri so čez ostali, so na gore béžali. 2 mos. 10. kobilice bodo snedle kar je vam čez ostalu. 2 mos. 14 kar hočete kuhati, tu kuhajte, kar pak čez ostane, tu pustite de bo shranenu do jutra.. taku je gospud Egipterteje v sredo morja zvrnil de so te vode zupet skup prišle inu so pokrile kula inu jezdice inu vso Faraonovo vojsko katera je za nymi v murje šla, de nej od nyh eden nikar čez ostal. 2 mos. 16 slejndni je byl tulikajn pobral kulikor je mogel jésti. Inu Mozes je djál k nym: nihče ne pusti od tiga kaj čez ostati do jutra. 9 mos. 10 Mozes je govuril z Aaronom inu z Eleacarom inu z Itamarom, kateri so bily čez ostali. 3 mos. 14 kar pak čez ostane oļa v negovi roki, tu ima na tiga očiščeniga glavo djati. 3 mos. 26 tém kir od vas čez ostanejo hočem jest enu cagavu srce sturiti. . kateri pak od vas čez ostanejo, ty imajo v svojim pregrišeu sahniti. 5 mos. 3 le sam Og, krajl v Bazani, je bil čez ostal od rizov. jozve 10 kadar so boj nad nymi dokoñali inu ne cilu pobili, kar je od nyh čez ostalu, tu je v trdna mesta prišlu. 25 am. 9 jeli je gdu še čez ostal od Savelove hiše? 25 am. 14. hočejo vgasiti mojo i-kro katera je še ostala, de bi mojmu možu obenu ime inu ništer drugu čez ne ostalu na zemli. 1 kraļ. 15 tedaj je Asa vzal vse srebru inu zlatu, kateru je bilu čez ostalu v šaci hiše tiga gospuda. 2 kraļ. 4 on je pred ne polužil de so jédli inu je še čez ostalu. 2 kraļ. 10 Jehu je vse te druge pobil, kateri so še bily čez ostali od Ahabove hiše v Jezreeli. Cruc. 2, 263 kaj bi vy sturili inu rekli vašimu hlapcu kadar bi nemu denarje dali inu zapovedali de ima za vašo mizo špiže kupit, on pak bi šal na plac ter bi začel za taiste denarje kvartat, inu kar bi nemu denarju čez ostalu, bi šal inu svoj ļubi semejn kupil inu s taisto vasoval? 5, 417 ne vtrpimo tim vboziom dati, nej dadò ty bogati, premožni, katerim čez ostaja, nikar my katirem več krat permanka. Bas. 456 če je timo toku de po spovidi inu po opravleni naloženi pokori še ena štrafinga čez ostane, za kaj tedej spovedniki majhene inu lohke pokore nakladajo? Kemp. 169 (II, 12, 12) trplene tedaj tebi čez ostane, aku želiš Jezusa lubiti.. Gol. 83 kar nemu čez potrebo čez ostane. Jap. 1

kor. 7, 29 čas je kratik, kar čez ostane je, de tudi ty kateri ženę imajo ravnú takú bódo kakòr de bi jih ne imęli. prid. 2, 145 obilnost tiga stanu je, kadar enimú čez tò kar nuca tudi še kaj čez ostaja. 2, 147 ti bogati so dolžny kar jim od živeža po nih stanu čez ostaja, tim vbogim dati. Skriñ. modr. 13, 13 kar lesá čez ostáne, zvestú izrezúje. Wolf. ezech. 48, 21 kar pak čez ostane, bo poglavarjovu. Škrb. 1, 81 nam nič družiga čez ne ostane kakor de. . 1. 379 kar nam še od živleña čez ostane, bo tudi kmalo prešlo. 1, 452 človek, če po zadoblenimu spoznañu resnice tako grešiš, ti za svoje grehe noben dar čez ne ostane. 2, 70 cajt nima od posvetnih opravkov tako popolnoma požrt biti, de b' cel nič bogú čez ne ostálo. List. cel. 320 poberite te kosce katiri so čez ostali (joan. 6, 12).

Čez jemati: Trub. mat 24 kir ta krivina bode čez jemala (Dalm. silnu rasla), bode ta lubezan v nih dosti omrzovala.

Kašto dolazi čez mjesto nad: Rey 1, 287 on vzame ta kroh, pouzdiguje svoje oči pruti nebese, čez žegen dela. Dalm. 2 mos. 25 kerubima imata svoje peruti sprostirati ozgoraj čez. 4 mos. 4 imajo čez razprostréti eno karmezinovo odejo.

Kao nem. gegenüber vis a vis: Dalm. 5 mos. 11 kir na ravnim puli prebivajo pruti Gilgali čez. 5 mos. 24 proti Jerihu čez.

Složeno s drugim riječima dolazi čez većinom samo ponučineno prema nemačkomu:

čezdajanje = übergabe, übergeben = erbrechen: Jap. prid. 1, 283 one obude per bogu prvič enu nagneñe k čezdajañu, zadnič pak jih on popolnoma iz sebe vrže (*ta je riječ inače iz urada ušla u narod te znači predaju posjeda drugomu (sinu si), odatle i čezdajánsko pismo übergabsvertrag*).

čeznaturalski = übernatürlich: Bas. 511 gnada ga resvitly z eno čeznaturalsko lučjo.

čeznaturen = übernatürlich: Resn. 205 zadobi čeznaturene dare. Skriñ. pok. 2, 24 veliku dobrih inn lepih, natúrniñ inu čeznatúrniñ, telęsniñ inu duhovniñ daróv, sim nad sebój vidil. Rey 1, 13 gnada božja je en znotrejni čeznaturalni dar 2, 91 koliku sort je ta česnaturalna grevinga? ta česnaturalna grevinga je dvojna. 2, 97 prou opravljena grevinga uselej grešnika opraviča, kir to česnaturalno lubezn božjo u' sebi zadrži. Škrb. 2, 4 čeznaturalna popolnomast. 2, 234 kolko jih je ktirim posebne, móčne, čeznaturalne gnade bog odpové? Rey 1, 13 gnada božija je en znotrejni čeznaturalni dar. Veriti 11 hudo poželeñe brani po le tih naukih živetí,

če obilna gnada božja v' nih srca ne ulije čeznurniga vesela do svetih naukov Jezusovih. 15 vesele imeti do čeznurnih dobrot.

čezstojni: Schön 148 inu je čezstujniga poglavnika ali kapi-tana poklical.

Izvori primjerima.

a) slovenski:

- Bas. Conciones digestae per P. B. Bassar. 1734
 Bol. Dobru opomineine na bounike 1787.
 Cruc. Sacrum promptuarium ab Joanne Bapt. a Santa Cruce
 5 sv. 1691—1707.
 Cvet. Cvetje slov. naroda. Janežić 1852.
 Dalm. Biblia Dalmatinova. 1584. Dalm. mol. ‚karszanske‘ lepe
 molitve slovenski tolmačene skuzi J. Dalmatina 1584.
 Gol. Antona Janšaja podvučene za vse čebelarje. prest. od J.
 ‚Golitschnika‘ 1792.
 Jap. Biblia sacra translata per. G. Japel 4 sv. 1784—1796. —
 Jap. prid. Pridige za vse nedele skuzi lejtju, spisal J. Japel,
 2 sv. 1794.
 Kast. Nebeški cyl. skuzi „Mattia Castelza“ 1684.
 Kemp. Tomaža Kempenzarja bukve. 1745.
 Krej. Postila 1578.
 Kuga: Bukve od kug.. od Wolstajna (poslovenio J. I. Fanton
 de Brunn) 1792.
 Leon. Kratko popisane živleña zveličaniga očeta Leonarda od
 Porto Mauritio 1798.
 List. cel. Listi inu evangelji. Ceje 1822
 Man. Ta srečna inu nesrečna večnost od P. J. Mana. 1796. (2. izd.)
 Pohl. opr. M. Schönberga opravek tega človeka, prestavel Novus
 (= M. Pohl) 1781. Pohl. tschup. J. N. Tschupicka pri-
 dege. 2 sv. 1785.
 Rav. zgod. Zgodbe sv. pisma prest. Ravnikar 2 sv. 1815—16;
 — Rav. ber. Berilo za male šole 1834. Rav. pov. Male
 povesti 1816.
 Redesk. Kratka viža k bogu se povzdigniti od M. Redeskina 1789.
 Res. Christianske resnice (Gutsmann) 1770.
 Rey. Kršanskiga navuka izlagaine prest. od A. Reya 2 sv. 1801.
 Rog. Palmarium empyreum, conciones a. p. Rogerio. 2 sv. 1743
 Schön. Evangelia inu listuvi. izd. Schönleben 1672.
 Schrey. biblia sacra, pomočnik Japelu.
 Stapl. Stapleton isto što Miklošič tako cituje (sada izdano u pro-
 gramu realke ljubljanske 1887).
 Šerf. pad. Pad no zdig človeka napravil A. Šerf. 1832. Šer
 predg. Predge zložil A. Šerf 2 sv. 1835.

- Škrb. Nedélske pridige k'jih je dal natisnit p. Paškal „Škerbinz“ (čitaj Škrbinec) 1814 2 sv.
- Škriñ. Biblia sacra. libri sapientiales per. Jos. ‚Schkriner‘ 1795. (Japelu pom.) Škriñ. pok. Molitu grešnika per vsakimu iz sedem psalmov od pokore. 1804.
- Tob. Zvesti tovarš, Tobiove bukve- pobulšane 1767.
- Traun. svetu pismu: bukve tih psalmov per Antonium Traun (Traven) 1798.
- Trub. Ta celi novi testament druguč drukán skuzi Primoža Truberia 1582. Trub. kat. Ta celi katehismus.. ani psalmi inu .. pejsni od Truberia S. Krellia itd. 1584.
- Ver. Razlagane Jezusovih naukov na gori. Fr. Veriti 1827.
- Vojska. Sveta vojska po p. L. Scupuli iz laškiga (Paglovec) 1804.
- Wolf. biblia sacra. pomoćnik Japelu.

b) kajkavski:

- Fuč. historie. Štefan Fuček 1735
- Gašp. Cvet sveteh. Gašparoti 4 sv. 1752—1761.
- Habd. a d. prvi oca našega Adama greh, po J. Hablediču 1674.
Habd. mar. zrcalo mariansko 1662.
- Hižna knižica 1797.
- Horv. Kratka prodečtva po J. H(orvatu). 1 - 4 1796 1803.
- Kotor. Protocolum Kotoribiense, od g. 1724 dalje. ruk. ak. bibl.,
- Kov. Kemp Tomaša Kempiša.. knige četiri znovič štampati vu-
čiñene 1760 (Kovačić).
- Kraj mal. Molitvene knyisicze vszem Christusevem vérnem szlo-
venzkoga jezika pristoyne i hassnovite z-dopuscsenyem gornyeh
drugócs obilnéh pizsane i stampane vu Posone na MDDXV
leto. — Kraj. ista kniga malko ispravljena i s drugim sadr-
žajem u prvom dijelu. 1657.
- Krist. nač. Način.. zadovolnomu biti.. po Ignaciu Kristian. 1826.
Krist. blag. Blagorécija. 2 sv. 1830.
- Kron. Kronika vsega sveta vekov do 1762.
- Lalangué. Joannis b. Lalangué.. vračtva ladañska. Varaždin 1776.
- Lovr. Rodbinstvo, igrokaz, Lovrenčić, 1822.
- Matak. Sermones morales Campadelli.. per B. ‚Mattakovich‘
2 sv. 1770.
- Matij. Rastolnačeñe evangeliumov.. po J. E ‚Matthievits‘ 4 sv.
1796 - 1799.
- Mikl diog Diogeneš. 1822 izdao Mikloušić.
- Mil. Dvoj dušni kinč.. po patru ‚Bolthisaru Millovczu‘ 1661.
- Mit. mor. Navuk od morvev.. hraneña. Mitterpacher 1823.
- Mul. iv. Prodečtva. Mulih Ivan 1782.
- Mul. jur. ap. Posel apoštolski trudom p Juraja Mulich 1742.
Mul. jur. škol. škola Kristuševa 1744 Mul. jur, fer.
pobožnost k s Ferencu Ksaveriju 1739.
- Nar. prip. Moje prip. iz Var. okolice 1860.

- Petr. Sveti evangeliomi. . Petra Petretića 1651.
 Reš. Pet kamenov preče Davidove po Juraju ‚Reessu‘ (Rešu) 1764.
 Šim. Feniks pokore. Šimunić 1697. Šim. mar. Služba ma-
 rialska 1697.
 Švag. Opus selectum concionum. . authore F. Fortunato ‚Svigel‘
 1761. 2 sv.
 Venc. od. duh. Venceslava Ivana Paul nauk od . . ovac i . . du-
 hana. 1771.
 Vračan. Razlaganje sv. evangeliumov . po J. Vračan 1823. 2 sv.
 Vram. Kronika. Ant. Vramec 1578 (Ljubljana)
 Vran. rob. Mlajši Robinzon . po A. Vraniču 1796 2 sv.
 Zagr. Pabulum spirituale . . a Stephano Zagrabiensi. 5 sv. 1715
 do 1734.

c) *ugarsko slovenski*:

- Gön. Növe ABC . . spravlene po Gönczy Pál. Budim 1871.
 Nagfl. Návod za řísaňa vu govorejní . . spravljen po „Nagy
 Lászlóni“. Budim 1870.
 Trpl. Knige žoltárske slovenčene po Terplán Šándori. Köszeg 1848.

Veznici u slovenskijem jezicima.

Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti
i umjetnosti dne 18. travnja 1885.

ČLAN-DOPISNIK DR. T. MARETIĆ.

(Nastavak.)

IV.

Veznik *ta* (*te*, *ti*)

76. Kako su dosad spominjani veznici postali od demonstrativnijeh pronominalnijeh osnova, tako je postao i veznik *ta* s veznicima *te*, *ti* od demonstrativne pronominalne osnove *to*, samo je ovdje postać tako očevidno, da ne treba dalje o njemu ni govoriti. Premda su veznici *ta*, *te*, *ti* istoga postaća i može se reći, različni oblici iste riječi, opet im se značenja dosta razilaze. Za to ćemo govoriti o svakom od tih različenijeh oblika na po se

a) Veznik *ta*.

77. Glavno je značenje riječi *ta* kopulativno-adversativno, kako i dolikuje partikuli demonstrativno-pronominalnoga postaća. Počnimo s kopulativnijem značenjem: Bugarski. извади си мѣден кавал *ta* им засвири. erb.-čft. 207. като мрътв спи *ta* спи. 216. паднѣла *ta* умрѣла. period.-spis. 1882. II. 161. — имам сестра помалка, *ta* в Турчин јъ залюбил. doz.-pés. 11. излесе и Бонна *ta* на Керима продума. 26. тежки си кемери отпаса *ta* ги Тодорки харива. 41. Hrvatskosrpski. Teško se kada nalazi od *te* partikule čisto kopulativno značenje. Vuk u rječn. piše doduše, da *ta-ta* znači lat. *et-et*, nem. *sowohl* — als auch i navodi primjer: *ta* po. šiji *ta* po vratu i dodaje: das ist ja im Grunde alles eins. Budući da su riječi „šija“ i „vrat“ po značenju identične, rekao bih, da u tom primjeru *ta-ta* znači lat. *sive-sive*,

a ne et-et, a u tom me mišjeñu utvrđuje poslovice: *ta* se u bari *ta* u moru udavio, sve jedno je. Vuk-posl. 312. Drugo je dakako pitañe, otkle partikuli *ta* disjunktivno značeñe. Vaja mi priznati, da na to ne znam odgovoriti, jer bi za to trebalo mnogo primjera, a ja ih nemam. Maloruski. мал ин у себе одного разу гости *ta* сказал до них. erb.-čit, 135. як був собі дід *ta* баба *ta* була у їх курочка. rudč.-skaz. 1, 19. прийдеш раненько *ta* розбудиш мене. 108. тепер його по селі водять *ta* бьють. 187. Uz kopulativno *ta* rado priaña kopulativno *u* te od *ta* *u* biva *mai*: от вовк сидить собі *mai* дума. rudč.-skaz. 1, 2. я вовьму дитину *mai* побіжу. 9. лисичка вибігла из хатки своєї *mai* начала доганять. 19. сам коні запріг *mai* далі утік в ліса. 2, 63. як би я твоя, ввьяла б коня за повода *mai* напоїла. čub.-pés. 120. Као *da* (br. 74) *stoji* i *ta* često za naše osjećañe pleonastički: чи то видано, щоб живе мясо *ta* само у рот укочило? rudč.-skaz. 1, 2. не знав добрий чоловік *ta* из чого жити. 49. вона приготвила стіл, накрила його, щоб то на тим столі *ta* змії пожирав. 125. як був собі чоловік *ta* жінка; от *ta* не було в їх нічого. 163.

78. Kopulativno značeñe *stoji* kašto vrlo blizu konsekutivnomu kao i kod partikule *a* (br. 13) i partikule *i* (br. 48). Bugarski. от това е остало, *ta* вълку, колко му е силен вратъ, толко напротив му е слаб кръст. erb.-čit. 207. работѣше нещю, *ta* го не видѣ. *ibid.* на утрєнѣ-т порѣча, *ta* јъ разчекнѣхъ на два коня на опашки-ти. 214. пусни ма, *ta* яз лю що тѣраш, кю ти дам. doz.-pés. 142. Maloruski. Господъ прогнївил ся на людей *ta* бул через три літа голод великий на весь свѣт. erb.-čit. 137.

79. Sada da pogledamo adversativnu porabu partikule *ta* i značeña, koja otud izlaze. Staroslovenski. Sámо se adversativno *ta* ne nalazi, nego se pojačava adversativnijem же. N. pr. по'наша пь слѣдъ воеводж мти него и оубити *ta* же не постигыше обратиша см. supr. 37. да неже о молитвѣ довольно бесѣдовахомъ, *ta* же пакы о прѣдании привелѣмъ слово. 304. Hrvatskosrpski. Partikula *se ta* upotrebljava, kada tko prihvaća tuđe riječi. A. *đe si bio?* B. *ta išao sam, da zovnem Mirka, pa ga nema kod kuće.* Vuk-rječn. A. *jesi li ručao?* B. *ta jesam.* *ibid.* A. *otkuda ti znaš, da sam ja hađija?* B. *ta ja znam, da to drugi čoek ne bi učinio.* Vuk-posl. 206. Vidjeli smo, da je značeñe partikuli u takvijem primjerima više adversativno nego kopulativno (vidi

a; i, da br. 4, 49, 61). — S adversativnijem značenem stoji u svezi emfatično na početku pitanja (vidi br. 6): kad dođe aždaja, stane je baba pitati: *ta* gde si za boga! Vuk-prip. 45. — Partikula *ta* rado stoji pred imperativom, a to je eksklamativno značenje, koje opet izlazi iz adversativnoga (br. 7. 64): o aždajo. o aždajo, *ta* iziđi mi na mejdan! Vuk-prip. 46. kad podne prigreje, onda reče aždaja: *ta* pusti me, da zamočim svoju glavu u jezero. 47. uzdahne i reče: *ta* daj mi bože od srca poroda, da bi i žuta zmija bila! 54. *ta* nemoj čovječe! Vuk-rječn. *ta* pomози, ako si čovjek! ibid. — Emfatično značenje mislim da također izlazi iz adversativnoga; moglo bi se reći, da partikula *ta* u ovijem primjerima i nema drugoga značenja do potenciranoga adversativnog: nema tu nikoga, *ta* ne može ovamo ni tica doleteti. Vuk-prip. 56. nemoj, brate, *ta* dobro nam je obojici. 71. kakva je to careva zamjena, *ta* na nemu ni hašina nema! Vuk-pjes. 45. *ta* ne ćeš ti to učiniti, već ako ja umrem. Vuk-rječn. Ovaj bi se zadnji primjer onda upotrebio, kad bi tko rekao, da baš hoće što učiniti; dakle opet adversativnost. — Kašto se *ta* u pjesmama upotrebljava pleonastički („na nekijem mjestima u pjesmama ne znači ništa, nego se samo dodaje, da je puna vrsta“). Ja mislim, da u takvijem slučajevima ipak možemo, ako i s nategom, osjetiti nešto adversativnosti: na ruci mu tri zlatna prstena, *ta* sva tri mu crkla na prstima! Vuk-rječn. — kad pogleda vojvoda Gruica, *ta* će Čupić grozne suze lije. ibid. — Čupić sluša pa suze proleva *ta* od jada gledajuć očima. ibid. M a l o r u s k i. Čisto adversativno značenje vidimo u ovom primjeru: не витягли доли, *ta* витягли рибу. čub.-pês. 28. Inače se upotrebljava, kad jedno čelade prihvaća riječi drugoga: A. а що ти таке? B. вовк! A. *ta* брешеш собака! rudč.-skaz. 1, 2. A. куди идеш? B. *ta* до пана. 45. A. чи в тебе є дерево на хату? B. вєсть. A. *ta* брешеш! 92. Upotrebljava se i eksklamativno pred imperativom: син каже: *ta* скажить, тату! rudč.-skaz. 1, 110. — Imam i jedan slovački primjer, gdje je *ta* eksklamativno: *ta* zaškrť *ta* zaškrť to ftača! rim.-pov. 29. 50.

80. Kao druge adversativno-kopulativne partikule nalazi se i *ta* iza temporalnijeh, hipotetičkih i kausalnijeh rečenica. — a) Iza temporalnijeh. M a l o r u s k i. як учули за тот ровкас, *ta* сказали батькови. erb-čit. 138. вовк як випив ту пляшку горілки, *ta* каже: отепер уже буду співать! rudč.-skaz. 1, 12. як дав ту патирицю, *ta* кавав. 61. як підбився сивий голубочок у гору високо, *ta* вострівся з буйними пітрами. čub.-pês. 24. Nalazi se

i *mai* (o kojem vidi br. 77): він, як укинули його, *mai* каже. rudč.-skaz. 1. 37. — b) Iza hipotetičkih. Bugarski. да знае той овчар, чи там има в землѣ-тъ закопан пльн земник съ сребро и злато, *ma* би ги извадил. erb.-čit. 224. — c) Iza kausalnih: Maloruski. пойшол мій циганиско, набрал в ту торбину води, але же старий, *ma* не здужал її витягнути. erb.-čit. 140.

b) Veznik *te*.

81. Ta se partikula danas nalazi samo u južnoslovenskijem jezicima. Obično je kopulativna, a kašto i adversativna. Često priana uz nu ekspletivno *že*, koje danas u hrvatskosrpskom i slovenskom jeziku glasi *re*, *r*: *tere*, *ter*. Počecemo s kopulativnijem značenem. Staroslovenski. Iz Miklošičeva se rječnika vidi, da *te* znači *xzi*, *et*, ali se vidi i to, da je to značenje običnije u spomenicima srpske nego ruske recensije. Slovenski. Rijetko je čisto kopulativno značenje: *se* na konjča zavhiti in na Dunaj odleti *ter* tako še govori. Vraz.-pjes. 158. vselej moramo dušne pastirje v časti imeti *ter* njih nauke sprejeti. jan.-slovn. 221. Bugarski. премени ся, натъкми ся *me* отиде у мамини си. doz.-pês. 69. Hrvatskosrpski. kad boš štel jahati ove pastuhe, samo zemi ovo šibo *te* vudri. vaļ.-prip. 128. Međedović se naklopi *te* pojedje sve. Vuk.-prip. 2. nađe u poļu jednoga čoeaka, đe je upregao u ralicu dva vola *te* ore. 3. otide svome gospodaru *te* mu kaže. 12. dolaze svako podne na ovo jezero *te* se kupaju. 17. on ne ide u bijelu crkvu, već on ide u to poļe ravno *te* on sije belicu pšenicu. Vuk.-pjes. 7. govor ću ustegnut i stisnut u mañe *tere* se potegnut na misto prvañe. luc 257. uzmi dipli u ruku *ter* se, brajo, zabav'. drž. 107. — Kao druge kopulativne partikule stoji i ova više puta vrlo blizu konsektivnomu značenju (br. 13. 48). preveč je bil bedast, *te* ga nije mogel niš navčiti. vaļ.-prip. 214. кад ја чујем, да он зна овако много и лијенијех приповиједака, замолим га, *me* ми их ондје напише. Vuk.-prip. VII. šta mu je bilo onome zubu, *te* je onako pokvaren? 6. stane ga (koña) hraniti i timariti, *te* za mesec dana opravi se koñ kao kako tica. 28. bog im dade, *te* steku u svačemu. 71. on naredi, *te* je okupļu onom vodom. 86. ovo se u malo dana razglasi po svemu svijetu, *te* se prosaca skupi hiljade. 103. što sam vrlo braći zgriješila, *te* me braća pohoditi ne će? Vuk.-pjes. 39. koja ti je golema nevoļa, *tere* si se junak razbolio? 618. — što vam je, *ter* uzdišete? drž. 196.

82. Vežući partikula *te* dvije rečenice jednu s drugom veže i njihove radnje, a to se vežanje može kašto stezati samo na vrijeme, te onda pokazuje partikula *te* temporalnu svezu tako, da bi se mjesto ne mogao upotrebiti temporalni adverab: *tada*. Tu službu ima *te* samo u slovenskom jeziku: on pa reče: san niman nič, pa to kaj man, to ti dan. *Te* (= *tada*) rezreže kolač in mu da firtlec. vaļ.-prip.-progr. 30. pite, jete mojga bratca konji, *te* tē (бждере) tekli v deveto deželu. Vraz.-pjes. 105. *te* je ti hlapec dobjo čer. Kres 246. tri leta je po sveti hoda, *te* je priša nazaj 612. Katkad se tako prepleću značenja *et* i *tum*, da je teško reći, što koji put *te* znači. Početak jedne pripovijetke glasi: ednouk je bio eden kovač pa je meo ženo i meo je dva detiča *te* je ednouk pravo debeli sūhomi: kak to *te* njemi pa sūhi pravo: leži si ti na mojo posteo *te* si je pa debeli legeo na njegovo posteo *te* ga je pa zajtra pitao sūhi, ka je bilou? *te* pa je sūhi pravo debelomi *te* pa je večer prišla comprnica itd. Kres. 304. Kada *te* u slovenskom jeziku znači: *tada*, onda nije ništa naravnije, nego što takvo *te* vrlo rado dolazi iza temporalnijeh rečenica, i tako nastaje svezu: kada-*tada*, lat. quum-tum: gda j' že čres šesnajst let star bia, *te* ga j' kral vūn pūsta. vaļ.-prip.-progr. 18. kak ga je mati kūšnola, *te* j' on vse pozaba. 23. 'da že blizi doma pride, *te* pa mo ide sin proti. 27. kak je on to poveda, *te* jo je včasi pr dverah vida. 29. gda je že 'se ž nje strgao, *te* je postala tista kača lepa divojka. Kres. 302. Kašto takvo *te* ima konklusivno značenje: devet sneh sem mela, vseh devet sem vmorila, tebe pa ne morem, *te* (dakle — upravo: *tada*) boš ti zdaj mene. Vraz.-pjes. 91. Budući da se hipotetičnost često miješa s temporalnošću, za to može partikula *te* dolaziti i iza hipotetičkih rečenica: či se jaz doteknen, *te* 'de coprnica čūla (*ako* dotaknem znači ovdje gotovo koliko: *kada* dotaknem). vaļ.-prip.-progr. 6. či tebi nič ne škodi, *te* še meni ne 'de nič škodilo. 13. či si je črevle obja, *te* je šest vūr daleč stopa. 29. či maš tri dni cajta, *te* lahko greš z me-noj. Kres 349. če toto kačo zakole, *te* ženo dobi. 612. — Tako je i u ovom bugarskom primjeru: ако не веруєш, *те* погледни. period.-spis. 1883. V. 120.

83. Da je *te* kašto i adversativno, vidi se iz ovijeh hrvatskih primjera: *A.* ti si kral. *B. te* nisem. vaļ.-prip. 279. *A.* ni nigdi nikoga. *B. te* je, negdo negdi mora biti. *A. te*, sinko, kaj si pobedastel? 166. U Čakavaca ima *tr* (tere, te-že) pregnantu aseverativno značenje, za koje smo rekli (br. 79), da izlazi iz adversativ-

noga: *tr* ni muža doma, on ne će znat, da san ja bila nutreh. mikul-prip. 32. ča će mi obed, *tr* mi već ni daļe živet! 54. *tr* si bil čera tamo. 74. Tu bi se svuda štokavski reklo *tā*. Iz ovoga primjera, što ću ga sada navesti, vidi se, da *te* ima i u Štokavaca adversativno značeņe, koje se približuje eksklusivnomu: kud će šteta *te* na rđava kmeta? Vuk-posl. 163. Značeņe će se boļe razumjeti, ako se isporede varijante toj poslovice: kud će guba *nego* na jare? — kud će rđa *do* u rod? Za partikulu *nego* nema sumnje, da je adversativna, a za *do* smo vidjeli (pod br. 59.), da je prvobitno ista riječ s *da* i da ima adversativno-eksklusivno značeņe. — Partikula *te* još znači: qui, quae, quod, ali to ćemo značeņe razložiti u četvrtom poglavļu.

c) Veznik *ti*.

84. Ta je partikula istoga postaņa, kojega i predašņe dvije. Kao samostalnu riječ nalazimo partikulu *ti* samo u starom slovenskom jeziku, gdje joj je kopulativno značeņe: lat. et. по ч'то љестиши нъ, о богобор'че, отъстѣпннті отъ бога живааго *ти* работати бѣсомъ? supr. 65. имѣай обилие *ти* въ страданнн тръна. 69. четъри десати *ти* шесть. 132. двадесати *ти* пяти лакътъ. 168. не молааше ли господжа своа зѣло и свобода обѣштаважшти тѣчьж абы нем послушалъ *ти* оугоднн нем сѣтворилъ? 270. U ostalijem slovenskijem jezicima živi ta partikula samo kao ekspletivna priaņajući uz druge partikule, ali im ne modificirajući značeņa. Slovenski. *neti* (*niti*), *kajti*. Hrvatskosrpski. *niti*, *iliti*, *kajti*, *kakti* (ovo dvoje samo u Kajkavaca). Češki. *neboť*, *aneboť*. Poljski. *alisci*. Doñolužički. *daši* ili *daš*. I prof. Miklošić u synt. 114. 124. misli, da u navedenijem spojenicama *ti* nije mjesto teoť, kako bi mogao tko pomisliti.

V.

Veznik *že*.

85. Ta se partikula nalazi u svijem slovenskijem jezicima, ali u većini njih samo u ostacima. Prof. Miklošić u synt. 117. i 119. drži je srodnom sa starom indijanskom partikulom *gha* i s grčkom γε: *vayam gha* — ἡμεῖς γε. Ali da grčko γε ne ide ovamo, dobro je uvidio Miklošić u svome Etym.-Wörterb. 69. Ta se partikula ne nalazi samo kao *že* nego i kao *go* (n. pr. hrvatskosrpski *nego* = ne + go) i kao *žb* (n. pr. hrvatskosrpski *ter* = te + r = te + ž).

Značenje je partikuli *go-že-žь* adversativno i ekspletivno, koja dva značenja stoje u svezi, kako se vidi i iz grčkoga *δέ*, koje je obično adversativno, ali u *ήδε*, *ήδε* je ekspletivno. Što se u rečenici čemu protivi, to se može osobitijem rečeničnijem tonom isticati kao osobito važno, a po malo može iščekavati momenat važnosti i jakost osobitoga rečeničnog tona te adversativna partikula postaje naprosto ekspletivnom. Staroslovenski. не вѣста въ рождєныхъ женами болии Иоана крестителя, мѣни же въ царствѣ небесѣхъ болии его естъ. *zogr.-math.* 11. 11. дастъ оученикомъ, оученици же народомъ. *mar.-math.* 14. 19. Моси по жестосрдѣю вашемоу повелѣ вамъ отъпоуетити жены ваша, искони же не бѣстъ тако. *mar.-math.* 19. 8. васъ веселитъ вино, мене же благодѣтъ сватаго доуха. *supr.* 14. азъ на нашеи зєми славєнъ съи племенємъ, вѣсокъ же саномъ, богать же зѣло играахъ и троуждаахъ *св.* 46. Na jednom mjestu u *zogr.* kao da je ima kopulativno značenje: бѣ три дни, три же ношти (*τρεις ημερας και τρεις νυκτας*) *math.* 12. 40. Na tom mjestu *mar.-cod.* ima partikulu и. — Maloruski. Kašto se nalazi *же* kao ekspletivna partikula iza interogativnijeh riječi, a ta se poraba mogla lako razviti iz adversativne, ta vidjeli smo, da se adversativne partikule *a, da* rado nalaze u pitanjima. Evo potvrda, gdje stoji *же* s interogativnijem riječima: с ким же ти будєш прощаця, що тут нікого и немає? *rudč.-skaz.* 1. 208. як же я половею, коли я не вмю? 2. 8. Nalazi se i s imperativom: наплач же тепєр оцей цєбер слів. 1 138. Nije *же* neobično ni inače, gdje možda i nije ekspletivna partikula, nego adversativna: А. жінко, де ти діла сало? В. я ж не брала. 1. 193. — ой ви люди перєстаньте говорити, тепєр же я не дівчина, не вдова, тепєр же я несчастная сирота. *čub.-pės.* 144. Ruski. Iza interogativnijeh riječi: кому-же на васъ и вѣдитъ какъ не намъ добрымъ молодцамъ? *afan.-skaz* 2. 53. — какъ-же ты сюда зашелъ, своей-ли охотою али неволею? 1. 272. Iza imperativa: даль топоръ, дай же и топорище. *Dalb.-posl.* 170. Što se čisto adversativno *же* nalazi i u prijevodu novoga zavjeta, to će biti na crkvenu: Захарія же увидѣвъ его смутился и страхъ напалъ на него. Ангелъ же скавалъ ему. *luc.* 1. 13. — Ангелъ вошедши къ ней скавалъ: радуйся, благодатная! она же увидѣвъ его смутилась отъ словъ его. *ibid.* 1. 29. Slov a č k i. Iza interogativnijeh riječi: akože sa ty tu máš, dievka moja? *škult.-dobš.* 16. akože ten neborák bude žaby jest' ? 30. — ach, čože vy myslíte? 50. —

no syn muoj, kdeže si pochodiu? rim.-pov. 7. Iza imperativa: muž mój drahý, polož-že tvoju ruku na mój živót. škult.-dobš. 62. prosím t'a teda, rozpovedz že mi. rim.-pov. 76. Połski. Iza interrogat. riječi: cóżescie, panowie, słyszeli? lud. VIII. 178. Iza imperativa idź ze i ty. 164. wynidź ze. ibid. — Gdje se još nalazi partikula *že*, tu je ona samo navezak, kojemu se već značenje sasvijem istrlo. Staroslovenski *иже*, *икоже*; — slovenski *kdor*, *kakor*; — bugarski *допу*; — hrvatski *nere*, *jer*; — malorusk; *ніж*, *нуж*; — ruski *даже*; — češki *jenže* itd. itd. Vidi više u mikl.-synt. 116—119.

VI.

Veznik *e*.

86. Partikula *e* mislim da je u svezi s pronominalnom jednom osnovom, koja se doduše u slovenskijem jezicima inače ne nalazi, ali se nalazi u jeziku staroind. N. pr. gen.-sg. *a-sya* (nega), dat.-sg. *a-smāi* (němu), ablat.-sg. *a-smāt*, loc.-sg. *a-smin*. Nalazi se ista osnova i u adverbima: *a-tra* (ibi), *a-tas* (inde). — Značenje je partikuli *e* kopulativno-adversativno kao i drugima, koje su kao i ona postale od pronominalnijeh demonstrativnijeh osnova. Riječca *e* nije upravo nikakav padež, nego je čista osnova, a u indoevropskijem jezicima nalazi se kašto pojav, da čista osnova ima službu ovoga ili onoga oblika (Brugmann, Griech. Gram. 51.) Bugarski. Partikula se *e* upotrebljava u razgovoru, kad jedno čelade prihvaća riječi drugoga ili kao uzvik pred vokativom, a to su značenja, koja izlaze iz adversativnosti, kako je pokazano kod partikula *a*, *da*, *ta*. царски син рече: *e* бабо! аз ти послугувах почтено. erb.-čit. 221. овчар му отговори: аз друго не щѣ. Ако щеш да ми дадем, това ми дай; ако не, прощавай. А змиийски цар викнѣ: *e* чакай врѣни се . . . това като се сврѣши, рече цар овчарю: *e* сега имаш itd. 223. А. аз съм сънен, едвам може да си дрѣжѣ очи-те отворени. *B. e* станете и си идете да си легнете. сѣнк.-gram. 128. А. кам, побратиме, вечера? *B. e* побратими, голема борба се бориме. period.-spis. 1883. V. 118. Hrvatskosrpski. Upotrebljava se kao i u bugarskom: *A. hajde brže, što si ostala? B. e* lasno je tebi, ti nosiš jednoga, a ja troje. Vuk-prip. 13. *A. eda li ti što znaš za devet zlatnih paunica? B. e* moj sinko znam ja za njih. 17. *A. ala imaš brza koňa, gde ga dobi? B. e* gde sam ja dobio, onde ne može svak dobiti. 22. *A. blago tebi, kad imaš dva*

veseļa. *B. e* moja gospodo, jedno mi je veseļe, a drugo žalost. 64. *A.* kakav zanat zna carev sin? *B.* bog s tobom čoeče, kako će carev sin znati zanat! *A. e* ako ne zna nikakva zanata, ja mu ne dam svoje kćeri. 174. — *A.* pusti staroga, on ni niš kriv. *B. e* pa dobro, kad je van pravo, je i mane. mikul-prip. 105 *A.* prijatelju, ka te nevoļa nosi k mane? *B. e* vela ti je to nevoļa. 121. Eksklamativno je značenje u ovijem primjerima (pred vokativom): *e* moj sinko, ja ti ne znam. vaļ-prip. 77. pošto se pobratimiše, reče mu starac: *e* pobratime, sad da se darujemo! 95. *e* lijo, sad si dolijala. Vuk-posl. 78 *e* brate moj, šta ćemo sad? Vuk-rječn. Ni u ovijem primjerima nije drugo nego eksklamacija: *e* to je što drugo! Vuk-rječn. *e* da! = so? sic? warum nicht gar! ibid. Iz adversativnoga se značenja razvija aseverativno, kako smo vidjeli kod partikule *da* (br. 62.): *A.* ti si iz Dubrovnika? *B. e* gospo. drž. 137. Isporedi još ovakve primjere, gdje je *e* kopulativno-adversativno: drži nega uz desno koljeno, *e* ga drži kako svoju glavu. Vuk-pjes. 610. mnogo rekoh, *e* ne mogoh od žalosti. akad.-rječn 3. 20. Maloruski. Partikula se *e* upotrebljava kao i u pređašnja dva jezika: *e* чуш! щоб я с тобою борол ся? erb-čít. 142. *e* вовчику, вовчику, коли вже ти наважив мене звісти, то починай з хвоста. rudč.-skaz. 1. 1. *A.* ходим во мною до дому, дам тобі курей. *B. e* не піду. 18. *A.* скажи міні, як ти забаратив? *B. e* брате, так міні бог дав 2. 143. Još ima partikula *e* u hrvatskosrpskom jeziku deklarativno i kausalno značenje, a u maloruskom modalno, — ali o tom će se govoriti na zgodnijem mjestu u četvrtom poglavlju.

87. U starom slovenskom i u hrvatskosrpskom jeziku prijaña uz partikulu *e* (koja u starom slov. jeziku glasi *je* a i u hrvatskom može tako glasiti) partikula *da*, te biva *eda* ili *jeda*, kojemu je glavno značenje interogativno: lat. *num*. Da je partikula *da* često interogativna, to smo vidjeli, kao i to, da je interogativno značenje blizu eksklamativnomu, za to je moglo prionuti uz *e*. To se moje tumačenje partikule *eda*, *jeda*, razlikuje od tumačenja prof. Miklošića, koji u synt. 259. misli, da je postala možda od *естъ да* i da odgovara franc. *est-ce-que*; a u rječniku čini se da rečenu partikulu dovodi u svezu sa staroindijanskom partikulom *yadi*, koja znači: 1. lat. *si*, 2. lat. *an*, *num*, 3. lat. *quod*. Staro indijansko *yadi* nije složenica od dvije partikule, nego je u svezi s pronom. osnovom *ya* (nom. *yas*, *yā*, *yat* = и, я, я); za sufixs *-di* misli W. D. Whitney u svojoj indijanskoj gramatici § 1103, da je možda

srodan s temporalnijem sufiksom *-da* (n. pr. u tadā, yadā, kadā = тѣгда, ягда, кѣгда) i formom i značenem. Da je *eda, jeda* u svezi s indijanskim *yadi*, glasilo bi starom slov. ягда као тѣгда, кѣгда. (Što u mladijem spomenicima dolazi doista ягда mjesto яда, to su za cijelo pogrješke prepisivača). Ja mislim, da moramo partikulu *eda, jeda* držati složenicom. — Partikula je *eda, jeda* interogativna. Staroslovenski. аште проситъ сынъ свой хлѣба, *eda* камень подасть емоу, ли аште рыбѣ проситъ, *eda* змыж подасть емоу? *mag.-matth.* 7. 9 *eda* объемлжтъ отъ трѣнина гроды? *zogr.-matth.* 7. 16. *eda* азъ есмь, господи? *zogr.-matth.* 26. 22. *eda* можетъ слѣпць слѣпца водити? *zogr.-luc.* 6. 39. *eda* ты болий еси отъца нашего Авраама? *zogr.-ioan.* 8. 53. яда каи рать васъ советъ? *supr.* 19. Mjesto яда nalazi se *kašto* ида (možda je mjesto *jeda*, otkle mora nastati ида) као u polskom *ino* mjesto *jeno* (jno, ino). cf. *isti, istina* od kor. *jes. mikl.-synt.* 82. *lautl*². 126.: *uda* си азъ богъ есмь? *mikl.-synt.* 259. Hrvatskosrpski. *zapita ih, eda* bi imali što, da mu dadu za jelo. *Vuk-prip.* 2. *jeda* ga ja vodim? *drž.* 33. *jeda* si Tirena? 76. Još se može dodati toj partikuli interogativno *li*: za boga, bako, *eda li* ti što znaš? *Vuk-prip.* 17. za boga, brate, *eda li* si čuo? 21. *zapita ga, eda li* će joj dati. 52.

88. *Kašto* se *eda, jeda* i tako upotrebljava, da je s interogativnošću pomiješana i namjera, ali ako se takve rečenice pravo shvate, vidi se, da su samo interogativne. Staroslovenski. повели оутврѣдити гробъ, *eda* како оученици оукраджтъ и (*κέλευσον ἀσφαλισθῆναι τὸν τάφον, μήποτε οἱ μαθηταὶ κλέψωσιν αὐτόν*) *zogr.-matth.* 27. 64. Tu imamo doduše namjeru, kako se vidi i iz Vukova prijevoda: *zapovjedi, da se utvrdi grob, da ga kako učenicu negovi ne ukradu*, — ali upravo je rečeni primjer interogativan: *zapovjedi, da se utvrdi grob, hoće li ga kako učenici negovi ukrasti?* gdje je druga rečnica na prosto parataktički dodana prvoj. Što se tiče onoga kako uz *eda* u navedenom primjeru, o tom vidi br. 177. Takvi su i ovi primjeri: *вънемлите себѣ, eda* когда отагъчажтъ сръдъца ваша (*προσέχετε ἑαυτοῖς, μήποτε βαρυνθῶσιν ὑμῶν αἱ καρδίαι*) *zogr.-luc.* 21 34. оубоуавъ са народа, яда крамолж въздвигнжтъ, дастъ. *supr.* 10. боуаше са, яда како отъврѣжетъ са. 59. помысли, *eda* како отъпадетъ и оумьретъ 129. бож са, яда како обадитель бждж. 175. помилоуи ма, *eda* како звѣрми извѣдена бждж. 398. Hrvatskosrpski. hajde da udarimo na *ń, eda* bismo ga kako *satri* (upravo = *bismo li ga kako satri?*) *Vuk-prip.* 34.

idi sutra s nime, *eda* bi nas oprostio te napasti. 48. posla ih po bijelome svijetu, da traže, *eda* bi se koja našla. 114. primakne se, *eda* bi što ulovio. 152. privuče se polagano pod prozor, *eda* bi što čuo. 172. sve boge moleći, koji su na nebi, *jeda* se smiluju na mene. vetr. 3. ter trudan za dosti sve trepti i preda te više svjetlosti *jeda* se nagleda. 6. nega ću tokoje pomoći rad sebe, *jeda* bog i na me bude se smiliti. luc. 247. I ovdje se može partikuli *jeda* dodati *li*: sam ću plač skladati, kako se podoba, *jeda li* prije toga zgor sine bijeli dan. vetr. 36. Što u primjerima iz današnjega jezika s *eda* dolazi kondicional, to ne treba da nam smeta, jer kako je kondicional pravi mod, ne izriče ništa faktično, a kad se što pita, ne zna se, je li ono, nije li, a ta neizvjesnost lako vodi misao do nefaktičnosti, te se u pitanjima rado upotrebljava kondicional: stane misliti u sebi, šta *bi bilo* u dvanaestom podrumu? Vuk-prip. 20. onda ga baba stane odvrćati: kako *bi* ti *uzeo* onoga gubavog kod tako krasnijeh koña? 25. — stane se čuditi, šta *bi to bilo*. 34. — U mikl.-lex. nalazim kod riječi *eda* na prvom mjestu značenje: lat. *si*, grč. *si*, dakle hipotetičko, a potvrda je vrlo kratka: *eda* *si* *bo* — *si* autem. I hipotetička se poraba lako mogla razviti iz interogativne, kako će se vidjeti kod interogativnijeh partikula u drugom poglavju.

VII.

Veznici istoga postaña, kojega i negacija *ne*.

89. Od pronominalne osnove *o-no* postala je u slovenskijem jezicima negacija *ne*, *ni*. Da se i kako se negacija razvila iz demonstrativne pronominalne osnove *o-no* (cf. pronom. онъ, она), o tom lijepo govori prof. Miklošić u synt. str. 70: da eine eigenschaft oder sache einem gegenstande absprechen nicht heisst sie aufheben oder leugnen, sondern sie von der nähe des gegenstandes, seiner individualität wegnehmen, oder den gegenstand jenseits der bezeichneten eigenschaft oder sache stellen, ihn als etwas anderes darstellen, so kann es uns nicht wunder nehmen, dass die negation mit einem pronominalstamm lautlich und begrifflich identisch ist. Bopp denkt an das pronomen na.“ — I grčka je negacija *ou* pronominalnoga demonstrativnog postaña, i u kakvom odnošaju stoji slovensko *ne* prema онъ, tako stoji grčko *ou* prema οὐτός (vidi u E. Windischa, Curtiusove Studije, 2. 277, koji na str. 275 veli: „das Verneinen war ursprünglich ein blosses Abweisen“). O negaciji u slovenskijem jezicima i o nežnoj svakojakoj porabi tako obilno

i tako lijepo piše u svojoj sintaksi prof. Miklošić na str. 170—195. da bi mučno bilo onomu, što se tamo veli, dodati što, a još mučnije štogod rasvijetliti, što je tolikomu učenaku ostalo nejasno. O negaciji ima i lijepa rasprava od prof. Gebauera u Archiv-u für slav. Philologie VIII. 177 dd. Za to ću ja govoriti o negaciji samo u onijem slučajevima, gdje je ona prvi dio složene partikule, jer onda i nije negacija, nego je afirmativno značenje, kao što je afirmativno značenje i pronomenу онъ, она. Što katkada (naime u složenicama) nema riječca *ne* negativnoga značenja, to mislim, da su ostaci velike starine, jer mi se teško čini vjerovati, da bi se riječci opet moglo povratiti nezino prvobitno afirmativno značenje u kasnije vrijeme, kad se već sasvijem uvriježilo u kosti i mozak slovenskijeh naroda nezino negativno značenje. Ogledajmo po redu složenice, gdje je prvi dio *ne*, koje nema negativnoga značenja.

90. Partikula *nebo*. Poraba te partikule dokazuje, da u njoj nema ništa negativno, jer ona znači 1. lat. quoniam, 2. lat. sive, a nigda ne znači: non quoniam, neve: a da *ne* u *nebo* ima adversativno-kopulativno značenje, vidi se iz toga, što prema češkomu *nebo* poljski jezik ima *abo* ili *albo*, kašupski *abo*, maloruski i ruski i gornjolužički *abo*, donjolužički *abo* i *albo*. Partikula se *nebo* nalazi u starom slovenskom i u češkom jeziku; u ovom drugom znači quoniam i sive, a u prvom jeziku samo quoniam. U kakvoj svezi stoji razvitak tih dvaju značenja i koje je postalo iz kojega i kako, tomu nije ovdje mjesto govoriti, gdje nas interesira samo *ne* u *nebo*, nego će se o tom govoriti kod partikule *bo* u trećem poglavlju. Staroslovenski. сей вамъ хлѣбъ на хоудѣ своени трепезѣ положив' хотѣх' млъчанимъ азъка си съсждѣ съжати, *небо* сварьнѣихъ жиловъ на съпаса раждиваемо зъмоу лицие и камени глаголати ноуждѣ творитѣ. supr. 294. коую повѣдетъ трѣбоу? *небо* љдина естъ. mikl.-lex. Obično se partikuli *nebo* kao navezak dodaje нъ, i onda glasi небонъ. Partikula нъ ima, kako ćemo vidjeti, adversativno značenje, a da iz toga izlazi ekspletivna poraba i kako izlazi, to je pokazano pod br. 85. Evo primjera za небонъ = quoniam: дѣвши отъринѣ люди своа господъ? не бѣди, *небонъ* и азъ израилитѣнинъ есмъ. supr. 256. не долоу глѣди, нъ горниаго Иероусалима небесъноу мѣсто, *небонъ* житие наше на небесехъ естъ. 258. вѣръствоуемъ, нако то сътвориши, *небонъ* ни блѣдница прибѣгъша к тебѣ не отъбѣже. 390. — Češki. a) *nebo* ili *neb* znači lat. quoniam, enim. prinčezna už jim kyvala, že je s nimi zle, *nebo* drak už letěl domů.

erb.-čit. 42. neber si, Jeníčku, takovou, která je zamračena, *neb* ona by se ti mračila od rána do večera. erb.-pís. 1. 149. ať nečeká mne k večeri ba ani zejtra k obědu, *neb* já víc domů nepřijdu. 2. 31. pojed' domů, *neb* mne bolí má hlavička od samého čekání. 83. my milujeme jej, *nebo* on miloval nás. Kott. Toj se partikuli dodaje ekspletivno *t'* od *ti* (br. 84): začala si zpívat, *nebot'* při zpěvu práce lepší od ruky odpadá. erb.-čit. 31. — b) *nebo* značí lat. sive: zaskočila si do lesa pro trochu jahod *neb* jiného lesního ovoce. erb.-čit. 30. když já si zpomenu ve dne *nebo* v noci. erb.-pís. 1. 70. slovíčko *nebo* dvě ke mně promluvil. 171. zadudej dudačku, zadudej! *nebo* mi ty zlaté dudy dej. 2. 220. spíš, ma pánenko, *nebo* bdiš? erb. kyt. 42. Pored *nebo*, *neb* nalazi se i *anebo*, *aneb*: dostanu věneček *aneb* facalíček. erb.-pís. 3. 176. *anebo* tuto sed'te, a já s vámi, *anebo* v kostel vej'děte, a já s vámi. zikm.-skladb. 565.

91. Prof. Miklošič drží *ne* u *nebo* za pravu negaciju i veli, da se negacija po malo izgubila preko interrogacije. Pomenuti primjer iz supr. 258. prevodi on na str. 183. svoje sintakse ovako: *ne deorsum specta, sed superiorum Hierosolymorum caelestem locum, nostra enim vita in caelis est*, — i dodaje: eigentlich: *denn* ist nicht unser leben im himmel? Tako tumači i češko *nebo* u ovom primjeru: a to pro to učinichu, *neb* od svého pána prikazanie miejehu — *denn* hatten sie nicht einen befehl von ihrem herrn? — To mi se tumačeňe ne čini vjerojatno, jer kad bi taj put bio u razvitku značeňa, onda ne bi ostalo *nebo*, već bi ostalo samo *bo*. Kad se kaže: to su zato učinili, jer zar nijesu imali zapovijed od svojega gospodara? tu je interrogacija po smislu sasvijem jednaka afirmativnoj rečenici: jer su imali, a ne: jer nijesu imali. Ni za to mi se tumačeňe prof. Miklošiča ne čini vjerojatno, jer se rečenijem načinom može u najboljem slučaju tumačiti samo kausalno značeňe riječce *nebo*, a kako će se tumačiti *nebo* = sive, na to nam rečeno tumačeňe ne daje odgovora.

92. Partikula *něbrž* (*nybrž*). Ta češka partikula značí lat. *potius, sed*. To značeňe ima *brž* samo za se, a prvi dio složenice drží prof. Miklošič, synt. 183. prvobitnom negacijom. Prof. Gebauer u Jagičevu Archivu für slavische Philologie III. 205. protiveći se mišleňu, da je *ně-* (*ny-*) postalo od superlativnoga *naj-*, drži, da je *něbrž* (*nybrž*) postalo od *nobrž* (gdje je *no* = staroslov. нѣ sed, vero). I ja mislim, da je ono *ně* (*ny-*) identično s negacijom — po postaću, ali ne po značeňu, — ako mi i nije jasno, otkle dužina glasa *e* (*é* ili *ý*). Oblik *nybrž* mlađi je od *něbrž*, dolazi istom od

XIV vijeka. zikm.-skladb. 552. Kako je, da je, i u toj riječi stoji *ne* u afirmativnom značenju i to u adversativno-kopulativnom, kako svjedoči: *abrž* ili *anobrž*, gdje nema negaciji ni traga. Evo primjera: jméno tvé nebude zahlazeno, *njbrž* v paméti zústane. Kott. císař nechťel v zámku bydleti, *njbrž* polem ležeti. zikm.-sklad. 552. Prof. Miklošić i kod te partikule izlazi od negativnoga značenja, dok piše na 183. strani: *nébrž* (nýbrž) potius ist durch die wiederholung des vorhergehenden zu deuten: řeč a písmo jsou poslove, *njbrž* zradce d. i. nejsou poslove, brž zradce, verbum et litterae sunt nuncii non (sunt nuncii), potius proditores. Man vgl. gr. οὐ γὰρ ἀλλὰ, οὐ μὴν ἄλλὰ, μή τί γε, οὐλ ὅτι (οὐκ ἐρῶ ὅτι), οὐλ ὅπως, μή ὅτι.“ I tu mi je teško pristati uz tumačenje velikoga učiteľa svijeh slavista, jer *né-* ili *nj-* u *nébrž-njbrž* tako je čvrsto spojeno s drugijem dijelom složenice, da se nigda od néga ne rastavlja. U onijem grčkijem paralelama, koje se navode, dobro se osjeća slab spoj negacije s drugijem riječima u jednu cijelost; to daje prijepovoda misliti na inversiju negacije nego pomenuta češka riječ.

93. Partikula *neda* nalazi se samo u starom slovenskom jeziku, gdje ima afirmativno željno značenje kao i samo da: *neda* и сдръгнѣтъ сѧ развѣштажштѣи въ ѿφελον και ἀποκόψοντα οἱ ἀναστατούντες ὄμῆς. mikl.-synt. 259. *neda* исправили сѧ пѣти ми mikl.-lex. Prof. Miklošić o toj partikuli samo ovo veli: „*neda*, dessen *ne* mit dem *ne* in *nebo* zu vergleichen ist, entspricht griech. ὄφελον, utinam“. synt. 259. Što ja držim o *ne* u *nebo*, to je već pokazano.

94. Partikula *nekmoli*. Ta riječ znači isto što: *a kamo li* lat. nedum. Prema *a kamo li* stoji *nekmoli* kao češko *nebo* prema polskomu *abo*, vidi se dakle, da *ne* u *nekmoli* ima afirmativno adversativno značenje, kako ga ima i partikula *a*. Za to držim, da nemamo razloga pristajati uz mišljenje pokojnoga Daničića, koji u akad.-rječn. 1. 18. piše, da je *nekmo-* postalo od imperativne partikule *neka*. To se tumačenje ne da dovesti u sklad sa značenjem same riječi, a ne odgovara ništa na pitaње, otkle je *-mo* u *nekmo-*. Bez ikakve je sumnje i Daničić mislio na: *a kamo li* (ili *kamo li*), jer *nekmoli* i *kamo li* tako na blizu stoje, da je teško govoreći o jednom ne pomisliti na drugo, ali je Daničiću smetalo *ne*, koje mu se činilo nerazumljivo, te nije zaključio, da *nekmoli* stoji mjesto *ne kamo li*, kako doista stoji. Na pitaње, za što je ispalo *a* u *nekmoli* mjesto *nekamoli*, odgovorio bih, da tomu ne može biti uzrok samo jaki akc.: *někmoli*. Iza akcenta `` nalazi se doduše sličnijeh pojava: *igda*, *nigda* pored *ikada*, *nikada*, ali se te riječi mogu i

drukčije tumačiti; osim toga za što u stotinama drugih riječi vokal iza akc " ostaje na miru? Treba dakle tražiti drugo tumačenje, koje je meni za sad nepoznato. — Sámó *nekmoli* slabo se kada govori, ali opet bi bez sumnje dobro bilo reći: ovdje nije slobodno govoriti, *nekmoli* vikati. Obično se *nekmoli* pojačava još adversativnijem *a* te glasi *a nekmoli*, iz česa se vidi, da je jezik sasvim zaboravio na negaciju *ne*, dok isto tako veli: *a kamoli*: *đe nas care ni čuti ne može, a nekmoli* očima videti. Vuk-pjes. 27. dosadio studenu kamenu, *a nekmoli* caru Sulejmanu 320. — ja ga ne bih ni za slugu mlada, *a nekmoli* za mog gospodara. Vuk.-rječn. — ne ćeš izić ni iznijet glave *ja nekmoli* izvesti đevojke. Vuk-pjes. 470.

95. Partikula *neravno*. Ta ruska partikula znači: ako, kada. Riječ *ravno* u obliku ровно znači: *kako* n. pr. жарко ровно въ бѣнѣ Далъ slov., a iz modalnoga značenja lako izlazi temporalno i hipotetičko. Za sada budi dosta navesti samo po jedan primjer. Hrvatsko *kako* ima često temporalno značenje: *kako* on dođe, pogleda, a malorusko як (upravo: kako) znači također lat. si: як буду здоров, прииду до тебе — si valebo, veniam ad te osadgram. 213. Tako je moglo i rusko *равно* iz značenja „kako“ dobiti s jedne strane značenje temporalno, s druge hipotetičko, a ono *ne* u *neravno* ima afirmativno značenje kao *ne* u češk. *nebo* i odgovara adversativno-kopulativnoj partikuli *a*. Evo primjeri: *неравно* она родитъ, вы пишете ко мнѣ тотъ разъ и тотъ часъ. афанска. 3. 33. *неравно* кто спроситъ меня, такъ скажи, что скоро буду. Далъ-slov. *неравно* дождь будетъ, захватить плащъ ibid.

96. Partikula *netom*. Ta hrvatskosrpska partikula znači lat. simulac, simulatque. Prof. Miklošić na dva mjesta svoje sintakse različno je tumači: na str. 122. veli, da je skrajnje *m* u toj riječi navezak („anhängertikel“), kao što je poklem, daklem; a na str. 162. piše, da je *-tom* lokal sing. neutr. kao: *onomlani*, *onomadne*. Partikulu *ne* u toj složenici shvaća prof. Miklošić kao pravu negaciju i po tom prevodi riječ *netom* na nemački: nicht sobald (str. 114. i 162.). Ja držim, da je *ne* i tu afirmativno i da znači što i partikula *a*, koja se i onako rado slaže s drugim partikulama. Što se drugoga dijela složenice *netom* tiče, mislim, da je *netom* postalo od *neto* (koje se u starije vrijeme nalazilo), dakle da *-tom* nije lokal singulara, nego je negovo *-m* samo navezak; a *-to* (*neto*) je accus sing. neutr. Vidjećemo pod br. 143. da riječca *to* često znači vrijeme i stoji mjesto *tada*. Po tom bi: *-to(m)* u *neto(m)*

značilo: *tada*, a relativno značenje, koje *neto(m)* doista ima, jer znači: *kada* (u koji čas), razvilo se iz demonstrativnoga u historičko vrijeme, rekao bih pred našijem očima, kao što su već u prajeziku slovenskom svi relativni postali od demonstrativa (osim onijeh, koji su postali od interogativa). Sada da potvrdimo porabu riječi: *neto(m)* primjerima: ovi *netom* prida ņ dođe, lis mu carski prikaziva. Gundulić, Osman VIII. 737. s robiňom ću, *netom* svane, usred ravna poľa siti. XIX. 241. nu poruku *netom* reče, podrije sabľu svak u ruku, osta isjećen vas na peče. XIX. 1005 *netom* ņe lice pogledah očima, srčno ona obrati nazad se svojima. Luka-rević, vjerni pastijer 1174. poslati je hoćemo, *neto* bog smiluje se na nas. Danič.-rječn. 2. 153.

97. Pored negativnoga i rijetkoga afirmativnog značenja ima partikula *ne* još jedno osobito značenje t. j. modalno. Da u tom slovenski jezici nijesu osamljeni, imamo potvrdu u starom indijanskom jeziku, gdje partikula *na* ne znači samo: lat. non, nego i lat. sicut. (Ovo se drugo značenje nalazi doduše samo u vedskom jeziku). I litavska se negativna partikula *nei* (ili *nē*) upotrebljava u modalnom značenju: auga vaikai *nē* girio medžei — rastu djeca *kao* u gori drva. Schleicher, lit. Gram. 331. i 325. Prof. Miklošić tumači taj pojav ovijem riječima: die negation *ne* dient zum ausdrücke des vergleiches: *ne* ist in diesem falle eigentlich negierend: nicht, d. i. nicht ganz, aber doch ähnlich, fast“. Tomu dodaje prof. Miklošić riječi Pottove: „indem man einem dinge ein ihm nicht zukommendes prädicat beilegt, liegt es nahe dessen materielle identität mit einem anderen dinge, welchem dieses prädicat ganz eigentlich zukommt, zu negieren“ (synt. 179). Prof. Joh. Schmidt u Schleicherovoj indogermanskoj hrestomatiji str. 80. piše: „indem es (t. j. partikula staroindijanska *na*) die völlige identität zweier dinge verneint, deutet es indirect eine ähnlichkeit derselben an“. A Curtius u Grundzüg-ama⁶ 317 veli: beachtenswerth ist die vergleichende Bedeutung dieser Silbe (t. j. *na*) in den Veden, wo *na* sehr oft „wie“ heisst (vgl. lit. *nei*), eine Bestätigung des Sprichworts: omnis comparatio claudicat aus der Sprachgeschichte“. S tim pojavom dovodi u svezu prof. Miklošić način, kako izriču poređene ruske i maloruske narodne pjesme i pripovijetke. Tako n. pr. čitamo u afan.-skaz. 1. 490 ovo: *ne* ясенъ соколъ налетаеть на стадо гусей и на сьрыхъ утиць, нападаеть Иванъ-царевичъ на войско вражее. To upravo znači: *ne* nalijeće jasni soko na stado gusaka i sivijeh pataka, napada Ivan carević na vojsku duš-

mansku; a to je po smislu isto, kao da se veli: *kao što* jasni soko tako napada Ivan carević itd. Isto je tako i ovo: *не дѣлѣ горы вмѣстѣ скатаются, то Тугариць съ Алѣшей събѣжались.* afan.-skaz. 3. 139. = *kako* se dvije gore valaju itd. Što tako velikijem učenacima nije pošlo za rukom pravo protumačiti pojav, o kojem govorimo (jer mene njihova tumačenja ne zadovoljavaju, a valada ni druge, a možda ni njih same), to je dokaz, kako je taj pojav čudan i težak. Evo i mojega pokusa, kako bih tumačio rečeni pojav: kada se u litavskom veli: *asz siunczu jus nei erylzus tarp vilku* (ja vas šaljem *kao* jagañce među vukove) Luka X. 3. tijekom se upravo veli: ja *vas* šaljem, *ne* jagañce t. j. jednako je, ili slao vas ili jagañce; mogao bih jedne i druge slati, ali ja za sada ne šaljem jagañce, nego vas šaljem. Tako se i u prije rečenomu lit. primjeru: *auga vaikai nē girio medžei* upravo veli: rastu djeca, *ne* drva; t. j. i djeca rastu i drva rastu, ali ja za sada velim samo da djeca rastu. A kad mogu i djeca i drva rasti, onda je lako izjednačiti djecu s drvima i reći: djeca kao drva.

98. U slovenskijem jezicima ima partikula *nego* modalno značenje. Ona stoji samo iza komparativa i iza riječi, koje po značenju blizu stoje komparativu kao: drugi, drukčiji itd. Mjesto *nego* nalazi se i *neže*, *než*, a *že* nam je već od prije poznata partikula, ona stoji prema *-go* onako, kako stoji *-če* prema *-ko* (n. pr. *daleko-daleče*). Uz modalno *nego*, *ne(že)* prijaña rado partikula *li*, a u hrvatsko-srpskom jeziku i riječica *što*. Uzrok će se tomu kazati, gdje se bude govorilo o tijem dvjema riječicama na po se. *Staroslovenski*. Тироу и Сидоноу отбръднѣ бюджетъ въ днь сжднѣи *неже* вама. *zogr.-matth.* 11. 22. отбръднѣ бюджетъ земи содомѣецѣ и земи гоморѣцѣ *неже ли* градуу томоу. *zogr.-matth.* 10. 15. вълюбѣиша чловѣци паче тѣмъ *неже свѣтъ*. *mikl.-synt.* 180. *Slovenski*. kar človek od daleč gleda, zdi mu se drugače *nego* v bližini. *jan.-slovn.* 231. koje je boljše *nego* med ljudmi, ki imajo nas radi! *ibid.* Hrvatsko-srpski. deset put je bil lepši *neg* predi. *val.-prip.* 5. u dvoru nena sina ima svašta boje *nego* u negovu. *Vuk-prip.* 53. ugrabi me prije *nego* pop prispje. 98. — nađu djevojku više mrtvu *nego* živu. 132. jača su dvojica *nego* sam Radojica. *Vuk-posl.* 111. lepša si *ner* sunačce drž. 81. boja je i prazna torba *nego li* vrag u torbi. *Vuk-posl.* 21. priđe *nego li* rečeš, gledaj, kako će ti izaći. 262. nigdar se lepši cvijet u zemli ne plodi *ner li* je cvijetak taj. *vetr.* 30. taj će sad još više znati *nego što* je znao. *Vuk-prip.* 70. кад се за кога говори, да је маађи *него*

umo je. Vuk-posl. 114 vetar duva niz vodu Moriša, većma nosi Jovanovu lađu *neg što* voze trideset vesala. Vuk-pjes. 641. Maloruski. скорійше в могилі буду *ниж* тебе позабуду. čub.-pês. 77. лучше я буду яру пшениченьку жати *аниж* за тобою за полком мандрувати. 192. лучше ж мені гіркий полин *анеж* з нелюбом за тим столом сісти. mikl.-synt. 118. Ruski. больше вѣрь дѣламъ *нежели* словамъ. Dal'-posl. 180. Češki. já tebe radši mám *než* husar koníčka. erb.-pís. 3. 153. přijdu ráno, raníčko, dřive *než* vyjde sluníčko. 1. 33. měl ten konvař hezkou dceru, hezcí *nežli* král královnu. 2. 22. Połski. trzy razy więcej *niż* jéj siostra oddawała. erb.-čit. 124. przekonali się, że im się lepij wiodło *niż* starszemu rodzeństwu. lud VIII. 29. żołnierze woleliby byli iść w bitwę *niżeli* w nocy wartować. 138. bardziej *nišli* życie kocha kraj rodzinny. mick.-tad. 237. wróbel mniejszy *niż* puszczyk, a na swoich wiórach śmielszy jest *aniżeli* puszczyk w cudzych dworach. 139. Kašupski. wici wort rozém *niż* majątk. cen.-skôrb. 11. won bé sobje rechli sték palca wugrzył *niszele* komu co děl. cen.-gram. 72. Gornólužički. Nemam nikakvoga primjera, ali dr. Pfuhl u svojem rječniku piše, da *njež* ili *nježli* znači nem. *als* iza komparativa. Dońolužički. běšo mudrejšy *nježli* jogo mejstať. jord.-bajk. 63. — pjerwej *nježli* to zowěko ten pjeršćen z palca hošěgnuš možašo, pajžo wón pod blido. 64. Ne treba nam za to sumnati se o modalnom značenju riječi *nego*, *neže*, što stoji samo iza komparativa, jer iza komparativa stoji i one partikule, koje su bez ikakve sumnje modalne. N. pr. Slovenski: raj (libentior) čem mrtva biti *kak* greh včiniti. Vraz-pjes. 86. lepših rož na sveti ni *kakor* so oča ino mati. 154. ženska je una lepši *kot* ta. erb.-čit. 300. v postlǝ leži ljubčsa lewšř *kokr* rožčsa. kres. 180. Hrvatski (kajkavski): onda su došli koňi pak su još više pojeli *kak* predi. vał.-prip. 38 ja sem jakši *kak* on. 134. Maloruski ище будеш сильніший *як* був. rudč.-skaz. 1. 104. тут нас есть чоловіка бильш *як* двадцять. 206. Ruski. нѣтъ хлѣба дороже *какъ* въ просвирѣ. Dal'-posl. 10. проситъ ни больше ни меньше *какъ* одну копѣчку. afan.-skaz. 2. 312. Češki. není větš potěšení *jako* kráva v chlivě. erb.-pís. 3. 41. králové nic dražših a vzačnějših nemají *jako* korunu jungm. Połski. niewarta niczego innego *jak* tylko tego, aby być roztratowaną. lud VIII. 41. królówna była chora więcej *jak* trzy lata. 69. Gornólužički. štož je lěpše *jako* woš? volksl. 2. 199. Dońolužički. luby jo mě wjele lubšy *ako* mej dwa bratša. volksl. 2. 311. wón ujemějšao

lěpšeje gluki *ak* joga bratr̃. jord.-bajk. 62. nje dawaj je nikomu (scil. drugomu) *ak* pisarjoju samemu. volksl. 2. 66.

99. I bez onoga *-go* ili *-že* može negacija sama značiti modalnost. Tako je u slovenskom *neli* mjesto *nego li*: poprěj *neli* je nebesa videl — antequam caelum vidisset. mikl.-synt. 180. Isto se nalazi i u staroslovenskom jeziku: оуне есть добра смертъ *нели* аолъ животъ. mikl.-lex. s. v. ne. U poljskom jeziku nalazimo samo *ni* za poređenje, koje znači: *kao*. N. pr. biegają *ni* szaleni — uti rabidi currunt. Linde. Običnija je od samoga *ni* složenica *niby* (o *by* vidi br. 29.): nie raz nowina *niby* kamień z nieba spadała w Litwę. mick.-tad. 36. do miasta jedziemy *niby* dla interesu, *niby* nic nie wiemy. 167. jęgo biała konfederatka *niby* gołaб' przeleciała. 205. Takvo se modalno *niby* još pojačava modalnijem *jak*, te biva *niby jak*, ili *jak niby* (*jako niby*): obydwoje *niby jak* dwaj młodzięncy spoczywali pod drzewem. lud. VIII. 27. wyleciało sześciu czarnych (duchów) *niby jak* smoki. 125. ten parobek sie zabrał *jak niby* do kościoła. lud XIV. 333. zameldował się *jako niby* parobek szukający służby. lud VIII. 169. I maloruski jezik poznaje modalnu partikulu *niby*: сів на лотку *ніби* на коня. rudč.-skaz. 2. 183. Za pojačenje tomu *ніби* pristupa riječca *то*: зробився *ніби-то* кривим. 1. 128. Ovo se posljedne nalazi i u bjeloruskom: лакей *нібыто* знапоу шнильку панѳс ес да кралеуны и аддау. afan.-skaz. 2. 242. Sa svijem tijem stoji bez sumne u svezi slovačka riječca *ani*, koja upravo znači *niti* (neque), ali katkad znači *kao* (sicut): vina a všelijakých jedal bolo dost' *ani* dreva (bilo je dosta kao dřvâ) rim.-pov. 22. chrbát jej bou uhorený *ani* uhel. 23.

100. Latinsko se „nedum“ može shvatiti kao interrogativna modalna partikula: tu non potuisti, *nedum* ego — ti nijesi mogao, a *kako* bih ja! Za to se i nalazi kašto u hrvatskom jeziku za latinsko *nedum* modalna partikula *nego*, koja se inače nalazi samo iza komparativa: ne mogu ni hodit, a *neg* da igraju s nevjestom. (a *kako* da igram, a *kamo li* da igram!) drž. 191. U ruskom se jeziku nalazi riječca *нели* ili *нель* koja je isto onako postala kao i slovensko *neli* (br. 99.) te znači lat. *nedum*: не подъ силу намъ стоять, *нель* съ городомъ воевать. Daľ-slov. S tijem je u svezi i način, kako se katkad u ruskom i slovačkom jeziku izriče lat. *nedum*, ruski *ne to čto* ili *a ne to čto*, a slovački *nie to* ili *nieže by to*. U tijem je spojenicama *ne* ili *nieže* = *kako*, *to* je za pojačenje, a u ruskom *čto* stoji mjesto hrvatsko-

srpskoga *da*: еле еле порожнюю (шкуру) тащить, *не то что* съ водою. afan.-skaz. 1. 408. тебѣ и во снѣ этого не приснится, *а не то что* на яву. 2. 177. такую службу (наложилъ), что трудно и выдумать, *а не то что* исполнить. 291. — *kdě ani ftáčka ani letáčka vidno nie bolo, nie to dakeho človečika*. rim.-pov. 23. — *znáš, že tu ani ftáčika ani vrábika nie chiruvat', nieže by to človečika*. 10 12. 39. 41.

101. U češkom, polskom i u oba lužička jezika upotreblava se sámo *nego* (*než*, *niž*, *nježli*) u značeňu lat. *priusquam*. Tu bi najlakše bilo kazati, da je izostavljena riječ, koja znači „prije“, prѣжде; malo teže je reći razlog, za što je izostavljena. Hajde da to pokušamo razjasniti. Kada se češki veli: přijdu *dřive než* vyjde sluněko, tu se poradi riječi *dřive* (= *prije*), koja znači jedan vremenski odnošaj, misli, da je i *než* riječ, koja znači vrijeme, tako da se *dřive než* osjeća kao: *prije, dok ne*: doći ću *prije, dok ne* iziđe sunašce. Lako je moglo iz svijesti iščeznuti modalno značeňe partikule *než*, dok dolazi samo iza komparativa, a zbog onoga *ne* u *než* moglo se pomiješati s *dokudž*, koje obično iza sebe ima *ne* dao i hrv. *dok ne*: dotud jsem toho žádal, *dokudž* jsem právě *ne* zbadal — bis ich es ergründet. mikl.-synt. 179. Kada se već *dřive než* počelo onako osjećati, kako je rečeno, onda se lako moglo izostavljati *dřive*, jer je i bez *nega* kazano sve što treba kao i s njim. Sasvijem je isti smisao, velim li: doći ću *prije, dok ne* iziđe sunce, — ili: doći ću, *dok ne* iziđe sunce. Sada ćemo navesti nekoliko potvrda za porabu, o kojoj je govor. Češki. dlohu by trvalo *než* by přišel. erb.-čít. 8. *než* sedlák se nadál, ocitil se i s koňmi a s vozem v jeho břiše. 23. *než* ten věneček dovila, tříkrát padla a omdlela erb.-pis. 1. 35. — *než* se chleba dokopali, dost se oba naplakali. 2. 4. nedej, bože, abych umřel, *než* zaplatím co jsem dlužen. 215. *nežli* rok vyšel, již zase přišel. 1. 114. *nežli* bych já s vami jela, radši bych tam do vody skočila. 3. 13. — Połski. *niż* ona miała wychodzić z pałacu, tak óna prosiła rodziców. lud VIII. 53. Stanisław sie prosił, żeby mu pozwolili jeszczuk sie pomodlić, *niż* gó mieli powiesić. 87. *niżeli* ón przyjechał z ty podróży, to jego żóna porodziła corke. 72. *aniżeli* ón przyjechał, to ta żóna jego sległa. 21. Kašupski. stark *než* tu do morza polozył, zezarniało się morze. cen.-skórb. 131. zjesz s nim bezkę solć *niżlé* ho poznósz do wole. 8. Górńolužički. *nježli* wón přižo, móžoš. mikl.-synt. 180. Dońolužički. *nježli* pak njechten přiskoci, by wón přepadnjony. erb.-čít. 94. Partikula se

nego (*niž*) slaže kašto s prijedlogom *do* u *doniž*, što može biti potvrda mojemu mišleđu, da se *niž* u porabi, koja je sada navedena, doista osjeća kao temporalna partikula sa značenem *dok ne*, gdje je također prijedlog *do*. Češki. nezhyne, *doniž* pán nepřijde. Kott. Gornolužički. wobaraj hólcam do dwora nuts, *doniž* sej ne zwobuju črije, štrympy. volksl. 1. 244. swéc so ty moja mi swéčička, *doniž* so ty tu ne wuswéčiš. 283. Donolužički. to žéšo tak wšen cas, *doniž* bur se myslašo, až tych pěnzej ma dosé. jord.-bajk. 59.

102. Partikula *nego* ima pored modalnoga značeña još i adversativno: lat *vero*, sed, ali to je samo u slovenskom, hrvatsko-srpskom, češkom i kašupskom jeziku. Ja s toga mislim, da se adversativno značeñe razvilo iz modalnoga, a ne obratno, modalno iz adversativnoga, što se modalno nalazi u svijem jezicima, osim u bugarskom, a adversativno samo u ona četiri malo prije pomenuta. Tko bi rekao, da su se možda oba značeña uporedo razvila, a ne jedno iz drugoga, bio bi po svoj prilici vrlo daleko od istine, jer se ta misao protivi činenicama, dok vidimo kod svijeh ostalih veznika (gdje nemamo razloga misliti, da su se prvobitno dvije riječi glasovno jedna prema drugoj tako asimirale, da je postala na oko jedna riječ), da se tako različna značeña (kako je modalno i adversativno) razvijaju jedno iz drugoga, a ne jedno pored drugoga. Pokušaću dokazati, da se u riječi *nego* adversativno značeñe razvilo iz modalnoga. Mislim, da bi se moja misao potvrdila i istorijom, kad bismo imali pravijeh velikijeh istoričkijeh rječnika. U slovenskijem jezicima iza komparativa može ona riječ, s kojom je što ispoređeno, stajati u genitivu s prijedlogom *od*, ali i bez ñega (mikl.-synt. 459. 553). Ruski: Ольга была мудрѣ *сѣбѣ*. mikl.-synt. 460. Hrvatski. boji *od mene*. Genitiv za to stoji iza komparativa, jer je u slovenskijem jezicima kao i u grčkom jeziku genitiv preuzeo poslove ablativa. A ablativ je padež, koji ono pokazuje, od česa se što rastavlja. Tako je u starom indijanskom i u latinskom jeziku. Za to u slovenskijem jezicima ablativni genitiv stoji iza glagola, koji znače: bježati, lišavati, plašiti se, stidjeti se itd. mikl.-synt. 448, jer ti i slični glagoli stoje u svezi s pojmom rastavljaña. Budući da je ablativ casus separationis, za to je naravno, da se taj padež u jezicima, koji ga imaju, upotrebljava iza komparativa. Tako je u starom indijanskom i u latinskom jeziku: kim *tasmūd* duhkhataram (Whitney, ind. Gram. 93) — quid

eo miserius? To je s toga, jer kad se kaže, da je što bolje ili gore veće ili manje itd. od česa, tijekom se hoće da kaže, da ono drugo, s čim se što poredi, zaostaje iza onoga, što je od nega bolje ili gore itd., a pojam zaostajanja stoji veoma blizu pojmu rastavljanja, koje ablativ i znači. mikl.-synt. 459. U slovenskijem jezicima dolazi iza komparativa genitiv, jer je taj padež primivši poslove ablativa postao također casus separationis. A što može iza komparativa stajati i prijedlog *od* s genitivom, tomu je vrlo lako dokučiti razlog, jer genitiv s prijedlogom *od* znači, da se nešto miče, rastavlja ili udaljuje od onoga, što znači riječ, koja je u genitivu (Daničić srpska sintaksa 210; mikl.-synt. 547). N. pr. *od ognja* mi čedo odmaknite Vuk-pjes. 87. Sada se vidi, da isto tako kao prijedlog *od* i veznik *nego* iza komparativa znači rastavljanje, zaostajanje. Kada se veli: jača su dvojica *nego* sam Radojica, Vuk-posl. 111, to je isto, kao da se reče: jača su dvojica *od* sama Radojice. Tu se veli, da „Radojica“ u nečemu — u jakosti — *zaostaje* iza „dvojice“, da se od njih *udaljuje*, a udaljivanje jamačno nije daleko od *protivljena*. Kao što prijedlog *od* znači kašto (u složenicama) protivnost n. pr. hrv. *odlud*, *odrod*, *odmoći*, tako i *nego* postaje *adversativnom* partikulom. Pokazavši tako prijelaz iz modalnoga značenja u adversativno hajde da primjerima potvrdimo adversativnu porabu partikule *nego*. Slovenski. saj sem ja ne hitda kača, *neg* jaz sem ti mladi kralič. Vraz-pjes. 49. naj si on ne jemle gizardave dovice, *neg* naj si on vze me pokourno divojko. 139. da si nej samo zemelski, *nego* i nebeski oča. mikl.-synt. 180. Hrvatskosrpski. ja ne bum nikaj pazil na list, *neg* se bum oženil. vaj.-prip. 43. imela sem jednoga človeka, koj bi me osloboditi mogel, *neg* ne će. 71. baci ga (buzdovan) u nebo i načetvorožiči se pada ū, ali se buzdovan ne razbi je, *nego* odskoči od leđa. Vuk-prip. 3. ne ko je tebe tu ništa, *nego* te evo čok bi je. 4. kad bi trgovac svagda dobivao, ne bi se zvao trgovac, *nego* dobivalac. Vuk-posl. 115. lasno je naučiti, *nego* je muka odučiti. 166. on mogaše, *nego* ne hoćaše. Vuk-pjes. 30. sad drugo ne lipše, *ner* mi se podoba, da moj duh uzdiše. vetr. 29. od tebe drugi dar za č sada ne prosim, *ner* na me sini zgar za ljubav, ku t nosim. 63. Adversativno *nego* rado stoji pred imperativom, jer što se zapovijeda, to je lako protivno onomu, što je dotle bilo: ne znam, đe ću te sakriti, *nego* hodi ovdje u moju torbu. Vuk-prip. 5. ovo je sve tvoje blago, to je tebi bog dao. *Nego* ti načini sebi kuću pa se ženi. 12. kaže joj sve, šta je i kako je, — *nego*, veli, sutra da

ideš na jezero. 48. o Usude, rodilo se danas toliko i toliko duša, *nego* daj im šta ćeš. 75. ono su tvoja braća ukrala; *nego* mi kazuj, šta si drugo video. 90. Tako stoji *nego* katkad i pred futurom, koji je i onako po značeđu srodan s imperativom: otac ga stane odvrćati i govoriti mu, da se mahne toga, *nego* će mu on naći drugu devojku. 16. vidim, da si ti čoeak siromah i da nas ne možeš hraniti, *nego* ja ću uzeti jednoga kođa pa odoh po svijetu. 117. vidim, da si sumao dušu da izgubiš, a znam da ti je nevođa, *nego* ćeš u jutro naći ogledalo, faculet i maramu, to sve troje uzmi, pa hajde u goru. 122. Iz adversativnoga značeđa lako postaje ekskluzivno kao i kod drugih adversativnijeh partikula te znači: *osim*, do lat. nisi, praeter (vidi br. 83): nigdo ga ne pregađa, *neg* jedini ja. vaļ.-prip. 112. ne bude me nigdo mogel stirati *nego* ti. 260. kud će guba *nego* na jare? Vuk-posl. 163. doveo sam tri ilade vojske, a ne vodim *nego* pet stotina. Vuk-pjes 505. — ova moja pisma ne mogu *neg* koris učinit. drž. 3. živi svaki duh bez konca po vas vijek tebi je na posluh *ner* samo živ čovjek. vetr. 45. Ekskluzivno opet značeđe lako prelazi u značeđe adverb: *sämo*: ovi poslidnji jesu *neg* jednu uru delali — diese letzten haben nur eine stunde gearbeitet. mikl.-synt. 180. spite *neg* — schlafet nur. ibid. ako vsaki *neg* (= sämo) jedno majehno vzeme. P. Petretić, evangeliomi (1651), str. 44. krenuti se *neg* (= sämo) tva ne će lipota. P. Zriński, sirena XV. da bi mogla *neg* (= sämo) jednuč Mariju Devicu pozdraviti. S. Fuček, historije (1735), str. 382. (vidi polsko *aby* br. 32). Vidjeli smo, kako adversativno *da* u prihvaćanju tuđijeh riječi postaje aseverativno (br. 62). I partikula *nego* biva kašto aseverativna. Tako će n. pr. Kajkavac na pitađe: jesi mu dal? odgovoriti: *nek* (mjesto *neg*, *nego*), gdje bi Štokavac rekao *dä*. I u kajkavskom je *nekak* (mj. *nego* *kak*, *neg* *kak*) partikula *nego* aseverativna kao *da* a štokavskom *dakako* (br. 62), koje isto znači što i *kajk*. *nekak*: oni su rekli, da ga lahko zatučeju. On pa veli: ha *nekak*, bumo vre vidli. vaļ.-prip. 216. Cf. grčko ἀλλὰ u odgovorima: A. ἠμολογοῦμεν ταῦτα; B. ἀλλ' ὑπερφυῶς ὡς ἠμολογῶ. Plat. Partikula je *nego* i onda adversativna, kada stoji iza temporalne rečenice: kad se bješe primaknuo blizu, *nogo* (crnogorski mjesto: *nego*) caru muštuluci gredu. Vuk-pjes. 37. Cf. *a*, *da* iza temporalnijeh rečenica (br. 21. 70.) Češki. ráno šla sama podivat se na místo kde Bětuška listí vyhodila, ale na cestě leželo jen svěží březové listí. Než bohatství, co si Bětuška domů přinesla, i bez toho bylo dosti velké. erb.-čít. 33. hlava zvětrala i

spláchly ji deště, *než* břich a nohy stojí potud ještě. erb.-kyt. 144. neměl jsem ho za blázna, *než* za hospodáře. zikm.-skladb. 550. on proti tomu nebyl, *než* prosil, abych počkala. ibid. — není nám krátký život dán, *než* my jej krátký děláme ibid. I u tom jeziku ima partikula *než* i eksklusivno značenje: Jiřík se ohlíží, a ne vidi *než* několik much. erb.-čit. 14. komu bych se dostala, *než* Jeníčku tobě? erb.-pis. 1. 125. ach, kohož bych ukázala *než* pana krále samého! 2. 25. Kašupski. moj wjilk njelenjiwi (scil. bješe), *nesz* tu s proscamji w rzekę (scil. pođe). erb.-čit. 102. Ovdje se može dodati za paralelu još poraba doñolužičke partikule *ako* ili *ak*, koja je isto što staroslov. iako i isto znači, ali se upotrebljava i iza komparativa, kako se vidi iz primjera pod br. 98 pri kraju. Od tud je bez sumnje izišlo i adversativno-eksklusivno značenje riječce *ak(o)* kako ga nalazimo u ovom primjeru: 'šykne luže spachu tam, *ak* to rjedne žowčo nic (svi su ljudi tamo spavali, *samo* — *ali* — nije ta lijepa djevojčica). volksl. 2. 45. Tako je i ovdje: nicht togo syna nje znajo *ako* jano ten wośc, tež nicht nje znajo togo woćca *ako* jano ten syn. matth. 11. 27.

103. Osim riječce *ne* ima u slovenskijem jezicima i drugijeh, koje su postale od iste pronom. osnove, a to su partikule *нъ*, *но*, *ноу*. Vrlo će se malo naći primjera, da bi koja od tih triju partikula imala kopulativno značenje. Ja za sada znam samo jedan takav primjer, i to staroslov.: начатъ сълати дѣва *нъ* дѣва (poče ih slati dva i dva) zogr.-marc. 6. 4. Vidjeli smo doduše, da u slovenskom jeziku dolazi *no* u značenju lat. et, ali tu je partikula *no* došla do toga značenja istom sekundarnijem putem; najprije je bilo *ino*, a *i* se počelo odbacivati, kad se već sasvijem zaboravilo, što je drugi dio u složenici *ino*. Što partikule *нъ*, *но*, *ноу* imaju gotovo uvijek adversativno ili onaka značenja, koja izlaze iz adversativnoga, to je bez sumnje u svezi s porabom pronomena od osnove *o-no*; taj se pronomen *онъ*, ona upotrebljava za ono, što je odsutno, za treće gramatičko lice: što se spaja (kopulacija), to se kao približuje jedno drugomu, a što se protivi, to se kao udaljuje, a za udaljivanje je ili protivljenje najzgodnija partikula, koja je istoga postana s pronomenom za treće — odsutno — gramatičko lice. Govorićemo o svakoj rečenijeh triju partikula na po se.

104 Partikula *нъ*. Nalazi se samo u starom slovenskom i u bugarskom jeziku, u kojem glasi *нъ*, *нѣи* ili *наи*. Najobičnije joj je značenje adversativno: lat. sed. Staroslovenski. юже нѣте дѣва, *нъ* едина плѣтъ. mar.-matth. 19. 6. не якоже азъ хоштѣ, *нъ*

накоже ты. *zogr.-matth.* 26. 39. сынъ чловѣчьскы не приде, да послоужатъ емоу, *нз* послоужитъ. *mar.-marc.* 10. 45. не долоу гладай, *нз* горьнаго Иероусалима небесъноне мѣсто. *supr.* 258. вѣста мрътвьць въ Галилеи, *нз* пакы оумърѣ. 321. *Bugarski.* върнѣло се да иде при баца си, *нз* не го намѣрило. *period.-spis.* 1882. II. 157. ще те питам нѣщо, *нз* искам, право да ми кажеш. *period.-spis.* 1884. VII. 148. нищо друго не щѣ, *нз* ми дай такъвъ свик. *erb.-čít.* 223. Стоян майка си не слуша, *най* си стадо-то разкара. *doz.-pês.* 4. не извади злато сахатче, *най* извади сабя френгя. 43. не гледай долу ни горѣ, *най* гледай банко в очи-те. 98. *S adversativnijem* je značenem u svezi eksklusivno: никогоже не видѣша, *нз* Исоуса единого (*nikoga ne vidješe osim Isusa sama* — u *Vukovu prijevodu*) *zogr.-marc.* 9. 8 татъ не приходитъ, *нз* да оукрадетъ (*ὁ κλέπτης οὐκ ἐρχεται εἰ μὴ ἕνα κλέψῃ*) *zogr.-ioan.* 10. 10. кто слѣпъ, *нз* отроци мои? и глоуси, *нз* владжшти ими? *supr.* 238. на кого призьрѣ, *нз* на кротъкааго и млъчаливааго? 426. *Bugarski.* ни се в навл ни вден, *най* се в навл Димитар. *doz.-pês.* 32. не јъ никой познавал, *най* јъ в познал млад Стоян. 33. *U starom slovenskom jeziku dolazi* partikula *нз* u *svom adversativnom značenju* i *iza hipotetičke rečenice*: аште и вѣси съблавнатъ сѣ, *нз* не азъ (*καὶ εἰ πάντες σκαυδαλισθήσονται, ἀλλ' οὐκ ἐγώ*) *zogr.-marc.* 14. 29. *Nalazi se* i *iza koncesivne rečenice*: аште и полинано бѣваше крѣвижъ вѣсе тѣло, *нз* тихо и свѣтѣло показаваше лице свое. *supr.* 88. не пѣци сѣ, аште бо и плѣтижъ отѣлжчихъ сѣ отъ тебе, *нз* доухомъ съ тобожъ несмъ. 216

105. Partikula *но*. Та се partikula *nalazi* u *slovenskom, bugarskom, hrvatskosrpskom, maloruskom, ruskom, slovačkom i poljskom jeziku*. I to je *adversativna partikula*, a *iz adversativnosti* joj se *razvijaju* i *druga značenja*. Motrićemo *nezinu porabu* po *jezicima*. *Slovenski*. Tu se *upotrebljava partikula no* u *eksklamaciji* i *pitanju*: *A. čaj, da ti položim glavo v naročje. B. no le! bog ve, kakšno bučo imaš!* *erb.-čít.* 296. — *A. kdo te je kam obljudil? B. no ali ne veste, komu ste me obljudili!* 298. *Bugarski*. то не в мечка стрѣвница, *но* ми в Елка вмѣнца. *doz.-pês.* 11. Бояна Керима не послуша, *но* и глава-та отрѣва. 27. не ходи в златнишка-та чаршия, *но* иди при буюк-башия. 45. нити си глава предавам, нити ти давам Милица, *но* айде да се бивме. 58. там в умрѣла, *но* не ивгорѣла. 95. *Hrvatskosrpski*. будили су га домаћи, *но* несуга могли збудити. *vaj.-prip.* 255. *jedan mla-*

dić siromah, *no* provrtan i domišlat. Vuk-prip. 101. nasmije se otac, *no* i uzdahne. 108. моја жена јутрос бјеше навалила, да ти понесем један ћуп масла; *no* сам ја међер добро учинио, што је нијесам послушао. Vuk-posl. 61. lijep je gledati, *no* kakav je mirisati! 169. Upotrebljava se i kao uzvik te odgovara nemačkomu *nun*, a to značenje izlazi iz adversativnoga kao i kod drugijeh adversativnijeh partikula: rekel je onem drugem: *no* koj oče iti? val.-prip. 63. *A.* si me razmel? *B.* je. *A.* *no*, tak delaj vezda. 65. — hiti jedan kraj nutar i tako ju stegne van. „*No* sad si vane“, govori on itd. mikul-prip. 99. *no* sad moreš poč, leh ću ti još neć reć. 116. Nalazi se i i iza temporalnijeh rečenica: a kad sutra zora dolazila, *no* da reče tanana Grkiña. Vuk-pjes. 19. pošto su se napojili vina, *no* da reče krstiteļ Jovane. 82. Budući da je i partikula *nego*, kako vidjesmo, isto tako adversativna kao i *no* te se mjesto adversativnoga *nego*, može upotrebljavati *no*, to je uzrok, da se *no* može upotrebljavati i mjesto komparativnoga *nego*: ja ću umrijeti priđe *no* kokoti zapoju. Vuk-prip. 114. bolje se pošteno skriti *no* sramotno prikazati. Vuk-posl. 26. U ova su dva primjera komparativi (priđe, bolje) ispred *no*, ali može dolaziti i riječ *drugi*, koju jezici također osjećaju kao komparativ (za to i ima riječ, koja znači lat. *secundus* kašto komparativni sufixs -tero: grčki δευτερος, staroslov. вѣторый, lat. *alter*, litavski: *antras*): učini kletvu, da se ne će oženiti drugom *no* carevom djevojkom. Vuk-prip. 120. Малоруски. всім козакам перемина стала, *no* єдному нема перемина. ćub.-pčs. 63. оженися, *no* не бери вдовоньки. 71. не вродила мні пшениця, *no* кокіль и метлиця. 168. U ovom primjeru, što dolazi, *no* je eksklamativno kao nem. *nun*: *A.* кто з нас висше булавою кине, тому и гроши. *B.* *no!* та уже-ж будем кидати. erğ.-čit. 142. Руски. дѣвушка скотину поила-кормила, дрова и водицу въ избу носила, печку топила .. *no* старуха и тут была недовольна. afan.-skaz. 1. 154. горько — горько плакала, *no* царевичъ не послушался. 3. 15. услуживалъ мнѣ безъ раболѣпства, *no* за бариномъ наблюдалъ какъ за ребенкомъ. turg.-zap. 1. 13. не знаю, чѣмъ я заслужилъ ихъ довѣріе, *no* они непринужденно разговаривали со мной. 19. мы сидѣли въ тѣни, *no* и въ тѣни было душно 64. U ovom bjeloruskom primjeru stoji *no* iza koncesivne rečenice: хоця я богу не умѣю малица, *no* у мене гроши ець. afan.-skaz. 2. 301. Slovački. Tu je *no* eksklamativno: potom jej poviedal: *no* ostaňže ty dievka moja len tu. škult.-dobš. 14.

A. viem ja dobre, za čím vy idete. *B.* no keď ty to vieš, takže nam odpovedz. 20. opyta sa jej: *no* či si mi navarila? 83. — otec sa ho spytau: *no* syn muoj, kdeže si pochodiu? rim.-pov. 7. *no* čo že ne ješ? adaj sa ti ne páča! 41. Partikulom *že* može se pojačati *no*: *A.* či by si ty to spraviť muohou! *B.* čo by ne mouhou! *A.* a *nože* sprobuj. rim.-pov. 18. Połski. oni opedzieli swoje, *no* teraz ty gadaj. lud. VIII. 111. U tom je primjeru adversativno, ali je obično eksklamativno kao i u slovačkom: kurka mówi do kogutka: *no*, wsyckim się dzielis ze mną, a z tym kołeckiem nie chces. 74. Tocygrosek się pyta: *no* jakze się tam spuscemy? 79. *A.* zlitujcie się nademną, niech jeszcze počyje. *B.* *no*, to życie jeszcze. 134. *A.* ja wiem dobry sposób, tobym pokazał. *B.* *no* pokaz 183.

106. Partikala *nu*. Ta se partikula slabo razlikuje od predašnje. U starom bi slovenskom jeziku partikuli *nu* današnjijeh jezika odgovaralo *нѣ*, ali to dolazi — sudeći po Miklošičevu rječniku — samo u jednom spomeniku bugarske recenzije XIII. vijeka. I tu ćemo partikulu motriti po jezicima. Hrvatsko srpski. kralj je dal ovoga prstěna po celem svojem kraljestvu probati, *nu* nijedni (scil. ženi) ni bil prav. vał.-prip. 44. s tobom se svi trudi rastali i jad tvoj, *nu* tko te umnoži tolikom žalosti? vetr. 92. pažah ju i gledah, *nu* ne htjeh bliže prit. 96. ti si gospoja već neg sve ostale umiča ter tvoja usta te ne hvale, *nu* slava li glasi sama i povida. luc. 287. U tako čistom adversativnom značeđu ne upotrebljavaju riječe *nu* čisti Štokavci, nego je obična u uzvicima, i to ne samo danas, nego i u predašnje vrijeme: *nu* vidite, moja braćo draga! Vuk-pjes. 34. molim ti se kao starijemu, *nu* otidi na bijelu kulu! 235. *nu* se digni, glavu ne digao! *nu* opasuj mukadem-pojasa! 279 *nu* jadan čovječe! Vuk-rječn. *nu* tako ti boga! ibid. Manda, *nu* sidi dolu! drž. 184. vilo. . . . *nu* mi rec'. luc. 204. U tom se značeđu pojačava adversativnijem partikulama: *a*, *da*, *ma*: *a* *nu* hodi moja vjerna slugo! Vuk-pjes. 62. *da* *nu* gledaj, te mi to učini! Vuk-rječn. *ma* *nu* mi kaži sad. drž. 24. Složenica *danu* imala je i adversativno značeđe (br. 60). Maloruski. тому чоловікові и не хотілось сидать на його, *ну* що-ж робить? таки сів. rudč.-skaz. 1. 143. Upotreblava se, i kad se prihvaćaju tuđe riječi: *A.* ой почкай, будем тупати. *B.* *ну* то тупай. erb.-čit. 141. *A.* хто тебе побив? *B.* праведне сонце. *A.* *ну* прости, то я вчора п'яний був. 94. *A.* чули, що пан казав, що шуба тому буде, хто украв? *B.* *ну*, то бери собі шубу. 192. Ni eksklamativno značeđe nije rijetko: меньший брат и кажа старшим: *ну*

братци, хто падимя сей камень! erb.-čít. 145. — *ny* треба-ж нам істи, бо ми пропадем. rudč.-skaz. 1. 20. *ny* йди, да не барись. 66. Ruski. было время, кормила насъ, *ny* и держали (мы) ее. afan.-skaz. 1. 106. король ужъ прослышалъ, что купеческой сынъ царемъ сдѣланъ, *ny* и смиловался и принялъ ихъ ласково. 2. 389. Kad se prihvaćaju tuđe riječi: A. не хотимъ быть меньшими братьями. B. *ny* так оставайтесь сами по себѣ. afan.-skaz. 1, 322. A. иду въ городъ, хочу купить себѣ лошадь. B. *ny* такъ слушай меня, коли хочешь счастливъ быть. 2. 100. Iza temporalne rečenice: покуда есть сила, кормятъ и поятъ, а какъ пропадетъ сила отъ старости, *ny* и погонятъ со двора. 1. 93. U eksklamaciji: царь обрадовался, растворилъ имъ свою царскую казну и сказалъ: *ny* вѣрные мои слуги, берите сколько угодно. afan.-skaz. 1. 293. *ny* дочка моя, истопи печь! 193. *ny* что тебѣ деньги! 3. 204. Odgovara nemačkomu nun, lat. ergo: *ny* эта свадьба не сошлась. afan.-skaz. 3. 381. — *ny* теперь, кажется, мы можемъ хватъ. turg.-zap. 1. 10. Češki. Upotreblava se u eksklamaciji: *ni* když chceš, uč se s pánem bohem! erb.-čít. 19. vysoko jsi se podívala, nízko mne zanechala, *ni* jen zdráva buď! erb.-kyt. 61. rozlítiv se Satan káže ve svém hněvu: *nuže* ať obejme pekelnou děvku. 97. Slovački. U prihvaćanju tuđijeh riječi: A. akuže ty robotu znáš? B. *nuž* akú mi dáte. škult.-dobš. 39. U eksklamaciji: obrzúc sa na Popelvára prerjekou: *nuž* a ty že čo myslíš? rim.-pov. 3. A. či sa okolo koní rozumiete? B. ej *nuž* akože by som sa ne rozumeu! 34. Mislím, da je u ovijem primjerima *nuž* konklusivno, kao u malo prije spomenutijem ruski-jem primjerima: Hostinský to ne chcel veriť, *nuž* sa stavili. škult.-dobš. 6. to kladivce vietor ne prestal pohybovať, *nuž* ono naveky klopalo. 14. nemala sa chudinka kde podieť, *nuž* sa postavila neďaleko zámku 47. Iza temporalne rečenice: ako to Ježibaba videla, *nuž* jich začala veľmi preklinat. 46. ak pride domou, *nuž* ťa zje. rim.-pov. 86. Iza hipotetičke rečenice: ak ti poviem, zle je; ak ti ne poviem, *nuž* je ešte horšie. škult.-dobš. 64. ak ste mi ho (scil. chleba) ne prekryli, *nuž* ste mi ho zjedli. 71.

DRUGO POGLAVLJE.

Veznici *ko* (*ako, koli, koby*), *če* (*ašte, ače, ač*), *či, će*.

107. Ti su veznici također pronominalnoga postaća, ali ne demonstrativnoga, nego interogativnoga. Postali su od osnove *ko*, od koje su i interogativni pronomeni. Iz prvobitnoga interogativnog značenja razvila su se po malo i druga, a koja i kako, to je zadaća ovomu poglavlju da pokaže. Počecemo s interogativnijem značenjem. — Staroslovenski. Tu se namjeravamo na partikulu *awre*. Vaļa nam najprije razložiti nezino postaća, i to će podjedno biti odgovor, za što tu partikulu brojimo među interogativne. Prof. Miklošić u lex. piše o partikuli *awre*: „etymom a, suff. tja“; — u synt. 79. čitamo ovo: „der ursprung von *-awre* ist dunkel, es hängt wohl mit dem pronomen *тѣ* zusammen“; — u lautl.³ 222. nalazimo: „*awre* geht auf *atje* zurück; es ergibt sich dies aus nsl. *če*, as. (altserbisch) *ače, akje, ake*; r. (russisch) *awce* ist aslov“. Isto misli Miklošić i u Etym. Wörterbuchu. Tko promisli, da se u starom srpskom jeziku („samo do kraja XIV vijeka“ Daničić akad.-rječn.) nalazila riječca *ače*, taj će rado pristati uz nagađanje Miklošićevo (kao što je pristajao i Daničić u akad.-rječn.), da u *-awre* od *awre* imamo tražiti sufiks tje, gdje bi *t* bilo u svezi s pronominalnom osnovom *to*. Nego koliko srpsko *ače* govori u prilog tomu mišleću, toliko se protivi rusko *awce*, koje se danas slabo nalazi, ali je bilo običnije u starije vrijeme. Kad bi u staroslovenskom *awre* ono *-awre* bilo od tje, onda bi u ruskom jeziku moralo biti *awc* (koje se doduše i nalazi, kako ćemo poslije vidjeti), a nikako *awce*, kao što je prema staroslov. *awbura* u ruskom *awbua*. Tko bi na to odgovorio, kako i treba odgovoriti, da *awce* i nije ruska riječ, nego je prodrła iz staroslovenskoga jezika, dakle da ne može ništa smetati mišleću, da je *awre* postalo od *a-tje*, tomu bih ja odgovorio, da ako nije veća, a ono je bar tolika vjerojatnost, da je i srpsko *ače* nenarodna riječ, uzeta iz crkvenoga jezika, te je skupina *awr* samo ugođena prema srpskomu jeziku, jer oni, koji su tu riječ uzeli iz crkvenoga jezika, vidjeli su, da i u drugijem prilikama staroslovenskomu *awr* odgovara srpsko *č*. Da je *ače* bila ikad narodna riječ, ne bi je onako brzo bez traga nestalo, nalazila bi se u pisaca, koji su pisali ne mareći ili ne znajući za staroslovenski jezik. Za to dakle ni *awce* ni *ače* niti što dokažu niti što poriču, nego nama vaļa *awre* tumačiti bez obzira na

te reflekse u ruskom i srpskom jeziku pazeći na glasove samo staroslovenskoga jezika. Što sam ja u ovo poglavlje među interogativne partikule metnuo i *аште*, tijem pokazujem svoje mnijeње, da nam ne vaļa *аште* rastavļati od *че*, koje se nalazi u slovenskom i bugarskom jeziku. A kako se opet slovensko, bugarsko i hrvatsko-srpsko *ako* razlikuje od *че* samo tijem, što je na početku prionula još partikula *a*, a na kraju je *o* mjesto *e* (cf. daleko, daleče, nego, neže), ne možemo *аште* ni od *ako* rastavļati. Značeња partikula, *ako*, *че*, *аште* tako se podudaraju, da bi samo onda opravdano bilo misliti, da su različna postaća, kada bi tomu smetale nepridobitne glasovne teškoće. Kada velim, da *че* i *ako* ne vaļa rastavļati od *аште*, tijem podjedno velim, da je i *-ште* u *аште* postalo od pronom. interogativne osnove *ko*, koja se osnova bez sumње nalazi u *че* i *ako*, što mislim, da *че* svatko lako dopustiti. Ali kako ćemo od *a-ko* ili *a-če* doći do *аште*! Svakako mučan put, jer grupa *шт* sluti na *t+j*! A sluti li baš uvijek *шт* na *t+j*? — Ne sluti! Ta poznato je, da kašto *шт* postaje od *сч*, *шч* n. pr. *иштени* stoji mjesto *ичеши*, *ишчеши*. Takvomu staroslov. *шт* ne odgovara u živijem jezicima onaj glas, koji odgovara skupini *шт*, koja je postala od *t+j*; za to se prema staroslov. *иштени* veli hrvatskosrpski išteš ili iščeš a nikako *ičeš, ruski ищешь, a nikako *ичешъ. Ja mislim, da je staroslovenski jezik načinio sebi *a-če* (kao i hrv. *a-ko*), ali je partikulu *a*, koja je sama po sebi već adversativna, pojačao ekspletivnijem, upravo adversativnijem *že*, te je, tako ja mislim, nastalo **a-že-че*. Vidjeli smo, da je u živijem jezicima ad *aže* postalo veoma često *až* (br. 36—41.), tako je moglo i u staroslov. **a-že-че* postati **a-жъ-че*, a od toga je bio lak put do **a-ж-че* (u ono vrijeme, kada su se poluglasi pisali, ali se nijesu izgovarali, kada se pisalo n. pr. овѣца, a govorilo: овца), gdje se *жч* mora asimilirati te postati *шч*, dakle **ашче*, a ovo nas sigurno vodi do *аште*. Ako se domisli tko vjerojatnijemu tumačeњу postaća partikule *аште*, ja ću biti prvi, koji ću se ovoga svojeg tumačeња odreći i pristati uz vjerojatnije.

108. Partikula *je аште* interogativna. То јој је и право значење, јер *че*, које је у њој задржано, постало је од интерогативне прonom. основе *ko*. въпросиша и глагољшште' *аште* достоитъ въ сѣботѣ цѣлѣти? *zogr.-matth.* 12. 10. -лuc. 14. 3. заклинаѣтъ та, да речеши намъ, *аште* ты еси Христосъ. *zogr.-matth.* 26. 63. рѣша емоу' *аште* оударимъ ножемъ? *zogr.-luc.* 22. 49. пытааше отъ него, *аште* хощетъ пожръти? *supr.* 85. испѣтай, *аште* то тако

нестъ. 164. хотѣше своима очима видѣти, *aumc* то нестъ тако.

217. Sloven ski Interogativne partikule od pronom. osnove *ko* glase *če, či, ako* (če, či mjesto *ke, *ki, — ako od a-ko). — a) *če*: stopijo k otrokama in prašajo, kaj tudaj delata in *če* imata še koga pri sebi. erb.-čit. 295. pa je pravo (= govorio) generao negovoj ženi, *če* bi ona mogla zeti. Kres. 302. — b) *či*: mati pride domu, ga pita: *či* je naprava (napravio). val.-prip.-progr. 33. pita jejni mož, *či* je pojela jezik? 37. pitao je on krala, *či* šče, da bi šteri ostao. Kres 302. — c) *ako*: bove vidile, *ako* se bo dala ta volna oprati. erb.-čit. 292. Kada se interogativne riječi *šne* izriču jakijem interogativnijem tonom, nego slabijem, onda se gubi i interogativno značenje te postaje neodređeno. mikl.-synt. 86. Tako je n. pr. u hrvatskosrpskom jeziku *tko* interogativno u rečenici: *tko* je to rekao? a neodređeno je u: ako je *tko* to rekao, zlo je rekao. Da je u ovom drugom primjeru na riječi *tko* slab ton, vidi se i po tom, što ne stoji na prvom mjestu u rečenici. Tako je i n. pr. *kada* interogativno i neodređeno: *kada* si ga vidio? — možda si ga *kada* vidio itd. Tako i interogativne partikule gubeći interogativni ton gube i interogativno značenje. N. pr. hrvatskosrpsko *zar* je interogativna partikula, ali ima i značenje: lat. forsan: doći će *zar* i on Vuk-rječn. Isto tako i slovensko *če* može izgubiti interogativno značenje i značiti: lat. forsan: zadi še beli dan gre, *če* ga je on videl tam. jan.-cvet. 48. zadi še gre solnce rumeno, *če* ga je ono videlo. 49. Što u neodređenom značenju interogativna riječ znači baš: *možda*, tomu se nije čuditi, jer je *možda* doista riječ, kojom se ništa ne određuje, je li ili nije. Bugarski. Tu je interogativna partikula *че*: *че* умре ли болѣн Герги? *doz-pês*. 69. Стогне, ти наш масторе, *че* що ти стори масторица? 77 калино Маришке, *че* плака ли ми дѣте-то? 78. Hrvatskosrpski. pita ga, *ča* će mu s kcerum učinit i *ako* bi ju smel pohodit? mikul.-prip. 4. pita ga, *ako* će poč. 21. ja za stakleni breg ne znan, ma ću videt, *ako* moja zverad zna. 52. počme prisluškiwat, *ako* mladić spi. 114. a tko zna, *ako* sad i Držić ištuci steći čas ovi grad prosvijetli pojući. drž. 18. Maloruski. от вовк сидить собі та й дума: *чи* я не дурний, *чи* я не сказаний? *rudč.-skaz* 1. 2. *чи* то видано, що б живе мясо та само у рот ускочило? *ibid.* *чи* ти-ж казав? 26. козочко моя мила, *чи* ти пила, *чи* ти іла? 43. спитавсь його, *чи* не хоче він грошей багато взять. 62. *чи* ви не знаєте, що йому робить? 2. 23. биг зна, *чи* доживу. *čub.-pês*. 66. *чи* бачила жениха ти мого? 78. Ruski. Ovamo ide, čini se,

partikula *коли* (ко-ли, gdje je interogacija stavljena dva puta, jer je i ли interogativna partikula) *коли я виноватъ? ты сама захотѣла!* afan.-skaz. 1. 159. Ima još jedno *коли*, koje treba razlikovati od ovoga i koje je temporalna partikula. mikl. stambild. 104. Još mislim, da je ovdje mjesto i partikuli *кабы*, *кабытъ* (mjesto ко-бы, ко-бытъ, vidi malo dalje tumačenje te riječi): *кабытъ это онъ ѣдетъ?* Dalj.-slov. Iz interogativnoga se značenje razvija neodređeno: lat. forsan: *кабы дождичекъ будетъ.* ibid. Bjeloruski. *чи харошая я?* afan.-skaz. 2. 240. *чи савѣм адѣлась?* 3. 60. *чи нима у вас попелу?* 3. 242. Veli se i *ци*: *ци хочеш быци маим таварищам?* afan.-skaz. 1. 312. Piše se i *ми*: *ми можем мы их дагнать?* 486. Češki. *nevím, či mu dal. jungm.* Slovački. *či vam je nedobre doma, že sa chcete do sveta puš'tat?* škult.-dobš. 1. *či ne pamätate?* 10. *čiby si ma trocha ne zmyla aj večeru čiby si mi ne dala?* 15. *či sa okolo koní rozumiete?* rim.-pov. 28. — bežau do zahrady obzriet' svoje potešenja, *či sa mu dač nestalo.* 51. Ovamo će ići i interogativna partikula *ačak*, koja mislim da je postala od *a-če-a-ko, gdje bi interogativna partikula bila dva puta stavljena (cf. rusko *коли*), a pred svakom partikula *a* za pojačene. Da je od *ače* moglo postati *ač*, to se vidi iz češkoga (gdje doduše nema interogativnoga značenja) polskoga i gornjolužičkoga jezika, a i glas *o* rado otpada na kraju u partikula, kako dokazuju oblici *kak*, *jak*, *tak* u različnijem jezicima mjesto: *kako*, *jako*, *tako*. Sada evo potvrda slovačkomu *ačak*: *ačak si videl veľkó zakliato mesto?* škult.-dobš. 35. *Ačak* je neodređeno u ovom primjeru: *tri sto zlatých by sa nam ačak dobro zišlo.* rim.-pov. 111. Iz interogativnoga značenja postaje eksklamativno, kada se što pita, a ne očekuje se odgovor, nego se pita kao od čuda. Tako u starom indijanskom jeziku oblici interogativne pronominalne osnove *kad*, *kim*, *ku* slažući se s kojom drugom riječju u jednu složenicu postaju eksklamativi (W. D. Whitney, ind. Gram. 188. 390.), n. pr. *kinrajan* — *kakav car!* (Bopp, kritische Gram. d. Sanskrita Spr.⁴ 446). Eksklamativno značenje u takvijeh komposita obično sadržava u sebi nešto prezirnoga značenja (vidi o tom i u Miklošića, stambild. 384). Tako je eto mogla i slovačka partikula *či* od interogativne postati eksklamativnom: *ach, či že som ja tam mnoho videu!* rim.-pov. 3. *ach, či to krásne ruže!* 33. *jaj, akaže st'e pekná, ach, či že ste pekná!* 50. Poljski. a) *czy*: *nie wiem, czy zejść potrafiysz. lud VIII. 15. czy ty wziąć mnie ze sobą musisz?* ibid. *czy przystajesz na to?* 40. *czy tu niema*

wody? 72. zapytał się, *czyby* u niego służyć nie chciała. XIV. 32. *czy* są tu ciemnice w tym zamku? mick.-tad. 146. Znaczenie lat. forsan ima partikula *aczy* (a-czy): nadzieja mię cieszy, *aczy* się Dafnis rano z bydełkiem pośpieszy. Linde — b) *czyli* (czy-li, i *li* je samo za se interrogativno): jeśli niebo zdarzy, bym wrócił was oglądać, przyjaciele starzy, *czyli* was znajdę jeszcze? czy dotąd żyjecie? mick.-tad. 89. — *czyliż* wieśniacy zyszcza z tą szczęśliwą zmianą tyle tylko, że pana innego dostaną? 297. — c) *acz* (a-cze): *acz* nie mam być wolen? Linde. zdali na jego zdanie, *aczby* to mieli uczynić. Linde. Kašupski. przeszed krol do njich wóbezdrzec, *cze* wszystko wékonale. erb.-čít. 95. won miał jeho zasénac, abe widzeł, *cze* jemu pasowało. cen.-skórb. 128. Górnólužíčki. z tym sym ée ja tak spytował, *hač* sy mi swérna wostała. volksl. 1. 73. 'cemoj tam mój wo'ładać, *hač* je mi wérno aby nej'. 88. *hač* jenož komu tak zije so dže? 129. dyž ja rano z łoža stanu, da najpredy 'ładać du, *hač* su moje hołbje horje aby *hač* šćen wone spju. 217. Janko, tyk swój porsčik won, *hač* sy kormjeny dosč. 2. 173.

109. Kada se što pita, tijem se podjedno očituje, da se ne zna, jeli ono doista ili nije, — inače se ne bi pitalo. Isto je tako i s hipotetičkim rečenicama: ni tu se ne zna, ili se ne ée da kaže, je li ono, što se veli, ili nije, hoće li biti ili ne ée. Tako je neizvjesnost ono, što stoji po srijedi među hipotetičkim i među interrogativnijem rečenicama. Za to vidimo, da često u jezicima dolaze interrogativne partikule mjesto hipotetičkih, a kašto se nalazi i obratno (vidi br. 230 pod ruskijem jezikom). Staroslovenski. нѣсѣ си дамъ ти, *аште* падъ поклониши ми сѧ. zogr.-matth. 4. 9. *аште* хоштеши, можеши ма иштитити. zogr.-matth. 8. 2. *аште* ты еси, повели ми прити къ тебѣ. zogr.-matth. 14. 28. чѣто оубо крыштаеши, *аште* ты нѣси Христосъ? zogr.-ioan. 1. 25. *аште* чѣда Аврамла бѣсте бѣли, дѣла Аврамла творили бѣсте. zogr.-ioan. 8. 39. Mjesto *аште* би ili *аште* бѣ употребљава се каšto *ашти*: *ашти* сѣ не бѣлмъ вѣлодѣи, то не бѣхомъ ти него прѣдали. supr. 324. Tako je i *аштиша* mjesto *аште* бѣша: *аштиша* нѣд'ни воини печатѣлѣли, могли бѣша глаголати. supr. 331. U ova dva primjera, što éu ih sada navesti, kao da hipotetičnost prelazi u kausalnost: не диви сѧ, *аште* пакити цѣлѣтний явиша сѧ. supr. 380. нѣ ничтоже див'но, *аште* и блаженѣи сѣ въздрасомъ хоудѣ бѣ. 428. Slovenski. a) *če*: gotovo bi ne bila prišla sem, *če* bi me ne bila moja mati zapodila. erb.-

čít. 296. *če* ga zgubiš, bodeš teško već kdaj prišel. 300. poročiu je, *če* se ti zdi, de pojdi k njemu sam v gosti. Vraz-pjes. 15. *če* boš se jokala, bom te tudi vmoriô. 55. *če* se češ ženiti, čem te podvičiti, kak se maš ženiti. 90. — b) *či*: *či* se jaz doteknen, te 'de coprnicica čüla. vaļ.-prip.-progr. 6. bog je dober, on 'de mi že pomaga, *či* bon v kakšo nesrečo opa. 25. *či* češ iti domu, jaz ti pokazen pot. 28. *či* se nej' oženô, nit se naj ne ženi. Vraz-pjes. 139. *či* bi jaz van reka, van bi srce na dvoje razkolilo od žalosti. Kres. 28. — c) *ako*: *ako* mi ti ne opereš, ne pridi mi več domu, sicer te bom iztepla. erb.-čít. 291. *ak* hočeš me, Matjaž, uzet, čem rešit te iz voze zle. Vraz-pjes. 22. kaj bode zdaj, Marjetica, *ak* čez vodo ne moreva. 24. *ako* rane so krvave, brž mi teci po zdravnika, *ako* pa so rane črne, pojdi, hlapec, kopat jame. 171. Kašto se prepleće hipotetičnost s temporalnošću, jer se više uzima na um vrijeme, u koje bivaju ili ne bivaju obje radnje: *či* si je črevle obja, te je šest vür daleč stopa. vaļ.-prip.-progr. 29. (ako je obukao — kada je obukao). *či* bi kam iti mogla, poslala je Pavluha. 33. Бугарски. аз се укѣповах, *ako* не бѣше водѣтъ-тъ толкое студена. sank.-gram. 83. брат ми обѣдуваше днес у дома, *ako* не бѣше се разболѣл. 108. *ako* ми юнаци посрѣщнеш, просто да ти є ковчеже-то. doz.-pêv. 40. натаквам ти остра сабя, *ako* даваш чърни очи. 71. *ako* ме надпѣвш, крилци-те да ми отрѣжеш. 96. Hipotetičkomu se *ako* može dodati za pojačene hipotetičko da. N. pr. *ako* da бѣх у дома, хортувах за туй. sank.-gram. 107. може да иду, *ako* да имам врѣме. 113. Нр в а т с к о с р п с к и. a) *či*: *či* ti moj zet biti očeš, ti moraš meni ovo šumo poseči. vaļ.-prip. 30. *či* me zatučuju, mene zatučuju, ne pak tebe. 142. *či* ne buš ve spametno napravil, onda ti već nikaj ne bum pokazala. 144. — b) *če*: Kajkavci zagrebačke okolice govore *če*, n. p. *če* ne znaš, za kaj ne pitaš? itd. — c) *ako*: nikaj im naj povedati, ar *ako* poveš, znikle budu vile. vaļ.-prip. 19. *ako* ne budeš moje brate nazaj oživila, onda moj cucek bude tebe zaklal. 36. *ako* ne češ, a ti polubi pa ostavi. Vuk-posl. 6. *ako* zgubiš mlada zatočnika, čestita ću tebe učiniti. Vuk-pjes. 144. *ako* mene do nevoļe bude, ja ću lasno kopļe okrenuti. 145. *ako* čedo bude muška glava, daj ga mene na koña viteza. 155. *ako* pijem uz ramazan vino, *ako* pijem, vera mi donosi; *ak'* nagonim oģe i aģije, ne može mi ta obraz podneti, da ja pijem, oni da gledaju... *ako* igram kolom uz kadune, ja se, care, nisam oženio, i ti s', care, bio ne-oženen; *ako* kalpak na oči namičem, čelo gori, s carem se go-

vori... *ako* bi se zametnula kavga, teško onom, tko j' najbliže Marka! 432. *ako* zrno pšenično padnuvši na zemlju ne umre, onda jedno ostane. ioan. 12. 24. — *ako* nan ga ne daš, a mi ćemo ga sami nač. mikul.-prip. 112. Kao u slovenskom jeziku može i u kajkavskom hrvatskom partikula *či* biti doñekle i temporalnom partikulom: *či* ga je nekam dalko poslal, pak je znal taki dojtí. vaļ.-prip. 200. Kašto opet može hipotetičko *ako* zalaziti ne samo u temporalnost, nego i u kausalnost: kak ne bi ja bil žalosten, *ako* mi *či* veli, da nejde na zdavañe? vaļ.-prip. 44. — kak te morem zeti (za pastira), *ako* samo imam dvajsti i jednu sviñu? 156. U Štokavaca *da ako* znači lat. forsan; mislim, da se to značeñe razvilo iz interogativnoga kao u slovenskom *če* (br. 108): *da ako* i meni kad svane! Vuk-posl. 47. idem da tražim tu vodu, *da ako* je našem. akad.-rječn. 1. 57. rodi sina i reče: *da ako* se sada već priľubi k meni muž moj. ibid. pusti momka, nek u Turke smira, *da ako* nam pogodi vezira. ibid. Maloruski. a) *чи*: на тобі оцей клубочок, да куди він буде котиця, дай ти туди йди: *чи* через воду, через воду, *чи* через огонь, той через огонь. rudč.-skaz. 1. 93. *чи* хорошу дочку мавш, повволь подивиться. čub.-pês. 57. — b) *ко*, koje je uvijek u svezi s kondicionalnijem *би*: *ко-б* мои будинки погоріли, я б знал, где и як ставитись. erb.-čit. 135. *ко-б* я бул знал, то-б я бул приніс. 140. ой *ко-би* я зовуленька, що-б я крильця мала, я ж би тую Україну кругом облітала. čub.-pês. 5. нігда бим ся не здрімала, *коби* сидів коло мене хлопець молоденкий. 125. Ruski. a) *аче*. Već je kazano (br. 107), da je ta partikula uzeta iz crkvenoga jezika: *аче* судья не по мнѣ станеть судить, то я его ушибу до смерти. afan.-skaz. 3. 175. *аче* бы не богъ, кто бы намъ помогъ? Dalj-slov. — b) *аче*: *аче* попънетъ мужь мужа любо къ собѣ ли отъ себе любо по лицу ударить ли жердью ударить и видока два выведуть, то. г. гривны продажи. Pravda ruskaja 25. *аче* кто конь погубить или оружье или портъ, а заповѣсть на торгу, а послѣ познаеть въ своемъ городѣ, свое ему лицемъ вьять. 28. — c) *ко*. Kao u maloruskom, ta se partikula svagda slaže s kondicionalnijem *би* te biva *кобы*. Ali Rusi ne pišu tako, nego pišu *кабы*, koje će biti isto onako neistorički pisano, kao što pišu i Slavjaninъ mjesto Slovaninъ (Miklošić, lautl.³ 465). Budući da moskovski govor svako o pred akcentovanim slogom izgovara kao *a*, tako je došlo, te se piše Slavjaninъ, jer je akcenat u toj riječi na zadnjem vokalu. Tako

isto mislim, da Rusi pišu *кабы* mjesto *кобы* za to, jer je акс. на-ы. Drukčije tumači riječ, o kojoj govorimo, prof. Miklošić držeći *ка* u *кабы* za akusativ sing. neutr., kao što je u slovenskom i u kajkavskom *кај* ili *ка*. Sada možemo navesti nekoliko potvrda, gdje je *кабы* hipotetičko, a da je i interogativno, vidjeli smo malo prije. *кабы* было еще столько, такъ бы насъ было сто гусей. Dalj-posl. 46. не диковина, что кукушка въ чужое гнѣздо полѣзала, а вотъ то-бъ диковина, *кабы* свое свила. 64. *кабы* все ты зналъ, такъ бы мельницы ломалъ. 68. *кабы* денежки родня, такъ и всѣ бъ мы въ роднѣ. 129. *кабы* не боярскій разумъ да не мужичья простота, всѣ бы пропали. 267. все бы ничего, *кабы* трубочку выкурить позволили. turg.-zap. 2 89. *кабы* польстился онъ на деньги, чортъ навѣрно обманулъ бы его. afaп.-skaz. 2. 374. Među navedenijem primjerima dva su takva, gdje nema iza *кабы* participija былъ. Partic. былъ може se za to izostavljati, jer je бы u *кабы* zamijenilo negdašnje би, koje je optativni oblik sa značenem грч. εἴη, tako dakle *кабы* i bez былъ значи εἰ εἴη (εἴη). Vidi pod br. 25. Bjeloruski. *ка-б* калода была, то на воѣв лежала бы. afaп.-skaz. 1. 42. што бы ты дѣлау, *ка-б* мой брат прышоу? 304. *ка-б* я за каралеваго сына пашла, то-б я одной голкай весь двор абшила. 3. 29. Češki. *ač* (mjesto *a-če*): *ač* vstupu na nebe, ty tam si, *ač* vstupu do pekla, tudiež si. jungm. přineste, *ač* co snad máte. jungm. a již beř se, kam chceš, *ač* můžeš. zikm.-skladb. 472. *ač* to dívky samy zamyslily, znamení, žeť moudry byly. ibid. Slovački. bude ti tu dobre, len či ma budeš poslúchať. škult.-dobš. 84. Połski. *acz* (rijetko): malogranaty trzeba wymoczyć w czystej wodzie, *acz* nic przez dzień. Linde. miejsca z przyrodzenia obronne wzdy trzeba *acz* nic słusznym zamykaniem obwarować. Linde. S tjem se značenem nalazi rečena riječca u Sofijinoj bibliji (Archiv für slavische Philologie 4, 362.) Kašupski. Partikulu sam *czěj* našao samo u temporalnom značenju, koje je bez sumnje razvito iz hipotetičkoga (vidi slovensko i kajkavsko-hrvatsko či malo naprijed): *czěj* woné pólone béłé, to woné wołalé. cen.-skórb. 140. woné so warzélé jedzenje, *czěj* lédze szłé spać. 142.

110. Iz hipotetičkoga značenja lako izlazi koncesivno, osobito ako se hipotetička partikula pojača kojom riječcom, što znači: *jednako, ravno, slično* (vidi br. 32. 68). Staroslovenski. a) ѣѣ. Ta je partikula bez sumnje u svezi s pronom. interogativnom osnovom *ko*, ali joj se izgubilo interogativno i hipotetičko značenje, preko kojijeh

je istom mogla doći do koncesivnoga značenja: tako i ne vidjаше тоу сжшта *цѣ* свѣштамъ сжштамъ. supr. 308. — b) *ацѣ* (= а+цѣ): (Христосъ) разбойника въ породж введе, а не трѣбова молитвы, *ацѣ* вѣсѣхъ, иже по Адамѣ, ставилъ бѣ богъ отъ того вѣлаза. supr. 231. не рече Юда прѣдавникъ, *ацѣ* лѣпо бѣ. 306. — c) *аште* и (како значење ту има и, vidi br. 56.): *аште* и полиано бѣаше крѣвниѣ вѣсе тѣло, нѣ тихо и свѣтло показаше лице свое. supr. 88. *аште* и оусты намъ нѣина не бесѣдоуе, обаче доухомъ вѣпиегъ. 285. *аште* и на јединъ часъ нагъ быстъ, нѣ добрѣ сѣдѣла. 319. Partikula *аште* има i restriktivno značenje: lat. -cunque, kada stoji iza pronomena i pronomenskih adverbaba, a da to značenje izlazi iz koncesivnoga, pokazano je pod br. 32. 56. 68.: иже *аште* quicunque mikl.-lex.; — zogr.-matth. 5. 31; — mar.-marc. 20. 26. иждеже *аште* ubicunque. mikl.-lex. јелико *аште* quantumcunque ibid. itd. — d) *ча* и: тече патриархъ, *ча* и за нимъ стоје — licet post eum staret. mikl.-lex. s. v. *цѣ*. Slovenski. naj le gori, *če* ves vgrünt mi zgori (makar izgorio) Vraz-pjes. 98. *če* sim prav kmečkega rodu, sim le vrtnarskega stanu. jan.-cvet. 12. tidva starši dva brata sta tega mlajšega za norca držala, *če* je ravno čeden bia bole kak onedva. val.-prip.-progr. 8. sveti Jakob žito zori, *če* se tudi solnce kuja. jan.-slovn. 233. moramo se ljubiti, *če* tudi nismo rojaci. ibid. najmlajši hlapec je dobjo čer, *či* sta ga *gljeh* ta starša dva za norca držala. val.-prip.-progr. 41. — ne bižim, *či* *gljeh* tu glavo zgubim. Vraz-pjes. 71. *či* *gljeh* je že dosti plava, do morskih tleh je le ne moga priti. Kres. 297. *ako* ravno sva brata, mošnji si vendar niste sestri. jan.-slovn. 233. Nalazi se i *akoprem*: mikl.-synt. 79. Bugarski. аз *цѣ* Павунка да земъ, *ако* *цѣ* јѣ два дни да поводнъ, пак *цѣ* Павунка да земъ („je veux prendre Pavounka, ne dussé-je être que deux jours avec elle, pourtant je veux prendre Pavounka“) doz.-pês. 101. Hrvatskosrpski. nije štet tam iti, *čeprem* su i nega zvali. val.-prip. 149. za to ju on neje mogel zeti, *čeprem* ga je ona jako rada imela. 253. kuga vidi, da (človek) vre od trha nemre skorom hoditi, *čiprem* je odgovarjal, da žmehka nije. 243. mati *ako* je najgora, opet je rada, da joj kći bude dobra. Vuk-posl. 175. *ako* me je mlad ubio, ali mi 'e, brajo, mio. drž. 192. *ako* bih bradu ostrugao, ali kose ne taje. 199. *ako* i živimo u pojatu, ne grizemo slamu. Vuk-posl. 2. *ako* je u najgorе дјјете, опет је родитељима мило. 3. *ako* je med i sladak. ma ne vaļa prst ugrizati. 4. *ža'* mi ga je (djeteta), *ako* je i crno. Vuk-pjes. 625. dub nije trava, *ako* je i

zelen. akad.-rječn. 1. 55. *prem ako* zgubih vlas, *prem ako* vas sam tvoj, nut čuda velika, u uzi gdi stoju, li ne ću do vika, da je se sloboju. luc. 206. *prem ako* magline porazom smrt udri tebe, li blago jest tebi, li će tva živiti i duša na nebi i slava na sviti 292. evo tebi ogledalo, *prem ako* je vrlo malo. akad.-rječn. 1. 55. *ako* je *prem* čemu tuj dubje, li malo vidi se pri nemu. luc. 261. *ako-prem* smrt naravno donosi sobom muku, ništa ne mañe svaku stvar sladi. akad.-rječn. 1. 55. Češki. *ač* jsem jen dñvečka služebna, můj rod se tobě vyrovná. erb.-přs. 2. 40. *ač* nemám políček ani luk, předce jsem na světě rád. 87. běží, sotva dech jí stačí, *ač* daleko za ní skala. erb.-kyt. 37. myslí to, *ač* toho neřekne. jungm. rozkoš *ač* každému věku škodí, však nejvíce mladému. Kott. nikam nechod', dcero moje, *ačže* péči máš o dítě, mně o tebe větší strach. erb.-kyt. 117. Partikula se *ač* pojačava riječcom *koli* (koja je upravo temporalna partikula, o kojoj će se poslije u IV. poglavju govoriti) te biva *ačkoli*: *ačkoli* si všickni umfnili, že se budou bránit, aby neusnuli, však neprospělo nic, usnuli zas. crb.-čit. 12. chtěl li svůj život zachovat, musil pro pannu, *ačkoli* ani nevěděl, kde ji hledat. 15. *ačkolis* bohatý, nejsi předce moudrý. jungm. Pored *ačkoli* nalazi se i *ačkoliv* (a što je ono v, vidi u mikl.-synt. 153): *ačkoliv* tam stál, však nic neslyšel. jungm. Kašto se *ač* nalazi ne u značenju koncesivne partikule, nego adversativne, koja stojeći u glavnoj rečenici odgovara koncesivnoj: nem, doch, jedoch: *ač* co mně do toho? jungm. *ač* jest kde, by se tak znamenitě osvětil kto, v manželství jsa, že by cierkev světila den jeho? Kott. Ta poraba nije tako nerazumljiva kako se na prvi mah čini; samo na oko znači tu *ač* nem. jedoch; pravo govoreći ono je i tu koncesivno; koncesivno prema rečenici, koja se prije toga reče: on je taki, on je onaki, *premda* što je meni do toga stalo? (*ač* co mně do toho?). Cf. lat. *quamquam* quid loquor? Cic. Poľski. uwierzywszy w to, *acz* smutny (bez glagola), posłał wojsko. lud. VIII. 26, sute tedy w zamku odbyło się wesele, *acz* z wielką serca boleścią niegodziwych braci (opet bez glagola). 44. Nalazi se i *aczkoli*, *aczkolwiek*. Vidi u gramatici A. Małeckoga. 241. mikl.-synt. 153. 258. Gornjo lužički. Partikula se *hač* pojačava riječcama *kuliž* (cf. češko i poľsko: *koli*) i *runjež* (upravo = ravno), te biva *hačkuliž*, *hač-runjež*. Vidi u Pfuholvu rječniku.

111. Vidjeli smo pod br. 88., da s interogacijom može biti pomiješana i namjera. Toga se nalazi i ovdje. Što veže interogaciju i hipotetičnost (br. 109.), to veže i interogaciju s namjerom, na

ime neizvjesnost. Što se izriče u podložnoj rečenici kao voļa ili težnja subjekta glavne rečenice, može se shvatiti kao nešto, što je sasvim nestalno i nepoznato; otud i pojav, da se namjera izriče pitañem. Hrvatsko-srpski. ide on prosiť, *ako* bi ga mogli prijeti. val.-prip. 7. gledí, *ako* bi gde mogel zeznati za ňu. 159. gre sad po svitu, *ako* bi ih kako mogla nać. mikul.-prip. 19. Maloruski. видѣми за ним (scil. pođu), *чи* не схоплять його. erb.-čít. 152. ото знов він иде, *чи* не знайде де далі дурнійшої скотини. rudč.-skaz. 1. 8. топлю, *чи* не скаже спасибі. 34. посію баштан, *чи* не розбагатію. 2. 9. пійду в зелений луг по калину, *чи* не зачую, *чи* не забачу свою вірну дружину. čub.-přs. 81. проси матінки стихенька, *чи* позволит ходити, тебе вірно любити. 190. Ruski. A. чего же ти просишь у Господа? B. вотъ, *кабы* Господь далъ мнѣ денегъ. afan.-skaz. 2. 500. вотъ ани думали, всяка прикидывали, *кабы* атганугъ. 3. 182. Bjeloruski. лиска пабѣгла у сяло даць знаць, *ка-б* воука ишли биць. afan.-skaz. 1. 11. воук зачал прасиць чоловѣка, *ка-б* гдѣ сакеру причапиу, *ка-б* яна стырчала. 42. умираючи скавау сынам, *ка-б* яна три noci зраду хадвили над магилай каранулиць. 2. 76. Nalazi se i *чи*: я буду того тельпушка калыхать, *чи* не будя чаго. afan.-skaz. 1. 198. Slovacki. ved som ja k vám prišjeu na poradu, *či* byste mi dać poviedať ne vedeli. rim.-pov. 39. obzerajú sa neboráci, *či* by aspon kolibu ne dopáčili. erb.-čít. 70. rozviazala ešte ten svoj batožek, *či* ešte dać v ňom nenajde. škult.-dobš. 15. začne ho prosiť, *či* by mu jeho céru ne chce dać za ženu. rim.-pov. 61. Poľski. gubernantka ubierając królownę potargala jéj chustkę i idzie z płaczem, *czy* by kto téj chusteczki nie sporządził. lud. VIII. 72. I tu se može partikula *czy* pojaćati partikulom *li* (kao pod br. 108.): szedł daléj oglądając się co chwila, *czyli* złapanym i jako złodziej ukaranym nie będzie. lud. VIII. 95. wylazł na wysokie drzewo zobaczyć, *czyli* jakiego światła od miasta lub wsi nie widać. 177.

112. Iz interogativnoga se znaćeña razvija disjunktivno. Između oba znaćeña most opet čini neizvjesnost, koje ima i u disjunktiji kao i u pitañu. Kada se poľski pita: *czy* przystajesz na to? ne zna se, što je istina, da onaj, koji je pitan, pristaje ili da ne pristaje, za to se i može s istom partikulom reći: musimy *czy* dziś *czy* jutro zdobyć (*ili* danas *ili* sutra) lud. VIII. 4., za to, jer se ne zna, ili se ne će da kaže, je li danas, je li sutra, ostavlja se u neizvjesnosti. Kašto se disjunktivnijem partikulama izriče, da je

sve jedno, bilo ovo, bilo ono, kao kad se n. pr. veli: narav ili priroda, ali i tu ima donekle neizvjesnosti, jer se ostavlja na volju kojegod, da li jedno, da li drugo. Interrogativna je partikula dakako onda istom mogla postati disjunktivnom, pošto joj je otupjelo interrogativno značenje, a da to može biti i kako to biva, to je već razloženo pod br. 108. Da nije značenje lat. forsan spona, po kojoj prelazi interrogativnost u disjunktivnost? Da ne znači ono polsko: *czy dziś czy jutro* upravo: možda danas, možda sutra! Evo sada primjera, gdje se partikule upravo interrogativne upotrebljavaju disjunktivno. Maloruski. *де це той лях чи хата ix?* rudč.-skaz. 2. 144. *пришла до мене дівчина чи молодиця.* 149. *построив терем чи стовп камений превисокий.* afan. skaz. 2. 94. *бувало, чи у Рихле ідеш або у Корат, завернеш и до його на дорозі.* rudč.-skaz. 1. 77. *царь с молодиками дружил, чи в раді, чи в уряді, чи в війску, все молоди, а старому нигде и приступу не було.* erb.-čit. 138. *чи в погоду, чи в слоту веселий іду на роботу.* čub.-pês. 39. Češki. *snad ti máti lála či ses nevyvrála?* erb.-pís. 1. 51. *kající či nekající, Židé či Turci.* jungm. *či ty chceš, či nechceš, musíš býti mojí.* jungm. *Nalazi se i čili:* je dcera tva *čili* tvoje přátelská? erb.-pís. 2. 43. Slovački. *uvar si či s mliekom či s medom.* škult.-dobš. 82. — často chodievala do susedou *či* na prjadki *či* z dakou inakšou robotou. rim.-pov. 115. Partikuli se *či* dodaje ekspletivno *že*: ne povedau *čiže* ne muohou *čiže* ne chceu. rim.-pov. 54. Polski. *Tocygros czy Tocygroch.* lud. VIII. 79. najstarszy djabeł *czy* Ancykryst. 165. — ptaczysko, *czy* on chciał, *czy* nie chciał, wskoczyło koniowi na kark. 30. *pojechał do niéj zażryć, jaka tam ona jest, cy* piękna, *cy* brzyćka 81. *czy* piszesz prozą *czy* wierszem, takesz zawsze pisać powinién, *ażeb*y cię rozumiano. mał.-gram. 241. *czy* tak, *czy* siak, już się stało. Linde. *Nalazi se czyli* kao i u češkom jeziku: był jeden nie spēlna rozumu *czyli* po prostu: głupi Wojtek. lud. XIV. 45. *Bogdynek czyli* Bogusław. 58. *Kašto* se upotrebljava i *acz* u disjunktivnom značėnu: którego chcesz, wszystko za jedno, *acz* ten, *acz* ów. Linde. *Kašupski. cze* ta panna godna *cze* niegodna. cen.-gram. 73.

113. Već smo rekli na početku ove radie, da su se iz interrogativnijeh osnova razvila relativna značenja u pronomena: naše *koji*, *koja*, *koje* bilo je nekad sãmo interrogativno, kako vidimo još u staroslovenskom jeziku. Za to nije nikakvo čudo, što i partikule, koje su u svezi s pronominalnom interrogativnom osnovom *ko*, pri-

maju kašto relativno značenje. Adverbi, koji su postali od relativnijeh (najprije interogativnijeh) osnova znače ili način (hrv. kako) ili mjesto (hrv. gdje) ili vrijeme (hrv. kada). O tom ćemo svemu govoriti u četvrtom poglavlju, a ovdje ćemo pogledati partikule, o kojima je govor u ovom poglavlju. Kada su te partikule relativne, imaju modalno značenje ili takvo, koje izlazi iz modalnoga. Slovenski. Partikula *če* ima modalno značenje: *če* se bole touži, se je v vekšoj vouzi (= kako se više tuži itd.). Vraz-pjes. 142. 143. — jez pa drugja nes'u žinjov *če* kej ležov bou (a ja drugo nijesam mislio, *nego* gdje ću spavati; — i *nego* je modalna partikula!) 193. *če* je više vstajalo solnce, bolj so se množile megle. jan-slovn. 231. Bugarski. Tu ima partikula *че* ili *чи* kausalno i deklarativno značenje, koje i jedno i drugo lako izlaze iz modalnoga „kako“, jer način, kako biva koja radnja, može se shvatiti kao uzrok toj radnji. N. pr. u hrvatskosrpskom: *kako* je sad lijepo vrijeme, mogli bismo što raditi. Vuk-rječn.; tu je *kako* kausalna partikula. Za što se modalnom partikulom izriče kausalnost, to će se potađe razložiti pod br. 163. Sada evo primjera, gdje modalna partikula ima kausalno značenje: дай ми, Стобне, рокля-та, *че* имам майка мащиха, и майка ми ме убива. doz-rês. 7. слънце-то тъжно кахърно, *че* в мома съгледало долу ми на долня земя. 18. почякай, байче Стояне, *че* ми в хабер стигнъло, да иде мома Керима. 26. я бѣгай, войводо, *че* булюк-башии дойдохъ. 46. щъ да те, либе, попуснъ, *че* веке неси хубава. 79. тъкмо се варди, да те не види жена ти, *чи* ще да тъжи. erb.-čit. 208. ти си честит, *чи* си дошел при мене да питаш. 216. да ми благодариш, *чи* те избавих. 222. I deklarativni se odnošaj među rečenicama može shvaćati kao način, kako biva radnja deklarativne rečenice. N. p; приповиједа се, како је некакав цар питао, које је зло највеће (= приповиједа се, да је питао). Vuk-posl. 90. U grčkom također stoji modalno *ώς* za deklaraciju: *ἦκεν ἀγγέλλον τις, ὡς Ἐλλάταις κατέληπται*. Za izražaj deklarativnosti uzimaju jezici za to modalne partikule, jer kada se izrekne način, kako što biva, podjedno se i izriče, da to biva doista. Sada da vidimo bugarske primjere, gdje je *че* ili *чи* deklarativna partikula: вази съм викал да кажъ, *че* съм черкова захванил. doz-rês. 9. очи-ти да си не издигаш, гора-та да си погледнеш, *че* ша сватови познават, *че* си с хайдуту ходила. 28. от-дѣ мя знавш, невѣсто, *че* ме викат Дамяна? 41. да чуе твоя-та майка, твоя-та майка и баща, *че* им на госте идеме. 56. това ли ми в невѣста, гдѣто јѣ много хва-

леше, *че* в бѣла чървена, а тя в жѣлта зелена. 87. приказват още, *чи* человек повелѣвал на всички животни. erb.-čít. 206. видѣл овци мирни *чи* стоят под сѣнкъ. 207. Maloruski. Partikula *kobi* ima modalno značenje: kako (što se tiče riječce -би, vidi br. 29. 99.): така красна *kobi* рожа. čub.-pês. 38. зуби *kobi* перли чисти. 39. Gorñolužički. Tu *hač* ima modalno značenje *kako*: пšje'raj а пšečih tak wele *hač* 'ceš. volksl. 1. 141. nech je ta zyma tak wulka *hač* 'ce. 181. ženje ja nejsym tak wesely боѣ *hač* dyž sym z džówku dom šoѣ. 206. hdy bych měѣ *hač* nimam, dha bych móhѣ *hač* ne móžu. 2. 320. Ima i primjera, gdje módalno *hač* stoji iza komparativa i znači hrv. *nego*: předy či nje slubju twoja byč *hač* ty mi nje slubiš moja byč. volksl. 1. 47. twoja ja předy ne budu *hač* sama ne zechcu. 74. budž či, holečo, lubše lóžko *hač* zo by daѣa so hólcam zawešć. 107. tam je lěpša škleńca piwa *hač* jow khana wina; tam su reňše stare baby *hač* jow młode holcy. 228. nichtó ne bě bole 'něwny *hač* tón młody srókopel. 258. I u ovijem je primjerima *hač* modalno: čera so minyѣo sydom lět, *hač* smoj sej slubiѣoj swojej byč. volksl. 1. 78. džensa je runje lěto а džeň, *hač* smy k rowu ju dowezli. 171.

114. U starom je indijanskom jeziku kopulativna partikula *ca*, u grčkom *καί* i *τε*, u latinskom *-que* bez sumnje u svezi s poznatom pronominalnom interogativnom osnovom. Prof. E. Windisch u pomenutoj raspravi o relativnom pronomenu str. 405. piše, da je osnova *ko* bila u prastaro vrijeme najprije demonstrativna, onda indefinitna, napokon interogativna i relativna, a prvobitno demonstrativno značenje piše i Curtius da je bilo (Grundzüge⁵ 138). Ja se s tim mislećem ne mogu složiti, da onako jako, onako prepotentno interogativno značenje, što ga osnova *ko* ima u svijem indoevropskijem jezicima, ne bi bilo prastaro i prvobitno i da prvobitni jezik ne bi imao interogativnoga pronomena, koji je u jeziku bar toliko nuždan koliko i demonstrativni. Pomenute partikule *ca*, *καί*, *τε*, *-que* (pribrojivši k tomu iz slovenskijeh jezika ono, o čemu ćemo za čas govoriti) jedine su riječi, koje bi nas ovlaštivale misliti o interogativnom pronomenu ono, što vele Windisch i Curtius, jer kopulativno značenje tih partikula sluti na demonstrativno postaje, kako su u slovenskijem jezicima demonstrativnoga postaja kopulativne (i adversativne) partikule *a*, *i*, *da*, *te*. Kad su dakle rečene partikule *ca* *καί*, *τε* *-que* jedina potpora misleću Windischa i Curtiusa, onda se pita, mogu li se te partikule i drukčije kako protumačiti, da nam nije nužde misliti na prvobitno demonstrativno

značenje interogativnoga pronomena. Vidjeli smo malo prije, da partikule, koje su upravo interogativne, imaju modalno relativno značenje. Za to nije teško misliti, da su i rečene partikule *ca*, *καί*, *τε*, *-que* iznajprije značile: *kako* (relativno). Značenje je *kako* moglo prijeći u kopulativno, kao što smo pokazali, da kopulativno značenje prelazi u modalno (br. 54). Tu bi samo neprilika bila, što je značenje *kako* relativno, a značenje *i* demonstrativno, ali mi ćemo u četvrtom poglavlju ove rasprave govoreći o gornjolužičkom *da* (mjesto *dha*, *hda*) i donjolužičkom *ga* i o nekijem drugijem riječcama pokazati, da ima doista primjera, gdje se pred našijem očima relativno (upravo interogativno) značenje razvija u demonstrativno. Vrlo mi je milo, što i prof. A. Fick u svojem „Vergleichendes Wörterbuch“-u piše, da je riječcama *ca*, *καί*, *τε*, *-que* pravo značenje: *kako*. Što staro indijansko *ca*, grčko *τε* i latinsko *-que* stoje postpositivno, to se lijepo slaže s pojavom, da i modalne partikule stoje kašto isto tako postpositivno. N. pr. staroindijanski: *vayo na vřksam* (W. D. Whitney, ind. Gram. 391.) — *kao* ptice na drvo; u Homera: *θεός ως* — *kao* bog; *πατήρ ως ἦπιος ἦεν* — *kao* otac bijaše dobar. Sada da vidimo slovenske primjere. Staroslovenski. Partikuli *цѣ* piše prof. Miklošić u svojem lex. značenju *καί ταῦτα* et quidem. Možda je negda ta partikula bila čisto kopulativna kao i grčko *καί*, s kojom se riječcom i u glasovima podudara. Ja za sada mogu potvrditi riječcu *цѣ* samo u adversativnom značenju, koje stoji u vrlo tijesnoj svezi s kopulativnijem, kako smo obilno vidjeli u prvom poglavlju: *цѣ* и коли оукрали бѣша? въ сѣботѣ? (*a* kada bi *ga* i ukrali? u subotu?) supr. 331. Primjer, što *ga* čitamo na str. 429 supr., dokazuje nam, da modalna riječ ima kopulativno značenje: *дньъ наче дньъ*; to prevodi prof. Miklošić u lex. s. v. *аче* na grčki *ἡμέρᾱ καὶ ἡμέρᾱ*. Riječca *аче* (ili *аче*) isto je što *яко* (*ako*). Bugarski. U tom je jeziku veoma obična kopulativna partikula *че*: *разсрѣди се юнак аралія че си дрѣпнѣ пушка гегалийска че удари пиле соколово. doz-pês. 6. самодивски си засвири че на Стояна думаше. 9. Стоян се в разсрамил че се на бога помоли. 15. пригради мала градинка че наеѣй цвѣте всѣкакво. 29. на ти тѣв' пари че иди, Дудо, че купи, че купи мехлем за рану. 42. Мјесто самога че налази се и аче: той си изпрѣга едина волец аче ме врѣга, ази да орјѣ. 99. Kopulativno značenje prelazi po malo u konsekutivno: *свили съ се вихрушки че съ Стояна вдигнѣли. doz-pês. 5. юнак пици от черна та земя, че се чува до сине-то небо. ibid. (vidi br. 13.**

48. 81). Partikula *че* može stajati iza temporalne rečenice: като го видѣ Станчида, *че* на були си извика. doz.-přs. 54. от-дѣ јъ зачу царя и везиря, *че* си прати седемдесет паши на бой да се бијѣт. 73. от-дѣ го зачу кадия, *че* си сеймени проводи. 92. U ta je tri primjera partikula *че* toliko kopulativna koliko adversativna, a kašto je sasvijem adversativna: кога там (scil. доду), *чи* що да видиш! erb.-čít. 211. кога там, *чи* онова също-то момиче. 213.

115. U gornjolužičkom jeziku ima partikula *hač* pored navedenijeh već značeña još i takvijeh, koja bi se samo s velikom silom dala svesti na prvobitno interrogativno. Ja mislim, da drugoga načina nema, kako bismo protumačili porabu, što je još ima gornjolužička partikula *hač*, nego da rečemo, da je ta partikula preuzela osim svojijeh poslova još i poslove partikule *až* ili *haž*, koja se izgubila iz gornjolužičkoga jezika, a donjolužički je ima. Slično su se pomjerila i značeña *aby-abo* u oba lužička jezika, kako ćemo vidjeti u trećem poglavju. — a) *hač* ima značeñe, što ga ima *až* pod br. 37.: wšitko čišje spaše *hač* jenož to pacholo. volksl. 1. 29. wo ničó so ja nje staram *hač* dže bdu džensa spac. 51. ničó *hač* zeleny kerk. 91. — b) *hač* ima značeñe, što ga ima *až* pod br. 39.: holičko lubeho pšewodžeše *hač* na tón runy mi wuski pučik. 1. 55. 'raž je tón knez z tej holičku *hač* do toh' swětloh' ranja. 159. pobóžna 'cu wostači *hač* do smerčje. 196. — c) *hač* ima značeñe, što ga ima *až* pod br. 40.: torhaše tak doľho, *hač* so hibač poča. 2. 184. welk čehñeše a čehñeše, torhaše a torhaše, *hač* sebi pšeco wopuš wutorhny. 166. zjezdžowali su so zjezdžowali *hač* su so zwadžili. 1. 37. *hač* so tej' wody napi, zmolom wón skhore. 91. — d) *hač* ima značeñe, što ga ima *až* pod br. 190. tak jara tam pľakaše *hač* so jej swěčka hasowaše. 1. 33. moler tón róžičku molwaše *hač* so ta za'rodka swěčeše. 47. holčo tak jara pľakaše, *hač* perščen sylzach pľowaše. 73.

TREĆE POGLAVLJE.

Veznici *ljubo*, *bo*, *li*.

116. Sve su partikule, što smo ih dosele motrili, postale od pronominalnijeh osnova, a sada nam je red govoriti o partikulama, koje nijesu pronominalnoga postaña; ali za to ne treba misliti, da su možda mlade, dok se druge dvije (*bo*, *li*) nalaze u svijem jezicima, a prva u takva četiri jezika, koji ne stoje među sobom u kakvoj bližoj srodnosti prema drugijem jezicima. Poćećemo najprije govo-

riti o toj partikuli. Partikula je *любо* ili *либо* upravo adverb, a prvi joj je posao bio, koji i latinskomu *libet* ili *libet* (dakle isti vokali, koji i u slovenskijem jezicima u riječi od istoga korijena): *кѣто* *любо* u starom slovenskom znači: *quilibet*. mikl.-synt. 89. Partikula *либо* ili *любо* bez sumnje je u svezi s glagolom *любити*, koji u češkom jeziku glasi *libiti*, a u bugarskom *любѣ* ili *любѣ*. Jezici u opće rado tvore indefinitne pronomene dodavajući riječce od glagola, koji znače: hotjeti ili želeti. Cf. lat. *quivis*, *quilibet*; grčki *ὁ βουλόμενος* ili *ὅς βούλει*; litavski *ką noris* (= štogod, nešto, — Schleicher lit. gram. 201., *norėti* = hotjeti); hrvatski: tko mu *drugo* (po smislu = tko mu je drag, koga hoće), *štogod* (po smislu = što ti godi, što hoćeš) itd. Vidi i u mikl.-synt. 89. 90. Takvijem se riječima vaļada s toga izriče indefinitnost, što se nima kao na *voļu* ostavļa, što se hoće između mnogoga da izabere. Sada evo nekoliko potvrda, da *любо* ili *либо* doista znači lat. *libet* ili *-cunque*. Staroslovenski. *чѣто* *любо* mikl.-synt. 90. *какъ* *любо* *ibid.* *кѣй* *любо* mikl.-lex. *камо* *любо* *ibid.* Ruski. *кто* *любо* mikl.-synt. 90. *который* *любо* *ibid.* *скажи кому* *любо*. Dakl.-slov. *подай что* *любо*. *ibid* Partikula se *любо* u pomenutijem staroslovenskijem i ruskijem primjerima također može prevesti restriktivnijem *takar*, jer se i tom riječcom ostavļa na voļu izbor između ovoga ili onoga; a tako je i u ovom primjeru: *аште не пазоухѣ истрасеши* *любо* *и единѣ съвалѣмѣ и да падетѣ на зєми, то да вѣси* itd. (*takar* i jedan . . .) *supr.* 193. S tim restriktivnijem značenjem stoji u svezi pojav, da u polskom jeziku partikula *lubo* ili *lub* (= *любо*) ima koncesivno značenje: *quamquam*. Mi smo već pod br. 56. vidjeli svezu između restriktivnoga i koncesivnoga značenja: restriktivno značenje ima partikula *onda*, ako ističe protivnost jedne riječi prema drugima, a ako ističe protivnost među rečenicama, *onda* je značenje koncesivno. Evo sada potvrda polskomu *lubo* (*lub*) gdje znači lat. *quamquam*: *wybił, wyłomotał ją* (żonę), a *lubo* *ździwiona* *tém* *jego* *postępowaniem* *dopytywała* *się*, *tajemnicy* *jéj* *jednak* *nie* *wyjawił*. *lud.* VIII. 217. *dziad* i *baba*, — tak *ich* *nazywała* *cała* *wieś*, *lubo* *nie* *bardzo* *jeszcze* *byli* *starzy*. XIV. 358. *lub* *tam* *był*, *jednak* *nic* *nie* *sprawił*. *Linde.* — *odpowie* *dziadek* *ciekawý*, *niedowierzający* *lubo* *nadzieją* *uszczęśliwiony*. *lud* VIII. 151.

117. Partikula *любо* ili *либо* već po svojem postaću znači neizvjesnost: što tko hoće, što mu je drago. Za to se i može rečena partikula upotrebljavati i u disjunktivnom značenju, jer se i u disjunktiji ostavļa na voļu izbor između dviju ili više stvari. Tako

je latinsko disjunktivno *sive* ili *vel* u svezi s glagolom *velle*-hotjeti, kao što je slovensko *любо* ili *либо* u svezi s *любити*, *любити*. U starijem srpskijem spomenicima riječ *voja* (*voluntas*) ima disjunktivno značenje, kako se vidi iz Danič.-rječn. (vidi br. 321). U starom se slovenskom jeziku nalazi *волю-волю*, koje znači *ili-ili*. mikl.-lex. Nego da vidimo disjunktivno značenje partikule *любо*, *либо*. Staroslovenski. о всѣкомъ крѣстианѣ казнѣ цѣсарьска лежитъ, *любо* оубогъ нестъ, *любо* богатъ, *людо* сановитъ, *любо* смръдъ, то ни того поштадитъ сждъ. supr. 76. Riješci se *любо* dodaje *ли*, koje i *само*, kako će se vidjeti, ima disjunktivno značenje: *любо* блаженіе дѣтско приимете, *любо ли* съ благочстїимъ и дѣти намъ дадите. 240. повелѣлъ нестъ жрѣти крѣстианомъ *любо ли* оумирати не жрѣштемъ. 80. Ruski. скажись другомъ *любо* недругомъ. Dalj-posl. 351. *либо* съ волками выть, *либо* съѣдену быть. 431. *либо* съѣшь *либо* нѣтъ. afan.-skaz. 1. 273. незнамо, куда попадешъ, *либо* въ рай, *либо* въ адъ. 3. 542. теперъ ночь, могутъ *либо* звѣри напасть *либо* равбойники обидѣтъ. 246. палка о двухъ концахъ, *либо* ты меня, *либо* я тебя! Dalj-slov. Češki. *libo* malo, *libo* vele jungm. po chuti nechut' bývá *lib* sladec *lib* hořec. ibid. Połski. ryby zwany wielorybami *lub* syrenami. lud VIII. 9. gdy był czém mocno zajęty *lub* do drugih pomieszkań wychodził, wybiegała prędko. 26. zróbcie go ekonomem *lub* w karczmie posadźcie niech szynkuje, *lub* z lasu niech zwierzynę znosi. mick. tad. 77. skoro usłyszysz trąbę *lub* bęben daleki, chwyta się z łoża; krzyczy przez sen: bij Moskala! 151. *lub* na odpusty pójdzіem *lubo* na kiermasze, wszędzіe cię wspomniemy. Linde.

118. Tako smo gotovi s partikulom *любо*, *любо*, a sad je red govoriti o nežinijem podmlacima, koji su od ne nastali i razgranali se u značenjima. Kako je partikula *любо*, *любо* riječ od dva sloga, a druge partikule (osim adverbala, kojima je vezničko značenje mlado), ako imaju dva ili više slogova, jesu složenice, za to je jezik i partikulu *любо*, *любо* počeo s vremenom osjećati složenicom i stao oba nežina sloga *li* i *bo* upotrebljavati kao samostalne partikule. Da je *li* postalo od *libo*, na to je već odavna pomislio prof. Miklošić, koji u lex. s. v. *ли* piše: „*ли* е *любо*, *любо* natum videtur, cf. rus. *надо* е *надобѣ*“; — synt. 167 veli: „*li* scheint eine verkürzung des *libo*, *ljubo* zu sein, dafür spricht nicht nur russ. *надо* aus *надобѣ*, — vgl. čech. *lib* aus *libo*, poln. *lub* aus *lubo*, sondern auch die bedeutung des *li*, die mit der von *libo*,

ljubo manchmal so genau übereinstimmt, dass *libo*, *ljubo* statt *li* stehen kann: russ. куда *ли* dial. für куда-*либо*, гдѣ *ли* dial. = гдѣ ни будь“. Istu misao o postanu partikule *li* ima učeni pisac i u lautl.³ 126. 167; i u Etym. Wörterb. s. v. ljub. Drukčije, ali ne bih rekao vjerojatnije, misle o postanu partikule *li* proff. Fick i Leskien. Prvi piše u svojem rječniku II. 647: lit. *lai* = vel bildet im Memelschen den Optativ, let. *lai* ebenso, preuss. *lai* schiebt sich zur Bildung des Optativs zwischen Stamm und Personalendung ein. ksl. *li* conj. vel, quam vero eigentlich licet, vgl. *létъ jestъ es ist erlaubt, möglich*“. — Prof. Leskien u djelu: die Declination im slavisch-litauischen und germanischen, str. 49. misli to isto. Za što ja pristajem uz mnijeće prof. Miklošića, to je s toga, jer mi je ono vrlo vjerojatno, a da je ono vrlo vjerojatno, to će valda svatko priznati, tko uzme na um, što ću sada reci. Kazano je, da se partikula *libo* nalazi i u obliku *ljubo*, a ako je od *libo* nastalo *li*, onda bismo očekivali, da će od *ljubo* nastati *lju*. A nalazi li se gdje partikula *lju*? Nalazi, i to u bugarskom jeziku, gdje osim drugoga znači i lat. -libet, -cunque, dakle isto što *libo*, *ljubo* (potvrde vidi malo daļe). Kad je dakle vrlo vjerojatno, da se od *libo*, *ljubo* prvi slog počeo odvajati od drugoga i postajati riječ za se, onda mislim, da je isto tako vjerojatno, da se i drugi slog: *bo* počeo upotrebljavati kao posebna partikula. Pored značenja -libet, -cunque obično znači partikula *libo*, *ljubo* sive, vel, i to će joj biti najobičnije značenje, dok se ono nalazi u svim onijem jezicima, koji u opće imaju tu partikulu. Naravno je dakle, da su i slogovi te partikule, pošto su se ocijepili jedan od drugoga, iznajprije imali ono značenje, koje je u riječi, od koje su oni postali. Vidjećemo doista, da i *li* i *bo* znače lat. vel, sive, a iz toga disjunktivnoga značenja izišla su druga. Svoju prvobitnu srodnost pokazuju partikule *li* i *bo* i tijekom, što se i jedna i druga slabo kada nalaze na početku rečenice i što se vrlo rado sjediuju s drugim partikulama (n. pr. *ili*, *abo* itd.), ali su veoma rijetki slučajevi, da je koja od njih na prvom mjestu složenice (bug. *лю-що* — quodcunque, polski *bowiem* enim). Vidjećemo malo daļe, da se misao o prvobitnoj srodnosti rečenijeh dviju partikula lijepo daje i tom činjenicom potkrijepiti, što ni u jednom jeziku nijesu obje jednako obične s disjunktivnijem značenjem, nego je obična samo jedna od njih: ili *li* ili *bo*, a druga se u istom jeziku ne nalazi kao disjunktivna partikula ili nikako ili veoma rijetko; to znači, da je svaki pojedini jezik ocijepivši u *libo* (*ljubo*) jedan slog od

drugoga stao u disjunktivnom značenju upotrebljavati samo jedan od njih, a drugi rijetko ili nikad. Motrimo sada značenja partikula *li* i *bo*.

119. Najprije da pokažemo primjere, gdje partikule *li* (*lju*) i *bo* znače lat. *-libet* ili *-cunque*, koje je prvo značenje i partikuli *ljubo*, *libo*. Bugarski. *лю-дѣ да ойде* (kamogod). doz.-péz. 127. *лю-кой* заминувал (tkogod je prolazio) 141. *лю-кой* 142. *лю-що* тѣраш (štogod tražiš) ibid. Ruski. a) partikula *ли*: куда-*ли* = куда нибудь. Dalj-slov., ищи гдѣ-*ли* = гдѣ либо. ibid. — b) partikula *бо* (složena s *a* u *або*): дай *або* що (= makar što, quodcunque) Dalj-slov. *або* какъ = какъ нибудь, какъ попало. ibid. Sada da vidimo potvrde, gdje partikule *li* i *bo* znače lat. *sive*, koje smo značenje vidjeli, da je u *libo*, *ljubo* najobičnije. Staroslovenski. a) partikula *ли*: мните, како придѣ разоритѣ закона *ли* пророкъ. zogr.-matth. 5. 17. писма едино *ли* едина чръта не прѣидетъ отъ закона. zogr.-matth. 5. 18. егоже аште проситѣ сынъ свой хлѣба, еда камень подастѣ емоу; *ли* аште рѣбы проситѣ, еда змѣкъ подастѣ емоу? mar.-matth. 7. 9. 10. чѣто естѣ оудобѣ решти отпоуштажѣти ти са грѣси твои *ли* решти вѣставъ ходи? zogr.-matth. 9. 5. исходаште из домоу *ли* из града того. zogr.-matth. 10. 14. Često se nalazi i *ли-ли sive-sive*: никъ рабъ не можетѣ двѣма господѣма работати, *ли* бо единого вѣзненавидитѣ, а друогаго вѣлюбитѣ, *ли* единого дрѣжитѣ са, а о друозѣмъ небрѣшти вѣчънетѣ. zogr.-matth. 6. 24. какоже колиждо вѣхождааше въ вси *ли* въ грады *ли* въ села. zogr.-matth. 6. 56. иже оставитѣ домъ *ли* братриж *ли* сестры *ли* отьца *ли* матеръ *ли* женж *ли* чада *ли* села мене ради. zogr.-marc. 10. 29. Kada partikula *ли* ima disjunktivno značenje, rado se slaže s partikulom *и*, te biva или. N. pr. не мните, како приидѣ разорити закона *или* пророкъ. mar.-matth. 5. 17. когдѣ та видѣхомъ болшѣта *или* въ темници? mar.-matth. 25. 39. чѣсо иштеши *или* чѣто глаголеши? mar.-ioan. 4. 27. едно отъ двою прѣдѣлежитѣ вамъ, *или* жѣръше богомъ въ саны и въ чѣсти достойномъ бѣти *или* не покоривѣше са отъати живота. supr. 51. — b) partikula *бо*. Ne mogu potvrditi porabe te partikule u disjunktivnom značenju. Slovenski. a) partikula *ли*. *Sámo li* nema disjunktivnoga značenja, nego se slaže s partikulom *а* u *али*, koje se može i okrniti u *а'*: sodnik se mora krivicam *али* naravnost ustaviti *али* pa začne pravico preganjati. jan.-slovn. 224. kdor dolgo obeta, ne stori rad *а'* ne more. jan.-cvet. 88. *bo* si delal

barčico, *al'* barčico *al'* ladjico. Vraz-pjes. 178. *lūbi enega al'* pa nibe-nega. 120 — b) partikula *bo*. Te partikule nema nikako u slovenskom jeziku. Bugarski. a) partikula *li*. *Sámo se li* ne upotrebljava disjunktívno, nego složenica *ili*: стадо-то си не растирай *или*, като го растираш, със тънка свирка не свири. *doz.-pês. 4.* от царя хабер довтаса до видинските пашенци, Радана да си уловјѣт *или* глава му да земѣт. 35. *Ovamo ide i: da otidъ-li или* не? *sank.-gram. 111.* — b) Partikule *bo* ne nalazim nikako u upotrebljenijem izvorima. Hrvatskosrpski. a) partikula *li*. *Sama ne dolazi u disjunktivnom značenju, nego složenice ili, ali.* N. pr. o danu tome *ili* o času niko ne zna. *marc. 13. 22. ili loncem o kamen ili kamenom o lonac, teško loncu svakojako!* *Vuk-posl. 102.* sreća tvoja, lepoto devojko, što se nisi jabuke mašila, *il'* jabuke *il'* prstena zlatna. *Vuk-pjes. 245.* rječnik hrvatskoga *ili* srpskoga jezika. *Daničić.* hitila je na njeга vuzdo *ali* oglavnik. *vaļ.-prip. 59.* da mi padne kapla od oblaka, nigdje ne bi na zemlju padnula do na koňa *ali* na Turčina. *Vuk-pjes. 606.* žene se biju čibukom, a ljudi nožem *ali* puškom. *Vuk.-posl. 80.* u vrime glada *ali* kuge. *akad.-rječn. 1. 68.* odabranje biva između mnogih *ali* barem između dvojice. *ibid. posid otara neka se stavi prilika ali* midena *ali* drvena. 1. 69. — Čakavci govore danas *ale*, a to nije drugo do mješavina partikula *ali* (= a + li) i *ale* (= a + le), koje su sasvijem različna. postana (o čakavskoj partikuli *ale* vidi br. 270): da je on mogal nin dobra *ale* zla delat. *mikul.-prip. 47.* *ale* me daj moj špeh *ale* on batić. 136. — b) partikula *bo*. Da je ta partikula nekad značila *sive*, može se potvrditi dvjema primjerima iz sv. Save, gdje *bo* priaňa uz disjunktívno *ili*, te nastaje *ilibo*: i ašte igumenu slučitis se izlęsti lubo svojeju voleju *ilibo* sihъ radi nękoihъ vešti. *Glasnik srpskoga uč. društva. 40: 159.* libo svojeju voleju *ilibo* sihъ radi nękoihъ vešti. *Glasnik srp. uč. druž. 24. 199.* *Maloruski a) partikula li.* Nijesam je našao s disjunktivnijem značenjem ni same ni složene u upotrebljenijem izvorima. — b) partikula *bo*. *Sama se ne upotrebljava u značenju lat. sive, nego složena s a u abo: и дай в яку хоч катушу або помилуй, коли ласка твоя. erb.-čft. 140.* піде в поле жать *або* брать коноплі. 154. дай мені дві жмені сребла *або* вижини из того болота чортів. *rudč.-skaz. 1. 60.* в неділю *або* свято мавав їх дегтем. 214. ти скажеш, що я *або* втопив *або* задавив. ii. 2. 66. *або* віддай їх кому, *небудь* *або* в ліс завези та повіс *або* де хоч подінь, *аби* їх тут не було. *ibid.* *люби мене, ти Семене, або ти Василю.*

čub.-pěs. 113. Ruski. a) partikula *li*. Nalazi se i sama i složena s partikulama *a*, *i* u *али*, *или*. N. pr. ѣхалъ онъ путемъ, дорогою, долго *ли*, коротко *ли*, близко *ли*, далеко *ли*. erb.-čít. 192. прошло мало *ли*, много *ли* времени. afaп.-skaz. 1. 194. дочку *ли*, сына *ли* родишь, все равно, сбереги деньги до возраста. 431. чрезъ два *ли*, чрез три *ли* мѣсяца жена его родила. 3. 34. слушайте меня *или* нѣтъ, а моя вотъ рѣчь. afaп.-skaz. 3. 11. ни одна юта *или* ни одна черта не преѣдетъ изъ закона. matth. 5. 18. господи! когда мы видѣли тебя алчущимъ и накормили? *или* жаждущимъ, и напоили? когда мы видѣли тебя странникомъ, и приняли? *или* нагим и одѣли? когда мы видѣли тебя больнымъ *или* въ темницѣ, и пришли къ тебѣ? matth. 25. 37. сашолъ *али* нѣтъ. afaп.-skaz. 3. 184. отошелъ шаговъ съ десятокъ *али* больше. 321. все книги читаетъ *али* пишеть. turg.-zap. 1. 120. — b) partikula *bo*. Bjeloruski. matka принясе яму абѣдять *або* вечерять. afaп.-skaz 1. 199. Nalazi se i *альбо*, *алибо*. Dalъ-slov., ovo je drugo moguće da je = a + либо. Češki. a) partikula *li*. Disjunktivnomu značenju te partikule čini se da je trag samo u *neboli*, *neboliž*, *neboližto* i u *čili*, koje se riječi katkad upotrebljavaju u značenju lat. sive. zikm.-skladb. 562. 565: gramatika *čili* mluvnice. ibid. 565. Ni u slovačkom ne će biti *li* u običaju. — b) partikula *bo*. Ta se partikula slaže s *ne*, koje u tom slučaju nije negativno, te postaje *nebo*, *neb*, čemu se može još na početku dodati *a*, te glasi: *anebo*, *aneb*: těla hranatá jsou *neb* kulatá. zikm.-skladb. 563. úhlové síně ostří jsou *aneb* tupí *anebo* praví. ibid. bych umřel dnes *nebo* zejtra, odkáži všecko jemu. ibid. Víše primjera vidi pod br. 90. Slovački. Tu se disjunktivno *bo* slaže s partikulom *le* u *lebo*, čemu se na početku može dometnuti *a*, te onda biva: *alebo*. Da *lebo* ili *alebo* nije možda isto, što rusko i starosl. либо, nego da je = (a)le + bo, to učí i prof. Miklošić u synt. 170. Sada evo potvrda: pod' sa zohriat *lebo* mlč! škult.-dobš. 9. tie dvěre otvorit' *lebo* vylamat' ne bolo možno. 67. keď si niekedy dakeho ptáčika *lebo* zajačika upiekli. 69. každó dieťa *lebo* bračoka *lebo* sestričku má. ibid. mau volit' *lebo* svoju smrt' *lebo* stratu céri. rim.-pov. 59. v noci *alebo* na ráno. škult.-dobš. 68. čo on dbau o céri, keď si len muohou hrdlo nápojom preliat' *alebo* v hlučnom tovaristve peniažki pobrinkávat'? rim.-pov. 53. za to ťa *alebo* zožeriem *alebo* mi tvoju céru dáš za ženu. 54. do tedy sa trápit' musíme, kymkolvek *lebo* ona zaňho ist sa nie podvolí *alebo* kým nás dakto nie vyslobodí. 76. Poľski.

a) partikula *li*. Disjunktivno joj se značenje razabira u *czyli* (czy-li, br. 111). — b) partikula *bo*. Složenice *abo* i *albo* (ovo drugo ne će biti od: a + *libo*, nego od *ali* + *bo*, gdje je *ali* adversativno, kako će se poslije vidjeti, kao i *a*) znače lat. sive: *abo* ja juz pomar *abo* zyje. lud VIII. 62. jak buchnął w cłowieka *abo* w bydle, to sie ono stało kamieniem. 70. *abo* za tego pójdę chłopa *abo* mnie pochowajcie. 120. trzy rzeczy mam przed sobą, *abo* mnichem być *abo* pustelnikiem *abo* w domu zostać. Linde. *albo* się razem uratujemy *albo* razem zginiemy. erb.-čít. 108. mogła być pu-noc *albo* pirsza godzina. lud XIV. 161. w borze ją zastrzelisz *albo* zabijesz. 186. tym mieczem wypędzi z Polski trzech mocarzów *albo* sam na nim padnie. mick.-tađ. 11. *albo* cię zetnę *albo* zjedz twój papier. 157. Kašupski. *abo* starosta *abo* kapucin. cen.-gram. 72. jeszle chto zabrônô wodę ze stédnje, tej wona zasmjardnie *abo* često véšchnie. cen.-skórb. 7. z pusté stodoké le vróbel *abo* sova véleci. 25. Gornolužički. a) partikula *li*. Čini se, da se ta partikula nikako ne nalazi s disjunktivnijem značenjem. — b) partikula *bo*. Nalazi se složenica *abo*, koja se piše i *habo*: tón *abo* tamny — dieser oder jener. Pfuhl-słownik: Mnogo je običnija disjunktivna partikula *aby*, koja je do toga značenja došla samo tako, što se zamijenila s partikulom *abo* (br. 34.): 'cejš ty być z mečikom zarubana *aby* ze konikom zarajtwna? volkl. 1. 27. Maruška, sy da ty domjaca *aby* sy, Maruška, služomna? 34. dže sy ty khodžila *aby* što je tebe horje wołał? 55. ha zdychuj *aby* nje zdychuj, ha różno tola dyrbimój. 99. što budže namaj te poweséje słać, dyž dže mój khoraj budžemoj, jedyn *aby* druhi wumremój? 135. nech sedža *aby* leža. 202. Dońolužički. a) partikula *li*. Što je rečeno za gornolužički jezik, to vrijedi i za ovaj. — b) partikula *bo*. Nalazi se *abo* i *albo*; ovo drugo, čini se, samo u starije vrijeme: „gdisch won wopuschezy duom *albo* bratrou *albo* sostry *albo* woschcza *albo* maczer *albo* schönu *albo* scheczy *albo* roelu moiego dla“. marc. 10. 29. — u Archivu für slav. Philologie 1. 230. přegroni słowko *abo* dwej. volksl. 2. 40. zdychuj *abo* nje zdychuj, wécej mója nje bužoš. 79. jo-li wón jadnemu *abo* drugemu napšešwo był, ten kšěł jomu wódaš. 241. skupuj *abo* nje skupuj, wšo dermo kupujoš. hórń.-pěs. 8. I u tom se jeziku mjesto *abo* upotreblava *aby*: pójdu tam ja *aby* nje pójdu, za žurjami ja tam stojaš budu. volksl. 2. 20. A. Ancycka, maš běle nožki! B. mam *aby* njamam, twoja nje budu. 37. gdyž jo měł na roli *aby* howacej wence cynić. jord.-bajk. 56.

120. Pokazano je pod br. 15. kako i za što disjunktivno značenje može prijeći u kausalno. Za to nam vaļa o tom i ovdje govoriti, gdje se motre disjunktivne partikule. Kada hrvatski velim: ukloni se, *ili* ću te pogaziti, tu je među rečenicama disjunktivan odnošaj, izriče se, da će se dogoditi ili jedna radña ili druga, ako se i ne veli, koja upravo. Obje se ne će dogoditi, a to je onaj momenat, kod kojega misao stane i pomisli, da je bivañe jedne radñe uzrok ne-bivañu druge i obratno, dok ne mogu obje biti. Za to u rečenom primjeru nije odnošaj među rečenicama samo disjunktivan, nego je i kausalan, te znači isto, kao da se veli: ukloni se, *jer* ću te pogaziti. Sada ću navesti iz slovenskijeh jezika nekoliko primjera sličnijeh rečenomu hrvatskomu, gdje disjunktivna partikula ima pored disjunktivnoga i kausalno značenje. Staroslovenski. по-кори ми са или вълѣ оумьрени. supr. 47. Hrvatskosrpski. ti ne smeš iti prek junačkoga pota, *ali* te bodem rezdrapil. vaļ-prip. 238. ja ove tvoje dece više ne mogu gledati, nego ih vodi iz kuće, *ili* ne ćemo ni nas dvoje zajedno hleba jesti. Vuk-prip. 137. čekajte me u belome dvoru, da ja kupim svile svakojake, da ja pletem mrežu šarovitu, da ja tražim po moru devojkę *il'* *đ'* u meni živo srce pući. Vuk-pjes 23. vaļa ići mejdan dijeliti *ili* ne ćeš odavde izići. 144. odijeli Mitra brata svoga *al'* će ti se zamaknuti ľuba o konopcu u tvoje dvorove. 630. nagovori muža svojega, da nam kaže zagonetku, *ili* ćemo spaliti ognem tebe i dom oca tvojega. Daničić, sud. 14. 15. Ruski. пусти сына моего къ мнѣ, *аль* пойду на тя ратью. akad.-slov. Slovački. tamto ne nakukneš, *lebo* ak to urobiš, priam ťa zabijem. škult.-dobš. 82. človečina smrdi, sem s ňou! *lebo* hned teba zjem! rim.-pov. 10. naprosrjed mora ho zas oslovi aby jej poviedau, *lebo* že ho do vody vrhne. 25. do tej dvanástej (scil. sobe) ne sprobuj sa podivať, *lebo* beda tvojej koži! 122. Poľski. dalėj za niemi na nowo (scil. idźcie) *albo* was ukamienować każe! lud XIV. 41. Górńoluźički. nje dawaj, nje dawaj horde sľowa, *aby* će do tórma čisnemy. volksl. 1. 108. nje ryč tak, nje ryč tak, *aby* ja joh' zatsylju. 142. dži preč, *aby* će lapnju. 160. Dońoluźički. jeź mi rowno z kónca wen *ab'* ja si zežeru. hórń.-pěs. 10. Kašto se tako upotrebljava i partikula *bo* sáma izvan složenice, te je toliko kausalna koliko i disjunktivna. Maloruski: не спивай, *бо* тут тобі буде лихо. rudč.-skaz. 1. 12. — обчисеть мене, *бо* зовсім пропаду. 2. 62. Poľski uciekajmy, *bo* poginiemy! lud VIII. 33. stój księze, *bo* zginiesz. 123.

121. Između obje partikule *li* i *bo* razlika je, što se kausalnoga značenja tiče, u tom, što partikula *li* nije toga značenja dalje razvila od prvijeh početaka, te kad je *li* kausalno, uvijek je toliko i disjunktivno, a partikula je *bo* razvila kausalno značenje mnogo dalje, tako, da se veoma često i ne može naći ništa disjunktivno, nego je čista kausalnost. Evo sada potvrda čistomu kausalnomu značenju partikule *bo*, koja u tom značenju dolazi i sama i u složenicama. Staroslovenski. a) *bo*: покаите сѧ, приближи бо сѧ цѣсарство небескоє (μετανοείτε, ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία) mar.-matth. 3. 2. отидѣте, не оумрѣтъ бо дѣвица нѣ съпитъ. zogr.-matth. 9. 24. идѣте отъ мене проклѧти, вѣзлакахъ бо сѧ, и не дасте ми нѧсти. zogr.-matth. 25. 41. оубоѧша сѧ народа, разоумѣша бо, како къ нимъ притѣж рече. zogr.-marc. 12. 12. — b) *ibo* (= *i*+*bo* kao *i*+*li* = *ili*): иже аште хоштетъ вѣ васъ бѣти старѣй, да бждетъ вѣсѣмъ рабъ, *ибо* сынъ чловѣчскы не приде, да послужатъ емоу, нѣ послужитъ. mar.-marc. 10. 45. многашди бѣраша сѧ съ множ, *ибо* не прѣмогоша мене. supr. 85. оуже не бож сѧ, оуже не страшж сѧ противнааго прѣдолѣвъ *ибо* противѣстоу съмрѣти и вѣсж крѣпость него отѣимъ, что оуже не иматъ сътворити? 375. вѣло къ вѣлоу прилагаж, *ибо* поимъ мѧ бѣсѣ съвѣтова ми оубой кеи сътворити. 308. Нг vatskosrpski. a) *bo*: u роје svi se skupa uputiše, to *bo* misto jest najbolje. akad.-rječn. 1. 461. obrati se te se s ѧom заручи, davno *bo* si to ѧoj обеѧо. ibid. poznati će vridnost ѧezinu, наѣи će *bo* u ѧoj lipe prilike. ibid. pristanimo od ovoga govoriti, evo *bo* Bernardin. 462. — b) priѧa ѧa uz druge rijeѣi, kojima se izriѣe kausalnost: ne slušate, *za što bo* nijeste od boga. akad.-rječn. 1. 462. vrati se u celu tvoju, *jere bo* ti je bog prostio svaki grijeh. ibid. izidi od mene, *jer bo* ѣovik grišnik jesam. ibid. Maloruski. ти казала, що тоби грѣх тепер, *бо* пѣятницѧ. rudd.-skaz. 1. 21. вострѣѧе чоловика, иде кудисъ, чи на охоту чи в охоти, *бо* и ружже було на воѧи. 90. усіѣ поцѣлуеш, кѣлки дяѣькокоѧ дитинѧ не цѣлуй, *бо* як поцѣлуеш ту дитину, то забудеш ва мене. 148. ой мѣяько стеле, да твердо лежати, *бо* нѧ с кѧм нѣч ночувати. ѣub.-pѣv. 6. я тоби не віру, хоѣь би сѣ присѧгала, *бо* ти иншого кохала. 89. Ruski. вѣ городѣ было великое веселье, *ибо* вѣ то время отправлялись свадьбы. erb.-ѣit. 185. пошелъ на рѣьку, *ибо* ихъ деревня была подлѣ самой рѣьки. afan.-skaz. 1. 512. что ва длинноволосые питомцы музъ, сѣ лихорадочно-преарительной улыбокѧй ихъ носѣѧаютъ! что ва блѣдно-зеленыѧ барышни

взвизгиваютъ у нихъ за фортепьянами! *убо* у насъ уже такъ на Руси заведено: одному искусству чловѣкъ предаваться не можетъ, — подавай ему всѣ. turg. zap. 2. 61. Bjeloruski. начав думать да гадать, як бы сюю красавицу спазнать, *бо* палюбив яе. afan.-skaz. 3. 61. прастите, *бо* я уже не ваша. 2. 301. Češki. Kausalna se partikula *bo* nalazi u složenici *nebo*, gdje *ne-* nema negativnoga značenja, nego odgovara partikuli *a*, što stoji u drugijem jezicima: *abo* (vidi br. 90). s bláznem nedrž rady, *nebo* nebude moci zatajiti slova. zikm. skladb. 568. *neboj se, nebo já s tebou jsem.* 569. *já ještě nepůjdu k svátku tomuto, nebo čas můj ještě se nenaplnil.* ibid. (više primjera vidi pod br. 90). Slovački. a) *bo*: tu si umienili, že aknahle tie hory prejdú, hned' u dajednogo kráľa do služby stanú, *bo* si mysleli, že jich tam otec už nenajde. škult.-dobš. 66. dajedni z bratov naraz chceli chytat' a jest', *bo* už ledva stáli na nohách od hladu. 67. sluhovia ju pozanehávali, *bo* nik ne chcel s ňou chudobu snášat'. 70. — b) *lebo*: už sa nemáme čoho bát', *lebo* kočiš kráľov zabil draka. 6. to naše dievča je v porozumení s tým sluhom, *lebo* by on to sám ne bol vykonal 41. s toho nič nebude, *lebo* som ja už starý. rim.-pov. 8. — c) *alebo*: A. kedy že tá kačka zas príde? B. dnes, *alebo* včera sedem rokov, ako ostatní raz tu bola. rim.-pov. 19. Pojski. a) *bo*: królewna nie plakała, *bo* jak chciała, tego miała. erb.-čít. 119. stráč ja natychmiast, *bo* nie warta czego innego. lud VIII. 32. ona się boji strasznie, *bo* widzi przed sobą smoka okropnego. 48. leżałem bez duszy, *bo* mi się noga rozbiła. 114. patrz na mnie, *bo* ja Archanioł Michal. 131. we dworze pusto, *bo* drzwi od ganku zamknięto. mick.-tad. 10. — b) *bowiem* (*wiem* je u toj složenici upravo prvo lice sing. praes. вѣмъ scio. mikl.-synt. 154): stapaј ostrožnie pod gore; gdybyś *bowiem* spadła, wszystko byłoby straconém. lud VIII. 39. tutaj nie możemy zostawać, król *bowiem* córki szukać będzie. 50. — c) *abo*: ciebie sobie biere za mążonkę, *abo-ć* ty mądrzejsza jak já. lud XIV. 306. Ta se riječca nalazi i u Sofijinoj bibliji sa značenem lat. quoniam, enim. (Archiv für slavische Philologie 4. 361). — d) *albowiem*: przekonałem się o czarownych skutkach, *albowiem* naraz ujrzałem wszystkie skarby. lud VIII. 90. racz mnie puścić, jadę *albowiem* do piekła. 123. Kašupski. długo nji-mógle takjeho człowjeka nalesc, *bo* wonji le do panov wstępówałé. erb.-čít. 96. jak zdéchêł, pálcami réchêł, *bo* bêt gracz. cen.-gram. 73.

122. Kako su partikule *li* i *bo* disjunktivne i u tom svojem poslu odvajaju dvije riječi ili dvije rečenice jednu od druge zna-

čeći, da nije oboje — ili ako je više članova, da nije više — nego je samo jedno, tako nije bilo jeziku teško iz disjunktivnoga značenja razviti adversativno, jer što se odvađa i rastavlja, to lako može biti jedno drugomu protivno, a protivnost se izriče adversativnijem partikulama. Za to nalazimo, da partikule *li* i *bo*, koje su upravo disjunktivne, imaju također adversativno značenje. Budući da je adversativno značenje partikule *bo* mnogo rjeđe nego u partikule *li*, za to ne ćemo uporedo motriti obje partikule kao dosele, nego ćemo prije uzeti partikulu *bo*, onda *li*.

Partikula *bo* ima adversativno značenje. Staroslovenski. Mislim, da je *bo* adversativno u svezi *оубо-бо*, koje odgovara grčkomu μέν-δέ: азъ оубо крѣштаѣкъ въ водоужъ въ покааніиѣ, градѣъ бо по мнѣ крѣплѣи мѣне кестѣ. mar.-matth. 3. 11. Vidi još i br. 316. Hrvatskosrpski. Iz akad.-rječn. 1. 462. vidi se, da je nekad *bo* imalo i adversativno značenje: ne ostavi mene vladika moj i mojega želanija, pače *bo* radujetj se o grěšnicě kajušti se. — U tom primjeru adversativno *bo* stoji iza adversativnoga *pače*, ali nalazilo se i sámo: igru igrahu, ka se zove karuža, čudna *bo* je vele. ibid. kto li se drzjne prětvoritj, da prime gněvъ i nakanije otъ kraljevěstva mi, sije *bo* vse pisa kraljevěstvo mi, da je vsěmъ u svědenije. ibid. Daničić na pomenutom mjestu piše još ovo: „i danas u tom smislu (u kom se i na suprot nečemu stāvļa drugo što) utvrđuje poricanie iza riječi *aj*: *ajbo* non. U Vukovu rječniku, gdje se dodaje, da se tako govori u Dubrovniku“. Poljski. a) *bo*: pójdzieny za tym człowiekiem; *bo* wiesz ty kto on jest? (pođimo za tijej čovjekom, a znaš li ti, tko je on?) lud VIII. 99. co wiąz, to nie brzoz, *bo* co świni, to nie koza. XIV. 343. Upotreblāvļa se na početku odgovora na tuđe riječi kao i druge adversativne partikule: *A*. matko, otwórzcie mi. *B*. *bo* ty to nie wiesz, jak się otwiéra (*a* zar ti ne znaš, kako se otvara?) lud XIV. 115. *A*. gdzie ty idziesz, dziewczynko? *B*. *bo* macecha i její córa wygnály mnie po chwijołki. 165. — b) *abo*: já wás tu wypomogę ztąd, *abo* mi dacie tyle żelaze, wiele já go uniosę. lud XIV. 94. béły tam pomiany, béło co jeść, co pić, *abo* wszétko béło serowe. 96. to jest niesprawiedliwie, *abo* já na to nic nie moge mowić. 306. ten syn zgodził się za świniarka, *abo* ogromnie się nauczył grać. 314. Sám nas izdavač „luda“ uvjerava, da je *abo* na sva ta četiri mjesta adversativno, dok u zaporkama iza te riječi piše *ale*. — c) *alebo*. Kopi-kamiń wdział na sie paradną suknię; co miał iść do ślubu; *alebo* óna do ślubu iść nie kھیála. lud

XIV. 99. Dońolužički. „Jesus vzasche knym: wie se w tey tu noczy schiczny na mne buschecze pogorschowatz . . . albo ja, gdiach pak zgorustanu, da ia chczu do Gallileiskey iczy“. marc. 14. 27. — Archiv für slav. Philologie. 1. 242. — „ten duch ie gottovy, albo to musso ie zlabe“. marc. 14. 38. — *ibid.*

123. Partikula *li* ima adversativno značeńe i sama i složena s drugijem partikulama. Staroslovenski. a) *li*: рыцѣмъ, кѣмъ прѣвобидѣхомъ, кѣмъ отъгънахомъ, кѣмъ оубихомъ, кѣмъ ли нудихомъ? *supr.* 96. камо сѣмъ подвизаета, по чѣто ли рабомъ моимъ прѣтита? 154. о жидовине, чѣто сѣмъ пророкъ величаеши, а прорицаемааго кориши? како ли влѣжиши книгахъ разоума написаныхъ ослоушал сѣмъ? 247. отъ кѣдоу пришла кси? кого ли иштеши? 398. Osobito rado stoji li kao ekspletiv iza hipotetičkoga аште i onda s њимъ значи а ако, грч. εἰ δέ, ἐάν δέ (mikl.-synt. 168) аште бждетъ око твое просто, все тѣло твое бждетъ свѣтло; *аште ли* око твое лжкаво бждетъ, все тѣло твое тѣмно бждетъ (ἐάν ὁ ὀφθαλμός σου ἀπλοῦς ἦ, ὅλον τὸ σῶμά σου φωτεινὸν ἔσται, ἐάν δὲ ὁ ὀφθαλμός σου πονηρὸς ἦ, ὅλον τὸ σῶμά σου σκοτεινὸν ἔσται). *zogr.-matth.* 6. 22. аште азъ о Вельзѣволѣ изгонѣхъ бѣсы, сынове ваши о комъ изгонятъ? *аште ли* о доуеѣ божию азъ изгонѣхъ бѣсы, оубо постиже на васъ цѣсарьствие божию. *zogr.-matth.* 12. 27. что мѣ глаголеши блага? никтоже благъ тѣмъо едина бгъ. *аште ли* хоштеши въ животъ вѣнити, съблуди заповѣди. *mar.-matth.* 19. 17. аште зрѣно пышеньно не оумьретъ, то едина прѣбываетъ, *аште ли* оумьретъ, многъ плодъ сътворитъ. *zogr.-ioan.* 12. 24. Iza аште ли може жошъ stajati же, čímъ se dakako adversativnost жошъ veema рожаѣва: аште бждетъ домъ достоинъ, придетъ миръ вашъ на нь, *аште ли же* не бждетъ достоинъ, миръ вашъ къ вамъ възвратитъ сѣмъ. *zogr.-matth.* 10. 13. добро естъ соль; *аште ли же* неслана бждетъ, о чемъ жъ осолите? *zogr.-marc.* 9. 50. — b) *ali*: инъ съпасае, *али* себе не можетъ съпасти. *zogr.-marc.* 15. 31. Slovenski. Sámо se *li* ne nalazi u adversativnom značeńu, nego složenica: *ali, al'*; nesem jaz prišâ zajcov lovit, *al'* sem jaz prišâ tebe častit. Vraz-pjes. 9. svitli cesar piše na vse strani, *al'* nobene mu pomoči ni. 41. jaz ne spim neti ne bidim, *al'* Miciki v krilah glavo držim. 56. sedem let je že preminolo, *al'* ljubega še ni nazaj. 62. piti do (бждятъ) ti dali gifta no čemera, ti pa si ga nagni, *ali* mi ga ne zpij. 90. Kašto je *ali* postpositivno: zaj pa je reka: dajte mi njo zaj *ali* za ženo (a sada mi je dajte). Kres 612. Kašto se na-

lazi, i kada se prihvaćaju tuđe riječi: *A.* jaz te nemški navčín. *B.* navčíte me *ali*. Kres 611. Bugarski. a) *li*: я иди в златипшка-та чаршия та ми купи куршум и барут да си бащишеми; *ako li*, Ненчо, не идеш, земам ти Игна невеста. *doz-pês.* 45. Тако će biti *li* i u *камо ли* (lat. *nedum*): не може керван да мине, *камо ли* пѣтник да гази. 117. — б) *lju*: яз си ница руди ювни ниту си искам факли овци, *лю* си искам два юнака. 124. Богдана си кату ут глибоку иядѣхна и си хи пак душа дойдѣ, та си я змѣюва закараха на гора зѣлна, при вода студна; *лю* как ги ут вода извадаха, пуд машинца им крилѣ иалѣваха. 130. Тамно ми је *lju* u ovom primjeru: Ангелина *лю* си дума-та свѣрши, и вятровя с магли дойдоха. 135. Na str. 319. prevodi izdavač to ovako: à peine Angéline a-t-elle achevé ces paroles, que les vents et les brouillards arrivèrent. Ако је *лю* u tom primjeru doista temporalno: lat. ubi primum, можда се то значење развило из adversativnoga преко adverbijalnoga *sāto* (cf. rusko только = 1. tantum modo, 2. ubi primum). Такав će biti i ovaj primjer: тия *лю* как кю та видят, кю са западят да та грабнат 142, samo će tu temporalnost biti izrečena dvjema riječima: *лю* i как (cf. poljsko *niby jak*, gdje se modalnost izriče trima riječima: br. 99.) — с) *ali*: бог да убие моя-та майка, че не ме даде гдѣ-то сѣм цяла, *али* ме дала на лудо младо *doz-pês.* 99. Hrvatskosrpski. a) *li*: šta će sad biti meni, šta *li* će tebi! Vuk.-prip. 3. gde mu je oružje, što je pasao, gde *li* mu je koň, što ga je jahao? 27. ko će dati za zmiju devojku, koja *li* će devojka poći za zmiju? 55. niko ne zna, šta nosi dan, šta *li* noć. Vuk-posl. 220. da mi s nime svadbu ugovoriš, kada ćemo poći po devojku, koliko *li* povesti svatova. Vuk-pjes. 133. ko bi mene vode napojio, ko *li* bi mi ladak načinio, taj bi duši mjesto ufatio. 327. Kao i u staroslovenskom jeziku rado stoji iza *ako*: ako tu bukvu možeš iščupati iz zemlje, onda ću te pustiti, *ako li* ne možeš, još ваља да сједиш код мене. Vuk-prip. 1. ako ćeš mi što dati, daj mi nemušti jezik, *ako li* mi to ne daš, a ti s bogom ostaj. 11. u mene ima sto žena, pa ih svabim sve na jedno zrno proje, kad gde nađem, a kad one dođu, ja ga prožderem; *ako li* se koja stane srditi, ja je odmah kļunom. 14. baciću ovaj novčić u vodu, pa ako ne potone, onda sam ga zaslužio, *ako li* potone, nisam ga zaslužio. 40. Adversativnost se još pojačava partikulom *pak*: reci joj, neka mi iz tjeħ jaja izleže piplad, *pak* ću je dobro darovati, *ako li pak* ne izleže, hoću te

staviti na muke. 105. Partikula je *li* adversativna i u: *kamo li, nekmoli*: kuhar je tak mudri, *a kamo li* gvardijan. vaļ-prip. 262. i međed niz krušku slazeći počiva, *a kamo li* čoeak od posla da ne počine! Vuk-posl. 103. i čoeak čini što hoće, *a kamo li* bog! 106. nije dobro ni koga mnogo blagosilaju, *a kamo li* koga kunu! 214. Za *nekmoli* vidi primjere pod br. 94. Vidi i br. 148. Adversativnoj partikuli *nego* dodaje se kašto *li*, koje je u tom slučaju i sámó adversativno: a ti si pripravna na ljubav i milos, milosrdja tvoga da djevo ne braniš, *nego li* svakoga da zbludeš i shraniš. vetr 37. pehar zlati taj ne ukradoh, gospoje, *ner li* ga da meni čes moja prihuda. 136. -- b) *ali*: spala sem, *ali* već čujem. vaļ-prip. 9. pokusi onoga hrasta ispuknuti, *ali* ne ga je mogel. 63. počne ga tiho moliti, da bježi, dok se nije zmaj probudio, *ali* on ne šćedne. Vuk-prip. 8. bog je spor, *ali* je dostižan. Vuk-posl. 18. maleno je zrno biserovo, *al'* se nosi na gospodskom grlu. 174. gđelati su, *al'* su milostivi. Vuk-pjes. 163. sve mu paše na divan dođoše, *al'* ne dođe paša Seidime. 454. U tom pošljednem primjeru adversativna partikula *ali* gotovo je sasvijem adverbijalna, te bi mjesto ne moglo stajati: *sámó*. Takav je i ovaj primjer: u sve podrume možeš ići, *ali* u dvanaesti ne idi. Vuk-prip. 19. Partikula je *ali* adversativna i onda, kada se jednoj radni dodaje druga, među kojima nije toliko protivnosti, koliko nenadanosti, a za izražaj te nenadanosti zgodna je adversativna partikula *ali*, jer pojmovi nenadanosti i protivnosti nijesu daleko jedan od drugoga (br. 6. 11). Da potvrdimo tu porabu partikule *ali*: onda prereže jednu pomaranču, *ali* na jeden put postane lepa puca. vaļ-prip. 213. malo vreme postoji, *al'* eto ti jedne gospe po vodu. Vuk-prip. 30. on ne ide u bijelu crkvu, već on ide u to poļe ravno, te on sije belicu pšenicu, *al'* eto ti dva putnika mlada. Vuk-pjes. 7. pogledaše ka nebu vedrome, *al'* na nebu mjesec odskočio. 615. (Vidi i pod br. 221). Kako adversativno *a* (br. 21.) stoji iza temporalnijeh rečenica, tako stoji i *ali*: gđa je došel dimo, *ali* negova mati vre je hmrla. vaļ-prip. 19. gđa je mladenec koña na vulicu izvel i malo ga opraišil, *al'* on postane koñ, da nemre lepši biti. 28. tek što legne, *ali* dolete dva gavrana. Vuk-prip. 12. kad je bilo oko ponoći, *ali* kurjaci zaurļaju. 13. kad u jutru dan osvane i oni po-ustaju, *ali* nasred sobe velika gomila mrtvih miševa. 43. tek počne jesti, *al'* eto ti petla. 134. kade dođe dvoru gospodskome, *ali* ļuba krsno ime služi. Vuk-pjes. 99. kako paša dođe u Pazare, *ali* svoju slugu zovijaše. 611. Tako stoji *ali* i iza koncesivne rečenice: ako

je i gō, *ali* je soko. Vuk-posl. 3. i ako je moj mali gradac, *ali* sam ja u nemu dizdarac. 94. i ako je moja danas luba, luba moja, *al'* je ščera tvoja. Vuk-pjes. 268. — c) *dali*: vidi br. 60. Ruski. a) *ально* (а-ли-но): чайль, вѣтъ тутъ, *ально* никого нѣтъ. Dalslov. — b) *али* = lat. sed. mikl.-synt. 79. Češki. Adversativno značenje partikule *li* opazio sam u riječi *nercili*, koja danas isto znači što i hrvatskosrpsko *nekmoli*, a *nekmoli*, a pravo je značenje: *ne reci* (staroslov. не рѣци). Evo potvrda: ani jsem bo neviděl, *nercili* s ním mluvil jungm. ani dobytku není co dávatí, *nercili* čeládce. jungm. Iz takviejh je i sličnijeh primjera prodrlo *nercili* i na prvo mjesto u rečenicama: *nercili* co žádáš, ale nad to víc učiním. jungm. *nercili* bohové, ale také i lidé to nenávidí. jungm. (Nalazi se i samo *nerci*, n. pr. ani ho nepřivítal, *nerci* vděčně přijal. jungm. I *nerciliž* = не рѣци ли же nije neobično. jungm.). Poljski. a) *alić* (= ali-ti). przed rokiem tu siedziała w święto czeladź nasza pijąc miód; *alić* patrzym: pęc, pada z poddasza dwóch wróblów bijących się. mick.-tad. 270. (tu je *alić* više izraz nenadanosti, nego protivnosti, vidi hrvatskosrpske primjere malo naprijed). — b) *aliści* (= a-li-že-ti). Kao *alić* upotreblava se i *aliści*: tak wędrował nasz podróżny, *aliści* zaszedł do miasta zawojowanego. lud VIII. 43. idzie znów dalej, *aliści* nade drogą rośnie jabłón. XIV. 31. Partikula *aliści* stoji često iza temporalnijeh rečenica: zaledwie to królewicz uczynił, *aliści* skała się rozstępuje. lud VIII. 12. zaledwie w ową pustkę weszła, *aliści* widzi przed sobą panienkę. 23. zaledwie te słowa wymówił, *aliści* dworzanie królewscy otwarli drzwi. 97. — c) Još se u polskom jeziku nalazi partikula *aliž*, koja znači lat. donec. Kako imam malo primjera, teško mi je reći, kako se razvilo to značenje iz adversativnoga. Da nije *aliž* prosta zamjena mjesto *až(e)*? Da *aliž* doista znači *do*, nem. bis, lat. nisi, tomu nalazim potvrdu u „Archiv-u für slavische Philologie“. 4. 362., gdje se veli, da to značenje ima *aliž* u Sofijinoj bibliji. Sada evo dvije potvrde, gdje ima temporalno značenje: nie będę jadł, *aliž* sprawię posełstwo moje. Linde. niechaj nie zaraz syna dają w służbę, *aliž*by się godził. Linde. — d) Još se nalazi adversativno *li* u *atoli*, vidi br. 2. Do nolužički. jana welika sježa jo, gaž dva psijašela stej, a roztyla dejetej; hyšće wětša sježa jo, gaž *li* lubka z lubom stej a roztyla dejetej. volksl. 2. 64.

124. Govoreći pod br. 102. o adversativnom značenju partikule *nego* rekli smo, da se razvilo iz modalnoga, a kako modalno *nego* stoji samo iza komparativa, tražili smo, a valada i našli sponu iz-

među modalnosti i adversativnosti u odvajaju. Kod partikule *li* put je obratan: iz adversativnoga se značena razvilo modalno, koje stoji iza komparativa. Što se čemu protivi, to se od nega i odvajaja, a odvajanje je i onda, kad je što bolje ili gore, veće ili mañe itd. od česa. Od partikula *li* i *bo* upotrebljava se u modalnom značeñu samo prva. Staroslovenski. приставитъ мнѣ вѣште ли дѣва на десѣте легеона ангелъ (παραστήσει μοι πλείους ἢ δώδεκα λεγεῶνας ἀγγέλων) zogr-matth. 26. 53. чѣто естѣ оудобѣе, рѣшти ослабленоуемоу · отъпоуштажтѣ ти сѣ грѣси, ли рѣшти · вѣстани? zogr-marc. 2. 9. лочче мало принаѣне сѣ правѣдоу ли многа жита сѣ неправѣдоу. mikl.-synt. 168. Pod br. 98. rekli smo, da iza modalnoga *nego* (*neže*) rado stoji *li*; to *li* ne može imati drugo značene do modalno, te se modalnost izriče dvjema riječima. Ovdje ne treba navoditi primjera, jer ih je dosta navedeno pod br. 98. Vidi i *neli* pod br. 99. U gornjolužičkom jeziku modalna je partikula iza komparativa *dyžli* (*dyž* + *li*, gdje je *li* opet modalno, kao i *dyž*, o kojem će se govoriti u četvrtom poglavju): radsjo 'cu ja pojedac *dyžli* sej dač 'lojčku ćeć. volksl. 1. 29. Više će se primjera navesti ondje, gdje se bude govorilo o *dyž* t. j. pod brojem 151.

125. Kako su partikule *li* i *bo* samo dijelovi negdašnjega *libo* (*ljubo*), kojijem se pušta na voļu izbor između dviju ili više rečenica, i kako one služe za disjunktivnost, kojom se također pušta slobodan izbor, tako su se te partikule (*li* i *bo*) po malo mogle razviti iz disjunktivnosti u interogaciju, kojom se izriče neizvjesnost, kao što se izriče i disjunktivnošću. Pod br. 112. vidjeli smo obratan put: iz interogacije u disjunktivnost (cf. grčko ἢ interog., ἢ disjunkt. i modal.). I ovdje ćemo prije motriti partikulu *bo*, onda istom partikulu *li*. — Partikula *bo* ima interogativno značene. Ruski. *abo*: *abo* ты не слышишь? Dalj-slov. Partikula *alibo* znači lat. forsan, značene, koje stoji u svezi s interogativnijem (br. 112.): *alibo* и такъ пройдетъ. Dalj-slov. Češki. *neboť* je zahynul? num periit? jungm. *neboť* rozumu nemá ten člověk? jungm. Polski. *abo* to nie boli? Linde. *albo* ja dbam o twoję laskę? Linde. Donjolužički. (Hanka) gljeda, *aby* gólcy šli (*aby* mjesto *abo*: br. 119). volksl. 2. 68. — Sada možemo motriti interogativnu porabu partikule *li*.

126. Staroslovenski. a) *li*: азъ трѣбоуж отъ тебе кръстити сѣ, а ты ли къ мнѣ градеши? zogr-matth. 3. 14. не и мьздоймьци ли тожде творятъ? zogr-matth. 5. 46. не доуша

ли больши естъ пишта? *zogr.-matth.* 6. 25. пришелъ *ли* еси сѣмо мжчигъ насъ? *zogr.-matth.* 8. 29. вѣроуета *ли* яко мож се створити? *zogr.-matth.* 9. 28. дамъ *ли* или не дамъ? *zogr.-marc.* 12. 14. чѣто естъ слажде, свѣтъ *ли* или тѣма? *supr.* 19. Каšto *stoji li* на роѣтку геѣнице: *ли* не вѣсте? ꙗ оѡх оѡдате; *mikl.-synt.* 167. — b) *ili*: възьми свое и иди. хоштж же семоу послѣдньомуу дати яко и тебѣ. *или* нѣстъ ми лѣтъ сѣтворити въ своихъ ми еже хоштж? *mar.-matth.* 20. 14. въпраша Асклипиада Полемонъ *или* ты кръстинанинъ еси? *supr.* 100. — c) *ali*. Čini se, da je u tom *ali* uvijek jasna adversativnost od *a* i interrogativnost od *li* (*mikl.-lex. s. v. a*): тебе прѣобидѣж мола са богоу монемоу — *али* мрътвааго того и нѣмааго капишта нѣстъ ми прѣобидѣти? *supr.* 165. стѣнь оученикъ вѣстав'наше мрътвѣа, *али* оучитель молитвѣи трѣбоуаше, да мрътвааго вѣставитъ? 226. робъ, еже възхотѣ, то же сѣтвори, *али* владыка не може? 385. — d) *toli* (*to-li*; *riječca se to dodaje interrogaciji za pojačanje, kako se dodaje i a [a-li]*; *riječce i a i to jesu demonstrativnoga postanja*) не *толи* листовие смоквино възьмъ свой стоудъ покрывааше? *supr.* 256. — e) *dali*: *дали* сии оубо ѡмъ да оудолѣжтъ? *supr.* 53. *дали* сребро възвратихомъ? *mikl.-lex. дали* потрѣбиши люди сие? *ibid.* Slovenski. a) *ali*: *mačoha* vpraša: *ali* je ta žena še tam? *erb.-čit.* 296 *ga* prašajo: *ali* se hočeš našiga dela lotiti? 301. *cesar* je štea ministre skušati, *ali* kaj vejo. *val.-prip.-progr.* 17. *al'* si ti prišâ zajcov lovit? *al'* si ti prišâ mene častit? *Vraz-pjes.* 9. *al'* si pri Marku se gostvaû? 15. *rane* mi poglej, *al'* so črne, *al'* rudeče. 26. *Siska* vrli poglavare, *al'* se hočeš mi podati, *al'* mi hočeš glavo dati? 36. *ali* si ti v gostje k men' prišel? *jan.-cvet.* 43. *ali* grmi, *ali* se zemlja tresе? *jan.-slovn.* 224. — b) Interrogativno se *li* spaja s trećijem licem supstantivnoga glagola *je* u *jeli*, i to *jeli* ima interrogativno značene, kako ga u drugijem jezicima ima samo *li*. Hajde da vidimo uzrok tomu spajanu. *Riječca se je* (est) upotreblava u kajkavskom, a možda i u slovenskom jeziku kašto u odgovorima mjesto štokavskoga aseverativnog *da*. Na питање: kaj si mene zval? odgovoriče kašto Kajkavac: *je* (mjesto štokavskoga *da* ili *jesam*), tako i na питање: kaj mene ljudi iščeju? znao bi odgovoriti: *je*. Evo tomu potvrde: *A.* si me razmel? *B. je* *val.-prip.* 65. Tako eto oblik, koji *ххт' ѣжохѣн* znači *тò ѡв* postaje aseverativnom partikulom, dakle onakom, kojom se što potvrđuje, da jest. Sada razumijemo postane interrogativnoga *jeli*: narod дрžeći riječcu *je* partikulom

mogao ju je združiti s drugom partikulom onako kako često spaja u jednu složenicu dvije ili više partikula; prema štokavskomu interogativnomu *dali* (da-li) stoji slovensko i kajkavsko *jeli*, gdje je ima s *da* tu zajednicu, što se obje te partikule upotrebljavaju aseverativno. Evo potvrda interogativnomu *jeli*: *jel'* nam date Anjčiko *al'* ni? Vraz-pjes. 51. čerka moja draga, *jel'* je tebi dobro? 53. dobro i tito Micika, *jel'* boš mi dala pušclce? 60. *jel'* si, čerka, platno namočila? 98. *el'* boš kaj jela ali pila? 129. Bugarski. a) *li*: не знаиш ли биле омразно? doz.-pês. 11. жениш ма, мамо, годиш ма, ала ма, мамо, не питаш, жени ли цъ се, не цъ ли. 14. помниш ли, Неделйо, знаеш ли, когато бѣх у вас ратайче, люта ме треска затресе? 33. изнес' ми девет тифчика да си Панчо опаше, да познае, овдравѣл ли е. 44. вѣлви ли ти сѣ тѣв' моми или сѣ от махала-та? 49. това ли е Марку невеста? 80. — b) *dali*: той попита, дали имѣт нѣкое момиче. erb.-čít. 212. дѣдо, дали нѣси чул за девет злати паунки? 216. дали ти й', сину, ала дружина, ил' ти сѣ врѣли овчяри? doz.-pês. 11. дали е мечка крѣвница или е юнак балкански? 54. Složenica se *dali* može i rastaviti: да отидем ли утрѣ на лове? cankgam. 66. да отидѣ ли или не? 111. Partikuli se *dali* može još dodati *da*: прочете и ги попита, дали да иде у Видин. doz.-pês. 36. — Hrvatskosrpski. a) *li*: zapita ga, oče li ga ona zeti. vaļ.-prip. 254. kaže mu, da ogleda, može li sad iščupati. Vuk.-prip. 2. jesu li dolazile? 17. pitace te, jesi li što naučio. 37. hoćeš li čuvati ovce? 46. имаш ли оца и мајку? Vuk.-posl. 229. — b) *ali*: išel je k pastiru pak ga je pital, ali bi on štel? vaļ.-prip. 102. mama, ali sem imel ja bratov? 118. ali si mi prasicu šišao? Vuk.-posl. 10. što ti mene čašu preslužuješ? što l' na mene krivo pogleduješ? ali ti je koñic ološao? ali ti je ruho ostarilo? al' t' je malo golijemna blaga? Vuk.-pjes. 181. pa se Vuče vrlo zamislio, al' će ići ali ići ne će. 258. zapitaše ga, da im kaže, ali je boļa pravda ali krivda. Vuk.-prip. 85. — c) *ili*: ov je odgovoril, da ne zna, ili je ili ni. vaļ.-prip. 124. има пјесама, за које се управо не може казати, или су женске или јуначке. Vuk.-prip. VI. šta ćemo sad? ili ćemo jesti i piti ili ćemo terati? 21. otide, da ga pita, ili je boļe uzeti djevojku ili udovicu ili puštenicu. 154. ili grmi, il' se zemļa trese? Vuk.-pjes. 245. — d) *jeli* (vidi malo naprijed): pitaju ņu, jeli bi ona znala za takvu žensku. vaļ.-prip. 5. pita ga, jeli zna za zlati grad. 30. popital je car, jeli je kakov človek još doma. 41. mati je gledala, jeli su ove gospe došle. 47.

jeli se srdite? 164. — e) *toli* (cf. slovensko *toda* = to-da adversat. mjesto samoga *da*: br. 60.): kad izdade ovakog junaka, *toli* mene sutra izdat ne će? Vuk-pjes. 114. *toli* t' sam draži star neg li mlad? drž. 51. — f) *dali*: pita ga, *dali* bi se slobodno njegovoga cunca doteknula. vaļ-prip. 35. on ňe popita, *dali* oni tak hrž spravļaju skup? 266. car zaželi doznati, *dali* zaista više zna. Vuk-prip. 71. *dali* ti nijesam rekao? 108. *dal'* ne vidiš, gde si poginula? Vuk-pjes. 120. *dali* ugodan Captislavi mlad Bojnislav ne će biti? akad.-rječn. 2. 241. — g) *edali* vidi br. 87. Ruski. a) *li*: велико ли дѣло полковникъ? afan.-skaz. 1. 122. можно ли ихъ догнать? 477. посмотрите, дома ли они? 2. 367. не прибавишь ли еще хоть сито блиновъ, рѣшето пироговъ? 3. 549. я и такъ боюсь, не оскорбилъ ли я чувства читателя. turg.-zap. 1. 288. Вјелогуски. можець ли то быци? erb.-čit. 129. — b) *ali*: что ты царевичъ? али хромаешъ? afan.-skaz. 1. 456. какую думу думаете, али что дурнаго слышали? 2. 20. что ходишь по лѣсу? али есть нужда великая? 207. царъ спрашиваетъ царицу: али ты чѣмъ нездорова? 508. о чѣмъ привадумался? али расплатиться нечѣмъ? 541. Mjesto *ali* nalazi se i skraćeno *аль*. N. pr. *аль* моя плѣшь наковальня, что всакъ по ней бьетъ? Dаљ-posl. 222. что не ѣшь? *аль* крестить звали? 366. *аль* я хуше людей, что вездѣ стоя пью? 470. *аль* не видите у него бородаы? afan.-skaz. 1. 72. — c) *или*: или ты оглохъ? Dаљ-slov. или ты раздумалъ? ibid. или мой дворъ съѣвжей творится, что въ него всякій валится? Dаљ-posl. 222. что въ самомъ дѣлѣ? или ужь нѣтъ намъ расправы никакой? turg.-zap. 1. 125. — d) *ужели*, *ужли*, *неужели*, *неужли*. O riječci *u*, *už(e)* govoriče se na koncu petoga poglavļa; interrogativnomu *li* ona ne modificira značeņa, nego ga samo pojačava kao i druge partikule n. pr. *a-li*. Evo primjera: *ужели* онъ не будетъ? Dаљ-slov. *ужели* угодно чашечку? ibid. *ужли* ты такъ рѣшился? ibid. *неужли* ты отъ роду слѣпой? afan.-skaz. 2. 172. *неужели* есть гдѣ-нибудь на бѣломъ свѣтѣ такая красавица? 3. 213. Češki. a) *li*: kdo ví, nepodaří li mi se ji k tomu přivest? erb.-čit. 20. žne li tu také má milá, je li tak zdrava jako ja? erb.-pis. 1. 17. mám li tě utopit nebo tě vychovat? 181. na peníze se ptáš, budu li je mítí, a mne se ne zeptáš, budu li te chtítí? erb.-pis. 2. 156. jste li vy tak chytrá, abyste vy věděla? 3. 52. — b) *jestli*: nevidím, *jestli* tam zajíc leží. erb.-čit. 41. pověz, *jestli* ty mne chceš? erb.-pis. 1. 183. Połski. *jeżeli*, *żeli*. Partikula *se li* sama osjeća slabom, za to

priaña uz pronom. neutr. *ježe* i postaje *ježeli*, a *ježe* se opet može skratiti u *že*, pošto odpadne prvi slog, kako isti taj slog *je* otpada i drugdje; n. pr. hrv. *ga*, *mu* mjesto *jega*, *jemu*, te onda biva *želi*. Pojsko *ježeli* ili *želi* znači upravo lat. *si* (vidi br. 127.) i onda, kada je interogativno; t. j. hipotetičnost je prešla u interogaciju (a inače prelazi interogacija u hipotetičnost): powędrowali do chałupy zobaczyć, *ježeli* ona tam nie zaszła. lud VIII. 182. já bede próbował, *ježeli* já bede móg te wodę przepłynąć. lud XIV. 116. pytał sie młodego króla, *želi* ón by ni móg iść. 8. zobaczyła, *želi* wszystko béło w tym zámku jak óna ostawiła. 61. czemu sie pytasz, *želi* mom piniądze? 269. ja nie wiem, *želi* já zgadne albo tež nie zgadne. 308. Gornolužički. wěš ty, chce *li* wón mój nawoženja być? erb.-čit. 85. možš *li* nam rejwaći? volksl. 1. 51. spomniš *li* na mne? 127. Doñolužički. a) *li*: jo *li* to waša žówka abo jo služabna? volksl. 2. 33. maš *li* ty pjenjeze, aby hupłasił? 43. hogleдай, ryju *li* tam. Zwahr-wörterb. — b) *toli*: *toli* njejo to żywenje wěcy nježli ta jež? matth. 6. 25. *toli* njejsćo wy wele wěcy nježli woni? matth. 6. 26. njejo ten togo twarca syn? *toli* nje gronje jogo mašeri Maria? matth. 13. 55.

127. Pod br. 109. razloženo je, za što interogativne partikule primaju i hipotetičko značenje. I partikula *li* može ili sama ili u složenicama biti i hipotetička a to joj je značenje postalo iz interogativnoga. Partikula *bo*, koja je s nom srodna, nema, čini se, nikad hipotetičkoga značenja, a i interogativno joj je rijetko, kako smo vidjeli. Staroslovenski. не послушаєте *ли* мене молаштоу ми ся вамъ, то нoudите *ма* повелѣноу отъ цѣсара сътворити (si mihi non obedieritis itd.) supr. 133. възъпъж *ли* зовъз, то бож ся. 175. Slovenski. Marija, *alj* ne zašonaš mene, zašonaj saj mlado detice. jan.-cvet. 60. *al'* se suho drevce vzeleni, ti bodo grehi odpuščeni. 70. na sredi mojga srca edna rožica cveti, *al'* jej ti ne boš prlila, se mi gvišno posuši. 74. U jednom sam primjeru našao *le* gdje ima službu interogativno-hipotetičku, ali to će biti plod mješavine između *le* i *li* (jer je *le* sasvim druga partikula): očeta *le* mene lovit, moreta bolj hitra bit. Vraz-pjes. 135. Bugarski. *если* питаш, право да ти кажем. doz.-pés. 63. Da je *jeli*, *jestli* interogativna partikula, to smo vidjeli pod br. 126. Hrvatskosrpski. a) *li*: misliš *li* me mrtva požaliti, požali me dok sam u životu. Vuk-posl. 179. — b) *toli* (br. 126): od kud su zli ljudi, ako si ti, bože? *toj li* te nije, bože, kako se može rijet, pravedan da može najti se na saj svijet? vetr. 45. *toj li t'* nije

dosta vaj, ki čutim u sebi, živa me ukopaj, molim se ja tebi. 73. *toj li* mi neć podat postola jedan par, ne ćeš moć pozobat toj proso nikadar. 93. tijekom ako ć sam piti taj pehar, popi' ga, *toj li* ga ć proliti po zemlji, proli' ga. 151. — c) *edali* (br. 87): drugdi se *jedali* budemo gdi vidit, s kim ste trgovali, hoću vam povidit. luc. 250. *jedali* budeš pak i meni otvorit glas, koji bude jak peti i govorit, evo se običu virom bez nevoļe, da teg ne pohiću z boļe voļe. 265. Maloruski. a) *li*: будет ли один видасть ся, то itd. *si* unus itd. mikl-sint. 77. — b) *ježeli* (vidi br. 199.): *ежели* ви покрадете, дак вам будутъ и лошади, а *ежели* не покрадете, дак нам и голова долой! rudč.-skaz. 1. 196. *ежели* ти вкрадеш бариню, дак я тоби подарюю все тев, *ежели-б* ти бариню тильки вернув. 198. Ruski. a) *li*: богатства ли у тебя нѣтъ, жены ли у тебя нѣтъ, всего тебѣ дамъ. erb.-čít. 171. поднимеш ли его, тогда ступай. afan.-skaz. 1. 446. начиналъ ли онъ къ своей женѣ ласкаться, она сейчасъ его отталкивала. 3. 293. — b) *jesli* (mjesto *jestli*) *если* скажетъ по твоему, тогда дѣлать нечего, съѣшь меня. afan.-skaz. 1. 44. *если-бъ* я не спрыгнулъ, котъ бы давно меня съѣлъ. 70. *если* не выдадутъ, такъ и силой вовьму. 237. *если* бы живъ былъ Катома дядька, я бы не насъ въ полѣ этихъ коровъ. 2. 175. никому про то не сказывай, а *если* скажешь, смертью помрешь! 462. Каšto stoji rečenica a *если sama*, te je onda *если* = lat. utinam: *если-бъ* ты, тѣтушка, баньку мнѣ истопила и съ твоей дочерью въ нее пустила! afan.-skaz. 2. 25. *если-бъ* моя охота да ко времени подоспѣла! 215. (vidi br. 195.). — c) *ježeli* (vidi br. 199.): *ежели* придетъ Яга-баба, ты ничего не говори. afan.-skaz. 1. 189. *ежели* въ третій разъ пихнуть, насъ съ тобой земля не снесетъ. 453. *ежели* кто ту уточку съѣстъ, тотъ царь будетъ. 2. 155. *ежели* вы мене не жените, я что-нибудь надъ собою сдѣлаю. 3. 33. Češki. a) *li*: slibíš li mi, že se zeptáš, odměním se tobě královsky. erb.-čít. 4. chtěl li svůj život zachovat, musil pro pannu, ačkoli ani nevěděl, kde jí hledat. 15. jsi li mládenec poctivý, také děvčátkům vyhýbej. erb.-pís. 1. 79. dá li jí bůh v roce synka nebo hezkou dcerušku, já jí z vojny pošlu vyšivanou podušku. 196. v potoce je velká voda, vezme li tě, je te škoda. 2. 120. bylo li ono divné, toto bude divnější. jungm. Tako je *li* hipotetičko i u ova dva primjera, gdje se ono naslonilo na *pak*, koje je adversativno, te *pakli* znači lat. sin: *jestliže* jedna promluví k hochu, do ohně by jí k vůli šel; *pakli* se druhá usměje trochu, na první zas

by zapomněl! erb.-kyt. 75. daš li mi krejcar, dám ti jablko, *pakli* nedáš, také já ničeho ti nedám. Kott — b) *jestli*, *jestliže*: král povídá. *jestli* by ho chtěl z lesa na cestu vyvest, že mu dobře zaplatí. erb.-čít. 1. co mi jsou ptačí hnízda platna, *jestliže* mne nemůžeš vyvest? 8. *jestli* ty mně zavdáš tvoje (srdečko), já ti neodpřu moje. erb.-pís. 1. 104. *jestli* vás nožičky bolejí, sedněte na židlice. 148. *jestliže* jedna promluví k hochu, do ohně by jí k vůli šel. erb.-kyt. 75. Slovački. *jestli* sa ti toho (draka) počestí premuocť, tak ti potom moja céra cestu ukáže. rim.-pov. 9. ej veru sa ti po králousky odměním, *jestli* mi ho dovedieš. 28. utekaj, *jestli* ti je živuot milý. 39. *jestliže* to chceš vykonat', velmi mnoho musíš podstúpit'. 77. Poľski. a) *li*: chcesz *li* przyjaciela stracić, pieniądze mu pożycz. lud VIII. 250. uczyniże, masz *li* uczynić. Linde. ma *li* być kwaśno, niech będzie jak ocet. Linde. — b) *jeśli*: kazał wszystkim rzucić się w pogoń za królewiczem i *jeśli*by próżni wrócili, wszystkim śmiercią zagroził. erb.-čít. 108. *jeśli* nas nie posłuchasz, ani pasa ani butów nie dostaniesz. 112. *jeśli* siwěj głowy nie czcisz, to szanuj pierwszy urząd powiatowy. mick.-tađ. 140. *jeśli* zginę, ty jeden westchniesz za mą duszę. 192. cóż są wasze małżeństwa, *jeśli* nie łańcuchy, które związują tylko rękę, a nie duchy? 295. Kašupski. *jeszle* chcesz, to sprobuj. cen-gram. 75. *jeszle* chto zabróńjō wodę za stédnje, tej wona zasmjardnie. cen.-skōrb. 7. — c) *jeżeli* ili *żeli* (vidi br. 199.): *jeżeli* się o co pytać będą, oświadczysz im, że o niczém nie wiesz. lud VIII. 15. dostaniesz naszą córkę, *jeżeli* ją poznasz pomiędzy jěj towarzyszkami. 28. *jeżeli* masz czas i chęć mnie posłuchać, to opowiem, dla czego taką czynię pokutę. 88. *jeżeli* mi nie wierzycie, oto mam ich języki. 179. *jeżeli* ciepło w dzień sw. Piotra, to zima do wielkiěj noci potrwa. 285. *żeli* mi zajāca zabijesz, upiéciesz i dostawisz, tak-že cie będe chciała. lud XIV. 10. *żeli* jom (=ж) chcesz, pódz sam po nią. 89. *żeli* mi zapłacisz naprzód, to ci butelkę winna dom. 193. Gornolužički. a) *li*: njechaš *li* nam pojedat', da 'cemy ci 'łojėku ćeć. volksl. 1. 29. sy *li* ty swařena mojedla, ja pak sym swařeny twojedla. 53. pšindu *li* ja k lubemu, wšitko jemu wupowedam. 71. ja 'cu ci dobru radu dat', 'ceš *li* me posłuchać. 80. wo jehnatko ci ne rodžu, ne daš *li* rubiško. 193. — b) *jeli*: *jeli* na jedyn raz z mječikom přerubnješ, smēm při tebi zwostać. erb.-čít. 88. — c) *jelizo*. Toj je partikulu težko rozumjeti postać; ja mislim dvoje: ili je *jezo* = staroslov. ježe (mikl.-synt. 160), te bi onda *li* bilo u sredini, kao u hrv. ne *bi* *li* *smo* mj. ne

bismo li, a možda je *jeli* isto ono, što u slovenskom i hrvatskom jeziku, onda bi *zo* bilo ekspletivno staroslov. же. Sada evo primjeri: *jelizo* wumrjel njeje, da kraluje hišće džensniši džen. volksl. 2. 184. *jelizo* mladoh' ne skrydnu, wo druhoh' ne rodžu. 1. 188. böh je kóždemu hrěšnikej hnadny, *jelizo* so polěpši volksl. 2. 178. Doñolužički. a) *li*. Toj se partikuli dodaje kašto *k* ili *c*, što je navezak od pronom. osnove *ko*, mikl.-synt. 120. 121.: 'coš *li* mje gramowaš, ga 'cu si deře gród rumowaš. volksl. 2. 24. mója ta wóla k tomu jo, jo *li* tog' zówcyšća. 33. 'cu si dobru radu daš, 'coš *li* ty mje poslušáš. 62. bužo *li* se žaden mjazy nami namakaš, až bužo kšěš nam za hobuzu hys, togo chcomy biš. 241. sy *lik* rědna gólica, wóžen ty se doch! hórñ.-pěš. 5. kco jomu krošyk daš, bužo *lic* jogo domoj přiwjašć. jord.-bajk. 21. — b) *joli* (jolik, jolic): temu byla jedna baba prajiła, až jego džowka *jolik* až do swarby z nikim nic cynič méč a žadnemu muskemu gubku dač njeb'dže, jare glucna budže. jord.-bajk. 56. *jolic* humrjeli njejsu, ga žywje se hyšće žinsa. 63.

128. Iz hipotetičkoga značeña izlazi koncesivno, kako smo videli pod br. 32. 68. 110. Za to i partikula *li* postavši hipotetičkom partikulom postaje kašto i koncesivnom: Češki. jsem *li* já chudobná, chudobné mátere, však já neotěvřu ledakomu dvěře. erb.-pis. 2. 157. jsem *li* já děvečka chudobné mátere, já přece nevyjdu pro tebe za dvěře 3. 62. Doñolužički. sy *li* ty syrotka, šak sy ty běła cerwona. volksl. 2. 128.

129. Pokazano je pod br. 88. i 111., kako i za što interogacija može prelaziti u namjeru. I interogativno *li* može katkad imati finalno značeñe; pak ne samo *li*, nego i njegove složenice. Hrvatskosrpski. pitaj ti ñega, gde je dobio onoga koña, pa češ mi kazati, da i ja tražim onakoga, ne bismo *li* mu kako utekli. Vuk-prip. 22. pođe u lov, ne bi *li* i braću našao. 44. ona počne najprije obukovati gaće, a on podviruj, ne će *li* joj biļegu vidjeti na nogama. 102. pođe po šumi, ne bi *li* kako iz ñe izišla. 133. muž reče, neka ide popu, ne će *li* pobratim onda otići. 171. pušti meni jednu krpú platna, ne bih *li* ti u grad utekao. Vuk-pjes. 112. obzire se ka Kruševcu b'jelu, ne će *li* se šure prisjetiti, ne će *li* se ñima ražaliti. 271. no se moli gospođi Jerini, ne će *li* ti ih ona pokloniti. 500. Ruski. кликнули кличъ, не выщется ли такой человекъ. afan.-skaz. 1. 249. выматриваетъ, не примѣтитъ ли у кого на лбу клейма. 2. 87. гляди, не попадется ли намъ заяць, лисица, а не то куница. 3. 424. Češki.

tatku, já teky pudu, *esli* bych ji rozesmil (u narječju domažličkom). erb. čit. 34. vyjdu si já, na horu pospišim, *jestli* po větričku svou zlatou matičku tam někde uslyšim. erb.-pis. 3. 124. Poľski. a) *ježeli*: siojstra szla szukać bratów, *ježeli* by ona ich nie znejdła. lud XIV. 19. — b) *azali* (a-za-li; *za* je interogativna partikula): matka postanowiła urządzić zabawę i sprosić wiele księżniczek, by syna rozerwać i przekonać się, *azali* między niemi nie znajdzie się ta, która tyle w sercu jego narobiła niepokoju. lud VIII. 60. Što je u većini primjera, gdje *li* služi podjedno za namjeru. rečenica zanijekana, to je stvar, koja ne odlučuje ništa, jer neizvjesnost, koju izriče interogativna rečenica, ostaje neizvjesnošću, bila ta rečenica afirmativna ili negativna. Pitam li: *jesi li* vidio? ili: *nijesi li* vidio? ostaje ista neizvjesnost. U latinskom jeziku interogativna partikula *-ne* stoji u svezi s negacijom: *vidistine?* I u *num* će biti sveza s negacijom. *Za* to u primjeru: *pođe, ne bi li* našao — nema negacija vlasti nad značenem rečenice, koja je po smislu jednaka interogativnoj, jer je rečeni primjer = *pođe, da nađe, (da bi našao)*. I među primjerima pod br. 111. ima ih nekoliko, gdje je interogativno-finalna rečenica negativna. *Za što* rado stoji u interogativno-finalnijem rečenicama kondicional, kazano je pod br. 88.

130. Interogativno se značenje može prometnuti u eksklamativno, a za što i kako to biva, razloženo je pod br. 108. Bugarski. мило мое цветице, коя *ли* те е садила, коя ще да те расажда? (milo moje cvijeće, koja *li* te je sadila, koja će te rasađivati! — tu nije *li* interogativno, nego je eksklamativno, jer ona, koja tu govori, sama je u cvijeće sadila, a sada ga mora ostaviti). doz.-pės. 79. Hrvatsko-srpski. a) *li*: mene vele, da ožene, blaško *li* si mene! Vuk-posl. 176. udari *li* me, udari! vratih *li* ti, vratih! 327. žestok *li* je ludani Jovane! Vuk-pjes. 28. divan *li* je, jad ga zadesio! 63. čudno *li* si svate prevario! 564. pobratime Dojčeviću Vuče, brže *li* me, brate, zaboravi! 568. — b) *ali*: joj moj dragi, *ali* sem ti čudne sañe señala! vaļ.-prip. 160. Poľski. *ali* i *alić* znači lat. ecce. mikl.-synt. 80.

131. Ima primjera, gdje se partikule *li* i *bo* upotrebljavaju za naše osjećañe suvišno, a ja za sada ne znam tihjeh pleonazama protumačiti. Staroslovenski аз на нашеи зєми слаєнь съ племенємъ, вьсоєкъ же саномъ, богать же вѣло играахъ и троуждаахъ сѧ. тѣгда *ли* имѣнїа ради подвизаахъ сѧ, а нѣнїа колиєко паче небєснааго ради цѣсара. supr. 46. Slovenski. Pleonastičko je *li* u *pali* (od *pa* = *pak* + *li*), koje znači *denuo*, πάλιν: meni de zraslo perjče, *pa* bom *pali* pisan vtič. Vraz-pjes. 131. Maloruski. ой пїду-ж *бо* я пїду в зелений луг по калїну. čub.-pės. 81. таки-ж *бо* я Рувю слюблю, хоць прегерплю муку. 142. Ruski. Тамно ми је *ли* у едва-*ли* (= *vix*): едва *ли* достанєшь. afan.-skaz. 2. 41., isto tako i *li* и чутъ ли (= *vix*): онъ чутъ *ли* не умеръ.

(Nastaviće se).

Religija Srbâ i Hrvatâ

na glavnoj osnovi pjesama, priča i govora narodnog.

Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 18. ožujka 1885.

PRAVI ČLAN NADKO NODILO.

Dio VI.

Gromovnik Perun i Oganj.

Na velikoj visini slavenskog neba juri i praska gromoglasni Perun.

Kod Slavenâ, u redu bogova, je li najprvi Perun? Većemu broju ispitača sadašnjih čini se, da je. Drže ga vrhovnim bogom osobito za to, što Vizantinac Prokopije, u poznatom svjedočanstvu o višnjem biću u slavenskih Anta, za ovo veli, da je „gromotvorac“.¹ A Prokopija bi potvrdio ruski hroničar Nestor, u koga je naći ugovore, sklopljene kroz X vijek izmegju Vizantinaca i Rusa pogana, gdje se ovi kunu Perunom, kao na glasu bogom, kao bogom preuzvisitim. Pa i zbilja, ko gromorniji na nebu, ko jači od Gromovnika? Kud se krene, prati ga vijor; gdje tresne, drma nebom i zemljom. Svoga Gromovnika Indru vedični molioći smatrali bogom najsilnijim. Grci i Rimljani trijes pridadoše vrhovnome Zeusu i Jupiteru.

Ipak, hoćemo li stvar poblize gledati, ta svjedočanstva nisu odlučna; a Perunovo prvenstvo koleblje se. Običaje i bogoštovje Slavenâ Prokopije tek crta na velike poteze; njegova je izreka veoma općenita, te Peruna ni po imenu ne zna; odaljeni Vizantinac ne može da označi slavenske bogove, pa slavenskom višnjem bogu pokuči on trijes valjda s razloga, što mu u pameti lebdijaše

¹ ... „τῆς ἀστραπῆς δημιουργόν“ ... Vidi opasku, na str. 34—5 *I Dijela*.

gromoviti Zeus. Bolji svjedok od nehajnoga Vizantinca biti će saski hroničar sveštenik Helmold, koga obuzela živa želja, da u Hristovu vjeru obrati polapske i baltičke Slavene. Helmold navodi poimence četvero slavenskih svijetlih najglavnijih bogova pa Perun, premda odličan, dolazi na drugom mjestu, iza Svantevida: ¹ dobro obaviještenomu misionaru, uvijek je na čelu neba, visok vladar, Svantevid, a onda za njim Perun, ² Živa (?) i Radigast. Što se pak tiče kletvenih riječi, od Nestora navedenih, ³ one se lasno mogu preokrenuti u potvrdu Helmoldova kazivanja. Rusi pogani čas se kunu „Perunom i Volosom, skotskim bogom“, a čas „bogom i Perunom“. U ovoj drugoj formuli, neimenovani bog, koji će biti Volos, izilazi prvi u kletvi. Mi u Volosu, Velesu, nagagjasmo obličje jedno vrhovnoga Svantevida. ⁴ Ovako bi se Rusi bili zaklinjali svojim vrhovnim bogom i Perunom. Višnji bog mogao se, u Slavenâ, katkad nazivati naprosto „bogom“, ⁵ kao što „bagha“, u klinastim natpisima Akemenidâ, hoće reći višnji Ahuramazda ⁶ I naš pučki govor, u izrazu od davnine: „Bog i Božić“, po svojoj prilici dostavlja nam riječ „Bog“ u istome značenju.

Premda je Vidu, bogu vidila, a ne Perunu, bogu groma, išlo, koliko ja cijenim, prvo mjesto, opet bješe Gromovniku dostojanstvo preveliko. To se razabira već po tom, što u međunarodnim svećanim ugovorima, koje čas prije spomenusmo, rušitelji mira ukleti su, i na osvetu prepušteni njemu, gromoradnom ljutom bogu. A baš u X vijeku, gdje se Rusija među poganstvom i hristijanstvom ljulja, gdje su dvije vjere u živome suporu, neprestano ističe se Perun. Njega u veliko obožavaju južni i sjeverni Rusi; u Kijevu, kao u Novgorodu, Perunu na čast stoje kipovi; u hramu kijevskom kip, i ako od drveta, skupocjen je, jer mu je glava od srebra, a na glavi brada od zlata; bog drži u ruci ognjevit kremen, dok pred njim trajno gori vatra od hrastovih klada. Perun ište žrtava, a žrtvovani su, osim životinja, kašto i ljudi Kad veliki knez Vla-

¹ *Chron.*, c. 52.

² Helmold piše: Prone. U polapskom govoru dolaze za Peruna forme: Pyron, Prohn.

³ I ovo i sve ono, što se u ruskim spomenicima odnosi na Peruna, gledaj u G. Kreka: *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte*, 2. Aufl., Gratz 1887, s. 384—5.

⁴ *Dio I.*

⁵ Krek je protivnog mnjenja (*Einl.*, s. 385).

⁶ Spiegel, u opasci na str. 39 II knj. Aveste.

dimir od sebe Peruna odrinu, i g. 988 sruši mu kip u Kijevu, time i poganstvo u Rusiji propade stubokom. Moglo bi se reći, da poslavenjeni skandinavski Rusi i ratoborni knezovi, Rurikov porod, zavoliše žestokog Gromovnika za to, što im pripominjaše germanskog boga satritelja, Gromovnika Thórra. Ali je Perun skoro u jednakoj časti i kod sjeverozapadnih Slavena. Helmold imao zgodu, da mu vidi svetište u prastaraj šumi, onamo negdje preko donje Labe. U šumi bio kup posvećenih hrastova, što ih zagragjivala drvena ograda uz dvojna vrata. To bijaše na daleko razgllašena bogomolja, sa sveštenikom, godovima i različnim žrtvama. U svaki ponedjeljak tamo na sud išao narod, a š njim knez one zemlje, pa i sveštenik, kome svetište bijaše pristupno, ujedno s onima, koji su voljni bili žrtvu prinijeti, ili su od zagrožene im smrti tražili kod boga utočišta. Pribjegu ne bi niko kidisao radi pošte, što su Slaveni davali svetinjama svojim; pače, nije se ni to trpilo, da se krvlju neprijateljâ oskvrni tlo unutar ograde hrama. A veoma nerado bi se Slaveni kleli, jer je kletva kod njih kao ukletva, zbog osvetne srdnje bogova.¹

Na temelju historijskih svjedočanstva, to je, od prilike, sve ono, što se dá reći o slavenskom Perunu. Kako je čuti, Perun je bog na visokom mjestu, bog preugledan; ognjem nebesnim silovit, on gromom satire rušitelje ugovorenog mira i krivokletnike na narodnom sudu. Ljudi boje se kletve, radi Peruna. Nego, pravednike i nevoljnike on zaklanja tvrdom obranom svog hrama, svetim okri-ljem gromu izloženih hrastova. Pridamo li tome etimologiju Perunova imena, koje dolazi od slavenskog korena *per-*, otkle starosl.

¹ Vrijede, da se navedu, riječi Helmoldove (*Chron.*, l. I, c. 83): „... transivimus in ulteriorem Sclaviam . . . Accidit autem ut in transitu veniremus in nemus, quod unicum est in terra illa, tota enim in planiciem sternitur. Illic inter vetustissimas arbores vidimus sacras quercus, que dicte fuerant deo terre illius Pronen, quas ambiebat atrium et sepes accuratior lignis constructa, continens duas portas. Preter penates enim et ydola, quibus singula oppida redundabant, locus ille sanctimonium fuit universe terre, cui flamen et feriationes et sacrificiorum varii ritus deputati fuerant. Illic omni secunda feria populus terre cum regulo et flamine convenire solebant propter judicia. Ingressus atrii omnibus inhibitus nisi sacerdoti tantum et sacrificare volentibus, vel quos mortis urgebat periculum, his enim minime negabatur asilum. Tantam enim sacris suis Sclavi exhibent reverentiam, ut ambitum fani nec in hostibus sanguine pollui sinant. Jurationes difficillime admittunt, nam jurare apud Sclavos quasi perjurare est, ob vindicem deorum iram“.

prati = udarati, prati¹, u Perunu čisto je oličen grom, trijes, koji udara i krha, a nije munja, koja samo sijeva.² Po drugom značenju korena, nagoviještena je možda i kiša, što se s gromom iz nagomilanih groznih oblaka na zemlju lije, ispirajući i čisteći nebo.

Pitanje je: da li, baš pod istim imenom Perun, javlja se bog Gromovnik u Srbâ i Hrvatâ, kao što u sjeveroistočnih i sjeverozapadnih Slavena? Dosta je prilike to misliti, jer Perunovo ime ostade nam u riječi „perunika“, što je pučko ime žensko, a znači i bilinu jednu, iris germanica, koja se u Crnojgори zove „sablja“, ili „mačić“, a u Dubrovniku „bogiša“,³ s očitim odnosom na jednog boga. Prilika biva još veća time, što „perunika“ ne sačuva nam se tek po goloj riječi, već se ona pjeva u puku: „Oj devojkо, plava peruniko!“⁴ — „Oj Dunave, tija vodo! — Što ti tako mutno tečeš? — Il' te jelen rogom muti, — il' Mirčeta vojevoda? — Nit' me jelen rogom muti, — nit Mirčeta vojevoda, — već devojkе gjavolice, — svako jutro dolazeći, — peruniku trgajući, — i beleći svoje lice.“⁵ Govor te pjesmice odiše mitom, a sasvim je mitična perunika u ovoj: „Perunika krajem mora rasla, — tud prolaze Pavlovi svatovi, — svi svatovi peruniku beru, — al' ne bere Pavle gospodine . . . pade iskra na sedlo kumovo, — iskra pade, sedlo se raspade, — i pod sedlom dobar konjic crče, — i pod konjem trava se osuši, — i pod travom zemlja se raspade.“⁶ Ovdje je perunika u tijesnoj svezi s ognjem nebesnim, s iskrom Perunovom.⁷

Ali mi ne samo da induktivnim putem, manjom ili većom vjerojatnošću, nagagjamo, već i pouzdano, izravnim svjedočanstvom našeg naroda, znamo, da za prošlih vremena Hrvati i Srbi štovahu

¹ Miklošić, *Etym. Wört*, pod *per-2* — Krek, *Einl.*, s. 386.

² Krek, *Einl.*, 16.

³ Vuk *rječ.*, pod *Perunika*. Ima i „divlja perunika“, iris pseudacorus (id.). Pogledom na lično ime, da su ovakova imena i ova stara dubrovačka: „Perchuna Sclava“, to mati dubrovačkog vlastelina, Dimitra Maskanje, i „Perchini Zenobia“, žena župana (?) Tolislava (*Libri Reformationum*, T. I, p. 23 i p. 15, Zagabriae 1879), ne bih hotio tvrditi odrješito. Dvije žene življahu na razmaku XIII i XIV vijeka. Za lično ime Perun znadu i Slovenci, kao što i Česi.

⁴ Vuk. *pjes.* knj. I, 441, v. 1.

⁵ Id, knj. I, 669.

⁶ *Vila Beogr.* g. 1868, br. 31.

⁷ Peruniku imadu i Bugari. Da li se štogod tamo o njoj pjeva i kazuje, nije mi poznato. Perunikom naši ljudi hoće da i liječe. Kad koga guša boli, tuku koren od nje i na gušu privijaju (Miličevića *živ. Srba*, Gl. XXXVII, s. 154).

Peruna O opstanku njegovu, u nas, svjedoči jedno naše mjesto, i za mjesto privezana tradicija. U nas ima „planina Perun“, što je visoki vršak u dalmatinskom Mosoru, nad poljičkim selom Dubravom. Poljica, u Dalmaciji do Cetine, naselili i održali hrvatski starenici, koji se sklopiše, već od давnog vremena, u neku malu republiku. Na suhoj zemlji dalmatinskoj, čakavština ostavi tu mnoge tragove, pa se i koješta još sačuva od starine hrvatske. U selu Dubravi, pod pomenutom planinom Perun, priča se, da su se na onom mjestu ljudi nekad klanjali bogu Perunu.¹ Možda nije bez neke niti selu ime Dubrava, koja je mogla, u doba neznabožačko, biti sveta Gromovniku.² Poljičko ovo predanje diže svaku sumnju o imenu Perun u Gromovnika hrvatskog i srpskog. Po poljičkom primjeru, ima jedna Perin planina i na zemlji Bugarâ.

Najživlji spomen boga ostade nam u pjevanju i kazivanju o Gromovniku Iliji. Kad Peruna oturiše, preneseše mu Srbi i Hrvati djelovanje na Iliju. Prelaz od boga na sveca bio najlaglji. U svetom pismu, na samu riječ velikog proroka Ilije, oganj silazi s neba i pali, voda se u oblaku rastupa, te uji dažd i vjetar; vihor, najposlije, uze proroka i uznese ga, u čudnoj prikazi ognjenih kola i ognjenih konja. Pak i svetački dan Ilijn pada na 20

¹ Ovo meni kaza katolički sveštenik, Petar Škarica, marljivi poznati povjesničar rođenih svojih Poljica.

² Dub, u zapadnom dijelu naroda, zapravo znači hrast, a hrastovi bijahu sveti Gromovniku. Isporedi s Perun-Dubravom poljičkom Perunovi Dubъ, mjesno ime u Maloj Rusiji. Veliki i jaki dub, ili hrast (*quercus aescula*), kraljuje u šumama europskim, te pošto grom k sebi najviše on privlači, spomenit je u arijskom vjerovanju. Poput hrastova hrama, koji nam opisa Helmold, bijaše i glasoviti hram pelaškoga Gromovnika u Dodoni. Govoraše bog, kad bi hrastovi vjetrom šuštali, a prvo proroštvo dodonsko ogłosi se gromom. Kremenom, i hrastom jednim, nastade takogjer davno proročište u latinskoj Prenesti (*Gubernatis, Myth. des Plantes, pod Chêne*). Hrast, a na hrastu imela, bili pak najsvetočaniji u keltičnom bogoštovju Druidâ, premda se čisto ne zna, je li se pri tome štovao Gromovnik. Nego je skandinavski Gromovnik Tkôrr, i jednaki njemački Gromovnik Donar, imao hrast sebi posvećen, i hrastove hrame. Isto je i s litvinskim Perkunom. A u Mecklenburgu, na negdašnjoj slavenskoj zemlji, taki hramovi spominju se još u XII vijeku. Pače i danas u Rusiji, u Tulskoj guberniji, ljudi traže velike hrastove do izvorâ, i korom od njih, umočenom u vodu, liječe zubnu bolest, dok, na drugim mjestima, kad prvi put u godini zagrmi, brane se oda zla svakog, tarući legja na hrastovo stablo (*Gubernatis, ib.*). Neka niža vrsta hrasta zove se, u nas, „grm“, koja bi riječ mogla biti u svezi s gromom.

julija, gdje no u ljetu najčešće i najjače grmi. Ovakog Iliju slavenski obraćenici odmah nazvaše Gromovnikom, to po Gromovniku im Perunu.

Na Gromovnika Iliju Gromovnik Perun naprti sve teško breme svoga poganstva. Svetac Gromovnik, kako ga shvaćaju pučke pjesme, gotovo u ničem se ne luči od boga Gromovnika. Nigdje u pjesmama, kao što u bibliji, ne silazi oganj na riječ Ilijnu, već svuda sam Ilija udara gromom: „Vala Bogu! vala jedinome! — gde mi Vlasi žanju u nedelju! — Nad njima se tri oblaka viju: — jedan oblak Gromovit Ilija, — drugi oblak Ognjena Marija, — treći oblak sveti Pantelija. — Progovara sveti Pantelija: — Udri gromom, Gromovit Ilija, — udri ognjem, Ognjena Marija, — a ja vetrom sveti Pantelija. — Al' govori Ognjena Marija: Nemoj gromom, gromovit Ilija, — nemoj vetrom, sveti Pantelija, — ni ja ognjem Ognjena Marija, — jer Vlasima Turci ne vjeruju, — a pšenica težatka ne čeka“.¹ — „Udri gromom, Gromovit Ilija, — seci mačem, sveti Pantelija, — pali ognjem, Ognjena Marija!“² — „Iz oblaka svetac progovara: — Ognjem pali, Ognjena Marija, — str'jelom str'jeljaj, sveti Pantelija, — gromom udri, svetitelj Ilija“.³ — „Ne svetkuju Petku ni Negjelju, — ni Iliju, koji gromom bije, — ni Mariju, koja munjom pali“.⁴ — „Ilija ih gromovima gagja, — a Marija munjom i strijelom“.⁵ Grom je uvijek Ilijna svojina. Gdje sveci blago dijele, uze „svet' Ilija groma nebeskoga, — a Marija munju i strijelu“.⁶

Silni tutanj groma potresa srce Slavenima. Prije u gromu, koji prostorijama neba dugo ječi, nego li u munji, koja časom sijeva, spaziše oni gromovitog Peruna. Grmljavina im bijaše otuda, što se Perun kolima vozio po nebu. Perun je nebesni gromotni kočijaš, pa eto kočijaš je i sveti Ilija. Dvije narodne pjesme, obe ljuto mitične, privode nam poganskog kočijaša. Zvijezda Danica ženi brata Mjeseca olujnom Munjom: „Hvalila se zvijezda Danica: — Ože-

¹ Mobarska pjesma, Vuk. *živ. i ob.*, str. 52.

² *Nar. pjes.* u *Vili Beogr.* g. 1867, br. 4.

³ Krasić, *pjes.*, knj. I, 68, v. 136.

⁴ Vuk. *pjes.*, knj. II, 36, v. 119—21.

⁵ *Id.*, knj. II, 2, v. 35—6.

⁶ Ovako u pjesmi crnogorskoj (*Vuk. pjes.*, knj. II, 2, v. 24—5). U hercegovačkoj (*Vuk. pjes.*, knj. II, 1), pri diobi izpuštena je Ognjena Marija, te Ilija uze „munje i gromove“ (v. 55). Inače, munja i oganj pripadaju najviše ognjenoj svetici.

niću sjajnoga Mjeseca, — isprosiću Munju od oblaka¹. — „Raduje se zvijezda Danica, — ženi brata sjajnoga Mjeseca, — isprosilila Munju od oblaka“². Pri nebesnoj toj svadbi, među visokim kumovima, i jedna i druga pjesma spominju „kočijaša svetoga Iliju“³. Mogao bi ko pomisliti, da je Gromovnik Ilija kočijaš s uzroka, što prorok Ilija uzagje na nebo na kolima ognjenim. Ali je kočijaševa utvara davnija od hristjanskog uticaja. U Eddi, kočijaš je Gromovnik Thôrr: on se vozi, ili hodi pješice, dok na konju ne jezdi nikad.⁴ A u knjizi i religiji još starijoj od eddične, u Rig-Vedi, na kolima sa dva sivalja juri Gromovnik Indra.⁵ Od ovih se kola, za čudno davnih u mašti Arijaca, još ori nebo, po pučkom vjerovanju. Trči Gromovnik Ilija na kolima svojim, i od lupe kola postaje grmljava, kažu neki naši ljudi, kad grmi.⁶

Gromovit Ilija bog je i onda, kad kišu lijeva, ili zatvara nebesa, u pjesmama narodnim. Nije ni ova slika uzeta od biblijskog Ilije, i ako u svetom pismu, kad se prorok Bogu moli, daždevi udaraju. Naš epski Gromovnik Ilija, kao što neposredno upravlja gromom, tako glavom on pušta bučne ljetne pljuskove, koji s gromom idu, ili take pljuskove zemlji uskraćuje.⁷ Vukova zbirka junačkih pjesama otvara, odmah prvom pjesmom: „Sveci blago dijele“, stravični prizor srdnje Gromovnikove, gdje on, uskratim voda, prokletu zemlju suši i bije. Sastali se Gromovnik i sestra mu, Blažena Marija. Ona je plačna, a „nju mi pita Gromovnik Ilija: — Sestro naša, Blažena Marija! — Kakva ti je golema nevolja, — te ti roniš suze od obraza? — Al' govori Blažena Marija: — A moj brate, Gromovnik Ilija! — Kako ne ću suze proljevati, — kad ja idem iz zemlje Ingjije, — iz Ingjije iz zemlje proklete? — U Ingjiji teško bezakonje: — ne poštuje mlagji starijega, — ne slušaju gjeca roditelja, — roditelji porod pogazili, — crn im bio obraz na divanu, — pred samijem Bogom istinijem! — Kum svog kuma na sudove tjera, — i dovede lažljive svjedoke — i bez vjere

¹ Vuk. *pjes.*, knj. 1, 230, v. 1—3.

² Id., knj. 1, 231, v. 1—3.

³ 230, v. 8—231, v. 11. Prva pjesma kočijašu pridaje „munje i strijele“ (v. 22), a druga „strijele i gromove“ (v. 19), te Ognjenoj Mariji doznačuje „oganj živi“ (v. 18).

⁴ Grimm, *Deutsche Myth.*, s. 138.

⁵ Rigv., *passim*.

⁶ Vuk. *živ. i ob.*, str. 66.

⁷ Između nebesne gospe, kišne Vide (gledaj *Dio I*), i kišnoga Peruna, razlika je valjda ta, što Perun lijeva plahe olujne dažde.

i bez čiste duše, — i oglobi kuma vjenčanoga, — vjenčanoga ili krštenoga, — a brat brata na mejdan zaziva, — gjeever snasi o sramoti radi, — a brat sestru sestrom ne doziva. — Njoj govori Gromovnik Ilija: — Sejo naša, blažena Marija! — Utri suze od bijela lica, — dok mi ovdje blago pod'jelimo, — otićemo Bogu na divane, — molićemo boga istinoga, — nek nam dađe ključe od nebesa, ¹ da zatvorim sedmera nebesa, — da udarim pečat na oblake, — da ne padne dažda iz oblaka, — plaha dažda niti rosa tiha, — niti noću sjajna mjesecina, — da ne padne za tri godine . . . Uze . . . Ilija munje i gromove, — Pantelija velike vrućine . . . zatvoriše sedmera nebesa, — udariše pečat na oblake . . ., crna zemlja ispuca od suše, — u nju živi propadoše ljudi, — a Bog pusti tešku bolezanju, — bolezanju strašnu srdobolju, — te pomori i staro i mlado, — i rastavi i milo i drago. — Što ostalo, to se pokajalo, — gospodina Boga vjerovalo. — I ostaše božji blagoslovi, — da ne padne leda ni snijega — do jedan put u godini dana^{.1} Kroz ovu pogansku pjesmu provlačena je nit hrišćanska, koja joj razne komade vezuje po misli nove vjere; ali je čisto to, da Gromovnik, sam uzevši gromove, zatvara sedmera nebesa i udara pečat na oblake. Jednako je čisto i ovo drugo, da Gromovniku samo po staroj vjeri može Marija biti sestra, te da je ta Blažena Marija ona Ognjena Marija, koja nam dogje u uskliku: „Udri gromom, Gromovit Ilija, — seci mačem sveti Pantelija, — pali ognjem Ognjena Marija!“ i u stihovima: „Ne svetkuju Iliju . . . koji gromom bije, — ni Mariju, koja munjom pali“.² Dakle po pjesmi, koju sad ovdje prebiramo, sastao se, da dažde ustavi i grješnu zemlju mori, Gromovnik sa sestrom svojom, nekom Ognjenom Munjom.³ Ljudski se grijehovi, u pjesmi, navode vrlo u krupno, pa se u njima čini izražena kao neka rudimentalna etika naših otaca. Što se tu uporno govori o tjeranju na sudove, možda je to pripomenak svećanih sudova pod sankcijom Perunovom.⁴ Vrijeme

¹ Vuk. *pjes*, knj. II, 1, v. 12—83.

² Gore, na str 134.

³ U porednoj pjesmi crnogorskoj: „Sveci blago dijele“ (Vuk. *pjes*, knj. II, 2) uze „sveti Toma pečat od oblakah“ (v. 26), t. j. oporni i tvrdoglavi apostol preuze k sebi nemilo lice kaznitelja Gromovnika. To nam je ujedno i dokaz površne i prelagane analogije, kojom obraćenici preobukoše svoje stare bogove.

⁴ „Illic omni secunda feria populus terre cum regulo et flamine convenire solebant propter judicia“ (l. c., na str. 131).

prestanka „plaha dažda, rose tihe i sjajne mjesečine za tri godinice“, uporegjeno s izrazom: „i ostaše božji blagosovi, da ne padne leda ni snijega do jedan put u godini dana“, moglo bi značiti tromjesečnu zimau nevolju. Od Gromovnika silazi mrtvilo na prirodu, kako u ljetu, kadno ne grmi, ili grmi a malo kiše pada, tako isto i u zimi, gdje grom sasvim prestaje, te se bog umanjo, pokunjio. Crna zima grize ljude, a onemoćuje gromovitog boga. Litvinski Perkun bijaše od zime slab, osjećao grozu, kad bi se god utrnula vatra, što goraše njemu na čast.¹ Gromovnik hoće da se prene s prvim svojim gromom u proljeću.

Da bi iz drijema ustali i osnažili se na ljetnu borbu, veliki i svijetli bogovi, po postojanoj zamisli svih Arijaca, piju svjetlost, piju nektar na sjajnim gozbama. Što su bogovi veći i svjetliji, tim je izdašniji pijenje, sobet svečaniji. U Eddi, Gromovnik Thôrr pije silno, pije više od ostalih bogova. Pošto je i naš ep održao Gromovnika, za čudo bi bilo, da njega ne izvede, gdje se slavno časti na veselju bogovskom. „Bože mili, čuda velikoga!“ pjeva pjesma jekavska,² „gledah čuda prije nevigjena: — u Pavlovu svetom manastiru — postavljeni od zlata stolovi, — svi se sveci redom posadili; — navrh sofre Gromovnik Ilija, — nasred sofre Sava i Marija, — po dnu sofre Petka i Negjelja; — slavu diže svetitelj Nikola, — i napija u slavu Ristovu; — al' se njemu malo zadrijema, — u drijemu čašu ispustio, — čaša pade na stolove zlatne, — nit' se razbi, nit' se proli vino. — Kara njega Gromovnik Ilija“.³ Pićem nadovoljeni ovi sveci, da su prozirnom koprenom tek prevješeni svetitelji poganski, svak uvigja. Maldane sve njih mi već poznajemo u glavu, iza izloženog tečajem našeg rada. Jedini nam se Sava tu sasma izmiče, te ne znamo, dali on skriva boga kakva. Al krio se, il ne krio iza njega bog, on nam opet nekako ovdje nagoviješta zimnu nedaću, jer drugdje, u pjesmi o diobi svetačkih darova, dopade „sveti Savo leda i snijega“.⁴ A taman čudnu pogibiju, zar redovnu godišnju, opisuje prvašnja pjesma, gdje se sveci goste: „Al govori svetitelj Nikola: — Ne karaj me, Gromovnik Ilija; — malo trenuh, čudan sanak usnih: — naveze se trista kalugjera, — naveze se u to sinje more, — prilog nose Svetoj gori slavnoj — žuta voska i b'jela tamnjana. — Digoše se

¹ Brückner, *Beitr. zur lit. Mythologie*, Archiv IX, s. 118.

² Vuk. *pjes.*, knj. II, 22.

³ v. 1—15.

⁴ Vuk. *pjes.*, knj. II, 2, v. 30.

vjetri do oblaka, — udariše po moru talasi, — da s' potopi trista kalugjera; — u glas viknu trista kalugjera: — Pomoz' Bože i sveti Nikola!¹

Na gozbi nebesnoj, gdje su „postavljeni od zlata stolovi“, pa „svi se sveci redom posadili“, Gromovnik drži čelo sofre, dok Nikola slavu diže. Po tom Gromovnik i Nikola kažu se kao svetitelji ponajglavniji. A ko je to Nikola? Mi ga već vidismo u prikazi sveosve mitičnoj, u pjesmama pjevanim pri početku velikoga posta: „Časne poste zapostismo, — novu gragju iznesosmo, — u njoj poju svetitelji, — sveti Petar i Nikola“ — „Oj na djelu na golemu — mloga gragja savezena, — sveta crkva sagrađena — u njoj poju do dva sveca, — sveti Petar i Nikola“.² Sada uz Gromovnika, k očima nam se bliže primiče slika Nikolina: on je s Gromovnikom neki svetitelj zamašit, pošto na gozbi diže slavu. Božansko biće njegovo odgaliće sasvim ova ženska pjesma iz davnine, a sadržaja čisto vjerskog³: „Raslo drvo sred raja, — plemenita dafna, — plemenito rodila, — zlatne grane spustila, — lišće joj je srebrno; — pod njom sveta postelja, — svakog cveća nastrota, — ponajviše bosiljka, — i rumene ružice; — na njoj svetac počiva, — sveti otac Nikola, — k njem dolazi Ilija, — mironosna vojvoda, — pa besedi Ilija, — mironosna vojvoda: — Ta ustani, Nikola!“⁴ Što je arijsko i slavensko drvo od svjetlosti, mi puno puta rekosmo.⁵ Evo ga ovdje opet, bujnom riječju stare religije, naslikana. Veliki svetac Nikola, koji pod svjetskim drvetom počiva na postelji, nastroj bosiljkom; koji na gozbi diže slavu nelomnom, nesmrtnom čašom, jamačno punom čistog vidila; koji se bio olijenio, zaljuljao u snove, i božanstvenu čašu ispustio: to je ostarjeli Vid, što umanjen leže pod svjetsko drvo, pa od drveta crpa snagu na novi ustanak, pri mladoj godini. K još tromome Vidu pristupio Gromovnik s prvim proljetnim gromom, rekavši: Ta ustani, Strahore! Uzvik: Ustaj, ustaj, Strahore! upravljen k Vidu, mi čusmo

¹ Vuk. *pjes.*, knj. II, 22, v. 21—32. Mitičnu misao ove pjesme nalazimo, u malo preinačenom obliku, i u pjesmi jednoj (knj. II, 3) Petranovićeve zbirke: od silne jugovine na moru sv. Nikolaj spasava tri-deset kaludjera.

² *Dio IV*, na str. 46—7 (146—7).

³ Vuk *pjes.*, knj. I, 209.

⁴ „da idemo u goru, — da pravimo korabe. — da vozimo dušice, — s ovog sveta na onaj“, zaključuje pjesmica, slabo privezana, s ova četiri stiha, za mišljenje nove vjere.

⁵ Poglavitito u *Dijelu III*, na str. 10—15 (154—9)..

iz usta djece, u sačuvanom ulomku drevne himne, što se sad pjeva uz veliki post hristjanski, t. j. na proljeće.¹ „Ta ustani, Nikola!“ po svoj je prilici jedno sa: „Ustaj, Strahore!“ a to se čini kao molitvena pobuda ratnome Vidu, kao ritualna riječ, k nama prešla iz obrednika prvih Hrvata i Srba.

Što stari, bradati hristjanski svetac Nikola, po već vigjenom primjeru drugog starolikog sveca Vlaha,² ovdje zamijeni sustala, na koncu godine, Vida-Velesa, u tome nije čuda. Dapače, čudo bi bilo, da se ono ne dogodi. Pri unutrašnjoj duševnoj borbi sa dviju oprječnih vjera, poganske i hristjanske, smućena savjest pokrštenikâ gledaše, kako bi to nesuglasje potulila i poravnala dvije vjere, rado laćajući se svake i površne prilike, svakog iole suzvučnog imena. Iz panja svakojakog ljudi tesali svetitelja, ni poganskog, ni hristjanskog, ama nešto polovno, kao što polovna bješe i vjera, u podubljem sloju naroda, to kroz dugo doba poslije obraćenja. U onoj žurbi za asimilacijom, za izjednačivanjem, kašto do dva i do tri nova sveca k sebi preuzeše vlastitosti jednog starinskog boga, tim laglje, što je bilo onda mnogo odjelitih kotara, više samo-svojnih županija, na narodnom zemljištu. Ovako sveti Vlaho, pa i sveti Nikola, dogjoše na ispražnjeno mjesto Vidovo; no bogu oni ponešto oteše i sebi prisvojiše. Starački plašt, što spade s pleća onemoćalog Vida, podignu Nikola, i nabaci ga na pleća svoja. Gdje Nikola pod čudnim drvetom leži na postelji, zastrtoj Vidovim bosiljkom, ili sjedi za zlatnim stolom, časti se, diže slavu čašom nelomnom, u snove se uljuljuje, tu je on, po znakovima neprevarnim, vrhovni bog Srbâ i Hrvatâ. Gdje pak, kako još kazuju pjesme, dobiva vode i brodove³, pa je čuvar nad gazovima, veliki čuvar na svakom putu i suhom i morskom⁴, tu je svetac hristjanski. Tu je on svetac onaki, kakva ga napravi općenita misao europejskog svijeta u srednjem vijeku, premda, i u ovom obliku, moglo bi se valjda na njemu, još tanjom analizom, pripaziti neku žicu pogansku.⁵

¹ *Dio I*, na str. 52 (92).

² *Dio I*, na str. 49—51 (89—91).

³ Vuk. *pjes.*, knj. II, 1, v. 59.

⁴ *Id.*, knj. I, 95, v. 4—6.

⁵ U pučkim molitvama, sveti je Nikola „putnik i namjernik“. N. p. u Srbiji, na badnji dan, kućni starješina njega vapije ovako: „Sveti Nikola, putniče i namerniče, molim ti se, pomози mi na svakom mom putu, u tavnoj gori i na mutnoj vodi!“ (Milićevića *živ. Srba*, Gl. XXXVII, s. 127). Zašto na badnji dan, bez ikakvog posebnog uzroka, starješina se moli sv. Nikoli, to se slabo tumači hristjanskim koledarom.

U narodnim pjesmama, dovle ispitanim, Gromovnik Ilija nam se očitovao radeći ovo glavno: upravlja gromom, drži do sebe ognjenu munju, zatvara i rastvara kišne oblake, gozbuje sjajno navrh sofre. Da su ta svojstva u Gromovnika Ilije starija od hristjanske preobrazbe, da je Gromovnik baš taki čak od pamtivijeka arijskog, to, osim rečenog, još utvrgjuje sva komparativna mitologija. Već indijskim ljudima vedičnoga doba ono sve vrši Gromovnik. Tima Indima Gromovnik jest Indra, snagom, smionošću i veličinom bog nad ostale bogove. On sobom puni ajer i dva svijeta. Na nebu Indije, gdje mrke olujine, munjom presičene, goropade se i prolamaju jekom urnebesnom, najprvi, ili barem najoglašeniji bog, bude, dakako, Gromovnik. Ipak, Indra nije samosazdani bog; njega, silnog i ratobornog mladića, koji naglo, za cigli dan, raste, rodiše otac Nebo i mati Zemlja; a molitelji pjevači vedične himne uvijek obraćaju, prije Agniju (Ognju), pa Indri. Što se tiče Indrina djelovanja, on upravlja i udara gromom ili trijesom, koga drži u desnoj, ili u obima rukama. Indima Gromovnikov trijes privigja se različito, kao klin, dvostruko, stostruko, hiljadostruko pregiban, kao kijak, mlat, strijela¹, kamen², kojim bog nebo razlama. Bilježimo strijelu i kamen gromovni, jer ulaze, kako ćemo to brzo viditi, i u naše pučko vjerovanje. Od groma Indrina ne luči se munja, kao što to biva u nas; ali opet Indra „ragja oganj“.³ Eda bi dažd uz grom udario, pobožnici najtoplije se mole Indri: „Daj nam od neba vodu, i dolje lijevaj daždavno mlijeko!“⁴ Eto buču dva konja Indrina, „oblačna planina zaklikta. pljusak lijevajući“;⁵ vode, „ričući kao krave, letom hitale, strujile k moru“.⁶ Gozbuje pak indijski Gromovnik još veće od našega. Na presveto pilo, na *somu*, njega, češće od ostalih bogova, dozivlju vedični molioći; dozivlju skoro u svakoj himni, tome silnome bogu upravljenoj. Kako

Znamo pak da Svantevid bialčki daje namjeru, ili sreću, a putuje svake noći. Putuje jednako Odhin skandinavski. S druge strane, s namjernikom Nikolom možemo usporediti ove pučke izvorne izreke: „Što je Bog dao i namjerna“ — „Namjerna je najbolja“ (Vuk. *rječ.*, pod *namjerna*).

¹ Rigv., II, 12, v. 10.

² Id. II, 30, v. 5. — IV, 22, v. 2 — VI, 22, v. 6.

³ Id., II, 12, v. 3.

⁴ Id., 10, v. 8.

⁵ Id., II, 11, v. 7.

⁶ Id., I, 32, v. 2.

bi sebe na borbu krijepio, ratnik Indra *somom* se opija. Moćni Indra „vlada mirom i ratom“.¹

Sličnost prikaza vedičnih s prikazama naših pjesama ide i dalje. Gdje je god govor, u nas, o Gromovniku i o Munji Ognjenoj, tu svej dolazi i sveti Pantelija, koji ili mačem siječe, ili strijelom strijelja, ili, to ponajviše, vjetrom udara: „Udri gromom, Gromovit Ilija, — udri ognjem, Ognjena Marija, — a ja vetrom sveti Pantelija“.² Tako i u pjesmi Petranovićeve zbirke: „Angjeli blago dijele“,³ guslar namijeni Panteliji „velike vjetrove“.⁴ Po isti način, vedičnome Gromovniku pomažu, klikću, pjevaju, hrli i snažni vjetrovi, takozvani Maruti. Tih Maruta gospodar je Indra; brza četa Maruta svagda ga opkoljava, te uz njega ratuje; niko ne može da odoli, kad zajedno napadaju vjetreni Maruti i gromovni Indra. To će reći, da grom i veliki vjetrovi skupa idu, pri neslomljenoj sili oluje. Ovo je božje djelovanje tako zajedničko, da je naći u Rig-Vedi himnâ, a osobito bojnih peana, upravljenih, pod sjedinjenim naslovom, Indri i Marutima.

Metnusmo naporedo malne čitav rad obojice Gromovnika, vedičnog i našeg. Moguće je, da i samo ime Perun nalazi se u Rig-Vedi. Gromovnika tri vedične himne uznose pod imenom, ili nazivom Paržanja (Parjányas).⁵ Da je Gromovnik Paržanja, u svom biću, isti sa Gromovnikom Indrom, nema razložite sumnje, jer Paržanja radi ono, što i Indra: praćen od Marutâ, grmi silno

¹ Id., VIII, 37, v. 5.

² Ovo, i druga odnosna mjesta, opet gledaj gore, na str. 134.

³ Knj. II, 1.

⁴ v. 14. Isporedi što je o Panteliji rečeno u *Dijelu V*, na str. 53 (173), gdje u njemu ja nazreh, s razloga tu navedenih, nejako Sunce, što se uz vjetrove iz olujnoga oblaka odgaljuje. Ni ovdje ja ne mislim, da Pantelija zauze mjesto poganskog kakvog vjetrovog boga, nego da je to olujom zamračeno, slabačko Sunce, koje vjetrovi i Gromovnik, rastjeravši oblake, turaju opet na svijet božji. Barem je takav, u Rigvedu, olujni prizor. Gromovnik Indra i vjetrovi Maruti driješe, u oluji, Zoru i Sunce, sapete od nemanî: koturati će Gromovnik sunčano kolo; Indra „izvede Sunčev sjaj“ (Rigv., II, 19, v. 3); Indra učini, te „Sunce stoji na nebu vidno svima“ (id. I, 52, v. 8). U nas, tijesni odnošaj megju Suncem i Gromovnikom izrazuje se, možda, i u pučkom običaju, da oni koji slave Gjurgjev dan često preslavljaju sv Iliju (Miličevića *živ. Srba*, Gl. XXII s. 107). Mi u Golemom Gjurgju narodnog pričanja opazismo veliko Sunce godišnje u maju mjesecu (*Dio V*, s. 30—48 (150—68)).

⁵ Rigv., V, 83 — VII, 101 i 102.

i pušta olujne dažde.¹ Od Indre, koji osušenu zemlju daždom oplodjuje, ne razilazi se Paržanja ni u tom, što mu se ističe moć plodonosna: „Paržanja je onaj, koji plod izvodi u bilju a i u pastusima, u kravama i u ženama“, veli himna.² Valjda amo spada naš epski izraz čudna i nejasna značenja: „Ilija, *mirosna* vojvoda“. Po velikoj prilici, Paržanja jest arijski Gromovnik, prije nego se on, u daljoj vedičnoj periodi, razvi u glasovitijeg Indru. Sanskritsko ime Parjanya, litvinsko Perkūnas, slavensko Perunъ, mnogima čini se jednako, i ako se, pri sravnjivanju, opaža glasovna koja neprilika.³ S imenom Gromovnika Peruna-Paržanje mi bi ovako uzlazili u zaglušno doba samog postanja arijskog.

Osim pjesama, takogjer pučka prosta predaja pruža nam gragje za poznavanje mitičnog Gromovnika. O gromu, i o Gromovniku Iliji, dosta se govori u narodu. Indijska zamisao, u Rig-Vedi, da je grom kad strijela, a kad kamen,⁴ čvrsto se u nas udrža. Naš puk misli, da je u groma „strjelica“,⁵ koja u obliku „kamena“ leži u zemlji na onom mjestu, gdje grom udari.⁶ Čudni taj kamen sam izilazi, poslije nekoliko godina, na površinu, pa ko srećom njega nagje, nosi ga uza se, kao moćnu hamajliju.⁷ No, turbna je „strjelica jesenja“, jer će babe gatalice nju ponamjestiti u red s drugim jakim i mrskim moćima.⁸ „Jesenja strjelica“ očevidno nije drugo, no zadnji grom, kojim Gromovnik prestaje djelovati u vrijeme mrtve jeseni, te se onda i priroda umrtvuje. Što pak strjelica, ili kamen, poslije nekog vremena sam izilazi na zemlju, to je isti bogov grom, koji će na proljeće iznova jeknuti, te i prirodu uskrsnuti. Kad prvom započne Gromovnik romoriti, kad prvi put u godini zagrmi, to je u zdravlje svemu i svakome: ljudi još danas valjaju

¹ Vidi cijelu himnu V, 83.

² Rigv., VII, 102, v. 2.

³ Krek, *Einkl.*, s. 388—9.

⁴ Gledaj gore, na str. 140.

⁵ Slovaci je zovu „Paromova (Perunova) strela“.

⁶ To je „kamen bjelutak koliko veliki orah, glatko zatesan sa mnogijeh strana, te su na njemu postali mnogi uglovi“ (Vuk. *živ. i ob.*, s. 66).

⁷ Vuk. *živ. i ob.*, str. 66. Kao hamajliju od urokâ, ušivaju i nose uza se takogjer komadić od drveta, koje grom zapali (Miličevića *živ. Srba*, Gl. XXXVII, s. 147).

⁸ Vrčevića *niz prip.*, str. 226: „... iz jedne krpe izvadi i u dotični red ponamjesti vučji zub, papak od srne, jesenju strjelicu i iglu soldinjaču bez ušiju“.

se onda po zemlji, kako ih one godine ne bi legja bolila.¹ A strijelom, dašto gromovnom, još se kunu: „Tako me strijela uvrh počeoka ne udrila!“²

U svakom času grom i Gromovnik nisu pogodni. Usred ljeta, gdje najjače grmi, jeste, naravno, i najveća Gromovnikova epifanija. Ali bog, kao što može tada djelovati blagosovom plaha dažda i ros tihe, može, uskrativši te darove, suhim ognjem svojim biti i sve živo u svijetu. Od udara njegovog padaju ljudi: „jeknu kao ranjenik ilijnštaka!“³ Opada žir sa hrasta, opadaju i lješnici i orasi, s istog ilijnštaka, ili julija, Gromovnikova mjeseca.⁴ Ako, naime, grmi na Ilij dan (20 julija), misli se u narodu, da će se one godine ucrvljati, te opasti žir i lješnici i orasi.⁵ Pominjanje ovakog voća nije nipošto slučajno, već ono potječe iz stare religije. Za hrast sa žirom mi već znamo, da bijaše posvećen Perunu. No i lješnik namijenise Gromovniku. Nema za to naročitog svjedočanstva u pogledu slavenskog boga, al ga ima za Gromovnika germanskog: lješnik pripadaše Thōrru.⁶ Što se tiče oraha, on brani od groma, u praznovjerju pučkom na otoku Siciliji.⁷

Još je znamenitije ono što se u našem narodu kaže, da sveti Ilija, po zapovijedi božjoj, gromom gagja i bije gjavole.⁸ A tako silno boje se gjavoli groma, da je nastala poslovice: „uzvrdao se kao gjavo ispred groma“. Kad grmi, nipošto se ne valja krstiti: rasplašeni vragovi mogli bi pod krst, a to se zna, da grom u krst ne će. Pučko govorenje ovo čini se posve hristjansko, a naprotiv pogansko je baš do gola. U Švetskoj priča se o divovima, koji se boje groma Thōrrava. Kad Gromovnik grmi, od straha stiskuju se divovi, pa kao klupka, ili kruglje, kotrljaju se niz brda u livade, bježeći i zaklanjajući se megju kosoce.⁹ Nego je ta prestava

¹ Vuk. *živ. i ob.*, str. 67.

² Vuk *post.*

³ Vrčevića *niz prip.*, str. 131.

⁴ Ilijnštak, u jekavskom narječju, znači julij, a to je mjesec Ilijnski, mjesec Gromovnika.

⁵ Vuk. *živ. i ob.*, str. 67 — Milićevića *živ. Srba*, Gl. XXII, str. 106.

⁶ Vidi navod iz Mannhardt-ovih *Germanische Mythen* u Gubernatisa, *Myth. des Plantes*, pod *Noisetier*. Jednako pripadaše i njemačkome Donaru. U gornjem Pfalzu, kad bjesni oluja, prosti ljudi u okvire od prozora meću lješnikovih grančica (Kuhn, *Herabk. des Feuers*, s. 202).

⁷ Gubernatis, *Myth. des Plantes*, pod *Noyer*.

⁸ Vuk. *živ. i ob.*, str. 66.

⁹ Grimm, *Deutsche Myth.*, s. 835—6.

još davnija od skandinavske mitologije. Gromovnik Indra, kad grmi, bije redom sve vragove vedične, koji sapinju daždevne oblake, to Vala, Ahi, Pipru, Pani, Namući, Čušna, Vritra. Kivan je Gromovnik osobito na iziješnoga Čušnu, „dušmanina žetve“,¹ pa još i više na ogromnu zmiju Vritru, koja razastire maglu i siplje grād,² i koju on neprestano goni: Indra je nazvan Vritrahan, „ubilac Vritre“. Svojim gromom bog gagja neman, pa eto „rastvori zaprtu pećinu vodā“;³ nad lješinom Vritre vode zastrujile. Dakle, vragovi naši i divovi skandinavski, u prvom zametku mitičnom, ukazuju se kao crni arijski duhovi, koji napastuju oblacima i božjoj blagodati plaha dažda; no, na visokom poprištu neba, Gromovnik protiv njih žestoki boj bije; tad tutnji oluja, a lijeva se voda. Crnogorska poslovice veli: „ljetni je dažd kô i vojska“,⁴ a druga poslovice: „grād je kâ i vojska“, možda i to na tamni spomen one vojne nebesne.⁵ Jasniji spomen biti će ovo drugo: kad pada grād, gdjekoji ljudi, kako bi grād prestao, hoće iznijeti pred kuću sofru sa žlicama, a gdjekoji, u Grblju kotorskom, zapaliće granu lovrike, ili će baciti napolje lopatu žeravice.⁶ Na bogovskoj sofru vidismo Gromovnika gdje gozbuje, eda bi jak postao; suviše, vidismo ga ubojnika, ognjem oružana. Pomenuti običaj kao da je mimika božjeg čina, a i ponuda bogu. Da grād prestane, na nekim mjestima sad se i puške izbace na zloduhe i na vještice u olujnome oblaku,⁷ a mnogi vjeruju, da su kašto vještice i pogogijene, pa s oblaka strovaljene na zemlju. Je li ovakovo vjerovanje poteklo iz srednjega vijeka, gdje demonologija bijaše sasvim mah otela, te i vješticične razmetahu se posvuda, ili je to izvorna pomisao sla-

¹ Rigg., II, 19, v. 6 — IV, 16, v. 12.

² Id., I, 32, v. 13.

³ Id., I, 32, v. 11.

⁴ Vuk. *posl.*

⁵ Kažem ja ovo vrlo dubitativno, jer se sad poslovice razumijevaju ovako: dažd ili grād, nekud udari, a nekud i ne udari (Vuk. *posl.*, na str. 45).

⁶ Vuk. *rječ.*, pod *Grād*. Protiv grāda bilo u Rimljana drugih, no jednoznačnih, običaja: dizahu krvavih sjekira prema nebu, ili crvenom čohom zastirahu kućni mlin.

⁷ Na zloduhe primijenjeno je i slavljenje hristjanskih zvona, kad je zlo vrijeme, a grād prijeti ljetini. Radi toga se negda zvonilo po svojoj Europi, pa i u nas, gdje se običaj osobito uporno još drži u Spljetu i u spljetskoj okolici. U Europi, barem u Njemačkoj, takogjer pucalo se na olujne oblake.

venska i arijska, ja ne bih hotio presuditi.¹ U ostalom, vještice pominje Rig-Veda, baš pri borbi Gromovnika: „ubilac Vritre potjera vještice“.²

Eto iznijesmo sliku Gromovnika, koji gromom mlati opake duhove, i navedosmo pri tom mnoge običaje u puku, s kojih je ona slika još punija. Česti se običaji tu pripletoše, pošto suzbijanje vragova ljetne žetve bijaše najmučniji i najviši čin boga gromovitog. Svojom sućuti, pobudom svojom, božji čin praćahu ljudi. Ori se po nebu zamračenom prejaka grmljavina, a nije kiše; to je još neriješen boj megju Gromovnikom i vragovima žetve. Iz šturih oblaka siplje se građ zatorni; to časom pretežu vragovi. Ali, uz manju grmljavu, eno, najposlije, svrnu se k zemlji žednoj plahi dažd, razli se očekivana voda; to je svršetak borbe i pobjeda bijeloga Gromovnika nad četom crnih dušmana božjih i ljudskih. Rastreskao ih bog „bijelim“ svojim gromom!³ Ovi je prizor tim uzvisitiji, što se fizičnim zakonom zbiva na velikoj visini neba. Zimi oblaci su niži, nego li ljeti Krupne kaplje ljetnih plahih dažda padaju sa visoka. Navrh neba uzvio se Gromovnik, te brižljivo lebdi nad zemaljskom žetvom svojih vjernika.

Na dva tri li mjesta, mi našem Gromovniku primakosmo Gromovnika germanskog. Nego, i u cjelini skandinavski Thórr, nje-mački Donar, kao da je, po nazivu i po biću, čiti naš Gromovnik. Stječu se potpuno dva boga, slavenski i germanski, ili barem nema niti jedne crte, koja bi ih mogla odvojiti. Germanski je Gromovnik najjači i najsilniji od svih bogova, osim vrhovnoga Odhina, koji mu je roditelj, dok mu je mati Zemlja. Presnažnog, al tankovitog i krasnog mladića, odlikuje rigja brada. Thórr je nazvan „rigjobrad“: trese bradom, a gnjevi se; u bradu kad puše, ječi kroz oblake grom; rigjoj mu bradi mole se pobožnici.⁴ Zakleti je neprijatelj divovima, koje gromom gagja i rastura: da nije Thórra, veli skandinavska jedna poslovice, divovi bi mah preoteli. I oni su kivni na njega. Jedan mu div kradom ote grom, i zakopa ga osam milja ispod zemlje. Thórr je grom mlat čudotvorni: kad

¹ Radi toga, ja uopće ispuštam vještice iz ovoga rada. U pogledu njih, čini mi se mučno lučiti nazore poganske od hristjanskih.

² Rigv., II, 20, v. 7.

³ U pjesmama narodnim, kadikad grom je „bijel“.

⁴ Mi ovdje ne zaboravljamo, da je bila kijevscome Perunu, na glavi srebrnoj, rigja brada od zlata (gore na s. 130). Rigjost imala bi znamenovati oganj Gromovnikove sirijeje.

je bačen na divove, koji pred njim strepe, mlat se sam po sebi vraća bogu u ruku. Božanstveni taj mlat oživit će i mrtve kosti; on posvećuje, kao što ljudsku lješinu, tako i mladu nevjestu.¹ Mlat je kamenit, pače zapravo jest „kamen“, *hamar*.² Zove se i *mjölnir*, koja riječ živo sjeća na starosl. *mleniju* i na našu *munju* ognjenu.³ Po njemačkom praznovjerju, svaki put gdje nanovo grmi, zakopani kamen gromovni uzdiže se i izlazi na zemlju; a to biva, pričaju, poslije sedam ili devet godina. Tim kamenom kleli Germani: „Udrio te kamen!“ a i sada njim kunu ljudi, osobito po sjevernoj Njemačkoj.⁴ Ljudima ne rominja kiša, nego buči plaha oluja, od Thôrra poslana. Bogu svet je brast i lješnik, a i drugo bilje. Od životinja, njegovi su jarci. Dva jarca, po Eddi, upregnuta su u gromovna kola Thôrrrova. Germanski Thôrr-Donar ostavi iza sebe tragova u mjesnim i u ličnim imenima. A čini se čak i to, da slabije neke tragove ostavi, u Germanima, takogjer letoslaven-ski Perkúnas-Perunъ; ovo ime kao da ponegdje zvuči u nomenklaturi gotskoj i u općoj germanskoj.⁵ Pače, na nebu germanskom

¹ Sad bolje razumijemo ono, što rekosmo na str. 142, da naši ljudi, kad nagju gromovni kamen, nose ga uza se kao moćnu hamajliju.

² Hamar (hammer) u prvom je značenju tvrdi kamen, pa onda mlat (Grimm, *D. M.*, s. 151).

³ U istoj germanštini starosjevernoj ima i riječ *myln*, što znači oganj (Miklošič, *Etym. Wört*, pod *melnija* — Grimm *D. M.*, *Nachtr.* zur s. 150).

⁴ Vidi u Grimma *Deutsche Myth.*, s. 151, dotične kletve, koje su malne iste s našima jekavskim: „Kami ti u srce!“ — „Kam ti u dom!“ — „Muči, stale ti s kamenom!“ — „Kam tamo, kam amo!“ (kad se kunu). U *II Dijelu* (s. 146—8 (244—6), kletvene take riječi ja stavih u svezu s okamenjenicima, s dvojicom nebesne braće. Nego bi se to moglo i ovamo pritegnuti. Barem formulu zakletve: „Kam tamo, kam amo!“ ništa ne smeta pridjesti Gromovniku, koga vidismo, u Rusi i u Slavena baltičkih, jamea svečane prisege. O njemu govoreći, kaza nam Helmold (l. c. na s. 131): „Juraciones difficillime admittunt, nam jurare apud Selavos quasi perjurare est, ob vindicem deorum iram“. Taj strah od Gromovnika radi kletve, ma bila kletva i prava, izrazuje se valjda i u poslovi: „Tako me suva munja ne osmudila, a prav se Bogu ne ukleo!“ (Vuk. *posl.*) Dok se ovako zaziralo od kletve, učinjenoj kletvi kao da najteže jamstvo bijaše Gromovnikov kamen. Kad, u jekavskim krajevima našeg naroda, zavagjene, pa izmirene dvije strane bacaju, svaka na stranu suprotnu, kamen, viknuvši: „kam tamo, kam amo!“ one sklapaju možda ugovor baš s Perunovim kamenom, kako, pri međunarodnim ugovorima, Perunom kunijahu se Rusi.

⁵ To po sudu J. Grimma (*D. M.*, s. 143).

neki nalaze zgoľjuog Peruna u ognjenom bogu „Fjörgynn“ skandinavske Edde, kao što nalaze Munju u „mjölnir“. ¹

Od Thórra je još bliži k nama litvinski Gromovnik Perkúnas, letski Pėrkóns. Da je Perkun litvinske naše svojati čisti imenjak Perunov, niko ne poriče, premda jezični strogi uporegđaj megju dva imena ponešto zapinje. ² Manje od eddičnog Gromovnika mi poznajemo litvinskog; ali razbacane vijesti o njemu s našom predajom slijevaju se i nju utvrđuju. Svome Perkunu Litvini spominaju mater, „Perkuno teta“, kojoj je glavna zadaća, da Sunce sustalo, i prašinom umrljano, u kupelj primi, pa da pusti, drugi dan, ono okupano i čisto na vid božji. ³ Sunce dopada ropstva, a izbavlja ga Perkun svojim velikim mlatom. Litvini pak obožavali ogromni jedan mlat, i prinosili žrtve gromovima. Obožavali oni i neke kamene, što ih oblijevahu krvlju žrtvovanih životinja, a presvete kamene niko ne ticaše osim sveštenikâ. ⁴ Perkun bio gnjevljiv bog, i mogla lako od njega nastati šteta poljskome plodu. Litvinski, oluja je: „perkuniya.“ Bog se radovao ognju, pri nestatku kojega tinjaše mu snaga, te, Perkunu na čast, u šumama Lituanije, gorila viječna vatra. Sveti mu bijahu veliki davni hrastovi, a sveta, izmegju tica, neka bena, što ju Leti zvahu „kozom“ ili „jarcem Perkunovim“, njemački „Donnerziege“. ⁵

Do Gromovnika vidiše kozu, ili jarca, ne samo Litvini i Germani, kojima Thórrova kola vozijahu, kako rekosmo, dva jarca, već je općenito, u svih Arijaca, ovakovo maštanje. Grecima αἴξ bijaše koza, a κατ-ἄϊξ, ili κατ-αἴξ, oluja, αἴξες, valovi, vodene struje. Gromovnik Zeus kozjom kožom obložio svoj štit, αἴξες, i od te

¹ U takove mitologe broji se i sam Grimm, ali stvar se još raspravlja, te nije presugjena. Linguistično raspravljanje gledaj u Kreka *Eiml.*, s. 388—9, u opasci.

² Krek, *Eiml.*, s. 387, u opasci.

³ „Percuna tete mater est fulminis atque tonitru, quae solem fessum ac pulverolentum balneo excipit, deinde lotum et nitidum postera die emittit“. Navodim po Grimmu (*D. M.*, s. 144) ove riječi Lasicza, staroga pisca pöľskog, jer su nama važne i u drugom pogledu. One nam potpuno tumače božične stihove: „da okupam, Koledo! — malog boga, Koledo! — i božića, Koledo!“ (*Dio III*, s. 70 (214), i još bolje dokazuju, da naš je Božić mlado Sunce.

⁴ Da li bijahu Perkunovi kameni, ili kameni drugih bogova, mučno je reći. Nego, kamen najveći („Akmo; saxum grandius“ — Brückner, *Beitr. zur lit. Mythol.*, Archiv IX, s. 118) bijaše valjda Perkunov, te isti s velikim njegovim mlatom.

⁵ Grimm, *Deutsche Mythol.*, s. 153.

glasovite egide, od odrte kozje kože, primio svečani naziv *αιγίοχος*, nosač egide; po Homeru, netom Zeus mače egidom, puče i grom.¹ Nejakog Zeusa došla koza Amalteja; đbrânjjen runom iste koze, on nadbio divove, Titane; da joj vrati mило za drago, uzvisio nju, i dva joj kozliča, na nebo; konstelacija ta, kad se početkom jeseni pokaže, donosi vjetrove i plahe dažde. Nego je taka gromovna koza, ili jarac, još davniji od helenske misli mitične. Eranski Vetreraghna, što je indijski Vritrahan — „ubilac Vritre“, ili Gromovnik Indra, u Avesti prikazuje nam se jednom s „tijelom ratobornog lijepog jarca uz oštre papke“.²

Jarčji lik gromovni privigjao se i Slavenima. U *skazkama* ruskim, jarac, gromotnim glasom, i bradom svojom, plaši vukove, kao da je to glas i brada Perunova; a kad mačka jarcu na rogove metne brezovu koru, čim se kora protre, eto ognja. U mnogom kraju Češke, na dan sv. Jakova, 25. julya, t. j. u mjesecu ilijnštaku, ljudi hitaju jarca kroz prozor, i jarčevom krvlju liječe mnoge bolesti.³ Taki krvavi jarac baš pripada gromovniku Thôrru, u Eddi. Bog kolje svoja dva jarca, i š njih dere kožu; spravlja zatim odrte im kože i kosti, da jarcima dade, ticanjem svetog mlata, nov život. Dva jarca ova, opet živa, vječitom mijenom ponavljana, voze po nebu, kako vidismo, bučna kola Gromovnikova.

Spomen odrtih, a ipak živih, jaraca gromovitog boga dočuva nam pučka priča, sa strana zapadnih, o „jarcu živodercu.“⁴ Osiromašeni starac i baba nemali drugo, do jednog jarca. I sam taj jarac gladovao, pa starac, jedan dan, pošlje mlagju snahu, da vodi jarca u šumu, i da mu tamo nakreše. Malo čas, a eto jarca natrag, te se stane drekenjati oko kuće: mehehe! Starac pita, šta je to, a jarac odgovara: „Poslao si snahu, da mi kreše da brstim, a ona mi natakla gužvu na gubicu, pa ne mogu.“ Pošlje starac drugu snahu, pa sina mlagjega, pa i starijega, a svima jarac učini onako. Pogje onda š njim baba. Iz rukavice prospiala osjevinâ za sobom, i vabila jarca; kad osjevinâ nesta, eto ti jarca kući, i obična dreka

¹ Bréal, *Mél. de Mythol.* — *Hercule et Cacus*, p. 106.

² Khorda-Avesta, XXX, 9. U Rig-Vedi, ubilac Vritre, Indra, nije jarčjeg obličja, već se pomalja u slici bika, a osobito junačkog ovna. Jedna himna (I, 51, v. 1) počinje, spominjući ga ovako: „Veselite pjesmom mnogo prizivanog ovna“ (Indru).

³ Gubernatis, *Mythol. zool.*, I, c. 4.: *Le mouton, le bélier et la chèvre.*

⁴ Vuk. *prip.*, dodat., 13.

njegova oko kuće. Pogje, najposlije, i sam starac, pa i njemu onako isto on uradi. Starac se razljuti, „zakolje jarca, odere ga, osoli, natakne na ražanj i pripeče ga k vatri, a moj ti jarac skoči s ražnja, pa bježi! bježi! te u lisičju jamu.“ Dogje lisica, i ne smijevši u jamu, u svoju kuću, udruži se sa zecom. Pita zec: „Tko je u tetinoj jami?“ a jarac iznutra: „Ja sam jarac živoderac, živ klan ne doklan, živ soljen ne dosoljen, živ pečen ne dopečen! Zubi su mi kao kolac, pregriču te kao konac!“¹ Na jarčev strašni odgovor, poplaše se zec i lisica, pa pobjegnu bez obzira. Bježeći naišli na vuka, medvjeda i lava, te se digli svi zajedno, al svi zajedno opet bježe od jarčeva govora. Istom kad se njima pridruži jež, i zaprijeti jarcu, da će ga ubosti, iz jame izlazi i bježi jarac živoderac.²

Ova priča čini se nekako skovana šale radi, dok je naprotiv starodrevna, te uzeta iz vjerske zaklade Arijaca. Skupljači pučkih priča nagjoše je dosad u Njemačkoj, u franceskoj Loreni, na Siciliji i u Toskani, ovdje u dvije varijante.³ Naša je, valjda, najizvornija i najčistija, a do nje najbliža njemačka, u Grimmovoj zbirci. U njemačkoj, ostrizena je koza; u našoj, oderan je živ jarac, koji je time posve sličan s odrtim, a živnutim jarcima boga Thôrra.⁴ Što jarac živoderac plaši, odgovorom iz jame, vuka i zvjerad, u tome imademo jarca ruskih *skazka*, koji plaši vukove gromotnim glasom i bradom svojom.⁵ Jarac živoderac odnosi se jamačno na Gromovnika; ali otkud to, da jarčeva slika pripada bogu groma? Prostosrdni čobanski Arijci u bijesnoj igri oblaka. munje i groma spaziše okretna, prkosna jarca, a kadikad i ovna. U Rig-Vedi, Gromovnik je Indra ovan neobuzdan; u Eddi, olujni oblak Thôrrov nazivlje se ovnom, jal jarcem, koji po ajeru plovi. Dakle, iz krila munjevnog oblaka iskoči nam mitični „jarac živoderac“.

¹ Po drugoj verziji pripovijetke, riječi glase: „Ja sam jarac živoderac, živ drt ne odrt, živ pečen ne ispečen“ i t. d. (Vuk. *rječ.*, pod *Živoderac*).

² Ovo je zadnje, u sadašnjoj pripovijeci, okrenuto na šalu. Na jarčeve riječi, poviče jež: „Ja sam jež, svemu selu knez, saviću se u trubicu, ubošću te u g . . . u“.

³ P. Kasandrić, u zadarskoj *Zori* g. 1886, br. 5—6.

⁴ U njemačkoj priči, ipak crta jedna kao da je označnija, nego li u našoj. Iz lisičje jame kozu tjera čela, što nju upeče. U grčkom mitu, nejlačka Gromovnika Zeusa hrani Μέλισσα, čela, zajedno sa sestrom svojom, kozom Amaltejom.

⁵ Vidi gore, na str. 148.

U našem jeziku, ima za jarca i druga riječ: prč. Može li „prč“ biti u lingvističnoj svezi s Perunom-Perkunom, ja rasudu toga prepuštam drugima, od mene vještijim. Nego je u „prču“ nešto kao gnjevljivo i neobuzdano. „Reče mu oprčito“, u Boci znači: reče mu srdito; „oprčio se prema njemu“ jest toliko, koliko: osjekao se, a „prčica“ je mali čovjek koji se lasno rasrdi.¹ S druge strane, „prevariti“ hoće reći: vatrom paliti, pa „prcati se“, „oprcati“, za koje i jarca ima *phallično* značenje. Pri tome pada odmah na um, da u Rig-Vedi Vritrahan — „ubilac Vritre“, t. j. Gromovnik Indra, neprestano se zazivlje kao dijelitelj „muške snage“, i da jednaki Verethraghna, u Avesti, te je iste „muške snage tvoritelj.“² Takogjer u Eddi, Gromovnik Thórr hoće da spori ženitbu. Svojestvo plogjenja je li bogu pridato poradi plodnog oblaka olujnog? A je li se očitovao, i u mitu slavenskom, Gromovnik Perun kao rogjajni bog, po primjeru drugog glavnog boga Vida, koga, hipotezom jednom uzesimo kao *phalličnog boga*, u obliku Porevida? Na te upite skanjujem se dati izvjesna odgovora.³ Jedino se može reći to, da voće u drvetu Gromovniku svetih, žir, lješnik i orah, vrlo često u mitologiji indo-europskoj predstavljaju *phalličnu* sliku.⁴

Raspravićemo još jednu priču, koja se bavi s gromovitim bogom. Priča je po redu prva u zbirci Vukovoj,⁵ a raspredana je sada ponešto u nakaradnoj formi, kao i ona o „jarcu živodercu“. Od jedne žene, koja, tražeći divljeg broća, zagje u planini, te dogje pred jednu pećinu, i od medvjeda, koji iz pećine izigje i ugrabi je, rodi se dijete neko, „Megjedović“. Iz pećine medvjed odhranio sina Medvjedovića, i u svijet ga pustio, kad je ovaj mogao iščupati bukvu iz zemlje. Iščupanu i okresanu bukvu zametnuo Medvjedović na rame, kao kijaču. Prema jačini, taj gromula bio i proždrljiv. Jednom padne megju ratare; orale nekolicke stotine plugova; oračima kola mnoga dolaze s ručkom; Medvjedović se naklopi te pojede sve, i još da je bilo! S ratarima bio se okladio, ako ne pojede, da im dâ kijaču, ako li pojede, oni njemu da dadu sve gvozdeno na plugovima. S gomilom sabranog gvožgja išao kovaču, da mu skuje buzdovan na bukvu kijaču. S kojom polo-

¹ Vuk. *rječ.*

² Khorda-Avesta, XXX, 28. „Bewirker der Mannheit“, prevodi Spiegel.

³ Ne znam ni to, da li je Perunova strijela, a kojega je značenja u prvoo zamisli, bajna šibika nekih naših priča.

⁴ Gubernatis, *Myth. des Plantes*, pod *Chêne*, *Noisetier* i *Noyer*.

⁵ Vuk. *príp.*, 1: „Megjedović“.

vicom toga gvožgja slupani buzdovan prsne na komade, kad ga ono Medvjedović baci u nebo i u legja dočeka. Ubije kovača, pa drugi kovač skovao buzdovan od svega gvožgja: opet ga hiti u nebo Medvjedović, načetveronoži se podanj, a buzdovan od legja otskoči čitav. Proždrljivac došao nanovo u polje k jednome oraču, i hvatio se odmah rukom, da mu pojede ručak, no orač reče: „Ne! dok se ne prekrstiš, ovako kao i ja!“ Ljudeskara prekrsti se, onda se obojica najedu, i još im preteče. Ručak bila donijela oračeva kći, pa se u nju zagleda Medvjedović, i hoće da se ženi njome, al je otac njemu dati ne smije od još gromornijega junaka, od Brka. „Bre, šta marim ja za Brka!“ reče Medvjedović, a orač njemu: „Be, i Brko je neki; sad češ ga vigjeti.“ Ima šta i viditi! „Stane huka s jedne strane, dok se iza brda pomoli jedan brk i u njemu trista i šezdeset i pet tičijih gnijezda. Malo po malo pomoli se i drugi brk; eto i Brka. Kako dogje k njima, a on legne ničice gjevojci glavom na krilo, i reče joj da ga pobište. Gjevojka ga stane biskati, a Megjedović ustavši polagano, raspali svojijem buzdovanom Brka u Glavu; a Brko prstom na ono mjesto, govoreći gjevojci: Eto ovgje me nešto ujede! A Megjedović opet buzdovanom na drugo mjesto, a Brko opet prstom na ono mjesto: Evo ovgje me opet nešto ujede! Kad ga udari treći put, Brko se opet pipne ongje, i srdito poviče: Ta zar si slijepa? Evo ovgje me nešto kolje!“ Kad se Brko najposlije trgne, Medvjedović bježi od njega bez obzira Došao na jednu vodu, a preko nje lopatom prebacili ga ljudi, koji su vijali na gumnu šenicu. Tu vodu preskoči Brko. Bježi jednako Medvjedović uz jedno brdo, pa od silne Brkove potjere vrlo sustao. Na brdo izišavši, a ne znajući više kud, sakri se u torbu u sjeme jednoga čovjeka, što je sijao na uzoranoj zemlji, i torbu sa sjemenom o vratu držao.

Medvjedović, koji se sve vrza oko orača i sijača, i kod njih krije se od silnog Brka, očevidno je onaj vrag, koji se uzvrdao ispred groma Ilijna, te bježi pod krst, ili je onaj div, koji se ispred groma Thôrrova stiskao od straha, te se skotrljao niz brdo u livadu, i bježeći zaklonio se megju ljude kosioc¹. Naš div, ili skandinavski jötunn, Medvjedović je i po tom, što se rodio u pećini, i što divskim rsom čupa bukve iz zemlje. Kazuje ga divom, ili jötunnom, takogjer ješnost neizmijerna. A što je pak Brbo, razumijemo malne jednako čisto. Gromorniji je Brko od Medvjedovića,

¹ Gore, na str. 143.

koga on tjera, a naviješta ga „huka iza brda“, t. j. olujnog Gromovnika javlja iza brda grom. Odlikuju ga ogromni brkovi, i Brko se zove valjda za to, što prvo odličje Thôrrovo, a i Perunovo u kipa kijeuskog, bijaše brada.¹ Ima on u brku, pomoljenom iza brda, trista i šezdeset i pet tičjih gnijezda, koje je broj godišnjih dana: naime, kroz godinu gone se divovi i Gromovnik; zimi, otimlju mah divovi, te Medvjedović buzdovanom tuče, al ne dotuče leglog Brka; no ljeti Brko — Gromovnik naturio se za divom Medvjedovićem, koji bježi kojekuda. Ovo ovako tumačenje naše stavlja iznad sumnje Edda germanska. Edda iznosi Gromovnika i diva, pa jedan leži, a drugi ga tuče, taman kao u našoj priči, samo što, obratno nego li u našoj, bije Gromovnik, a bijen je div. Taj se div zove Skrymir (brblo, vikač), pa jednom legao pod hrast, te rče. Kad pristupi Thôrr, i mlatom ga svojim bije po glavi, prene se div i zapita: „Opade li list na mene?“ Na to digne se, ide pod drugi hrast, legne, te rče tako, da šuma šuši. Jače ga bije Thôrr, a div pita: „Opade li mi na obraz jedan žir?“ Trećom zaspi div, a Thôrr još jače ga bije. Trgne se div, pipne se po obrazu, i rekne: „Na hrastu nada mnom ima biti ticâ; kad se ja prenuh eto činilo mi se, da od njih sa grana meni nečist pada.“²

Uz Gromovnika vidismo gdje djeluje, u epskim pjesmama, sestra mu Ognjena Marija. Ona dolazi iz Indije, iz zemlje proklete, i svome bratu živo naslikava onamošnje bezakonje. Niti u ciglom potezu, ta Gromovnikova sestra nije blažena Marija, mati Isusova, već je boginja starih Srba i Hrvata.

Postojano mitično obilježje Ognjene Marije jest munja. Pri diobi svetačkih darova, uze „svet' Ilija groma nebeskoga, a Marija munju i strijelu“.³ Kad se iz neba Ognjena Marija javlja, ona udara uvijek munjom ili ognjem: „Ne svetkuju... Mariju, koja munjom pali“⁴ — „... gagja... Marija munjom i strijelom“⁵ — „Udri ognjem, Ognjena Marija!“⁶ — „Pali ognjem, Ognjena Marija!“⁷ Nego je

¹ Gore, na str. 145.

² Grimm, *Deutsche Mythol.*, s. 448—9.

³ Vuk. *pjes.*, knj. II, 2, v. 24—5.

⁴ Id., knj. II, 36, v. 119—21.

⁵ Id., knj. II, 2, v. 35—6.

⁶ Vuk. *žv. i ob.*, str. 52.

⁷ U *Vili Beogr.* g. 1867, br. 4. Sve ove navode vidi u cjelini, gore na str. 134.

Marijno ovo ime postanja novijeg. Sušta Munja izilazi na vidik, oličena kao božje biće, u već navedenoj pjesmi o „ženidbi sjajnoga Mjeseca“.¹ Za Mjeseca isprošena je Munja: „Hvalila se zvijezda Danica: — Oženiću sjajnoga Mjeseca, — isprosiću Munju od oblaka“.² Pri čudesnoj toj ženidbi, svatovi su veliki svetitelji, pa mlada neva, Munja, njima razdaje darove: „Stade Munja dare dijeliti“.³ Ognjena Marija nije dakle drugo, već Ognjena Munja. Ime Marija Munji dogje, ili od puke asonancije, ili radi toga, što Munja bijaše do uznositog Gromovnika veliko biće na nebu, kao što je velika, među svecima, do hristjanskog Boga Isusova majka. O poganskoj Munji, o ognjevitoj ljubi Mjeseca, tamno nešto govori, po svoj prilici, još jedna pjesma, ekavska a davna, kao i prijašnja jekavska: „Uzeo je ljubu ognjevitu, — kada hodi, kako vetar veje, — kad govori, kako sabljom seče; — ona dvori caru na večeru, — mesec greje caru na večeru“.⁴ Pomenuta ženidba među Mjesecom i Munjom bivala u večernje, u noćno doba. Pogansko bez sumnje, ali je tamno i ono, što se u pjesmi jednoj pripovijeda, kako Ognjena Marija, prelazeći preko raja u pakao, gleda, ne bi li odatle izbavila grješnu svoju majku⁵. Grješna majka mogla bi biti Zemlja, otvrdnuta i ogreznuta u zimnoj nevolji, pa izvedena na život i u kitu proljetnu, prvim romorenjem groma i munje pri mladom ljetu. Ognjena Marija, kao što i brat joj Gromovnik, drži „od nebesa“, ili „od rajeva ključe“,⁶ t. j. zatvara i otvara razna doba godišnja.

Nije nam se nimalo čuditi, ako do Gromovnika mi nalazimo Ognjenu Munju kao posebno božanstvo. Od groma i trijesa pre-

¹ Vuk. *pjes.*, knj. I, 230. Vidi na više, na str. 134—5.

² v. 1—3.

³ v. 17. Vrijedno je iznijeti cijelu jekavsku pjesmu, gdje se najdublja poganština titra hristjanskim imenima: „Hvalila se zvijezda Danica: — Oženiću sjajnoga Mjeseca, — isprosiću Munju od oblaka, — okumiću Boga jedinoga, — djeveriću i Petra i Pavla, — starog svata svetoga Jovana, — vojevodu svetoga Nikolu, — kočijaša svetoga Iliju. — Što se hvali zvijezda Danica, — što se hvali, to joj i Bog dao: — oženila sjajnoga Mjeseca, — okumila Boga jedinoga, — odjeveri i Petra i Pavla, — starog svata svetoga Jovana, — vojevodu svetoga Nikolu, — kočijaša svetoga Iliju. — Stade Munja dare dijeliti: — dade Bogu nebesne visine, — svetom Petru Petrovske vrućine, — a Jovanu leda i snijega, — a Nikoli na vodi slobodu, — a Iliji munje i strijele“.

⁴ Vuk. *pjes.*, knj. I, 238, v. 15—9.

⁵ Id., knj. II, 4. Drugdje, osobito po zapadnome narodu, to je majka svetoga Petra.

⁶ Id., knj. II, 4, v. 2 i v. 8 — knj. II, 1, v. 41.

lasno je lučiti munjevni oganj. Svaki od nas rastavlja te pojave olujne; rastavljajući ih prvašnji Srbi i Hrvati, načiniše od njih odjelite bogove. Tutnjavina groma, jeka od njega, koja se dugo valja po nebu, prestravi nam oce, te u tome začuše glas moćna boga. Zadivi ih živi oganj u oblaku, zasjeni im oči sijevanje munje, pa im se i munja utvori boginja ognjevita. Bog i boginja udaraju, sijeku i pale; ali, pošto šute preko sniježane zime, a u sjajnom ljetu vrše veliki rad svoj, ono su bijeli bogovi, bogovi staratelji prirodnog napretka i ljudske koristi.

Božanstvo oblačnog Ognja, ili „Munje od oblaka“ (da upotrebimo izreku naše pjesme), ne zamisliš istom Srbi i Hrvati. Ono je božanstvo starije; staro je toliko, da je ljudskom pameću začeto, a i razvijeno na široko, već u doba vedično. Rig-Veda, ta drevna molitvena knjiga indo-eurospkoga roda, upravlja prve po redu, i najtoplije svoje himne, bogu *Agnis* (Ognju), drugaru Gromovnika Indre. Trostruk je Agni, i trostruko njegovo sjedište, njegova moć, njegovo tijelo, njegov jezik. Po trojnom postanju, ragja se on na svijetlom nebu, pa u olujnom oblaku, pa i dolje na zemlji, u vatri žrtve i domaćeg ognjišta. Nego je ono glavno kod njega, što gore biva u oblaku olujnom. „Pali se Agni u kući vodâ“;¹ „rogjen je u plamenu iz voda, iz oblačne planine“;² „raste i odgaljuje se u ljepoti, dižući se veličajno u vis iz krila popriječnih oblaka“;³ „s oblačnog otoka juri“,⁴ ili „hiti željan, obarajući se iz oblaka“;⁵ eto zlatnog Agnija u pomoć pobožnicima, „još prije neg se začu glasni Gromovnik“.⁶ A združeni su Gromovnik i Agni. Dva boga trče na jednim kolima⁷; ujediniše svoja imena i moć, da sijeku neman Vritru⁸; kite se oba na zapaljenim vatrama⁹; imaju jednako blijes oštri¹⁰; jesu bljeskatelji oba, blizanci oba¹¹. Dosta česte molitve u Rig-Vedi izdižu se skupa i Gromovniku i Agniju, pod zajedničkim obojici imenom: Indragni. Milost Gromovnikovu čovjek dobiva pri

¹ Rigv. III, 25, v. 5.

² Id., II, 1, v. 1.

³ Id., I, 95, v. 5.

⁴ Id., I, 144, v. 5.

⁵ Id., X, 4, v. 3.

⁶ Id., IV, 3, v. 1.

⁷ Id., I, 108, v. 1.

⁸ Id., ib., v. 3.

⁹ Id., ib., v. 4.

¹⁰ Id., V, 86, v. 3.

¹¹ Id., VI, 59, v. 3 i 2.

Agnijevu plamenu¹. Agni nije žensko, nego muško biće; ipak, na jednom mjestu Rig-Vede, kao da Agni imade ćer, Munju, na koju „bog meće svoj sjaj“.² Svakako je Oganj boginja Έστία, Vesta, u novijem antropomorfizmu Helenâ i Latinâ.

Moguće je čak i to, da je naša *Munja* riječ vedična. Kao što se u Rig-Vedi zar našlo jednako ime Parjányas — Perun³, tako bih rekao, da se tu nalazi bilježeno, u dvije himne⁴, i drugo ime Munja. Dvije su himne upravljene nekome božanstvu Manju (Manyús). Od komentatorâ Rig-Vede tumači se Manju kao Gnjev božji; al, govorom himnâ, on je čisto označen kao Munja, ili kao Gromovnik Indra: „Ko se tebi klanja, o Manju, o puštena munjo, tome, u postojanoj punoći, cvati sila i pobjeda“⁵ — „Od uvijek Manju je Indra, Manju je takogjer bog“⁶ — „O Manju, s munjom dogji k meni!“⁷ Ovako prva himna; a, i u drugoj himni, Manju je „puštena munja“.⁸ Manju je u ostalom bog, koji silazi s plamenim žarom, ubija demone, upravlja ratom i ljudima dijeli pobjedu. Rastavlja se pak od naše Ognjene Munje jedino time, što je on muško božanstvo.

To toliko o Munji ognjevitoj. Ali u mnogome još vedična religija o Ognju, i vedični likovi toga Ognja, slažu se s vjerovanjem i sa slikama, iznošenim od pučke naše predaje. Čas prije spomenusmo trojstvo Agnija, kao boga na nebu, onda u olujnom oblaku, pa na zemlji; i usporelismo oblačnog Agnija s našom Munjom od oblaka. Kao što drugi, isto tako treći i prvi Agni nazire se kod nas. Trećega evo idemo odmah da vidimo.

Osim Munje, pučko vjerovanje iznosi Kresa⁹. U zapadnim i u južnim krajevima naroda, Kres je sveti oganj, što se u polju, a osobito na uzvisitim mjestima loži, o pučkim velikim godovima, uoći Gjurgjeva, Ivanja, Petrova i Vidova dne¹⁰. U krajevima istoč-

¹ Rigv., VI, 60, 11.

² Id., I, 71, v. 5. U Rig-Vedi još jedna pjesma, u kojoj se mutno opisuje postanak žrtvenog ognja (III, 31), znade za neku Agnijevu ćer, ili sestru.

³ Vidi gore, na str. 141—2.

⁴ Rigv., X, 83 i 84.

⁵ X, 83, v. 1.

⁶ V. 2.

⁷ V. 6.

⁸ X, 84, v. 6.

⁹ Jugois. Krijes, zap. Kris., u množini Kresovi.

¹⁰ Vidi gdje je što o tome, u prijašnjim dijelovima ove radnje.

nim, Kres je svaka vatra, što se loži po brdima o kakom pučkom veselju¹. Ali se na zemljištu istočnom, n. p. u Srbiji, zovu Kresovi vatreni dani u ilijnštaku, tri dana prije i tri dana poslije Ilijna sveca (20 julija). Ovo su, dašto, dani Gromovnikovi; a znamenito je, što se onim srpskim nazivom stavljaju Kresovi, t. j. Ognjevi na zemlji, u očitu svezu sa poznatim nam ognjem boga Gromovnika. Da srpski Kresovi, dani Ilijni, istekoše iz poganštine, dokazom je praznovjerje, što se svejednako oko njih omotava. Tih dana ne valja prati prtišta, jer bi se ono po tom lasno raspalo, „iskresalo bi se“.² Ali, najčešće, Kres pomaže svojim štovateljima: oni se Kresom krijepe i brane. U Dubrovniku, kad je Kres upaljen na Vidov dan, ljudi ga preskakuju, i kažu, da je to zdravo od Vade³. Indijski Agni, koga pobožnici na večer i u zoru obzirno užiju, takogjer je zdrav od svake nevidovne napasti. Ljudi mole se Agniju, da svojim „sjajem od njih jad i čemer otkloni daleko“;⁴ Agni pali aveti: „O Agni, koji se sjaješ poglavito u noći i u zoru, o ti oštra zuba, upali nam avetine!“⁵ Vatrom Agnijevom uništiju se sve čete zloduhâ, magjonikâ i vještica; te čitava jedna himna⁶ zaklinje boga, da svojom vatrom ustrijeli noćne Rakšase i š njima uročene čarobnike. Ovome zemaljskom Ognju Indâ, koji, branič presveti, plama pod kućnim krovom, primijenjeno je, bez sumnje, naše pučko pravilo, da kod ogništa „ne valja se sestiti, okrenuv legja vatri“.⁷ Domaća vatra brani našu čeljad od mnogočega, osobito od rednja. Kad kakvu bolest zaredi po selu, onda u Srbiji, u šabačkom kotaru, ljudi u još zdravoj kući prelaze preko vatre, govoreći: „Preko ove vatre pređosmo, druge se ne bojimo!“ ili, vatru razdijelivši od jednoga na dva mjesta, megju dvije vatre prolaze, uz iste molitvene riječi⁸. Ukućani mogu se čuvati i na drugi način, ali opet ognjem Rastegnuće oni kućine, kao veliko povjesmo, na jedno kolo zemlje, u koje svi iz kuće stanu, pa se kućine zapale: iz kola vatre izlazeći, svako reče: „U vatri besmo, ne izgoresmo; u bolesti besmo, ne pobolesmo se“⁹. Ima i više.

¹ Vuk. *rječ.*, pod *Krijes*.

² S ovim izrazom isporodi drugi: „kresati, iskresati vatru“.

³ A. K. Matas, *Miletii versus*, str. 42.

⁴ Rigv., I, 97, v. 2.

⁵ Id., I, 79, v. 6.

⁶ Id., X, 87.

⁷ Milicevića *živ. Srba*, Gl. XXII, str. 150.

⁸ Id., str. 167.

⁹ Id., ib.

Ognju na ognjištu klanjaju se, kao bogu, u ovome hrvatskom običaju: djevojku udavaču, kad dogje mladoženji u kuću, triput obvedu okolo ognjišta, na kome potom ona sjaruje glavnje, te meta-niše i poljubi zemlju kod ognjišta¹. A naši prosti ljudi još jednako kunu se Vatrom².

Opazismo, da je sada u narodu shvaćanje Kresa tim više mitično, što se više primičemo zapadnim krajevima naše zemlje³. U Slovenaca, Kres oličen je kao blagodatni duh, pod imenom Kresnik. Da li je kućni duh Kresnik, nije mi poznato, al je duh mjesni i poljski. A, što mnogo veće vrijedi, u očitom je odnošaju s munjom. Ako u žetveno doba sijevaju munje, a ne grmi, puk veli, da se Kresnici o snopove otimlju. Svome području, kotaru svome, kojeg brani, Kresnik udjeljuje bogatu žetvu, dok pri tom tjera zavidne druge duhove, kao što indijski Agni odgoni Rakšase, čarobnike i vještice. Znamenito je i vrijeme epifanije slovenskih Kresnika; vrijeme isto od prilike, kad su srpski dnevi kresovi. Ja držim, da pripada amo i bog Chrś⁴, u ruskim književnim spomenicima sve do vijeka XVI, premda fonetika ne može da jednači *ch* sa *k*. Pri navogjenju Chrsa u rečenim spomenicima, pažnja zapije za vrlo označno nešto: Chrś skoro uvijek, kod izbrajanja raznih bogova, dolazi iza Peruna.

Zemaljski domaći Oganj, u Indiji, obasut je žarom najvrućeg bogomoljstva, i ovijen svom kitom pjesništva vedičnog. Bogu Agniju, koji dava toplotu, i obseveljuje, u mrkom i studenom sjenu noći, porodicu okolo ognjišta sakupljenu; koji njoj pruža zgotovljeno jelo, zdravlje i tjelesnu cvatnju; koji, krasan i neoskvrnjen, uljeva u ljudske duše čistoću i pravičnost, te ga svako čuti u obrisu maglovitom, pri krajnome rubu svjetlosti, prodiruće s ognjišta: tome Ognju prvašnji Indi, na zemlji ispod Indukuša i Himalaje, uzdigoše srca i obratiše najpokorniju zahvalnost. Po vedičnim prečestim izrazima, Agni je kuće gazda, ljudima pod krovom tvrd oslon i blag prijatelj, mudrac pronicav i sveznali, prvi

¹ Vuk. *rječ.*, pod *Skružiti*. Prije ovoga, za taku djevojku Vuk pripovijeda, da joj na konju dadu rešeto žita, te skružuje, a onda uzevši iz njeđara jabuku, prebaci je preko kuće.

² Id., pod *Kleti se*. Od prethristjanskog bogmanja ostadoše u puku kletve Nebom, Zemljom i Vatrom. Ostadoše takogjer (kako to već vidismo), al su manje izrazite, kletve Leljom i Davorima.

³ U hrvatskoj narodnoj dinastiji česti su kraljevi Krēsimiri.

⁴ Drukčije pisano: Chersś, Chorsś, Chursś.

sveštenik, prvi žrtac. Pravo rekavši, on sam žrtvuje svim drugim bogovima, kojima, dočim je jezikom svojim jede, uznosi žrtvu, u zavojima plamenog dima. Žrtvenik mu je ognjište, a glavna mu je žrtva maslo¹, što se u vatru baca, nek se bolje rasplamti. Naša „masla“, za hristjansko sveto ulje, možda je poganska riječ, prenesena sa starog na novo bogoštovje. Svakako, iz bogoštovne velike obzirnosti prema Ognju pregje jekavcima izraz: „obeseliti“, ili „utješiti svijeću“, ili „vatru“, mjesto uduhnuti, ugasiti, koje se ne smije reći.

Historičnih vijesti o zamašnu u nas Slavena bogoštovju prema Ognju mi nemamo; ali je takih vijesti naći za Litvine, kojima stara religija konačno propade tek u drugoj polovini vijeka XVI Njihov Ugnis, bog Oganj, bijaše obožavan, koliko i vedični Agni. Uz Perkuna najviše se slavio prijazni Ugnis. U povećim mjestima, bog svegjer goraše u hramu. Sveštenici prilagali mu neprestano drvlja, i pazili nanj obnoć, da mu uhvate proroštva i odgovore, koji su dan poslije u jutru objavljavani nemoćnicima.² I neki gajevi bijahu bogu posvećeni, a u gajevima neka izborita drveta: ko bi se njih gvožđjem dotaknuo, toga vrijegjatelja bog bi usmrtio, ili mu po koje udo oduzeo³. Litvinski obred čuvanja i njegovanja boga Ugnisa, osobito u noći, traje još, dakako u vrlo blijedoj slici, kod čakavaca spljetskih. U Spljetu, u podgragju Manušu, kad stopanica kasno u večer zapreće za sutradan domaću vatru, ona zapret prekrsti ožegom, i rekne: „Sveti Vide! — ti sahrani ovo sime, — da do sutra ne pogine!“⁴ Bog vječnog vidila, vrhovni Vid, čuva sebi podregjenog boga, svijetlog Ognja; čuva mu plameno sjeme. Ognjeno „sime“, u spljetskoj ritmičnoj molitvici, dolazi iz zaglušne davnine, pošto sjeme Agniju primeće i Rig-Veda.⁵

Pravi Oganj, božanstveni Oganj na zemlji, jest „živi Oganj“. Posvuda u narodu poznat je „živi oganj“, koji se dobiva trenjem drveta o drvo, te njemu pripisuju osobitu moć. Običaj i obred rek' bih da najvjernije drže se na zemljištu jekavskom. Kad taki

¹ Takozvana *ghirta*.

² M. Orbini, *Il Regno degli Slavi*, p. 55.

³ Id. ib.

⁴ Ovo mi je dostavljeno od spljetskoga prijatelja.

⁵ Tako u himni I, 128, v. 3: „U svojem putu, obilazi on (Agni) danomice svijet, sjeme puštajući riče jasnim povikom bik, sjeme puštajući riče glasno“. Pa i drugdje.

oganj proizvedu, Crnogorci posebnim izrazom kažu, da ga „izvijaju“, a izvijaju ga iz posebnog drveta, iz lipova¹. Služi njima za bakanje od raznih bolesti, kao što ga i u Srbiji ljudi upotrebljavaju, da ih mine prošlica². Tu skoro pomenuti obredi srpski, pri prijetnji rednje kakove, jaki su najveće onda, kad se ono čini „živim ognjem“.³ A „živi“ je „Oganj“ nebesnoga, munjevnoga postanka, po vjerovanju naroda. I ako taj oganj ljudi izviju dolje na zemlji, tarući dvoje drvljadi, opet on s neba silazi, jer je njemu početnica Ognjena Munja. Kad se ono slavi „ženidba sjajnoga Mjeseca“,⁴ Ognjenoj Munji, pri svadbenom dijeljenju darova, pade u dio „onaj Oganj živi“, veli pjesma.⁵

Kao što mnogo drugo kod Ognja, tako i cijela ova prestava čisto je vedična. U vrsnoj svojoj radnji o silasku ognja i božjega pića, Nijemac filolog i mitolog Kuhn dokazao je,⁶ da su svi Arijei, koje manje, koje više, a osobito vedični ljudi, od iskona vadili boga, živog Ognja, sakralnim načinom tarući drvo o drvo, ili, tačnije da reknemo, vrteći jedan štap u glavčini jednog kola, ili u kolutu.⁷ Dokazao je dalje, da to bugjenje živog Ognja na zemlji

¹ Vuk. *rječ.*, pod *Izviti oganj*.

² Služio je jednako i drugim narodima, osobito Anglosasima. Jedna engleska hronika, pod g. 1268, pripovijeda: „Pro fidei integritate servanda recolat lector, quod cum hoc anno in Laodonia pestis grassaretur in pceudes armenti, quam vocant usitate *lungessouht*, quidam bestiales, habitu claustrales non animo, docebant idiotas patriae ignem confrictione de lignis educere et simulacrum Priapi statuere, et per haec bestiis succurrere“ (Kuhn, *Herabk. des Feuers*, s. 43.)

³ Vrlo mnogo pomaže i „živo ugljvlje“. Na primjer: „kad se za koga misli, da je urečen, onda mu bajalica *gasi ugljvlje*, t j. živo ugljvlje baca u nenačetu vodu, namjenjujući na one za koje se misli da su ga urekli, pa kod čijega imena ugljen potone, za onoga se misli da ga je urekao; po tom bolesnik od one vode u triput srkne i umije se njome“ (Vuk. *rječ.*, pod *Gasiti*). Gašenjem ugljvlja i drukčije mnogo se baje.

⁴ Vuk. *pjes.*, knj. I, 231.

⁵ v. 10 i 18.

⁶ Adalbert Kuhn, *Die Herabkunft des Feuers und des Göttertranks*, Berlin 1886.

⁷ Posebitom svečanom riječju, ta dva drva kod Indâ zovu se *aranî*. Štap ili gornje drvo, što se njim tare donje, jest *pramantha*, koja je riječ u svezi sa *Προμηθεύς*, sa helenskim kradiocem božjeg Ognja. Osim Indâ, obrednim trenjem izvijahu svetu vatru Eranci, Grei i Latini. U Germanâ i u Keltâ običaj veoma oslabio, uslijed primljenog hristijanstva. Do dana današnjeg najbolje se održao u Srbâ i Hrvata, u kojih se još

čeljad prostosrdna prenese i na nebo, gdje bi se bog izvio jednako trenjem munjevnog štapa, ili klina, u kolu ili u kolutu sunčanom.¹ Eno i u nas dvojakog živog Ognja, u drvenom Kresu i u Ognjene Marije, Ognjene Munje. Nego je postankom prvi, stariji, živi Oganj Munje, pa silazi na zemlju i stvara se živim Ognjem Kresa. A munjevnome Ognju, kao što i Ognju zemaljskom, pravi je zametak, po najobičnijoj misli Arijaca, u nekom nebesnom drvetu. To drvo biti će, po svoj prilici, ono drvo od svjetlosti, drvo Vidovo, koje mi, toliko puta dosad, susretasmo u religiji Srbâ i Hrvatâ. I sami ljudi, opet po arijskoj misli, postadoše od drveta, to jest, iskra života, duša, iskresa im se iz vječitog Ognja i Vidila.² S toga naš „izraz“: živi „Oganj“ razumjeti je u aktivnom smislu, kao „životvorni Oganj.“³ Ali s Ognjem munjevnim sigje na zemlju i neko piće sveto. To je Soma u vedičnoj religiji, u religiji mazdejskoj Haoma. Piće je to životne snage⁴ i neumrlosti, sanskritski *amrita*, grčki *ἀμβροσία*. Božje piće seže u sinju davninu i prethodi vrijeme razilaženja ind-europskih plemena. Dobivahu ga potonji vedični Indi iz soka biljke *asclepias acida*, nagjene na visinama planinskim, a od neke biljke na takim visinama, te i do nekog jezera, nastajale mazdejskim Erancima; no, u prvom mišljenju arijskom, piće polazilo odonud, otkle i munjevni Oganj. Miješalo se ono gore, u olujnom oblaku. Po velikoj prilici, piće prikazuje i oličuje ognjenu svjetlost. Moliocima vedičnim Soma nije samo napitak božanstveni, nego je čak i bog, a visok je duh Zoroastrovim sljedbenicima.⁵

taman trenjem živi Oganj vadi. I što se pri tome upotrebljava lipovo drvo, nije bez uzroka. Lipa je Slavenima na osobiti način sveta, a svete vrste, naročito donjeg drva, birahu pomenuti davni narodi.

¹ Pretjerujući ovi mitični nazor, kao što bih rekao da je to kojegdje učinio Kuhn, nije mučno sve glavne mitove takogjer vidila i sunca svesti na jedinu teoriju munjevnu.

² Valjda je naša riječ „uskrsnuti“ s Kresom u jezičnoj svezi.

³ U Arijaca, kod vagjenja Ognja, kašto pokazuje se *phallična* primisao, koju mi posumnjasma i pri bogu Perunu (na str. 150) Indijskih Agni meće u žensko, i u svašto, klicu života.

⁴ Soma-Haoma dolazi od korena *su*, ragjati, te je navlaš piće rodljivo, pa se s njim, i s trenjem dvoje drvljadi, lasno prešlo k grubom vjerskom pojmu *phallizma*. Ako i manje nego u semitskim, *phallizam* se javlja i u arijskim religijama, dok sve to ne pročisti nauk Mojsijev i Hristov.

⁵ Za ovo sve gledaj, u Kuhnovoj *Herabk. des Feuers*, njegovo preglavljenje, s. 223—8.

Božanski neki duh, što krčmi čudesno vino i dijeli čudetni napitak, izlazi pred nas iz pučke predaje. U pjesmi bogojavljen-skoj, iz Boke kotorske, nana se već prikazao¹ „car nebesni, kad ženjaše Sunce“; to Sunce „sjanu te ugrabi gjevojku svetoduu Janju“; megiu svatima, po izbor svetiteljima, „svetodua Janja na nebu počinu.“² Istu ovu mitičnu Janju, u pjesmi iz Crnegore: „Jovan i divski starješina“, vidismo posestrimu pomoćnicu mladome vitezu Jovanu, na planini kod aždajina jezera kaladžijskog.³ Očiju lišeni Jovan k sebi dozvao „posestrimu krčmaricu Janu, — neka dogje vodi kaladžijskoj, — da ga zajmi u polje Kosovo, — razumna je uma i pameti, — guslara joj u svijetu nema, — ne bi li ga gugjet' naučila.“⁴ Pomoću vile i Jane, a vodom kaladžijskom, stvorile se junaku nove oči, te propjevao; onda krčmarica Jana i Jovan „ladna se napojiše vina“, i otolen, od kaladžijske vode, „oni se razdvojiše“.⁵ Već je rečeno, da se Soma-Haoma, nebesni napojnik u Indâ i Eranaca, nalazi na planini, a do jezera, kaogod i naša krčmarica Jana. Nego se naličnost i dalje proteže. Jana je „razumna uma i pameti“, kako je Agni, u Rig-Vedi, svegjer nazivan, ili „mudar“, ili „sveznali“, ili „poznavalac bićâ“.⁶ Uči Jana „gugjeti“, te „joj guslara u svijetu nema“; a opet Agni, „zaodjeven rumenilom zore, kao pjevač u svjetlosti govori šapćući.“⁷ Jana je krčmarica, pa je i Agni „postojani drugar pri stolu.“⁸ Ta mitična krčmarica Jana, u pjesmama našim, obično uzgred dolazi, ali po njima svuda ona vrlja, po primjeru Rada neimara, te pomaže poglavitim epskim junacima. Kad Kraljević Marko, slaveći slavu svetoga Gjorgja, traži ribe od Orida, a u tome napade ga i sveza, te hoće da ga objesi Gjemo Brgjanin,⁹ podigao se ovaj, da progje „kroz nekaku Janjinu planinu.“¹⁰ U toj planini ima „bijela mehana“, a u mehani krčmarica Janja.¹¹ Gjema osvojila žegja, pa Janja njega opaja vinom, u koje „meće

¹ *Dio III*, na str. 72 (216).

² Vrčevića *Tri glavne sveč.*, str. 71.

³ *Dio V*, na str. 22—3 (142—3).

⁴ Vuk. *pjes.*, knj. II, 8, v. 274—9.

⁵ v. 317—8.

⁶ Rig-Veda, *passim*.

⁷ *Id.*, VI, 3, v. 6.

⁸ *Id.*, VIII, 44, v. 29.

⁹ Vuk. *pjes.*, knj. II, 68.

¹⁰ v. 122.

¹¹ v. 138—9.

bilje svakojako.¹ Leži Gjemo glavom bez uzglavlja, Janja na Marku pobratimu otvara gvožđe, te Marko njim sapeo svoga dušmanina. Vinom krčmarice Janje onda se i Marko nakitio, pa on objesio Gjema Brgjanina.²

Nema nikakove sumnje, da Jana, ili Janja, jest Oganj, a Janjina planina ognjeni olujni oblak. To nam izriječkom kaže sva naša tradicija. Spominje se „Janjina planina“ i u drugoj Vukovoj pjesmi,³ pa na njoj „gorela je gora tri dni i tri noći.“⁴ U još jednoj pjesmi iste zbirke,⁵ Janja „očima zapalila“⁶ Travnik, i taj grad mahom goraše. A u pjesmi skroz mitičnoj, u drugoj zbirci,⁷ tri kola vilâ uzimlju k sebi „lepu Janu“, prokletu bez uzroka od majke, na rođenju: „Al' u gori tri kola igraju, — iz jednoga modar plamen liže, — a iz drugoga hladan vetar duše, — a iz trećeg oganj vatra seva.“⁸ Pa i u pjesmi još jedne zbirke, znamenit je uvodni stih: „Izgorjela je Janjina planina“⁹: stih nema odnošaja s pjesmom, te stoji napose, kao neka vrsta starinskog usklika, ili pripjeva.¹⁰ Najposlije puk, i bez pjesničkog slikanja, u zagoneci, Janu kaže vatrom: „Poručuje Jana iz saklijana po gjakonu gjaku pobratimu

¹ v. 164.

² Prilika je misliti, da se to čudno piće, to vino, u koje Janja „meće bilje svakojako“, kod nas u staro doba zvaše *med*. Ljekoviti bog Soma, u mnogoj himni vedičnoj, zove se *mádh*, što je naša riječ *med*, a isto ovako zove se *mjōdr* neko čudotvorno piće u skandinavskoj Eddi Khun (*Herabk. des Feuers*, s. 140—2) nalazi stajaću ovu rieč u svima indo-evropskim jezicima, te veli, da se iz početka njom naznačivalo arijsko božje pilo, koje je Indima Soma, a bijaše ili zamedljano, ili pomiješano s mlijekom i s ječmenim sokom. Privodeći riječi indo-evropske, Kuhn stavlja tu i starosl. *meds*. Ja cijenim, da se *med*, u tom davnom smislu, sačuvao u našoj poslovi: „Pala mu sjekira u med“ (Vuk. *posl.*), koje se kaže za sretna čovjeka. Sjekira je možda mecaica, kojom se Soma, pri gotovljenju, mete.

³ Knj. I, 663, v. 4.

⁴ v. 8.

⁵ Knj. I, 659.

⁶ v. 3.

⁷ B. M. *pes.*, 10.

⁸ v. 18—21. Izraz „Oganj vatra“ čini mi se, da je starog kova. To su dvije riječi jednakog značenja, pa se najlaglje tumače, kad se uzme, da prva nosi Ognja boga, Munju koja sijeva, kako to biva ovdje. Odavle izraz pređe i u nemitični prosti govor: „Ili vas je voda oplavila, — ili oganj vatra opalila?“ (Jukić, *pjes.*, knj. I, 30, v. 155—6).

⁹ S. N. Davidović, 4, *Narodne pjesme*, Pančevo, 1884.

¹⁰ Za oblak, u Rig-Vedi, nema češće slike od planine.

Stanku.“ Odgonetljaj: „poručuje *vatra* čobanji po prvoj pari, da kazan i tabarka prave od pare rakiju, koja ide kroz lulu, te izgleda kao da suču povoj.“¹

Sad se uzima, da su Jana i Janja³ lična ženska imena za Anu i Agnezu. Ali, poslije rečenog, slobodno nam je tvrditi, da je tima imenima smisao ovako napravljen istom u novije vrijeme. Jana i Janja je Ognjena boginja, Ognjena Munja, koju vidismo, laganom hristjanskom oblakom, prikrivenu u Ognjenoj Mariji. „Jana“ i „Janja“ mislim da je ime iskrivljeno, poizderano, mjesto „Ognjena“, ili „Ognjana.“³

Neku boginju krčmaricu imadoše i Rimljani. Zvala se Anna Perenna, ili Peranna. Ne će, dašto, biti nego puki slučaj, što joj je ime suzvučno s Janom; ali je njezina funkcija od prilike ona ista, koja u Jane. Oglašena je Anna osobito u plebejskoj tradiciji rimskog naroda. Kad rimska pleba, ispod društvenog i političnog pritiska tvrdih i oholitih patricija, uzmače na Svetu Goru, i poče tamo gladovati, eto im pomoćnice Anne Perenne. Žurnom rukom boginja mijesi pogača težačkih, i svakog jutra dimljive ih podjeljuje megju narod.⁴ Što Anna pripravlja skorašnje, dimljive kruhe, biće joj se time primiće Ognju; a valjda je jedna s rimskom „dea Fornax.“ Pa se boginja štuje u Rimu, ne samo javno, nego i pod domaćim krovom Čas je babolična, a čas mlada djevojka, isto kao i vedični Agni, koji je prestar, ili premlad. Anna je, po latinskoj riječi, „genialis“⁵: mi bi to rekli „svetoduha“, a svetoduha je i naša Jana. U Rimu, javni god Annin bijaše na martane ide, t. j. pri početku proljeća, kad se Gromovnik Jupiter prvom mu-

¹ Novakovića *zag.* Ovako se zagoneće o „kazanu“. Isporedi, u pjesmi karikaturnoj iz Dubrovnika (Vuk. *pjes.*, knj. I, 702, v. 21), „Janu“, koja je „uzavreli kazan loksije“.

² U starije doba dolazi i forma: Anja.

³ Lična i mjesna imena puk vrlo lako preokreće, kad im god zaboravi, ili hoće da zaboravi, prvašnje značenje. Što pak u nekim pojavama mitičnim, n. p. gdje Sunce grabi svetoduhu Janju (*Dio III*, s. 72 (216)), ili gdje stariji Jakšić dvori Janka, ne bi li izdvorio Jankovu sestru (*Dio II*, s. 118 (216)), Janja prilikuje Zori, ili je čak Zora: to biva sa doticanja tih dvaju božjih likova. Zora, naime, zapalila se iz jutra na noćnome Ognju, te se ovaj u nju prelijeva.

⁴ Ovidii *Fasti*, III, v. 670—2: „Fingebat tropida rustica liba manu. — Atque ita per populum fumantia mane solebat — dividere . . .“ U jezičnoj je svezi „libum“ s riječju „libatio“, te, više nego pogača, jeste piće bogoštovno. Gotovljahu „libum“ od pira, sira, meda i ulja.

⁵ Id., III, v. 523: „Idibus est Annae festum geniale Perennae“.

njom javljao.¹ U slavu Aune boginje, a sebi na zdravlje, mlagjarija rimska, u polju po rudinama razasuta, pijaše obilno, pjevaše, plesaše; koliko bi se puta na jedan dušak popilo, toliko bi se godina života nazdravilo drugarima; pa eno i Jana junake krijepi i pilom napaja. Anna do rimskih pobožnika prigje iz zaglušnih doba latinskih; no poslije, u vrijeme Ovidovo, nije se zapravo znalo, kakva je to boginja, i otkud joj ime Anna Perenna.² Legenda kazivaše, da u noći Anna ispade iz kuće kroz prozor, te bježeći umače u vodu rijeke Numicija, gdje posta ninka, vila.³ Ova voda biti će olujna voda u bježnom oblaku. Što se pak tiče Annine noćne pojave, i naša je Janja jednom noćna, u ovoj ženskoj pjesmi davnog kroja i mitičnog sadržaja: „Osu se nebo zvezdama, — i ravno polje ovcama, — ovcama nema čobana, — do jedno dete Radoje, — i ono ludo zaspalo. — Budi ga Janja sestrica: — Ustani gore, Radoje! — Ovce ti za lug zagjoše. — Neka i, sejo, ne mogu; — veštice su me izele, — majka mi srce vadila, — strina joj lučem svetila.“⁴

I drugdje, u jednoj epskoj pjesmi,⁵ koja je takogjer posve mitična, Janja dolazi uz ovce, čobanica na planini. Po danu je nemoćna, te dopada ropstva dotle, dok nju oprosti jedan visoki ognjeviti junak. „Kad prižeže žarkovito sunce, — tadaj Janja zaplanjuje ovce — na planini, u debelom hladu; — a kad sjedne za planine sunce, — tad pojavi čobanica ovce.“⁶ Jedno jutro, na pla-

¹ Dan prije martanih ida, ili Annina goda, slavio se Mamurius Vestrius, božanski kovač dvanaest *ancilia*, koga je jednako staviti u odnošaj s Ognjem godišnjim.

² Nagagjalo se, i jednako se nagagja, da dva joj imena znače ili rijeku, ili godinu, „*annis perennis*“, „*annus perennis*“ (Preller, *Röm. Myth.*, I B., s. 345—6); ali to ipak ostaje pod velikom sumnjom. Prelleru je Anna Perenna boginja Mjeseca preko godine, u svakom mjesecu na izmjenju mlada i stara.

³ Upletena je kasnije u legendu Enejinu, i bude Anna Feničanka, Didoni sestra.

⁴ Vuk. *pjes.*, knj. I, 237. Poznato je, da su se Arijeima oblaci često prizirali kao janjci i ovce. Radoje može biti jošte nejakim mjeseci Radoš (Dio V, s 63—72 (183—92)). I po rimskom pričanju, Anna Perenna prijateljuje s mjeseci bogom Marsom (Preller, *Röm. Myth.*, I B., s. 55). S gornjom ženskom pjesmicom o Janji i Radoju ispredi crnogorsku pjesmu epsku, punu ljutine poganske, gdje Vlašić Radul ljubi prelijepu Janu (Vuk. *pjes.*, knj. III, 85).

⁵ Petranovića *pjes*, knj. III, 42.

⁶ v. 7—11.

nini Janja povjeri ovce svoje trijestorici čobana, pa nju „sanak ljuto osvojio, — ja t' je sanak, ja t' sugjen danak.“¹ Devet diva, s divskim starješinom i dva mlada mu neženjena sina, opaziše Janju, uhvatiše i odvedoše: za njom jadikuju ovce i čobani. Odvedoše je uz planinu do mjesta, gdje su dvije raskrsnice, k sjeveru i k jugu. Zasužnjena djevojka zacvili Suncu: „Žarko Sunce, što s' me presjenulo?“² Kad li eto visokog Stevana! Junak napao dive: „Koliko se Stevan razljutio, — iz zuba mu sipa vatra živa, — sasipa se na zemljicu crnu, — sve po zemlji zapaljuje travu.“³ Ognjeviti junak nadbio i povezao dive. Kitna Janja onda njemu na dar poklonila ovcu jalovicu, a on njoj dva dukata žuta, uz dukate zlatan prsten s ruke. Bio „u prstenu alem kamen dragi“: Stevan „kucuka se po balčaku njime, — sitno kuca, jasno popijeva“.⁴ Djevojku Janju on prstenova za Vojnovića Mića.

Nešto je začudno, da neka gospođa Ana, vrlo slična našoj Janji krčmarici i rimskoj boginji Anni, umetnu se u njemačku legendu. Što je njoj jednozvučno ime Ana, to ne važi mnogo; ali zaslužuje veliku pažnju njezino djelovanje, koje se vrši u okrugu istog mita. Priča se u Švaprkoj, da tamo na Frauenbergu sjegjaše grofica Ana. Na Gospočinu brdu, na Frauenbergu, bio običaj svake godine, na Ivanj dan, paliti kresove i zapaljene točkove kotrljati niz brdo. Mlagjariji, koja se ovako veseljaše, pristupila bi grofica Ana, pa njima dijelila jedno vedro vina.⁵ Otkud ta legenda, privezana samom švapskom kraju njemačke zemlje? Može biti otud, što je švapsko pleme jednim dijelom sastavljeno od Suevâ, koji su po istočnom im položaju, u davna doba, više od ostalih Nijemaca, bili u doticaju sa Slavenima.

U pučkom predanju našem, prema ženskome: „Janja“, „Anja“, stoji muško: „Janj“, „Anj“.⁶ Već kazasmo,⁷ da se „živi Oganj“ najbolje izvije iz lipova drveta; pa eto, u zagoneci o tikvi, Anj je upravo do panja lipova: „Ja posejah anj pod lipov panj.“⁸ Osim što u zagoneci, pritaja nam se Anj i u dječinoj igri. U Sr-

¹ v. 26—7.

² v. 90.

³ v. 172—5.

⁴ v. 101—3.

⁵ Khun, *Herabk. des Feuers*, s. 89.

⁶ Ispoređi pučka lična imena, muško: „Ognjan“, žensko: „Ognjana“.

⁷ Gore, na str. 159.

⁸ Novakovića zag.

biji, kad se djeca igraju, te se pogagjaju, koje će početi, vele: „Anj, panj, vešt Ivanj.“¹ Ime Janj izlazi i u smislu localnom. U krutoj poganskoj pjesmi o nahodu Simeunu (Momiru), prvi mukli stih glasi: „Rani care u Janju devojku.“² Opet u mitičnoj jednoj pjesmi, to je mjesto Janjoš, u kome je gospodar „kralj od Janjoša“.³ U više pjesama, Janjoš je „Janjok grad“, te se pominje od „Janjoka kralj“, pa i „Janjoka crkva“, ili „Janjočki lug“ i do luga mjesto „Ogorjelica“, koje je veoma značajno.⁴ Drugdje, Janj je pusta starčekanja, po primjeru Jakše ili Voina: „Na bijelom gradu Dmitrovici, — onje bješe starac Kuzun Janjo, — bješe njemu trista i tri ljeta.“⁵ — Piši, sine, list knjige bijele, — te je pošlji šeru Dmitrovici — starcu Janju od starine knezu, — nek ti pošlje sina Milovana, — stari svate nek je pred svatove, — nek povede tri stotine svata, — nek se znadu svati staro-svatski.“⁶ — „Stari Janjo od stotinu ljeta!“⁷

Šta je ta starčina Janj, čisto razumijemo po objašnjenju iz Rig-Vede. Za Agnija nebrojeno puta veli se tu, da je mlad, vječito mlad, pače najmlagji od bogova. Mlad je za to, što, krasan sin Neba i Zemlje, „svegi iznova se ragja“,⁸ u oblaku olujnom i pod čovječjim prstima u drvetu; ragja se i „raste nov tokom godine, dočim nanovo drugim ustima i jezikom drvlje proždire“.⁹ Ali je taj vječito mladi bog u isto doba takogje vječito star, jer, osim

¹ Akad. rječ. (pod Anj.) uzimlje, kao da su riječi „vešt Ivanj“ pokvarene od „vešti van“. Ja mislim drugo. Kres o Ivanju je od sviju najglavniji, pa mi se čini, da je tu isporegjen Anj, ili Oganj, iz lipova panja s „vještīm“ ivanjskim Kresom.

² Vuk. pjes., knj. II, 15.

³ Čojkovića pjev., 44.

⁴ Vuk. pjes., knj. III, 18, v. 83—6: „On okrenu kroz Janjoka grada, — ode pravo poljem Janjočkijem, — prihvati se Janjočkoga luga, — a od luga u Ogorjelicu“. U Vukovu rječniku za Janjok krivo se misli (premda dubitativno), da je talijanski grad Ancōna (Jakin).

⁵ Vuk. pjes., knj. III, 10, v. 36—8. Turska riječ „kuzun“ znači: jagnje moje, a čudno je sada, da se njom ovako miluje starca; ali čuda nema, netom se pomisli na negdašnje božanstvo Janja.

⁶ Id., knj. II, 92, v. 98—104.

⁷ Petranovića pjes., knj. II, 36, v. 6. U ovoj pjesmi Janjo je od Srijema; a ima preveliko blago, i devet sinova „Janjevića“, od kojih je najmlagji Janjević Vidak. Što ono znači preveliko u Janja blago, to ćemo dalje viditi.

⁸ Rigv. X, 4, v. 5.

⁹ Id., I, 140, v. 2.

što u oblaku i na zemlji, od vijeka postoji i na nebu, u trećem svom obliku.¹ Onda je on „ljudima stari vječiti Agni“²; on je „pradavni Agni“.³ Jedna himna u istom času mu spominje veliku starost i veliku mladost: „I danju i noću pomlagjen ponovno postade starčina (Agni), koji vječno mlad prolazi kroz mnoge ljudske naraštaje.“⁴ Po tome položaju nebesnom i uzoritom, boga Agnija Rig-Veda češće kaže kraljem: „Ja hoću tebi služiti i molitvu prinijeti, nek budeš visoko oglašen, ako te prizivljemo; ti si, o Agni, kao kladenac u pustinji, ti si stari kralj puku, koji rado tebi žrtvuje.“⁵

U milosnom, u deminutivnom obliku, Anj, Janj, prelazi u: Anko, Janko. Kao da bi od Jovana, ili Ivana, bilo ime Janko, to je, istina, mišljenje dosta staro, ali nije od početka, pošto je Janko mitičan, kao i Janj, pa druguje s Janjom. U ženskoj jednoj pjesmi давnog govora, Janko je „zlatar“, a Janja „hitroprelja“.⁶ A druga pjesma ženska kaže Janu sestrom Jankovom, i kruto govori: „Platno beli mlada Jankovica — i sa njome zaovica Jana, — tud prolazi Rumeniloviću, — suaha zaovi potijo bejedi: — Da lep tije Rumeniloviću! — Ne bi ga se za dan nagledala, — ni za tavnu noću naljubila.“⁷ Više puta rekosmo, da Zora, po nazoru Arijaca, obnoć platno svoje bijeli žugjenom zaručniku, jutrenjemu Suncu; te može biti, da pjesma ovdje misli o Zori i o drugarici joj Ognjenoj boginji, koje čekaju rumeno Sunce mlado.⁸ A da ne budemo u sumnji o glavnoj vlastitosti Jankove sestre, ona je „krčmarica“, u pjesmi jednoj epskoj.⁹ Što se tiče samog Janka,

¹ Mlad i star ujedno biti će i s toga, što i na domaćem ognjištu svaki dan uskruje, danomice se ponavlja. Rig-Veda Agniju daje epitet „dvaput rođen“.

² Rigv. VIII, 23, v. 20.

³ Id., II, v. 9.

⁴ Id., I, 144, v. 4. Pa i II, 4, v. 5: „Ostarjeli (Agni) iznebuha posta mlad nanovo“.

⁵ Id., X, 4, v. 1

⁶ Vuk. pjes., knj. I, 243.

⁷ Id., knj. I, 634, v. 1—7.

⁸ U Rig-Vedi, Agni budi Zoru, a Zora čeka Sunce.

⁹ Vuk. pjes. knj. III, 22, v. 55—8: „Ongje Stojan jednu tetku ima, — po imenu krčmaricu Maru, — isto sestru svoga oca Janka“. O ime „Mara“ ne ćemo zapinjati, pošto poznajemo Ognjenu Mariju. Što je pak, u ovoj pjesmi iz hajdučkog vremena, Mara tetka, i pomoćnica u nevolji, Stojanu Jankoviću, ni to ne smeta: stari mitični motivi provlače

do njega boj bije, u drugoj takovoj pjesmi, i „veoma siječe“ neprijatelje čudni junak, „nejačak Ognjane.“¹ Mi do Janka, ovako, nalazimo Ognjana.

Što je to Janko „zlatar“, i što Janja „hitroprelja“, kazat će nam opet Rig-Veda. Himne skoro ne smažu riječi, kojima da uznose sve pusto blago zlaćanog Ognja. Uvijek kao zlato, ili ures zlatni, pominje se plamen Agnijev; bog ima zlatne zube; bog je rud, zlaćan.² Isto tako, neprestanom hvalom pjesama, veliča se hitrina njegov; sijekući, proždirući, litro ide bog od drveta do drveta naloženog, ide suhom poljskom travom, ide šumom; kao da ga vjetar goni, on romori i štropota.³ A, pošto su mu rudi plameni lijepo zlato, i blago veliko njegova sjajna toplota, Agni je mimo sve bogove,⁴ mimo samog sunčanog Bhaga, vlasnik i dijelitelj blaga: „gospodarom blaga“ nazivlje se *५४१' ईशोऽयं*. Himne pjevaju njemu: „Prikupljeno je kod tebe stotinu, hiljadu blagâ!“⁵ — „Kao zrake što su tvrdo udarene u sunce, tako su i sva blaga u Agnija, u utičište ljudsko.“⁶ — „Bio zapaljen ili ugašen, sjaj ti nama, dijeleći nam u zdravlje obilata blaga!“⁷ I čitava jedna himna ne moli od Agnijija drugo, no da dade blago, svojim „svijetlim jezikom“.⁸ Ovako, Janko zlatar i Janjo od Srijema, kome je preveliko blago, nalaze mitičnog druga u bogatom, zlaćanom Agniju. Nalazi ga jednako i Janja hitroprelja; tim više, što sestra Jankova, u jednoj bugarštici, zove se Rude⁹ Rud je, kako čusmo, Agni. U Rig-Vedi, kad se bog vozi, ruda su i dva konja njegov.

O Anju, Janju, Janku, i o Janji, mnogo se pjevalo u narodu. Svio se široki krug pjesama oko ognjevitih Janja i Janje; ali, od

se kroz novije pjesme. U pjesmama hajdučkim, ista čudorna krčmarica od pomoći nazivana je i „Jela krčmarica“ (Vuk. *pjes.*, knj. III, 26, v. 195—311).

¹ Id., knj. II, 52, v. 46—8. Pjesma je o nekome „Jurišiću Janku“, a razbojište je na Kosovu.

² Rigv., *passim*.

³ Id.

⁴ Id., I, 1, v. 1.

⁵ Id., I, 31, v. 10.

⁶ Id., I, 59, v. 3.

⁷ Id., II, 2, v. 6.

⁸ Id., II, 9. A himna I, 96, na svakoj strofi ima pripjev: „kako dijelitelja blaga, čuvaše ga (Agnija) bogovi“.

⁹ Bogišića *pjes.*, 22. Ruda je tu lijepa i mlada udovica, kako više puta i druge pjesme nazivlju mladom udovicom lijepu krčmaricu Janju.

XV vijeka dalje, udarile pjesme drugim putem, išle pravcem polu-historijskim. Kad se o polovini toga vijeka razglasi slavno ime Ivana Hunyada, vlaškog bijelog viteza a vruga turskog, te širom hrvatske i srpske zemlje odjeknuše pobjede i porazi kod Niša, kod Varne, na Kosovu, u Biogradu, onda Sibirjanin Janko, sa sestrićem svojim, slavonskim banom Ivanom Sekulom (Szekely), uljeze u pučki ep. Sibirjanski novi Janko nametnu se davnome Janku, te se historija uokviri u već postojeći mit. A, pošto je kod pučke čiste pjesme kao općenito pravilo, da uobičajeni govor, da pjesnička gragja izrazâ i slikâ sveg malne ista ostaje, okrenuše guslari na Janka Sibirjanina i na Sekulu ili Sekula, povelik dio tradicije o bogatome starcu Janju i o zlataru Janku. U svemu, što se sad pjeva o Sekuli i o Sibirjaninu, ima najmanje historije, a najviše očitog mita. Od znamenitijih likova u našem epu, može biti da jedinog Grčića Manojla mit pretrpa toliko, koliko Sekulu i Sibirjanina.

Da se pjevanje o toj dvojici preručilo u ep iz starog suda vjere, dovoljnim će dokazom biti pregled nekolikih znatnijih pjesama. Raspitismo već pjesmu o gozbi i o igri dvanaestoraca, gdje je vojvoda Sibirjanski Janko čudan suigrač kralju od Mačedonije.¹ U jednoj pjesmi iz Crne Gore,² od Sibirja Janko ne bratimi se s kraljem od Mačedonije, nego s Mujom od krajine, koji ga pozva na gozbu na Kosovo. Nevjera Turčin svezao Janka, uz njegovih trideset banova; svezao ga, jer do ujaka Janka nije viteško dijete Sekula. Svog sestrića Janko ostavio doma, no se Sekuli usnila Jankova nesreća. Hita u pomoć ujaku, a Mujo ga vidi iz daleka, pa se njemu prizire, kao da ljetni dažd ide i da svijee sjevaju. Sužnja Janka pita Turčin: „A za Boga, pobratime Janko! — Otkud vama ljetni dažd nahodi? — Jer je pala magla Kosovijem, — sjevaju iz magle svijee.“³ Što je taj mladi Sekula, to opet označuje Janko u prividno niječnom odgovoru: „Nije, pobro, daždic Kosovijem, — sušna magla i sušnica munja, — koja će ni jade zapijevat’ : — evo ide dijete Sekula.“⁴ Neispravnim ovakim rečenicama češće, u našim pjesmama, čudni stvorovi ukazuju pravo biće svoje; pak je Sekula ovdje, svijea koja sjeva iz ljetnog daždiva oblaka, ili, drukčije, ognjena suva munja. Junački Sekula

¹ *Dio IV*, str. 29—33 (129—33).

² Vuk. *pjes.*, knj. III, 30.

³ V. 96—9.

⁴ V. 103—6.

napao i svezao Muja uz trijest njegovih Turaka; al „na dajka se napučio svoga, — e je njega doma ostavio“,¹ te i Turke i banove „izbači nasred Kosovoga, — da ih peče sunce Petrovoga“.² Srđi se na Janka, i nanj navaljuje, takogjer sestra mu Jana, majka Sekulina.³

S tima gotovo jednake slike nalazimo i u pjesmama drugih zbiraka. Sibirjanin Janko pobratio se s vilom, no mu vila strijelja junake. „Kad to vigje od Sibirnja Janko, — razljuti se k'o da munja sinu.“⁴ A u pjesmi drugoj,⁵ Janko ženi se vilom, dok ima sestru Janju Sibirjkinju. Janji je nejačko dijete Sekula, a Sekuli su dvije mlagjane sestre. Janko veli: „Ja za boja ne vodim Sekulu; — Sekula će pod čadorom sjedit', — da mi čuva bijela čadora“;⁶ a da bi sestrične predobio na svoju, „punu šaku zagradi dukata, — pa ih prosu po zelenoj travi“.⁷ Za tim, na Kosovu polju, vila se grozi Janku, da će mu u noći zaslijepiti vojsku; al eto Sekule, koji sa dva sokola zarobi vilu i odvede je Janku. Tad se Janko oženio vilom. Što se Janko, u ovim skroz čudesnim pjesmama, bratimi s vilom, ili njome ženi, to je bratimljenje, ili ženjenje, olujnog Ognja s oblakom.⁸ I za samo oružje Jankovo nije sumnje, da pripada u mit o Ognju. Britka Jankova sablja „svaku utvoru siječe“.⁹ Taman ovako siječe, i razgoni noćne sablasti, vedični Agni.

Nego su i daleki puti Janka i Sekule sasvim mitične naravi. Bosanska jedna pjesma¹⁰ dovodi nam Janka i Janju Misirkinju, gdje „ašikuju tri pune godine“.¹¹ Kad li eto iznenada Janju pre-

¹ V. 107—8.

² V. 139—40.

³ U pjesmi dolazi i neka bezimena ljuba Jankova, koja se isto gnjevi na njega.

⁴ Petranovića *pjes.*, knj. II, 31, v. 51—2.

⁵ Id., knj. II, 32.

⁶ V. 38—40.

⁷ V. 44—5.

⁸ Drugovanje Janka s vilom, pošto odasvud izbija, nije poetična slučajna slika. Tako u ženskoj pjesmi (Vuk. *pjes.*, I, 260), Ugrinu Janku dva su sestrića, ban Sekul i Mijailo, pa Sekul hvata vilu, te je daruje ujeu Janku.

⁹ Petranovića *pjes.*, knj. II, 34, v. 105.

¹⁰ Kراسића *pjes.*, knj. I, 16.

¹¹ V. 5. U Vukovoj ženskoj pjesmi, knj. I, 637, Sibirjanin Janko „penje čador blizu dvora Jele udovice“ (v. 1—2), i hoće da je ljubi. Jela „udovica“ biti će „udovica krčmarica“ Janja.

prosi nametnik s mora, Deli-Dmitar. Sekula ujaku izbavio iz Misira zaručnicu Janju. „Napraviše prelaganu lagju — od lagana drvca orahova“,¹ pa Sekula tamo se zaputio, kao trgovče mlado, s „trgom svakojakim, — zanajviše sjajnih ogledala“,² a uz devet veslača „i desetog dumendžiju Jovu“.³ Došetala do lagje Janja, i ušla u nju sa svojih devet sluškinjica. Veslači i Sekula od obale otisnuše lagju, odoše niz to sinje more, i Jankovoj kući dovezoše Janju.

Drugim načinom, ali suštinom jednakom, raspreno se ovo kazivanje u lijepoj pjesmi: „Ženidba Jova Budimlje“, načinjenoj izmegju Srbâ iz Vojvodine.⁴ „Kad se ženi Budimlja Jova, — u Janoku isprosi devojkju, — plemenitu Janočkinju Janu.“⁵ Poradi Jane, budimski ženik mnogo se poharčio, al se još više poharči ban od Erdelja, koji Janu preprosi. Boluju obe mladoženje, pa „gospogja devojka“, Janočkinja Jana, boga moli: „Digni, Bože, Budimlju Jovu, — a umori od Erdelja bana!“⁶ Nego se erdeljski prosac pridigao, i ode k Janoku. Vraćajući se s djevojkjom u svoju zemlju, progje pored bijelog Budima, a Jana zavapi: „O Budime, velika žalosti! — Nisam rekla mimo tebe proći, — već sam rekla da u tebe dogjem, — da ja šetam po tebe, Budime, — a da ljubim Budimlju Jovu“⁷ Kad tri godine progjoše, pridigao se, u svom Budimu, i Jovan, pa se kune megju budimskim trgovcima: „Braćo moja, budimski trgovci! — Ja se, braćo, već ženiti ne ću, — kad je moja odvedena Jana.“⁸ Al se presjeti, te za Janom ode: „sadelja tanku šajku lagju, — koju voze trideset vesala, — nakupova svake trgovine, — ponajviše sjajni ogledala, — uze s' sobom trideset momaka, — otište se niz vodu Dunavo, — ode pravo pod Erdelja grada“.⁹ Stiže u subotu, a „kad u jutru osvanu nedelja, — rano rane sedam devojaka, — da zaitte vode na Morišu; — uze Jova sedam ogledala, — te dariva sedam devojaka“.¹⁰ Kako je sedam djevojaka, tako je i sedam sokaka po gradu, pa sokakom

¹ V. 39—40.

² V. 33—4.

³ V. 42.

⁴ Vuk. *pjes.*, knj. II, 101.

⁵ V. 1—3.

⁶ V. 17—9.

⁷ V. 29—33.

⁸ V. 44—6.

⁹ V. 47—53.

¹⁰ V. 56—60.

svojim svaka djevojka oglasi, da još ne bi take trgovine, ni ljepšega trgovca. Od erdeljskoga bana bijaše već zatrudnila Janočkinja Jana, a sada gospodaru svome veli: „Malo mi je gospodskoga dara, — a u mene bela platna nema!“¹ Obukla Jana vjenčano ruho, nasula se dukatima, sobom uzela trijest djevojaka, svakoj dala po trijest dukata, i išla k lagji na vodi Morišu. Kad s djevojkama u lagju ušeta, Jovo progje na dumen, i poviče trijestorici veslača: „Ako mene Bog uteći dade, — na čast, braćo, svakom po devojka, — mene krasna Janočkinja Jana!“² Lagja leti: „vetar duva niz vodu Moriša, — većma nosi Jovanovu lagju, — neg' što voze trideset vesala“.³ Pomami se ban od Erdelja, tri mu konja pocrkaše, na četvrtom isporedi se s Jovanovom lagjom, i viče: „Vrati, Jovo, Janočkinju Janu, — triput ću je dukati presuti, — sve dukati, osim sitna blaga!“⁴ Odgovara Budimlija Jova: „Što će mene za Janu dukati, — kad je Jana sama od dukata?“⁵

Pusto blago, sve blago boga Agnija, obasiplje Janočkinju Janu; pače je sama Jana od dukata, od zlata, veli pjesma. Istome Agniju, u oblaku olujnom, pristaje silni vjetar koji duva, kad ono Jana i Jovan hrle vodom. U pjesmi iz Vojvodine Jovan uzeo mjesto Janka u pjesmi bosanskoj; pa je Jovan Budimlija ono, što Janko Budimlija. Bez sumnje, misli guslar, pri tome, na sadašnji Budim; ali u riječi, po svoj prilici, leži ovdje starija misao. Raspravljajući badnjakov oganj,⁶ badnjaku uhvatismo značenje, kao da je to „budnjak“, od „bditi“, te rekosmo, da imena, davana ljudima: Budimir, Budisav, Budman, Budin, slute na ognjenu božju budnost. Janko Budimlja kao da je Janko Budin ili Budim,⁷ t. j. budni Oganj. Ovaj Budim prelazi vremenom grad Budim na Dunavu,⁸ i treba ga metnuti u sahranu zajedničkih zamisli slavenskog svijeta. Pjesme i priče ruske pronose zgodu jednaku s onom u našoj pjesmi o ženidbi Jova Budimlije, te dolazi u njima junak istog imena s Budimlijom, Solojev „Budimirović“, od koga pjevači kasnije na-

¹ V. 80—1.

² V. 128—30.

³ V. 135—7.

⁴ V. 149—51.

⁵ V. 154—5.

⁶ *Dio III*, str. 59 (203).

⁷ „Budim“ može biti deminutivni oblik od „Budimira“. Negda postojahu i lična imena: Budimko, Budimka.

⁸ U ostalom, bilo bi i to moguće, da grad Budim-Pešta dobi ime svoje, u slavenskoj davnini, od štovanja boga Ognja.

činiše hajduka.¹ Što se tiče našeg Jova Budimlije, u nas javlja se on, valjda, i pod imenom: „mehandžija Jovo“. U pjesmi starokovnoj: „Jakšićima dvori pokarani“,² sestra Jakšića Dmitra, primajući brata u tamno-srebrne dvore age Arap-age, šalje ga na okrjepu u Jova: „Na ti, brate, trideset dukata, — pa ti idi mehandžiji Jovi.“³ Ko je taj mehandžija, ili krčmar, dalje se u pjesmi ne kaže. Nije li „krčmar Janko“ (Jovo) potekao iz govorenja mitičnog, iz koga i „krčmarica Jana?“

Razigje se, u staro doba, posvuda u narodu pjevanje o morskoj vožnji i o zgodi Jovana Budimlije. Zgodu skitiše, u okolini dubrovačkoj, u dražesnu žensku pjesmu, gdje su izostavljena lična imena: „Umrijuh, majko, za mladom, — za njenom rajskom ljepotom. — Majka mu smjerno veljaše: — Ne umri, sinko, za bora! — Ja ću mi tebe sjetovat': — Ogradi tanke gjemije, — a u gjemije mrnare; — postavi trga svakoga, — najviše svile zelene; — udari ližbu u grade, — tu će ti doći žugjenje, — vozi je dvoru svojemu. — Kada sin majku razumje, — sagradi tanke gjemije, — a u gjemije mrnare, — sakupi trga svakoga, — i metnu svile svakoje, — najviše modre zelene, — udari ližbu u grade, — i tu mu do'še gjevojke, — i megju njima žugjenje. — Zaveze tanka ves'oca, — pa pogje s drugom na dvore“.⁴

Čudesna vožnja Janka, ili Jova, Budimlije, po vodi, ili po moru, ne iskoči ispod gudala slavenskih guslara. Dnevnu spasonosnu vožnju boga Ognja već pjevaju arijski pjevači iz vedičnog doba. Kad na ognjištu plama vatra, a dim, crnim i oblačnim putem, uzvija se gore do nebesa, ono je Agni, čijim jezikom bogovi jedu pića i jela, u vatru bačena, i čijom vožnjom primaju žrtvu. S toga je Agni prvi i najviši sveštenik, pa i glasnik megju ljudma i bogovima, koji neprestano putuje sa zemlje na nebo i s neba na zemlju. A, pošto je Agni, u olujnom svom obliku, „porod vodeni“ te boravi „na sjedištu voda“,⁵ Arijcima kod njega prividi se brzo i lagja. Agni prijazno, revno, vozi i žrtvu i žrtvitelje i bogove: „Pri ljudskoj svečanosti, izabran kao vozar, dogje i namjesti se molitelj, reditelj Agni“⁶ — „Ti poznavatelju bičâ, (o Agni), pre-

¹ *Arhiv*, I B., I H.

² Vuk *pjes.*, knj. II, 97.

³ V. 100—1.

⁴ Vuk *pjes.*, knj. I, 580.

⁵ *Rigv.*, II, 4, v. 2.

⁶ *Id.*, VII, 7, v. 5.

vezi nas preko svake pogibelji i nevolje, kao lagjama preko mora!¹ — Daj, Agni, . . . našem domu lagju, koja se sama vozi i kreće, eda bi junake naše i knezove i vas puk prevezla, i nudila pouzdano utočište!² Megju voscem Agnijem i voscem Jankom razlika je tek u tom, što prvi ljubi Zoru,³ dok drugi ljubi jedno-obrazno sebi biće, Janu, koja opet sliči Zori, uždenoj svakog jutra.⁴

Ako mit o Ognju pritisnu u epu, sa svih strana, Sibirjanina Janka, isti mit baš pridruži Sekulu. Zmajevske je naravi Sekula; pače je on nagolo zmaj. Evo kako se rodio. Ženu bana sibirjskog zmaj ognjeni sa Jastreb-planine „zagrlio, pak je poljubio, — i dade joj kitu nakićenu, — a u kiti čudnovata cv'jeća: — eto tebi, banova gospojo! — Kad te ljubi od Sibirja bane, — metni kitu sebi u njedarce, — pak ćeš rodit' zmajena junaka“.⁵ Tako učinila, te se od nje rodio Banović Sekula, koga zatim zadoji vila iz planine.⁶

Kako je Banović Sekula začet djelom zmaja ognjenog, ta se ista moć očituje i u njegovoj ženidbi. Zmajevitim krilima leti Sekula za vilom, do koje je naći guju i plamen ognjeni. Ovo nama kazuje pjesma, sva ispunjena mitičnim vezivom, a važna i s drugog uzroka, što nam jasnim riječima veli, kakove su vile.⁷ U početku pjesme, kojoj je naslov: „Ženidba Sekule s vilom“, pita se, da li „udaraju vjetrovi u više planine?“⁸ Potom odmah imamo prizor vilâ. Na prostornoj visini. eno vile „na sastanku u gustu oblaku“⁹; sve „okreću kolo naokolo, — a pjevaju pjesme svakojake“.¹⁰ Vjetrovi, naime, motaju guste olujne oblake, a gonjeni oblaci štâmê, daju kao vjetrovog glasa; to je uhvaćeno kolo vilâ i pjevanje njihovo.

¹ Id., V, 4, v. 9.

² Id., I, 140, v. 12.

³ Ili Zore, u množini.

⁴ U pogledu vožnje i mora u općoj arijskoj mitologiji, A. Kuhn, po svom istraživanju, došao je do mnenja, da „veliki dio mitova, što se na more odnose, ne tiču se zemaljskog mora, već mora oblakâ i magle“ (*Herabk. des Feuers*, s. 25).

⁵ Petranovića *pjes.*, knj. III, 37, v. 59—65.

⁶ Po pjesmi, banici nije u tom nikakova sramota učinjena. Zmaj kaže tici golubici: „Ja ne tražim neljubljeno lice, — da obljubim i da se naljubim, — već oblazim srpske gospojice, — ne bi l' im se ragjali junaci“ (v. 19—22).

⁷ Petranovića *pjes.*, knj. III, 38.

⁸ V. 5—6.

⁹ V. 8.

¹⁰ V. 12—3.

Jedna vila, nastavlja pjesma, uzela krila i okrilja, prihvatila jelena, osedlala, zauzdala ga gujom, te nanj usjednula, i išla na morskú obalu, „da ponese ubojitu str'jelu, — da nalovi ribe iz dubine“.¹ Riba nam je poznati arijski simbol rogljaja. Vila i jelen brodili morem; kad li, nasred mora, sinu nad vilom „ognjeviti plamac“, dok jelen stade kao kamen.² U toj pojavi očitova se Banović Sekul: „rasklopio zmajovita krila, — iz krila mu sipa vatra živa“.³ Vila zaroni u dubinu mora, za njom zaroni i junak; izvila se onda nebu u visine, izvio se i junak, goneći je kroz oblak gusti⁴; pala na više planine i megju jelovo granje, no sve uzalud. Sekul je osvoji, uze na svog vrančića i zapjeva: „Veseli se, tice sokolice, — soko će ti pozlatiti krila!“⁵ Izrodio š njome do devet sinova; no, „kad bi koji za ženidbu bio, — nestane ga na bijelu danu.“⁶ Jednom pñnula i vila Sekulova.

Kao sušti zmaj, Sekul će i poginuti, a od strijele Jankove. Sekulu Banoviću, kome je devet sestara, dogodi se, po jednoj hercegovačkoj pjesmi,⁷ čudo nečuvano.⁸ Sjedi Sekul kraj cara Murata: „doklen Sekul kraj cara sjegjaše, — momak bješe kako i gjevojka, — Al' da vidiš čuda golemoga! — Nestade ga časom sa očiju, — u zmaja se Sekul pretvorio, — car Murate u sokola sivog, — zmaj sokola dohvati pod krilo.“⁹ Šestokríl je taj žestoki zmaj, pa „doleće — do čadora Sibinjanin Janka, — nad čadorom zatrepio kríl'ma“.¹⁰ Kad to vidi Janko, „zape str'jelu za zlatnu tetivu, — ustrijeli zmaja šestokrila“.¹¹ Pade zmaj, i Janko se mahom dosjeti svome jadu; „ali dok se jadan zabavio — kod ranjena sestrića milosna, — car odleće niz polje zeleno“.¹² To bijaše polje Kosovo, pa

¹ V. 27—8.

² V. 77—9.

³ V. 97—8.

⁴ V. 129.

⁵ V. 160—1.

⁶ V. 180—1.

⁷ Id., knj. II, 37.

⁸ „Devet sestara“, ili „devet sinova“ Sekulovih, ili „devet Janjevića“ (na str. 166), može biti mnoštvo plamenih pramova u Ognja. U Rigvedi, u kozmogoničnoj jednoj himni (I, 164. v. 1), veli se: „Prastarome ovom lijepom svešteniku (nebesnom Agniju) srednji je brat (trijes) proždrljiv, a treći mu brat (žrtveni Oganj) drži maslo na svojim legjima; ja vidih kućnog gospodara (Agnija) sa sedmero svoje djece (s plamenima)“.

⁹ Petranovića *pjes.*, knj. II, 37, v. 261—6.

¹⁰ V. 273—5.

¹¹ V. 302—3.

¹² V. 323—5.

je Sekul tu sahranjen. Miješa ovdje pjesma imena historijska s upravo prijesnim mitom, i to sve kao da je puko titranje novijeg kakva guslara; al je pjesmi sadržina od davnog doba. Jedna nam bugarštica iznosi isto čudo.¹ Ujak Janko misli, da je ban Sekul dijete boju nevješto, i od vojevanja njega odvrća. Ali mladi Sekul „na carev bijeli šator — iz njedara pustio ljutu zmiju krilaticu . . . a s njom mi je pustio sokola lijepu pticu, — soko se vijaše po jajeru vedra neba, — navalise bijući na Jankov bijeli šator — soko i ljuta zmija“.² U to doba Janko „pije sjenovito hladno vino“,³ a „ošte mi se ne bješe poludnevi odalio“.⁴ Dohvati Janko luk, i ustrijeli zmiju. Eto odmah Sekul, jezdeći, „pod Jankov bijeli šator . . . Zlovoljom se bješe u licu promijenio, — bojno koplje usadio i svez'o konja svoga . . . i kordu Sekulovu o sedlu objesio, — konju uzdu pustio do crne zemlje, — svomu vranu korju.“⁵ Ujak bijaše sestrića“ u srce ljutom str'jelom ustr'jelio“,⁶ pa mladi Sekul na svom vrancu dušu ispusti.

Po svemu rečenom nije baš teško odgaliti, što se pod Jankovim i Sekulinom mitom skriva. Stari Janko i mladi Sekula uzeše na se likove starog i mladog Ognja. Iz Rig-Vede vidismo, da se trojaki Agni smatra, čas star, čas premlad; pak ovo isto kao da mišljahu i naši djedovi. Mladinom i silom ujedno odlikuje se najviše noćni Oganj. Na domaćem ognjištu, svake večeri nov se uskrisuje, pa žestokim plamenom bukti, u noćnoj nevidilici. Za to je mitični Sekula uvijek „dijete“, ili „mali junak“,⁷ ili „jaše bijesna malina“,⁸ ili vrančića; a ipak „bolji junak od Janka bijaše“.⁹ Toga Sekulu rodi Jana, a ustrijeli Janko, t. j. Oganj od sebe se ragja i sam sobom umire.

Mitičnog preteškog zapleta ne mogu da se riješe Sibinjanin Janko, Janja i Sekula ni izvan epa, kad puk ozbiljno o njima pripovijeda kao o osobama historičnim. Ova trojica potekose od Visokoga Stefana, sina Lazareva, evo ovako. Visoki Stefan, po

¹ Bogišića *pjes.*, 19.

² V. 12—20.

³ V. 22.

⁴ V. 42.

⁵ V. 43—50.

⁶ V. 69.

⁷ Čojkovića *pjev.*, 32, v. 23.

⁸ Petranovića *pjes.*, knj. II, 34, v. 16.

⁹ Čojkovića *pjev.*, 79, v. 150.

smrti oca, kneza Lazara, pobježe u Moskovsku, otkle, poslije nekoliko godina, vrati se s vojskom, preko Ugarske, u Srbiju. Doge i prenoći u Budimu. Videći junaka visoka i pristala, zažele gospoda mađžarska od njega dobiti sebi poroda. „Ne bi li se u vojsci tvojoj mogao naći dobar ždrijebac, da opase našu kobilu?“ zapitaju oni Visokog Stefana; a on im odgovori: „Bi, zašto ne bi!“ U večer privedu mu lijepu djevojku, da noći s njom. On se izgovara, ali oni upiru u obećanje njegovo. Prenoćio, i sutradan u jutru, na rastanku, dade djevojci prsten i reče: „Ako rodiš muško, nadjeni mu ime Jank o, ako li žensko, Janja, i pošto dijete odraste, daj mu ovaj prsten.“ U svoje vrijeme, rodi djevojka dvoje bliznadi, i muško i žensko, Janka i Janju. Pošto Janko malo poraste, u igri s vrsnicima, gdje se skače, on odskače, gdje se rve, on obara, gdje se kamena meće, on odmeće, gdje se trči, on utječe. Ali zavidna djeca kore njega, da je kopile. Janko navali na mater, da mu kaže, ko je njegov otac, a ona mu dade onaj prsten. Zgledavši unj, i proučivši, šta na njemu piše, Janko zavapi: „Megjer sam ja jednoga sin!“ Srbija mu od tad bila kao očevina, te se u njoj proslavio, boj bijući s Turcima. Janja se uda, i rodi sina Sekulu. Ujca i sestrića jednom Turci razbiše tako, da ne mogući pravim putem natrag u Mađžarsku, svrnuše preko Hercegovine, samo sa dvanaest ljudi, u Dubrovnik. Odmah Dubrovčani dadoše obojicu naslikati, jer dva ljepša čovjeka nikad tamo ne bijahu došla.¹ — Daleko putuje megju Vane, pa se odatle vraća u Skandinaviju visoki Odhin, po priči u Eddi. Visoki Stefan kao da je ovdje visoki Vid.

Još ono ne istumačismo, što je glavno u mitičnog Sekule, i što nas upravo sili, da njega kao Ognja shvatimo. Sekula je zmaj, začet od ognjenog zmaja. Ako išta, u mitovima našim, stoji iznad svake i najmanje sumnje, to je ovo, da zmaj, toliko raznošen po pjesmama i pučkim pričama, oličuje Ognja.

Prvi potezi o Ognju zmaju povučeni su od pamtivijeka. Raspitamo li starostavnu knjigu arijskog roda, Rig-Vedu, izmegju drugih slika za boga Agnija,² pada nam tu pred oči izrazita slika zmaja. Ja redom ovdje bilježim odnosna mjesta: „Zlatokos je on (Agni) u ajerskome prostoru, zmaj brekući, šibajući kao vjetrna struja,

¹ Vuk. *živ. i ob.*, str. 242—4.

² Kao, n. p., sjajna zastava što se k nebu uzvija, ili hrli konji s dugim sjajnim grivama i repovima.

Zori pouzdanik svijetla sjaja.¹ — „Njega biraju sveštenikom pri svečanostima, . . . kad ono, vjetrom pokrenut, podiže se sveti (Agni), vijugajući se, pišteći kao zmija, nezaustavljen u svojem hodu, kad plama crnim krilima, kad rođen u svjetlosti kroz ajer prodire“² — „(Agnija), koji u ajerskom prostoru raste, postaviše u njegovu kuću; (postaviše) njega, zmiji jednaka, koji se jasno svijetli kao zlato, koji preko oblakâ leti, i zrakom očiju svojih gleda, kao staze čuvar, na zemlju i nebo.“³ — „Sam sebi odabiraš kuću, zmije čedo ti . . . o Agni!“⁴ Pogodićemo, ako reknemo, da se Oganj Indima činio zmija za to, što mu se plameni pravom giblju i previjaju, na ognjištu, poput zmijâ, i što, opet na lik zmije, vijuga se, il prelama, u oblaku ognjena munja. To je zmija, ili zmaj žestoki; al je Agni po naravi posve različit od one grdne zmijurine, koja oblake sapinje, te se zove u Indâ Ahi, u Eranaca Aždaha, u nas Aždaha.⁵

Rig-Veda zabilježi prve poteze o Ognju zčaju. Ovaj lik božanski iskače iz tradicije litvinske i slavenske s crtama duboko udarenim U Litvinâ i u Slavenâ, osobito u Srbâ i Hrvatâ, zmija nije samo kao metafora, kao pjesnička slika, već je živi simbol boga. Zmija, pri bogoštovju, personificira Ognja. Govoreći o litvinskome bogu Ognju (Ugnis), Mavro Orbini piše, da „zmije bijahu dionice božanstva, te da ih po kućama ljudi hranjahu žrtvom mlijeka i kokošiju, držeći ih nepovrjedivim“.⁶ U vrijeme Orbini-evo, skoro čitava pokrajina Samogitija, uslijed pokreta Luterova, odmetnu se od katoličke vjere, pa se opet privrže prvašnjoj poganštini. Onamošnji biskup gorko se žali 1587 g., da Litvini „žrtvuju gromovima, obožavaju zmije i hrastove kao svete štiju“.⁷ Biskupovo spominjanje zmijâ izmegju gromova i hrastova služi nam

¹ Rigv. I, 79, v. 1.

² Id. I, 141, v. 7.

³ Id. II, 2, v. 4.

⁴ Id. VI, 2, v. 8. Ovo sve iz himnâ k Agniju; pa još, u jednoj himni k dvojici Ačvina, ovima Agni, „kao zmija šarena, osveštava mlijeko“ žrtveno (I, 180, v. 3).

⁵ Takome zčaju suproti se aždaha. Veli poslovica: „Dok zmija zčaju ne proždere, ne može aždaha postati“ (Vuk. *postl.*).

⁶ M. Orbini, *Storia degli Slavi*, p. 55: „Le serpi partecipano della divinità, e ne nutrivano per le case, tenendole inviolate, con sacrificio di latte e di galline“.

⁷ „Comuniter sacrificare tonitribus, serpentes colere, querens ut sacras venerari“ (A. Brückner, *Beitr. zur lit. Myth.* Archiv IX, s. 164).

dokazom, da su te zmije mišljene u odnosu s gromovnim Ognjem. A Jezuite, tamo poslani da Litvine otpadnike privedu k vjeri, opet nam svjedoče, kao i Orbini, da su ljudi po kućama hranili i gojili svete zmije, prijateljene s domaćom čeljadi čak od djetinje kolijevke.¹

Vjer vanje u zmiju, u taj živi lik svetog Ognja, ostavi mnogih, a neprevarnih, tragova u Srbâ i Hrvatâ. Prije svega, pučki govor izrično kaže, da je oganj zmaj, ili zmija. Zagonetka: „dva dola suvodola, megju njima zmaj leži, gde zmaj leži, tu trava ne raste“, odgoneće se: „vatra izmegju preklada“.² Kao što domaći, isto se tumači i munjevni oganj, u drugoj zagoneci: „jedna guja preko bijela svijeta“ — odgonetljaj: „munja“.³ A u pričanju pučkom, kad je pričanje čudno, gdje je god riječ o zmaju i o zmiji, skoro uvijek govori se i o ognju, ili se barem nanj misli. „Na svakoj kapiji stražu straže zmajevi plameniti; iz ralja im plamen liza; što god zadahnu, sve sapale i otruju“, pripovijeda o zmajevima, na primjer, priča jedna iz Zemuna.⁴ Kad ljetna suša zapeče i žeže s neba oganj, onda u Crnoj rijeci, u Srbiji, drže, da je negdje u okolinu pao zmaj. Kako bi žega prestala i došla kiša, mladi ljudi tjeraju zmaja. Skinu se svi goli, a izabravši jednoga izmegju sebe za cara, zašire poljem, lupajući u koješta i ništa ne govoreći. Nagnaće oni ovako zmaja na cara, koji opali iz puške, pa, kad se nekolike puške još izbace, zmaj je otjeran.⁵ Običaj je tim znamenitiji, što više puta vidismo, da je golota, i pri goloti šutnja, svečani obred iz stare vjere.

Kao svetu životinju do boga Ognja, Litvini drže u kući zmiju i hrane je mlijekom. I tome vjerskom običaju ima u nas traga. Općenito misli se u narodu, da zmiju, što se nagje u kući, ne valja ubiti. Do domaće je zmije i sreća domaća. „Vatra suklja sa sviju strana: domaća guja (sreća, veli puk) ustumarala se po sobi, gleda, kud bi izmakla“, kaže uzgred pučka priča.⁶ A cjelovita jedna priča, iz Srbije,⁷ pripovijeda još drugo o domaćoj i mlijekom gojenoj

¹ Id., s. 118.

² Novakovića *zag.* Ili drukčije, kod ikavaca: „odovud klada, odonud klada, u sridi zmaj leži, gdi trava ne niče“.

³ Id.

⁴ Stojanovića *prip.*, 35.

⁵ Milićevića *živ. Srba*, Gl. XXII, str. 95.

⁶ Stojanovića *prip.*, 61.

⁷ U *Vili Beogr.* g. 1867, br. 18.

zmiji. Siromašan čovjek prije sunca hrani mlijekom zmiju, a ona mu podaje zlatnih dukata. Jednom čovjek dogje za sunca na njivu, gdje je zmija bila, pa je zasta mrtvu, jer sunce već izgrijalo i nju uhvatilo, a ona ne može da to trpi, jer je „sestra mjesечеva“. Tad čovjek zakopa zmiju pod prag od kuće. Iz zmije izraste golemo drvo, koje obnoć siromahu ragja samim dukatima.¹ Ovdje, noćna zmija noćni je Oganj, što ne trpi Sunca. A Oganj stoji u očevdnoj svezi sa zmijom, koja se hrani mlijekom, u sličnoj priči iz Vojvodine.² Evo priče. Zmija navadi se na dvije jedine koze u samohrane majke Dragojlove, pa ih pred veće sisa. Dragojlo spazi, jednom, zmiju, al je poštedi. U zamjenu dobrog djela, zmijinji car, spasene zmije otac, kome su veliki dvori sa zlatnim krovom negdje tamo preko mora, iz njedara svojih izruči mladome Dragojlu zlatnu mahramu. Čudotvorna je mahrama: kad je obavita oko kozjih rogova, pa se njome tresne, ima svašta na svijetu! Bogati se njom Dragojlo. Nego, jedno jutro ispod glave njegove nestalo mahrame; a on odmah u svijet, i preko mora, da je nagje. Uz pratnju jedne od dviju koza, pa psa i mačke, došao do onih dvorova, i dokopao se opet božjeg dara. Dragojlo bježi, al za njim ide u potjeru velika zmija, koja, prihvativši padnutu mahramu, poviče bjeguncu: „Dotle ne ćeš dobiti zlatne mahrame, dok ne dobaviš žive vatre!“ Pomoću drugih čudesnih životinja, Dragojlo, na tiganju od alema, spravio žive vatre, što i u vodi gori. Na živoj toj vatri zmija spalila svoju košulju, a prosinula djevojka prelijepa. I sama se zove Dragojla, te joj Dragojlo bude vjerenik, kome ona sada, gdje je oprostila kletve, što je sapinjaše, povrati zlatnu mahramu. Mladenci izbacili od sirotinje samohranu majku, pa carovali.

Domaća podatljiva zmija jest živa slika domaćeg podatljivog Ognja, koji, uztrajni dobrotvor, hrani čeljad, sabranu i zaklonjenu pod čvrsto kućno šljeme.³ S toga, mi Ognja vidismo u liku blage i uvijek prijazne Janje krčmarice, koja epskim junacima daje vidilo i zdravlje, koja ih krije u viteškoj nevolji. Kao što Janja ukazuje se „krčmarica“, tako je i zmija „ručkonosa“. Ovaj čudni epitet, prišiven zmiji, susretamo u još čudnijoj ženskoj pje-

¹ U daljem raspletu priče, pomalja se mjesec, te i kuća i mati mjesечеva, pa i vjetar i sunce, koje je takogjer noćno, jer se ono ragja i svijetli od zapada.

² Kojanova *prip.*, 8.

³ Bog Agni knći kuću indijaku. Zanj Rig-Veda veli, pri svakoj stopi, da „je u kući“, „usred kuće“, „rogjen u kući“.

smici, kojoj je mitičan sav kret i давност očita: „Oj oraču! mlad oraču! — Ko ti dade mlade voke, — mlade voke vitoroge, — i jarmove javorove, — i palice šimširove, — i zavornje bosiljkove, — i bič kosu devojačku, — ljutu guju ručkonošu? — Služio sam Božju majku, — te mi dade mlade voke, — mlade voke vitoroge, — i jarmove javorove, — i palice šimširove, — i zavornje bosiljkove, — i bič kosu devojačku, — ljutu guju ručkonošu“.¹ Bez mita zmije-Ognja, „guju ručkonošu“ ne protumačismo nikad.

Sreća zmijina i pusto zmijino blago, istaknuto u malo prije izloženim pričama, to je sreća i nebrojeuo blago vedičnog boga Agnija, za koga rekosmo, da je, izmegju bogova, prvi i najpodašniji dijelitelj blaga. Iz toga давnog vjerovanja, da Oganj domu i čovjeku dijeli bogastvo,² i da je Oganj zmija ili zmaj, niče jedno današnje praznovjerje. Prostim našim ljudima niko ne izbi iz glave, da do zakopanog blaga leži zmaj, i da zmaja treba ukrotiti, prije neg se blago dignе.³ Od mnogoga, što se u tom povodu pripovijeda, biti će najizvornije evo ovo, u maloj priči jekavskoj.⁴ Čovjeku nekom usnilo se blago, pa uložio, da ga ispod kamena iskopa. Kad do blaga dogje, „zasja mu se nešto, kao da mu sve žrake sunčane u oči sinuše, kad li što je? Zmaj spava na onome blagu!“ Dati će blago zmaj, kad čovjek bude „prebrojio sve izvore, koliko ih ima u onoj planini“. On broji, al se u brojenju pomeo, dok mu posluži sreća iznenada. Bilo jedno drvo visoko, „da takoga u svijetu nema“, te nanj doletili vila i vilenik, koji se o broju izvorâ stali prepirati. Čeljade ono, dočuvši od njih pravi broj, ode i dokopa se blaga.⁵ Drvo visoko, „da takoga u svijetu nema“, arijsko je drvo od svjetlosti, koje mi dobro poznajemo. Ovom slikom mi uzlazimo k visinama nebesnog vidila i oblačnog Ognja, koji je ovdje izražen vilom, iliti oblakom. Ognja oblačnog, Ognja megju višim vodama, izražavaju takogjer „izvori u planini“. Inače u pričama, kopanje blagu biva, najčešće, u velikoj dubini zemlje. Ta je misao novija, a ipak je od starine, pošto se pojavljuje već u in-

¹ Vuk. *pjes.*, knj. I, 236.

² Pače je sam Oganj zlato, u ovoj zagoneci: „Zavih zlato, razvih zlato, ali zlato ne zaspato“ — „Vatra“ (Novak. *zag.*).

³ Da je do blaga vrag, to je novije umetanje i potonji razvoj istog praznovjerja, premda katkad čuva blago i indijska neman Vritra.

⁴ Vuk. *prip.*, 22.

⁵ Sličnih je priča naći kod svih Indo-europljana. Čini se, da je ovakove naravi ognjene i glasovito blago Nibelungena.

dijskoj mitologiji. Podzemno carstvo Indi zovu „Bhogavati“, koja riječ ujedno znači dvoje: puno bogastva i puno zmijâ.¹

Osim što na milosti, u narodu se misli i na nemilosti zmijine. Zmija može štetu da čini, ali je šteta čisto mitične naravi.² Vjeruju ljudi, da se zmija kašto navadi na rogatu marvu, pa je sisa, te marvi mlijeko nazaduje.³ Što ona se, ili sisa, *krave* i koze, u Crnojgori je zovu, posebitom riječju, „kravosica“, „kraosica“. A u Dalmaciji dadoše jednako ime „kravosac“ jednoj vrsti zmija netrovnica,⁴ za koje puk krivo drži, da će kravu i kozu isisati, te ih se boji. Mišljenje to jamačno polazi od starog vjerovanja, kad su Srbi i Hrvati, isto kao i Litvini, gojili, mlijekom kozâ i kravâ, ognjene svete zmije. Reče nam Orbini, da ne samo mlijekom, već i kokošima, Litvini pogani častijahu zmije, pripitomljene pod domaćim krovom.⁵ I od ovoga sačuva se, u Dalmaciji, dosta jasni spomen. U krajini Imockoj, djeca čobanska govore: „Bože učuvaj, da se u kući pokraj vatre kaže za gnjizdo, odmah bi zmija u gnjizdo, pa jaja ispila.“⁶ Po puku, i same bolesti često su u uzročnoj svezi sa zmijom. Kad je ko bolestan, više puta i njemu i svojtama čini se, kao da ga zmija steže, pali, davi. Otkle to zmijino paljenje? Bez sumnje od toga, što se ljudska bolest najviše javlja s ognjem ili vrućicom, pa se u staro doba mislilo, da je to do Ognja zmije, te ostao govor sve dosad, gdje je vjerskoj misli već izgubljen smisao. Kad se sad rekne, mjesto: bolest me steže, mene steže, ili pali, guja, to je izreka, spadnuta na besjednu metaforu; al je negda u izreci ključala živa vjera u Ognja, oličena zmijom. U bolestima, zmija hoće da i pomogne. Kako su litvinski sveštenici noćnim Ognjem bajali bolesnike,⁷ tako zmija svejednako, u nas, baje bolest. U pučkim bajanjima, vrlo je zdravo sve što je zmijinjje,⁸ pa i stvari, koje se zmijâ samo dotakoše. Osobito štap,

¹ Gubernatis, *Myth. zool.*, v. II, p. 426.

² Ovdje, dašto, ne raspravljamo štetu od zmija otrovnica, koje ne padaju u opseg mita.

³ Kojanova *prip.*, 8.

⁴ *Elaphis quaterradiatus* — Brusina.

⁵ Naviše, na str. 178.

⁶ Fr. I. T. u *Nar. Listu Zad.* od god. 1887, br. 10.

⁷ Naviše, na str. 158.

⁸ Mi smo vidili (na str. 142), da se baje od urokâ ušivenim komadićem drveta, koje je grom zapalio. Na isti način od urokâ brani zmijino srce, djetetu u haljinu ušiveno (Miličevića *živ. Srba*, Gl. XXXII; s. 147).

kojim je ko od žabe zmiju odagnao, čudotvoran je.¹ Kad takim štapom udare porodilju lagano po krstima, ona se opršta muká.² Štap oblakšava porogjajne muke i životinjama.³ Pače i voda, slivena uz onaj štap u sud, ako se daje bolesniku od groznice, ozdraviće ga.⁴ Čini se, da je štap najviše za to čudotvoran, što i on negda bijaše simbol vjerski: zmija je slika Ognja, a štap opet slika zmije. To barem kažu narodne zagonetke, gdje je zmija štap, a taj je štap nešto božje: „Pogjoh putem raspucicom, nagjoh štap ne vezat, ni u ruke uzimat; reče Bog: ostav' to, to je moj potrebač — Zmija“ — „Nagjoh štap ni rezan, ni deljan, reče Bog: to je moj poštapak — Guja“.⁵

Zmija je „potrebač“, ili „poštapak bogu“ tako, da ona živo djeluje u sačuvanim fragmentima pučke kozmogonije srpske i hrvatske. Zmija bila u početku svijeta, i zvala se „krasa“. Imadijaše onda

¹ Moguće, da u ovome taji se mit o Zori. U indo-europskim, a gdje i gdje i u našim pričama, noćna je Zora pretvorena u žabu, pa iskače iz žablje kože kao svijetla Zora jutrenja. Mitološka fraza: zmija nastupaže žabi, značila bi: noćni Oganj još drži sapetu Zoru. U Slavoniji puk kaže, da je velika zadužbina osloboditi žabu od guje, a da se onome, ko to učini, opršta 77 grijeha (Maretić, *Vjerov.*, Rad LX, s. 184). U istome smislu, čas prije vidismo (str. 180), da i sunce ne trpi zmije. To kaže i narodna poslovice: „Samo sunce trepti (od radosti), kad ko zmiju bije“ (Vuk. *posl.*). Što se tiče žabe, ima još i drugog praznovjerja. Žabu ne valja spominjati kod male djece, a učini li ko to, dijete potegnu za uho, a onome, koji je spomenuo, reku: Odgrizla ti uši! (Vuk. *rječ.*, pod *Žaba*) Valjda je to za to, da se od Zore u noći, od žalosne boginje, na nejačko dijete što ne primijeni. Žaba pak, po još jednom praznovjerju, pomišljena je u odnosu s ognjem. „Vatrena žaba“ nazivlje se neka mala žaba, koja ima po trbuhu šare vrlo žute. Kad bi ko tu žabu ubio, veli se, da bi mu kuća izgorila (Vuk. *rječ.*, ib.). U ostalom, zmija i žaba, kako lijeće od bolesti, tako mogu i bolest nanijeti. Ljudi u Risnu, u Boki kotorskoj, boje se „zapaha“ njihove. Može čovjeka „zapahnuti“, te će on požutiti u obrazu, zmija, ili žaba gubavica, ili pseto (Vuk. *rječ.*, pod *Zapaha*).

² Milićevića *živ. Srba*, Gl. XXII, str. 156.

³ Id., ib.

⁴ Id., str. 172.

⁵ Novakovića *zag.* Narodu upravo omili zagonetanje o štapu-zmiji, kako je viditi iz više sličnih primjera, što ih još navodi Novaković. Štap-zmija svegjer je tu božanstveni, ili „štap“, ili „poštapak“, ili „potpirac“, ili „potrebač“. U zagoneci jednoj Bog ne govori, a opet je vrijedna, da se iznese: „Bacih štap u paprat, i ne mogah mu kraja nač — Zmija“. Već nam se na drugim mjestima pokazala paprat, kao mitično bilje.

noge; no, pošto prevari Evu, Bog joj noge uze i nju prokle. Od tog vremena vuče se na trbuhu, i ko je god vidi, gleda da je ubije; ona ne zove se više „krasa“, već se zove zmija. Nego, za pravo reći, noge ima još, ali ih krije.¹ Da ko zmiju u procijep uhvati, pa da je k vatri pripeče, ona bi noge pokazala, no i svak, ko bi noge vidio, odmah bi umro.² I ovdje je zmija u svezi s ognjem. Pa je ognjeno, po velikoj prilici, i prvobitno joj ime „krasa“, što može s riječju „Krea“ polaziti od jednog jezičnog korena: „krasa“ je ona koja gori, koja sija.³ U povodu kozmogoničnom, puk dalje pripovijeda, da zemlja stoji na vodi, voda na ognju, a oganj na zmajogorčevu ognju.⁴ Otkle, u sastavljenom „zmajogorčev“, može biti drugi dio riječi, to nije čisto⁵; al je jasno, da je složenici prvi dio „zmaj“, i da u izrazu: „zmajogorčev oganj“, s ognjem ide uporedo zmaj. Po kozmogonij pučkoj, suha zemlja stoji na vodi, a voda na ognju, dok je ognju poduporanj duhovito ognjeno biće, Zmaj-Oganj. Takova se kozmogonija dotiče i Vidove religije. Od vidila, naime, nije lasno rastaviti oganj; pa u postanju neba i zemlje, u počelima svijeta i vijeka, nagjosmo božje Vidilo kao prvi izvor bogovima, a evo nalazimo božjeg Ognja kao prvi temelj svijetu.⁶

Zmaj veličanstven, uz obilježje ognja, pronosi se i pričanjem kajkavaca. Zovu ga „po-zoj“, što on „zja“, što proždire. U štokavaca riječ propade; ali za pozoja znadu i Malorusi, osim kajkavaca.⁷ Po svoj prilici, proždrljivost pozoja nije u etimu istaknuta za to, što bi on ljude tamanio, no s toga, što plamenim jezikom guma drvlje. Naglo jede indijski Agni. Malo šta, u Rig-Vedi, naglašivano je i češće i jače, koliko Agnijevo proždiranje drvlja i drveća. Bog proždire svojim „oštrim plamenim zubom“,⁸ a pri tom juri ajerom, grmi, bjesni: „Vjetrom gonjen, brekće plamenim zubima k drvlju, . . . svjetlošću svojom putujući k vječnom prostoru;

¹ Odavle i poslovice: „Krije kao zmija (ili guja) noge“.

² Vuk. *živ. i ob.*, str. 230.

³ „Krasota“ znači: sjajna ljepota.

⁴ Vuk. *rječ.*, pod *Zmajogorčev oganj*.

⁵ Je li od „goriti“?

⁶ U nebesne početke zmija kao da ulazi i po ruskoj tradiciji. Zmije se dolhvataju kamena „alatyra“, njim se nasićuju, te jačaju. To će valjda reći: Ognjevi su siti i jaki od svjetlosti s kamenog neba (vidi *Dio I*, s. 49 (89)).

⁷ Miklošić, *Etym. Wört.*, pod *zi-*.

⁸ Rigv., *passim*.

ispred uzletjelog (Agnija) trese se sve. što ide i stoji¹ — „Nije moći njega (Agnija) zaustaviti, kao ni ujanje Marutâ, ili strijelu u letu, ili munju s neba; oštrim zubom on jede i žvaće, te povajluje šumska drveta, kao što borac svoga dušmanina“.² A još više od „oštrog zuba“, spominje se „plameni blagi jezik“ Agnijev.³ Bogu blag je jezik, jer njim jede žrtvu, ljudima na veliku korist. Takome Agniju, u mnogom, nalikuje pozoj, s kojim se upoznasmo kod čudnog kola gjakâ grabancijaša.⁴ Pozoj, noseći grabancijaša, juri po zraku put sunčanog istoka u vruću zemlju. Megju onamošnjim ljudma prodaće grabancijaš zmajevu kožu, od koje komadić svaki čovjek drži pod jezikom, da mu bude toplo i da od zime ne gine.⁵ Ima starog i mladog pozoja, kao što ima starog i mladog Ognja. Pozoj nastaje od zmiije,⁶ od ribe, od žabe, a izvija se iz blatne vode ispod zemlje, te, jureći po zraku, pušta i munje i vior i građ. Isto tako indijski Agni izvija se iz voda olujnih, pa uz oluju ide. Grabancijaški zmaj, po štokavskoj jednoj verziji,⁷ sazdan je od „sama ognja“. I priče indo-europskih drugih naroda iznose nam olujne zmajeve, koji gjipaju iz voda ili iz bara, pa i o njima, premda su slabije orisani i manje poznati od našeg zmaja grabancijaškog, pomiče se hipoteza, da prikazuju munjevno Ognja.⁸

U kajkavskim pričama, grabancijaš prodaje i razdaje ljudima, da ih studen mine, zmajevu kožu. To su štokavcima zmajeve „otresine“, što ih najskoli cigani znadu naći, pa ih prodaju. Za take otresine druga je riječ, u Vojvodini, „Macino zlato“,⁹ što je, drukčije, Marino ili Marijino zlato. Ja držim, da se tu razumijeva

¹ Rigv., I, 58, v. 5.

² Id., I, 143, v. 5.

³ Id., passim.

⁴ *Dio IV*, na str. 8 (108).

⁵ Mitologični govor, ovdje u priči, preokrenut je. Dolazi čovječji jezik, mjesto zmajeva, Ognjeva, jezika.

⁶ Što nastaje od zmiije, to je isto kao reći, po svemu doвле kazanom, da nastaje od ognja. Pozoj prizire se, po kajkavskim pričama, i u obliku „krilatog“ konja; pa eto imamo, u štokavskoj pučkoj tradiciji, „zmiiju krilaticu“, ili „zmaja krilatog“, ili čak „šestokrilu guju“, što ju Marko ulovi (B. M. pes., 49). Šestokrila guja drugdje je „Šestokrilović“.

⁷ *Dio IV*, na str. 11 (111). Isporedi tu, u pričama madžarskim i rumunjskim o grabancijašima, i neke druge podatke u punom skladu s naravju Zmaja-Ognja.

⁸ Schwartz, *Indog. Volksagl.*, s. 8.

⁹ Vuk. rječ.

krčmarica Mara, ili Ognjena Marija, te da je ono zlato u odnosaju s Janjom.¹

Po pučkom mišljenju, ima više zmajeva. Kad se u pričama zmajevi navode brojem, nije rijetko nalaziti njih pet. Po Crnoj Gori i po Boki, puk hoće i to, da ih razluči po vrstama. Spominje se tamo i „skor“ i „grabonos“ i „beča“ i „blavor“ i „bloruša“; ali, pošto su većinom te riječi pozajmljene,² nije izvorno, a šturo je, u pogledu mitičnom, pričanje o tima zmajima. Megju jekavcima, valjda sami Dubrovčani, u svojim starim ljetopisima, pripovijedaju iz izvora slavenskog nešto o nekom zmaju. U prvo vrijeme grada Dubrovnika, veliki zmaj zlostavljaše zemlju, proždrićući joj ljude i marvu.³ Zmaj sjegjaše u pećini, do igala morskog. Jada oprostí se Dubrovnik dolaskom čudotvornog pustinjaka, istočnog sveca Ilarijona. Svetac ukroti zmaja, izvuče ga iz pećine blizu Epidaura, sveza ga, te proveze morem, pa ga svečano, na očigled svijeta, spali na lomači pri morskoj obali.⁴ Što se zmaj ognjem pali, ovdje je veoma značajno; a i sami ljetopisi dalje kažu, da su oni stanovnici negda zmaja bogom držali.⁵ Kad se ne bavi oko pojedinih vrsta zmajeva, nego o ovima uopće govori, onda mnogo bolje ih označuje puk jekavski. U priči: „Lijek od magjije“⁶, veli se, da zmajeva ima „u najvisočijim gorama i da lete ispod oblaka, pa, kad sunce zapadne, i oni slete i počinu po vrhovima planina“. To će reći, da olujni Ognjevi stoje do oblaka, nagomilanih na planinskim vrhovima.

Kad ja uzeh pisati ovaj niz radova o našoj srpskoj i hrvatskoj mitologiji, bilo meni, odmah u početku, ustaviti se na mnjenju onih, koji kažu, da Slavenima bogovi bijahu rudimentalni, neotesani, nezgrapni, pa nijedno božje biće da se kod njih ne otanji do plastičnog oblička. Rekli strani mitolozi, a i naši pogdjekoji ljudi, da u slavenskoj mitologiji nema čistih antropomorfnih tvorba. Tu teoriju prelama naš zmaj. Pretvara se zmaj u noćnog junaka,

¹ Više od „zmajevih otresina“ i od „Macina zlata“, zar bi korisne bile, za dalje neko objašnjenje našeg mita o Ognju u liku zmijinom, mnoge „zmijnje trave“ u pučkoj botanici. Ali se dosad slabo što zna o vrstama tih trava.

² Barem „blavor“, „blor“, „bloruša“, dolazi od vlaškoga „balaur“ (zmaj), koje je opet od grčkoga πέλωρ (Akad. rječ.).

³ U ovome zmaj ne bi bio ognjevite, već aždajske naravi.

⁴ *Ann. Ragus.*, p. 11—14

⁵ *Id.*, p. 14.

⁶ *Vuk. prip.*, dodat. 17.

skladna i pristala. U narodu, „za zmaja se misli, da je kao ognjevit junak, od kojega u lećenju oganj odskakače i svijetli“.¹

Junak, „zmaj od ognja“, kako ga gdješto zovu guslari, proslavlja se i epskom pjesmom i pričom iz svakoga kraja naroda. Priča se o čudesnom rođenju njegovu, a još više o ženitbi i plamenom prizoru nenadne mu smrti ili u noći, ili u cik od zore. Nema skoro zbirke pjesama ili priča, gdje se taj prekrasni junak od ognja ne bi vrelom riječju uznosio.

Rogjenje, ženitbu i pogibiju zmjiskog mladića najbolje kazuje pjesma Vukova, s naslovom: „Zmija mladoženja“.² Pjesmu pjevaju ekavci jugoistočni, te počinje: „Stan'te, braćo, da vi čudo kažem: — Oženi se kralje od Budima — eto danas devet godin' dana, — ništa kralje od poroda nema.“³ Tome kralju bez poroda ime je Milutin. Jednom išao u lov u planinu, vrlo ožednio, i čuo razgovor triju vila. Govori vila najstarija: „Da zna kralje, kako ja što znadem, — da sakupi budimske devojke, — da donese mnogo suho zlato, — da saplete onu sitnu mrežu — sitnu mrežu od suhoga zlata, — da je baci u tiho Dunavo, — da uhvati ribu zlatnokrilu, — da joj uzme ono desno krilo, — opet ribu u vodu da pusti, — krilo da dâ gospogji kraljici, — nek izede ono desno krilo, — jednak će mu trudna ostanuti.“⁴ Kako čuo, odmah tako učinio budimski kralj, te gospogja kraljica „jednak mu je trudna zahodila“.⁵ Ona „nosi breme za godinu dana; — dogje vreme, breme da se ima, — nemade se jedno muško čedo, — no s' imade jedna zmija ljuta; — kako pade zmija na zemljicu, — jednak zmija u duvar odmile.“⁶ Budimcu jada se Budimka: „Kamen, kralje, da se obraduješ, — obraduješ od srca porodu! — Nemade se jedno muško čedo, — no s' imade jedna zmija ljuta“.⁷ Kad se zmiji navrši sedam godina, ona besjedi iz duvara: „O moj babo, od Budima kralje! — Što ti čekaš, te ne ženiš mene?“⁸ Mrda kralj tamo amo: ko će zmiju uzeti? Najposlije osedla konja lastavicu, te ode Prizrenu gradu, kako bi od prizrenskog cara izmolio djevojku za

¹ Vuk. *rječ.*, pod *Ala*.

² Knj. II, 12.

³ V. 1—4.

⁴ V. 30—41.

⁵ V. 56.

⁶ V. 57—62

⁷ V. 65—8.

⁸ V. 75—6

zmiju u duvaru. Daje car djevojku, „ako s' može zmija pouzdati, — da odvede kitu i svatove — od Budima do Prizrena grada, — da ih nigde sunce ne ogreje, — niti kakva rosa pa orosi“.¹ Smilje zmija niz duvar, zavi se konju lastavici na jabuku od sedla i okrenu niz grad Budim. „Zadede se jedan modar oblak — od Budima do Prizrena grada, — baš ih nigde sunce ne ogreja, — nit' ih kakva rosa zarosila“.² I u Prizrenu, zmija umiljela u duvar. U to isprosilu Prizrenku djevojku. Na povratku, zmija mladoženja razljuti konja lastavicu tako, da ovaj kopitima silno pokvari Prizren; a opet bilo viditi modar oblak više svadbene čete. U Budimu, svadbu slaviše za nedjelju dana. Zmija osta u svome duvaru, pa, gdje je vrijeme, „da se svede momče i devojka, — izvedoše lijepu devojku, — izvedoše na kulu visoku, — turiše je podu najvišem; — kad je bilo noći u ponoći, — stade graja kule na visinu“.³ Istrča podu najvišem budimska kraljica, i vrata otvori: „Šta da vidi? čuda golemoga! — Na jastuku od zmiije košulja, — u dušek u dobar junak spava, — zagrlilo Prizrenku devojku!“⁴ Odmah „ukrade od zmiije košulju, — pa ju turi na tu vatru živu“.⁵ To kraljica prijavu kralju, i „oba potrčāše kule na visinu. — Šta da vide? čuda golemoga! — Mrtav junak u dušek u leži, — zagrlila g' Prizrenka devojka“.⁶

Dugo je ovo epsko pričanje, a ipak sadašnji narod od toga ništa ne razumije. Pričanje je davno toliko, da mu se pravi smisao sasvim zatomi, pa pjevači kao mehanično kazuju pjesmu, veleći na svršetku: „Nas lagali, mi polagujemo“, ili: „Onaj laže, koji meni kaže, — onaj laže, a ja polagujem“.⁷ Ode eto u nepovrat vjera prvih doba, te ljudi sada više ne shvaćaju, da je zmija mladoženja mladi bog Oganj koji se ženi. Pjesma upire sveg u to, da zmija u kućnom zidu, u duvaru boravi, i iz duvara mili, kako ono u litvinskim kućama boravljaše sveta zmija, simbol Ognja. U Budimu, od kralja i kraljice budimske rodi se zmija, svede se u ložnicu, i u vatru živu turi joj se košulja; a eno u Budimu na-

¹ V. 164—8.

² V. 190—3.

³ V. 233—8.

⁴ V. 243—6.

⁵ V. 248—9.

⁶ V. 260—3.

⁷ Vuk. *pjes.*, knj. II, na str. 60.

gagjasmo sjedište bogoštovju Ognja ¹ Začeta je zmija desnim krilom zlatokrile ribe, izvučene iz dubina vodenih zlatnom mrežom; pa tako isto bogati zlatni Agni vedičnih pjesama ragja se iz voda, a riba i u Indâ i u drugih Arijaca znak je *phallični* pri čudnim rogjajima. Kad je zmija mladoženja na putu, više njega uvijek za dijeva se modar oblak, što je oblak olujni munjevnog Ognja. Sila toga Ognja prikazana je u bijesu konja lastavice, i u kvaru, učinjenu po gradu Prizrenu.² Zmiju ne mora nigdje sunce ogrijati, jer je Oganj najživiji u noći iza dana, jal u noći olujnoj: kad mirno sunce sjaje, slabi se veličje boga Ognja. Toga radi, graja, sila, zmiije mladoženje čuje se u ponoći, a iza ponoći zmija propada usred žive vatre. Kad bi mi tančali, pa hotjeli i dalje raspredati mit o zmiiji mladoženji, kako ga pjesma izlaže, mogli bi još ovo reći. Tureni su mladenci podu najvišemu, jer na nebesnoj visini vjenčava se Oganj sa Zorom. U Rig-Vedi, bog Agni ljubi Zoru. Onda. car u „kurviću“ Prizrenu bio bi crni car, Zori tamničar, a kralj i kraljica u Budimu Vid i Vida, koji žene mladog Ognja.

Nego pustimo tako pregonjeno tumačenje, pa ragje gledajmo, što nam o zmiiji mladoženji zna kazati s pregjašnjom poredna pjesma iz Crne Gore.³ Pjesma je neodvisno spjevana, te je drukčija, a opet je u glavnom jednaka. Po tome je viditi, da priča o zmiiji ženiku izvire iz najveće dubine narodnog vjerovanja. „Prošetaše“, kazuje pjesma, „do dva kalugjera — po pržini pokraj mora slana, — šetaju se, razgovaraju se: — Fala Bogu, fala jedinome, — u jadnoga Mihaila bana — kako nema muškoga gjeteta, — do imaju devet gjevojakah! — Da li znade gospogja banica, — da ponese mrežu od bisera, — da je zapne moru na izvoru, — da ufati ribu od šes krilah, — da izije ribi desno krilo, — imala bi zlatoruka sina.“⁴ To začula Kojadinovica, jetrva gospogji banici, pa sama izjede ribi desno krilo, a banici daje lijevo. Obe zatrudnile, no rodile različito, jetrva sina zlatoruka, banica zmiiju kraosicu. Zmija valja se u krilo majci. Ali Mihailo ban doziva Radosava, i zapovijeda: „A nu hodi, moja' vjerna slugo! — Uzmi

¹ Gore, na str. 172

² Pjesma veli (v. 220—4): „U Prizrenu istrigla kaldrmu — i Prizrena redom pokvarila, — baš se kurvić pograditi ne će — za punijeh dvanaest godina, — što je caru kvara učinjeno“.

³ Vuk. *pjes.*, knj. II, 13.

⁴ V. 1—13.

ovu zmiyu kraosicu, — te je bači moru u pučinu.¹ Kraosica isplivala iz dubokog mora, put ugrabila i vratila se kući, opet u majčino krilo, još prije sluge Radosava. „Kad je nojca o večeri bila, — zatvoriše zmiyu u odaju, — i š njom hojde Veruša gjevojka, — najprva kóer Mihaila bana, — koliko se brata uželjela, — od zmiye se odvojiti' ne hoće. — A kad nojca po večeri bila, — bači zmiya krila i okrilje, — i oturi od sebe košulju.“² Djevojka vrisnu od radosti, otrča majci, te joj govori: „Da ti vidiš čudo neglejano: — nije ovo zmiya kraosica, — no je ovo ognjaniti zmaju, — na njega su do tri obilježja: — vuča šapa i orluja pandža, — iz zubah mu živi oganj skače; — divan li je, jad ga zadesio! — I mene je nočas govorio, — da će sutra lećet' pod oblake, — za godinu doma doći ne će.“³ Na to joj se suze prosule, no je majka tješi, da će zmaja ustaviti. Odmah banica uzela i krila i okrilje i zmijinu košulju, pa „sve u živi oganj zapretala“, ali time „na oganj je sina izgorela.“⁴

U dvije pjesme, zmiya u duvaru i zmiya kraosica ista je sveta zmiya, koja pribiva u kući, a hrani se od Litvinâ kraljijm mlijekom, te je za to kravosica ili kraosica.⁵ Iz ove druge pjesme mi ističemo riječi, da je zmiya kraosica „divan ognjanit zmaj“, kome je obilježje to, što mu „iz zuba živi oganj skače“, pa „hoće da leti pod oblake.“ Orlovska pandža odaje jačinu, a vučja šapa noćno biće zmaja.

Golemo čudo zmiye mladoženje pripovijeda uz slične poteze, a opet samostalno, pjesma, koja rek' bih da se pjeva na bosanskoj krajini stare Hrvatske, s ovu stranu Vrbasa.⁶ U „bijelom i lijepom Budimu“ još je „ljepša kraljica“⁷; ali od nje kralj budimski nema poroda. Po riječima dvaju putnika, koja su se desila ispod grada, kraljski sluga Mihovio razabrao, kako bi se kraljičinoj neplodnosti doskočiti moglo. On bacio zlatnu mrežu u Dunavo „prija zore i sunašca žarka“, i uhvatio ribu „zlatnijeh krila tija do ramena.“⁸ Pošto „hudoj ribi“⁹ odreza krila, opet je oturi u vodu, pa desno

¹ V. 30—2.

² V. 38—46.

³ V. 52—61.

⁴ V. 69—70.

⁵ Vidi gore, na str. 182.

⁶ Jukića pjes., knj. I, 11.

⁷ V. 4—7.

⁸ V. 29 i 32.

⁹ V. 56.

krilo dade majci svojoj, a lijevo kraljici. Nakon četrdeset dana slugina majka „rodi čedo — pozlaćene kose i perčina“,¹ no čedo umrije, dok kraljica rodi zmiju šarovitu, kojoj nadjenuše „lijepo ime: kralju Mihovile.“² Zmija mili kojekuda, pak se i smiri, te prebiva u „pećini stijeni.“³ Otac, kralj budimski, ispriši joj djevojku, čer banu od Zvečana, uz uvjet, da će zmija, od Budima do Zvečana, „sve pozlatit široke sokake“, i „sva vrata“, te i djevojačka, „saliti od zlata“.⁴ To se i sluči, dočim zmija hogjaše na gjogatu, spustivši sindžire od zlata, — i na njima zlaćenu jabuku“.⁵ U nevjestinoj ložnici, skinuo Mihovio gujine haljine, i predao ih kraljici majci, neka „ih pričuva do zore“.⁶ Nego ih majka „baci na vatru“, a Mihovio „odmah jeknu“⁷ i preminu.

Kazivanje bosanske pjesme ponavlja se u drugoj pjesmi bosanskoj,⁸ uz izmijenjena mjesna i lična imena. Pjesma počinje se sa značajnim prizivom mora: „Koliko je niz more gradova! — sedamdeset i sedam gradova!“⁹ Zmiju rodila ljuba Ljutice Bogdana, a zmija hoće da se ženi. Zaprošili joj djevojku „u Legjanu gradu bijelome, — u gjidije legjanskoga kralja“.¹⁰ Pogodba za udaju jeste: da „se načini od srme kaldrma i suhijem pozlati zlatom, od Karlovca do Legjana grada, preko polja legjanskoga“, i da „se pozlati avlija“ legjanska.¹¹ Čudo ovo izvede zmija mladoženja, te „sve legjansko polje zasja se — od te srme i od suha zlata“. Takogjer, „sva odaja razasja se listom“, kad junak, skinuvši gujinju košulju, ukaza se uz djevojku; ukaza se takim, „da ga ljepšeg u svijetu nema“.¹² Nego, sjajnog obstanka krasnome mladiću ima samo do ranog jutra, „kad p'jevci kril'ma udaraju“.¹³ Mladoženju upropasti, bračno veselje noćno razvrže, radoznalost i neobzir nevjestine majke. U za' čas nevjesta majci oda tajnu svoga

¹ V. 67—8.

² V. 83.

³ V. 101.

⁴ V. 201—7.

⁵ V. 259—60.

⁶ V. 292.

⁷ V. 298—300.

⁸ Petranovića *pjes.*, knj. II, 4.

⁹ V. 1—2.

¹⁰ V. 82—3.

¹¹ V. 119—23.

¹² V. 210—3.

¹³ V. 215.

muža. Kad je ukradena gujinja košulja, pa bačena na vatru, „stade cvrka na vatri košulje“ i „stade cika u ložnici guje“. ¹ Umro mladić. — U pjesmi nam je pobilježiti iznenadni spomen posve mitičnog Legjana, nama poznatog carstva noćne tmine.

Pa i zbilja, u još jednoj pjesmi, ² „zmaj ognjeni junak“ bije noćni boj na troglava crnog Arapa, u kome mi toliko puta posumnjasmoo slavenskog Crnog boga, zasvjedočena od hroničara Helmolda. „Zmaj ognjeni junak“, kako ga pjesma zove, sebe naruža ovako: „uhvati dvije tanke guje, — te oplete uzdu zmijovitu“ ³ svome lavskom konju ⁴; onda „uhvati ribu šestokrilu, — odreza joj do ramena krila, — od krila joj sablju napravio“. ⁵ Na to, uzeo mrku medvjedinu i na sebe navukao, te zametnuo boj. „Strašan junak lice namračio“, ⁶ premda je junak sav od ognja. Troglava neman „na njeg' brže plamen otisnuo, — da oprži konja, jal junaka, — ali zmaju plamen ne ugjaše, jer on vrući od vatre bijaše“. ⁷ Zmaj je premlad: on je „momče zmajovito“, on je „zmajče iz planine“ ⁸; a ipak lako od troglava dušmanina izbavlja zarobljenu Janju, i uz nju tri kitne djevojke. Na ogujevitog lava uze ih sve uza se, da ih Stojnome Biogradu vrati onda, „kada svane i sunce ograde“. ⁹ — Tri djevojke biti će tri noćna lica arijske Zore.

U Srba i Hrvata starovjekih zaista, koliko i u Litvinâ, kipljaše vjerovanje u mladog noćnog zmaja, u čilog Ognja, koji se ponovno svake večeri na ognjištu budi i ragja, te praska i plama, sijekući tamu sve dotle, dok se on ne utuli, dok pred zoru sam ne zamre. Rekoh, kipljaše to vjerovanje, jer prostrano i bogato, kao zar nijedno drugo, ono nam se udrža ne samo u pjesmama, već i u pučke priče isto tako raspruži dugotrajnih žila svojih. ¹⁰

¹ V. 476—7.

² Petranovića *pjes.*, knj. III, 4.

³ V. 121 - 2.

⁴ U mnogoj pjesmi, ognjeni zmaj jaše na gavranu, ili na smegjem kulašu.

⁵ V. 125—7.

⁶ V. 326.

⁷ V. 251—4

⁸ V. 333 i 350.

⁹ V. 371.

¹⁰ Kao da je naći jednu žilu i u poslovi: „Ako je i zmija, od srea je“ (Vuk. *posl.*).

Zmija čudno rođena, pak mladoženja, raznosi se u prostom pričanju, a jednaka je, skoro u svemu, s onom epskih pjesama.

Neka mi je iznijeti, za primjer, priču iz Srijema.¹ Žena sirota izmolila u Boga porod, a rodila zmiju, koja odmah uteče u travu.² Kad zmija navrší dvadeset godina, nagovori majku, da joj prosi u cara ćer. „Daću ja za tvoga sina devojkú“, reče ženi car, „ako načini ćupriju, od moga dvora do svoga, od bisera i dragoga kamenja“. Idući žena od careva dvora, a ne obzirujući se, ta se ćuprija sama načini. Na drugi carev izgovor, i sirotni dvori zmiije i majke joj stvoriše se bolji od carevih. Pošto se car i trećom izgovori, sve u dvorima sirotinjskim bude sjajnije od onoga u carskim dvorima; „sve zlatno“ je, veli priča, „sve zlatni jeleni, košute, tice, kvočke, pilići, zecovi“. Onda zmija mladoženja povede svatove, i car joj dade ćer. Zatrudni zmijina žena, pa svekrvi dokaza tajnu, da je njezin sin taki „momak, da ljepšega nema: svako večé on izlazi iz zmijinje košulje, a u jutru se opet u nju zavlači“. ³ Krasnoga svoga sina majka gledala u sobi kroz rupu od brave. Žena i mati, da bi se svagda nagledale momka, u jednoj noći bace mu u vatru svlak. „Kako svlak stane goreti, odmah njega stane vrućina obuzimati, a one ga sve vodom polivaj, i tako ostane živ.“ Ako momak, ovako, i ne umre, a ono se on ojadi. Njega žalosna jedva utišaše nevjesta i majka, kaže priča na koncu.

Zmijinja preobuka, ili košulja, koju pred zoru svlači prelijepi mladić, to je mitično maštanje našeg naroda; ali nazor o krasoti mladića Ognja, i o presjajnom njegovu odijelu, to je nazor, što se potpuno razvio već u pravijeku arijske religije, pa nam se očituje u molitvama Rig-Vede. Agni je tako lijep momak, da „oko njegove lepote otimaju se združeni dan i noć“. ⁴ On „prima na se svijetlih, sjajnih oblika“; ⁵ on „se oblači u punu gizdu“, ili u „saj“, ili u „svjetlost“, ⁶ a „rado se krasi kao kićeni mladoženja“. ⁷ Pače, mo-

¹ Vuk. *prip.*, 9.

² U srijemskoj drugoj priči o „zmiji mladoženji“ (Vuk. *prip.*, 10), ta je žena carica, kako je u pjesmama kraljica ili banica, a sin joj zmija ženi se sirotom djevojkom.

³ „Preko dan je zmija, ali kako večé dogje, on svučé sa sebe onu zmijinu košulju, te izigje momak, lepota na svetu“, kazuje druga srijemska priča.

⁴ Rigv., I, 144, v. 4.

⁵ Id., III, 1, v. 8.

⁶ Id., II, 8, v. 5, 10, v. I—III, 1, v. 5.

⁷ Id., II, 10, v. 5.

liteljima bog prizire se „preobučen“,¹ te mu pobožnici kliču, pri početku himne: „Daj se zaodjeni svojim odjećama!“² Dašto, Agnijeve su odjeće i oblici od same svjetlosti: „iz svačesa proizvagja on odijelo od svjetlosti“, — „na svojem sijelu, sebe miješajući s mlijekom i vodom, on stvara sebi oblik svoj od svjetlosti, oblik najviši.“³

Kazuje se u narodu,⁴ što je i dalje bilo sa zmajevitim momkom, pošto mu je u noći zmiinja košulja spaljena na vatri. Ode u svijet, napustivši ženu i rekavši joj, „da se s djetetom, s kojijem bila trudna, ne će rastati, dokle ga ne nagje, i on ruku na nju ne metne, a prije da ga ne će naći, dok ne podere gvozdene opanke i ne satire gvozden štap, tražeći“. Žena svuda putuje, kako će muža naći. Dogje k Suncu, koje joj reče, „da ga danju nigdje vidjelo nije, i pošalje je k Mjesecu, da pita njega, nije li ga on gdje noću vidjeo“. Nije ga ni Mjesec vidio, ali ženu uputi k Vjetru: „njega zapitaj“, reče, „jer se on zavlaci svuda“. Kazao sveznali Vjetar, gdje je zmajeviti momak: boravi u drugoj zemlji, tu se vjenčao i caruje. Žena onamo oputova; pa su joj već poderani opanci i štap prebijen. Sunčeva i Mjesečeva majka bijahu joj poklonile, ona zlatnu preslicu sa zlatnom kudjeljom i s vretenom, a ova zlatnu kvočku s pilićima. S tima darima potkupi prva žena inoću, koja joj dopusti, da tri noći s mužem prenoći. Prvu i drugu noć, viče mužu: „Kralju, metni ruku na mene, da bih se rastala s tvojijem djetetom!“ ali on ne vidi i ne čuje, jer ga inoča nekim pićem opoji. No, u trećoj noći, smetnja je uklonjena. Na neumornu i vjernu svoju ljubu muž metnu ruku, ona se oprostila bremena i nagje se sin zlatne kose i zlatnih ruku. S djetetom i s prvom ženom momak vraća se iz onoga kraljevstva u pregjašnje svoje kraljestvo.

Starodrevan je, bez sumnje, pogdjekoji dio ove priče. Zlatna kvočka sa zlatnim pilićima motala se po glavi i Langobardima, jer, u crkvi u Monzi, pokazuje se putnicima svečani taki dar kraljice Teodolinde. Gvozdene opanci i gvozden štap putni sjećaju nas na opanke i mač, što ih atenski kralj Egej ostavi u Trezeni, pod teškom stijenom, uz nalog ženi Etri, da im sin Tezej, kad odraste,

¹ Rigv., I, 128, v. 1.

² Id., I, 26, v. 1.

³ Id., I, 95, v. 7 i 8. To pri žrtvi, kad se *soma* s mlijekom baci u oganj, te se oganj rasplamt.

⁴ Vuk. pjes., knj. II, na str. 60—1.

onu stijenu odvali, te uzme opanke i mač na premučni put iz Trezene u Atenu. Pohod, radi ubavijesti, k Suncu, k Mjesecu i k Vjetru, više puta se ponavlja u pučkim pričama; pa je i to starinsko. Kaže Sunce, da „nije nigdje danju vidilo“ zmajevitog momka, i ženu mu šalje k Mjesecu, da u njega upita, nije li ga on „gdje vidio noću“. I iz ovoga se govora zmiji momku ukazuje noćna narav.¹ Čini se, da je u priči mit zamišljen ovako: prema noćnoj svjetlosti i jačini, Oganj po danu omlitavio; opojen, on tad boravi s drugom ženom u drugom kraljestvu.

Vidismo na više, da je zmaju obilježje „vučja šapa“.² Kroz ovu našu radnju desila nam se često zgoda, da potanko izložimo, kako mitični Vuk u Arijaca, te i u nas Srbâ i Hrvatâ, oličuje noć i doba noćno. „Vučja šapa“ u zmaja opet je znak jedan njegova poglavitog djelovanja u noći. S toga, u pjesmama, zmaj naziva se puno puta „Zmaj-Ognjen Vuk“, pa su i take pjesme, kao i pre-gjašnje, prožete istim mitom o Ognju. Strukovi su to, koji niču iz jednog korena mitičnog.

Čini mi se najviše značajno ono, što se o svezanju Zmaj-Ognjenog Vuka po vilama u narodu pieva.³ Zmaj, toliko je lijep, koliko je i bijesan. Koje je žene sin, ne zna se; al ga, svakako, rodi „jal Srpkinja od tiha Dunava, — jal Srpkinja pitoma Primorka“,⁴ t. j. oblak vodeni. Vile su na okupu, i hoće „da se mlade nagriju sunca, — nagledaju u junaka lica“,⁵ pa bi njega rado uhvatile i svezale, no on „zmajovit se uhvatit' ne daje, — vatrom pali, a sabljom siječe; — u Vuka su dva junaštva ljuta: — britka sablja i vatra ognjena“.⁶ Tad vila kolovogja, Andesila, „zlatnu kupu vina natočila . . ., zatrova ga travom svakojakom“.⁷ Izloži ona kupu na putu, a ožednjeli Zmaj i konj mu vrančić piše od vina zatrovana. Opoji se Zmaj i zaspâ, i Andesila sveza mu ruke. Onda „kod njega kolo uhvatiše, — uhvatiše iz planine vile, — pak okreću kolo naokolo“, i „Vukova lica nagledale se.“⁸ Smisao

¹ Noćna bića jesu zmajevi i u pričanju lužičkih Slavena. Kozmični fragmenti, zvijezde koje padaju k zemlji, u tihanim noćima na razmaku ljeta i jeseni, njima se privigjaju kao ognjeni zmajevi.

² Na str. 190.

³ Petranovića *pjes.*, knj. III, 53.

⁴ V. 99—100.

⁵ V. 120—1.

⁶ V. 126—9.

⁷ V. 134—6.

⁸ V. 229—31 i 240.

pjesme, poslije svega kazanog, nada je se od sebe. Vile su oblaci, koji su zakružili krasnog i bijesnog Ognja munjevitog i unj se zagledali. Uhvaćeno je kolo olujnih oblaka. Nego, eto minu oluja, oblaci „nagrijali se sunca“, a, uz pomoljeno sunce, Oganj usred oblakâ spava: njega zatrovaše i svezaše vile. Nemoć zmi je do sunca ističe narod, i u drugom kazivanju. Zmiju krilaticu, vele ljudi u Boki kotorskoj, lako je uhvatiti, pri ishodu sunca. Kad se sunce pomoli, zmija unj gleda i slijepa stoji ¹

Zatrovanje i svezanje Zmaj-Ognjenog Vuka, to je, po riječi drugih pjesama, smrt njegova. O „smrti Zmaj-Ognjana Vuka“ crnogorska jedna pjesma pripovijeda surovo i grubo, no i svježim zadahnućem poganskim.² Iznosimo pjesmu i za to, što potvrđuje nazore naše, drugdje izložene o Jakšićima.³ Zmaj-Ognjanu Vuku nevjerna je ljuba, pa jednom ona pita njega: „Što te zovu: „Vuče kopiljane?“⁴ Odgovara joj Zmaj: „Kad mi se je babo prestavio, — ja sam osta' majci pod pojasom, — to me zovu: Vuče kopiljane;“⁵ ali će i on da upita ženu: „Što te zovu: Podunajska kurvo, — te te ljube svi Jakšići redom, — a najviše Jakšiću Šćepane?“⁶ Na to, sam Jakšić Šćepan kaže Zmaju: „Bjesmo jednom trideset Jakšića, — odtud dogje tvoja vjerna ljuba, — svakojega redom zaticaaše, — koji će joj obljubiti lice.“⁷ Obručenom Zmaju nije ipak žao na Jakšiće, već je kivan na Gjerzelez-Aliju, svoga dušmanina od zakletve, koga on hoće da bije. Upravo je ognjena Zmaj-Ognjana Vuka priprema i junaštvo: „na prsi mu zmija prepretena, — pod pazuhe krila pozlaćena, — iz očih mu munje sijevahu, — a iz zubah oganj iskakaše“.⁸ Njegov konj krilat je, a krila su mu „pozlaćena“.⁹ Al krila ta opali nevjerna ljuba, i zmaju ošteti sve oružje. Ipak se branio i obranio junak od Gjerzelez-Alije, koga i pogubi. Zmaj u boju dopao teških rana, pa ga vidaju mili pri-

¹ Vuk. *prip.*, dodat. 17: „Poslije toga pogje da traži zmiju krilaticu, i kažu mu, da je nju lako uhvatiti, ma samo u oni trem, kad se sunce pomoli iza planine, jer ona u sunce pogleda, i doklen sunce dobro koplje ne oskoči, slijepa stoji“.

² Čojkovića *pjev.*, 104.

³ *Dio II.*

⁴ Čojkovića *pjev.*, 104, v. 9.

⁵ V. 12—4.

⁶ V. 16—8.

⁷ V. 37—40.

⁸ V. 96—9.

⁹ V. 122.

jatelji: „Zmija njemu bilje donošaše, — a vila mu bilje privijaše, — a vuk Vuku liže rane ljute“.¹ Sve utaman! Ako mu žena vidi rane, on će poginuti. Zatvorio se Zmaj u „devet kamarah“, no sva vrata devetera žena „svrdlom provrtila“.² Ugleda Zmaja, i Zmaj preminu. To će reći: Zora ugledala noćnog Ognja, te noć i Oganj o.lmah prestadoše, pogiboše. U Rig-vedi, Zora obnoć ljubaznica je ranih konjika, dvaju Ačvina, a i svog buditelja, boga Agnija; ali, kadno s jutra prvi plamečak njezin na nebu zarudi, ona je zaručnica Suncu. Skoro po isti način, u našoj pjesmi, Zmaja Ognja žena preljubila konjike Jakšiče, kojima za to Zmaj ništa na žao ne učini. Ova sveza prijateljstva tijesnog megju noćnim Ognjem i prvim tracima dana, Jakšičima,³ pomišljena je odavna u narodu. U staroj bugarštici,⁴ Jakšić je Mitar pobratim Vuku Ognjenom.⁵ Što se tiče Gjerzelez-Alije, u mnogoj našoj pjesmi on zauzeo mjesto tamne nemani, troglavog Arapa ili Balačka. U još jednoj crnogorskoj pjesmi⁶, silna junačina Gjerzelez suproti se Banoviću Sekulu i Janku iz Sibirja.

Gjerzelez bježi od Zmaj-Ognjenog Vuka i od dva mlada Jakšića, a prikazuje sa kao neka personifikacija zla, u pjesmi: „Porča od Avale i Zmajognjeni Vuk“ zbirke Vukove.⁷ Dva su uda pobratima, Porča od Avale i Gjerzelez-Alija, i piju vino „u Avali više Biograda“,⁸ pa Gjerzelez govori Porči: „Zaludu ti, pobratime dragi!“ — Zaludu ti vino i rakija, — kad ne imaš krčmarice mlade, — da nam služi vino i rakiju, — te nemamo šale ni maskare.“⁹ Jednak, „dva Jakšića mlada — piju vino na kuli Nebojši, — i š njima je Zmaj-Ognjani Vuče.“¹⁰ Iz stojnog Biograda Porča od Avale ugrabiće „ja gjevojku, ja nevjestu mladu“¹¹; on je vrebač, te svakog dana privlači se Biogradu, i odvodi po jednog roba. I sada prikrao se onamo.“ Turi oči zmaj od ognja Vuče, — turi

¹ V. 150—2.

² V. 137 i 146—7.

³ Vidi *Dio II*.

⁴ Bogišića *pjes.*, 16.

⁵ Pripaziti je, da u bugarštici, isto kao u sadašnjim pjesmama, izranjenog Ognjenog Vuka vidaju vila i zmaj (v. 13—4).

⁶ Čojkovića *pjev.*, 148.

⁷ Knj II, 93.

⁸ V. 2.

⁹ V. 14—8.

¹⁰ V. 48—50.

¹¹ V. 24.

oči uz tu vodu Savu, — dok ugleda Porču od Avale, — pa govori zmaj od ognja Vuče: — Vidite li, dva Jakšića mlada, — ko se ono niza Savu fula¹?“ Od radosti uskliknu Zmaj, jer eto je deveta godina, da čeka Porču od Avale, te reče Jakšićima: „Poskočite, dva Jakšića mlada, — nagjiderte sirotu gjevojk, — obuc’te joj svilu i kadifu, — podajte joj zlaćenu maštravu, — pošljite je Savi na obalu, — ne bi li se Ture prevarilo, — ne bi li se malo zabavilo, — dok opremim sebe i kulaša.“² Gdje se Porča sasta s djevojkom, ugrabi je, baci je za se na konja i pobježe uz polje Vračar. „Sve to gleda zmaj od ognja Vuče“,³ te i on poleti uz polje. Gjerzelezu bijaše se hvalio Porča: „Ne bojim se dva Jakšića mlada, — al se malo, pobro, pribojavam, — pribojavam Zmaj-Ognjanin Vuka“,⁴ pa sada, gdje vidi Zmaja, pusti djevojk, i nagnu bježati. Dognali se Zmaj i Porča Avali planini, ali Porči nije spasa. Kulama i gradu na Avali Gjerzelez dao zatvoriti vrata; „bježi Porča oko svoje kule, — a sve viče: — Otvor’te mi vrata! — Niko njemu otvorit’ ne smije.“⁵ Oko Avale grada triput Zmaj optjerao neprijatelja, dok ga stigao i posjekao. Gjerzelez iz tvrde Avale pobježe svome Sarajevu.

Sa Savom, s Vračarom i s Avalom, pričanje se privezuje sadašnjoj okolini biogradske; ali pjesmi ipak nestaje historijske žice. I pored obavljene lokalizacije, malo će se ko uvjeriti o opstanku Gjerzeleza i Porče od Avale gdje drugdje, nego li u mitu. Spram mitične Nebojše do stojnog Biograda, gdje sjede dva Jakšića,⁶ eto sjede dva mrka pobratima u Avali. Od Biograda k jugoistoku, vide se, na jednom brdu, razvaline od grada tobožnjeg junaka Porče od Avale, pa se i brdo zove Avala; no je *avala* turska riječ, što znači *zlo*, i našu zamijeni, u nekom smislu stajaćem.⁷ Porča od Avale, to je kao Porča oda Zla, a što je u Avali gradu, on je u Zlu gradu. Pa ovaj isti Zmajev dušmanin, u drugom pričanju pučkom, čini se, da je Zlota Protopopa. Grdnog Zlotu Protopopu

¹ V. 51—6.

² V. 72—80.

³ V. 111.

⁴ V. 32—4.

⁵ 137—9.

⁶ Vidi *Dio II*, na str. 90—4 (188—92).

⁷ „Kakva nas je pritisla avala!“ (Petran. *pjes.*, knj. II, 39, v. 162) — „Vidite li ovoga avala — u državi car-otmanića!“ (id., knj. II, 48, v. 477—8).

Zmaj-Ognjeni Vuk pogubio, na mejdanu pod Spljetom gradom. O tome Karadžić slušao pjesmu, pa to vidio i naslikano, u Zemunu u nekoj krčmi.¹ *Zlota* biti će davno domaće ime, istoznačno s tugjim novijim *Avala*. *Zlota*, neman od *Avale*, bio to, još jednim nadimkom, ili *Porča*, ili *Gjerzelez*, ili *Protopopa*,² valjda skriva *Crnog boga Slavenâ*. Dakako, mi ovo sve ostavljamo neriješeno i pod velikom sumnjom. Ali nije nipošto sumnjivo u pjesmi, što je Zmaj-Ognjeni Vuk: nekoliko puta kaže se, da je to „zmaj od ognja.“ A Zmaj je budan, pronicav; najprvi meće oči, prvi vidi, u ovoj pjesmi. Tako isto, na mnogom mjestu *Rig-Vede*, *Agni* je vidok: „Sve tvoreći, sa hiljadom očiju suzbija *Agni* duhove čarobne“.³

Sav rad i sve borbe Zmaj-Ognjenog Vuka bivaju najviše noću. To je razabrati iz već vigjenih i raspitanih pjesama, a to opet izrično jednom kaže pjesma crnogorska, po kojoj Ognjanin Vuk u boj „hita noću bez mjeseca.“⁴ Danju, kako to čusmo, il je zatrovan, ili spava, ili umire. Slabljenje vučjeg Ognja po danu izrazuje se još drukčije. Bugarštica jedna pjeva o prividnoj njegovoj nevjeri, s koje postaje zazoran kralju u Budimu.⁵ Svijetli bogovi, kad se god oni oneveseliše i onemoćашe, našim ocima privigjali se kao izdajnici. Ali je božja nevjera i božje umiranje trenutani pojav. Zmaj-Ognjeni Vuk ozdravlja svake večeri na domaćem ognjištu, a i sa svakom novom olujom vida se u tamnom oblaku. Mi njega ugledasmo, gdje ga vile truju, pa i liječe. Ovo opet spominje crnogorska pjesma, čas prije navedena.⁶ Ognjanina Vuka jedna vila obranila teško zlaćenom svojom strijelom, no biljem odmah izviđaće njega, „zaklopljena u šikli-odaju“⁷ i potom će ga vjenčati s drugom vilom.

„Šikli-odaja“, ili, da drukčije reknemo, zlatna soba, pristaje jednako Ognju, bio on zaklopljen u plamenitom oblaku, jal bio, pod kućnim krovom, prikovan vatrištu. Iz ove slike privezana Ognja lasno može biti, da se izvi pričanje o nekom ponajčešće ognjevitom junaku, koji leži zaprt u bačvi, ili boravi zatvoren u

¹ Vuk. *rječ.*, pod *Zlota Protopopa*. Karadžić ne zapisa pjesmu, koja može biti i propade.

² Sva tri imena postanja su nejasna i djelomice inostranskog.

³ *Rigv.*, I, 79, v. 12.

⁴ Čojkovića *pjev.*, 122, v. 118.

⁵ Bogišića *pjes.*, 14.

⁶ Čojkovića *pjes.*, 122.

⁷ V. 64.

devetoj odaji. Junak zove se „Gvozden čovjek“, ili „Baš-Čelik“, ili još drugim imenima.¹ On muči muke dotle, dok njega oproste svezā. Pršljiv je, velik je: dolazi i odlazi, snagom i bukom silnog vjetra. Ali, i pored sve žestine, o zlu ne radi. Najviše je to, što grabi jednu djevojku, ili ženu. Taman ovako, vedični Agni leti letom vjetra, buči i bjesni,² a ljubi, kao što već rekosmo, Zoru.

Čini se dapače, da je ovu čitavu mitologemu o bačvi, i junaku u njoj, naći već izraženu u Indiji, a napominjanu mimogred i u Grčkoj. Sanskritski jezik ima riječ *kavandha*, što znači bačva, onda oblak i neki demon u oblaku.³ Sa svoje strane grčka mitologija pokazuje nam junaka Kaanta, čiju sestru ugrabio Apolon, pa, da sestru preotme, brat navalio na boga, ubacivši vatru u Apolonov lug do beotske rijeke Ismena; no u drzovitom pokušaju on poginu. Gine i demon Kavandha od ruke boga Indre. Sanskritsko ime *Kavandha* i grčko *Kάκυνθο*; fonetika istovjetuje.⁴ Jednako ime s ovima nama zatrapše nazivi Gvozden čovjek, Baš-Čelik, i drugi još; ali bačveni junak, u biću svome, kao da oponaša indijskoga Kavandhu i grčkoga Kaanta.

Ovo o sapetome i mučenom junaku, koji bi u neku ruku naličan bio takogjer grčkome Tantalu i Prometeju, neka bude pod sumnjom. Ali ima prozirna jedna priča o Zmaju, otmičaru Zore. Priča je u Vukovoj zbirci, pod naslovom: „Čardak ni na nebu ni na zemlji,“⁵ i pred nas izvodi, po poznatoj nam trilogiji Sunca, tri noćna Sunca uz tri im konja i tri noćne Zore⁶, pa se s trećim Suncem, jutrenjim, Zmaj otimlje oko djevojke. Priča spada megju pučke najizvornije, te glasi ovako. Jednome caru bila tri sina i jedna kći, koju je on čuvao kao oči u glavi. Kad kći odraste, izigje jedno veče s braćom pred dvor, ali „u jedan mah doleti iz neba zmaj, ščepa gjevojku izmegju braće i odnese je u oblake.“ Troje braće idu, da traže sestru odvedenu. Dugo putovali, dok naišli na neki „čardak, koji niti je na nebu, ni na zemlji.“ Trojica dogovore se, da se jedan od njih popne gore, pošto će zaklati svoga konja, i okrojiti od kože oputu; strijela, iz luka puštena,

¹ Nemam kad podvrći odnosne priče potankoj analizi, te ih ovdje samo ertam na velike poteze.

² Rigv., *passim*.

³ Kuhn. *Herabk. des Feuers*, s. 119

⁴ Id., *ib*

⁵ Vuk. *prip.*, 2.

⁶ Vidi *Dio III*.

jedan će kraj od opute prikvačiti za čardak. Skanjuju se dva starija brata, pa najmlagji to sve učini. Pripeo se na Zmajev čardak, i ulazio iz jedne sobe u drugu, dok naišao na sobu, gdje Zmaj spava na krilu njegove sestre, careve kćeri. Brat ne sluša sestru, koja ga moli, da bježi, dok se nije Zmaj probudio, nego Zmaja udari buzdovanom u glavu. Zmaj iza sna maši se rukom na udareno mjesto, pa reče: „Baš ovdje me nešto ujede.“ Reče opet to i na drugi udar; no, treći put, carev sin udari ga u život, po migu sestre, a Zmaj na mjestu ostane mrtav. Careva kći Zmaja sturi s krila. Onda brata vodi kroz sobe. U jednoj je sobi viditi vrana konja, za jaslina privezana, s cijelom opravom od čistoga srebra; u drugoj, bijela konja s opravom od suhoga zlata; u trećoj, konja kulatasta, iskićena dragim kamenjem. Zatim, u jednoj sobi djevojka jedna veze zlatnom žicom na zlatnom gjergjefu; u drugoj, druga djevojka zlatne žice ispreda; u trećoj, treća djevojka biser niže, a pred njom od zlata kvočka s pilićima biser kljuca na zlatnoj tepsiji. Sada se carev sin vratio u sobu, gdje Zmaj leži mrtav, te ga oturi dolje na zenlju: kad ga vide, upropaste se dva brata. Po tom spustio sestru i tri djevojke; dvije na njih namijenio, dok ona s kvočkom i s pilićima biti će njegova. Ali zlovarna dva brata presijeku oputu, da brat mlagji ne bi mogao sići, pa treću djevojku dadu nekome čobančetu kod ovaca, kojeg preobučena ocu povedoše mjesto brata svoga. Najprvo hoće da se ženi najstariji brat; ali, na dan vjenčanja, eto sa čardaka doleti na vrancu junak, i buzdovanom premetnu s konja brata nevjernog. Gdje se vjenčavao, isto onako zlo prošao i srednji brat: doleti mu sa čardaka brat najmlagji, na konju bijelcu. Kad se najposlije ženi čobanče, rupi nanj carev sin na kulašu, udari ga i usmrti. Na to kaže sve, što je i kako je. Car otac otjera od sebe dva starija zavidna sina, a sina najmlagjega oženi trećom djevojkom. Nakon oca, carevali mladenci.¹

Zmaj koji otima djevojku, i potonji susret otmičara i ugrabljene djevojke s trojicom mladića, to je predmet ne samo priči, već i pjesmi pučkoj. U ženskoj jednoj pjesmi² vidimo Ogujeuog Zmaja, gdje leti „s mora na Dunavo“, držeći pod krilom jednim

¹ U ovoj priči, za samo čobanče kod ovaca ne znamo, ko ono može biti. No, poregijem sličnog motiva u indo-europskim pričama, dalo bi se nagagjati, da je čobanče kod ovaca Mjesec, kome, u jutrenjoj nebesnoj drami, Sunce oduzimalje svjetlost, te mu otilmje Zoru.

² Vuk. *pjes*, I, 239.

djevojku, a pod drugim ruho djevojačko.¹ U putu, žegja dodijala Zmaju, te ispod krila on ispusti djevojku, da ide „za goru na vodu.“² Išla djevojka, i susrela, na vodi, „tri mlada bečara.“³ Osnovni nacrt priče, malo prije izložene, jest isti, koji i ove pjesme; a u tome stoji dokaz davnosti mita.

Mitični ljubitelj djevojke, ili žene, Zmaj-Ognjeni Vuk, upade i u srpsku historiju. U nju uturi se s ognjenim krilima i sa čitavim ruhom svojim božanstvenim. Čujmo prečudnu epsku pjesmu: „Carica Milica i Zmaj od Jastrepca.“⁴ Već prvi joj stih predočuje nam začuđenje pjevača: „Vala Bogu, vala jedinome!“⁵ te pjevač odmah nastavlja: „Car Lazare sjede za večeru, — pokraj njega carica Milica; — Milica je sjetna nevesela, — u obrazu bl'jeda i potmula; — a pita je slavan car Lazare: — O Milice, o moja carice! — Što te pitam, pravo da mi kažeš: — Što si tako sjetna nevesela, — u obrazu bl'jeda i potmula? — Šta t' je malo u dvoru našem? — Veli njemu carica Milica: — Car-Lazare, srpska kruno zlatna! — Kad me pitaš, pravo ću ti kazat': — svašta dosta u dvoru našem, — nego ima godinica dana, — kako se je Zmaje navadio, — navadio Zmaje od Jastrepca, — te dolazi na bijelu kulu, — te me ljubi na bijeloj kuli.“⁶ Car Lazar uputi Milicu, da Zmaja upita, „boji li se još koga do Boga, — i na zemlji kakoga junaka“⁷ Malo bilo, „zasija se Jastrebac planina, — a poleće Zmaje od Jastrepca, — od Zmajevca od vode studene, — te se primi uz Kruševo ravno, — a doleće na bijele kule, — to on pade na meke dušeke, — zbaci Zmaje ruho ognjevito, — s caricom leže na jastuke.“⁸ Na Miličin upit, Zmaj zavapi: „Muć, Milice, mukom zamuknula!“⁹ a ipak joj povjeri, da se nikakoga junaka neboji, „do što kažu“, veli, „Srijem zemlju ravnu — i u njemu selu Kupinovo, — a u selu Zmaj-Despota Vuka, — njega s' bojim na zemlji junaka, — jer ja Vuka odavno poznajem: — kad smo bili gjeća u ludosti, — u Jastrepću visokoj planini, —

¹ V. 1—4.

² V. 7.

³ V. 8.

⁴ Id., knj. II, 43.

⁵ V. 1.

⁶ V. 2—20.

⁷ V. 28—9.

⁸ V. 34—41.

⁹ V. 49.

te kad bi se igre poigrali, — svagda bi me nadigrao Vuče.¹ To ti Zmaj „u riječi bješe, — a izigje danica zvijezda, — te se krenu Zmaje od Jastrepca, — i odleće Jastrepca planini.“² Kad Lazar od Milice dočuo tajnu, odmah piše Zmaj-Despotu Vuku, neka dogje i pogubi Zmaja od Jastrepca, a daće mu tri tovara blaga i srijemsku banovinu u državu za života. Uzmuči knjiga Zmaj-Despota Vuka: „žao mu je Zmaja pogubiti.“³ Pri svemu jadu, eto on „vilovita vranca posjednuo, — noćom ode ka Kruševcu gradu, — pa ne šćede Lazarevoj kuli, — veće pade u polje Kruševo — u pšenicu slavnoga Lazara.“⁴ Svanulo i ogranulo sunce, i Lazar uranio: „metnu oči niz polje Kruševo... , pa kazuje carici Milici: — O Milice, o moja carice! — Cudan junak u polju našem — u pšenici šator razapeo, — i on sjedi, pije rujno vino.“⁵ Ako car ne zna, ko je to, zna dobro Zmajeve carica, te veli: „Ono jeste Zmaj-Despote Vuče: — onaki je Zmaje od Jastrepca.“⁶ U tom dan progje, a kad tamna noć dogje, eto k carici Zmaja od Jastrepca. Poviknu Zmaj-Despot Vuk: „Ko se ljubi na bijeloj kuli, — nek izlazi iz bijele kule, — zar ne vidi, gje je poginuo?“⁷ Dva jednolika Zmaja sad lete jednako. Prvi Zmaj „iz kule uteče, — pa ne bježi Jastrepca planini, — već pobježe nebu pod oblake, — a čera ga Zmaj-Despote Vuče, — na visoko njega sustigao, — udari ga težkom topuzinom, — te mu prebi u ramenu krila, — Zmaje pade u zelenu travu.“⁸ Padnutome Zmaju Zmaj Vuk odsiječe glavu: „a kad Lazo sagledao glavu, — od strah' njega uvati groznica.“⁹ Od to doba Lazar i Zmaj-Despot Vuk, završuje pjesma, postase jedan drugome po- oćim i posinak; „i po tom su vreme živovali, — i svoj svome bio na nevolji.“¹⁰

Ova pjesma vrijedi mnogo, u dvojakom pogledu. Važna je, što živo naslikava dva Zmaja; ali je još više važna za to, što mi po njoj najbolje možemo kritično ocjenjivati pravu narav našeg epa. U obliku spoljašnjem, pjesma je čisto historijska. Eto gotova hrpa

¹ V. 62—70.

² V. 72—5.

³ V. 92.

⁴ V. 98—102.

⁵ V. 108—15.

⁶ V. 120—1.

⁷ V. 149—51.

⁸ V. 156—63.

⁹ V. 171—2.

¹⁰ 186—7.

tačnih podataka osobnih i mjesnih: Lazar, Milica, Vuk Despot, davni Kruševac, Srijem zemlja ravna, starinsko selo Kupinovo, pa i sam izvor Zmajevac i Jastrebac planina. Lokalizacija, na srpskoj i srijemskoj zemlji, potpuno je provedena. I anahronizam, što se tiče potonjega Zmaj-Despota Vuka, stavljena u odnos s Lazarom, malo smeta u pjesmi, koju puk pronosi i lasno iskrivljuje. Ipak, u sadržini pjesme neima ni truna historije, nego sve ono, što se o dva Zmaja pripovijeda, nije ništa drugo, do pradavna gatnja iz vremena poganskih. Evo možemo to dokazati. „Zmaj sa Jastrepca planine“ jest onaj isti Zmaj Ognjeni, što ga vidismo da sigje „sa Jastreb-planine“, pa „zagrlj i poljubi“ ženu bana sibirskog, koja zatim rodi Banovića Sekulu.¹ Onaj nam Zmaj reče besjedom, punom starodrevnog neznaboštva: „Ja ne tražim neljubljeno lice, — da obljubim i da se naljubim, — već oblazim srpske gospojice, — ne bi l' im se ragjali junaci.“² U rodljivog takog Zmaja vjetrovahu Anglosasi. Još onda, kad su već bili odavna pokršteni, njima su se utvarali Zmajevi, gdje po zraku tamo amo lijeću, u oči Ivanja dne. Ljudi užegu Ivanjske kresove, i pronesu ih po polju okolo oranica, dok ognjeviti Zmajevi s neba prosiplju sjemenâ dolje u vode. Tim skvrne se vode, i ko od njih pije, ili će umrijeti, il će teško oboliti.³ Ali je to novije mišljenje hristjansko. Za poganskih doba, Anglosaskinje jamačno pijahu, e da bi zanijele iskru ognjevitih Zmajeva, kao god što i Srpkinja Zmaj-Ognjen oblažaše, „ne bi l' im se ragjali junaci.“ Iskra života do Ognja je po isti način, na koji vidismo, da je valjda „uskrsnuće“ do „Kresa.“⁴

¹ Gore, na str. 174.

² Ib. Mislim, da amo ide i pučka poslovice: „Žestok kao zmija između gospogja“. Za riječ „žestok“, s ovom isporedi drugu posloviu: „Žestok kao žeravica“.

³ „Dicamus de tripudiis, quae in vigilia Sancti Johannis fieri solent, quorum tria genera. In vigilia enim Beati Johannis colligunt pueri in quibusdam regionibus ossa et quaedam immunda, et insimul cremant, et exinde producitur fumus in aëre. Faciunt etiam brandas, et circumant arva cum brandis. Tertium de rota, quam faciunt volvi: quod, cum immunda cremant, hoc habent ex gentilibus. Antiquitus enim dracones in hoc tempore excitabantur ad libidinem propter calorem, et volando per aëra frequenter spermatizabantur aquae, et tunc erat letalis, quia quicumque inde bibebant, aut moriebantur aut grave morbum patiebantur“. Ovo piše Englez neki u srednjem vijeku, a navodi ga Kemble (*Die Sachsen in England*) i, po Kemble-u, Kuhn: *Die Herabk. des Feuers*, s. 48.

⁴ Na str. 160.

Anglosaski kresovi pronose se po polju oko oranica, a naš Zmaj Vuk „pade u polje Kruševo, u pšenicu slavnoga Lazara.“ Uspoređivanje naše pjesme s praznovjerjem Anglosasâ dokazuje, da je sve historično u pjesmi sama lagana pljeva, koju kad otpuhnemo, iskače nam pred oči cio još neprelomljeni mit.¹ Dva Zmaja suparnika, to su dva Ognja, stari i novi, koje priča, pod dojmom historije, pretvori, kako kad i kako gdje, ili u Janka Sibirjanina i Sekulu, ili u Zmaja jastrebačkog i Zmaj-Despota Vuka. Što pak Zmajevi dolijeću „od planine“, ili što im druge pjesme nadijevaju epitet „planinski“,² i to biva po davnome mitu. Kao što Indima i Germanima,³ tako i Slavenima, u govoru prvašnjih vremena, „planina“ i „oblak“ bijahu jedno. Planinski Zmajevi, to su Zmajevi iz oblakâ. S toga uzroka jastrebački Zmaj, kad ga goni nevolja, „ne bježi Jastrepцу planini, već pobježe nebu pod oblake.“

Na Zmaj-Despotu Vuku najbolje se vidi sva izpraznost epa u pogledu historije, te i psihična nemoć puka, da u pamet zasiječe istinita djela narodnih junaka. Naprotiv, što se tiče gragje mitične, jasno je viditi, da je ona ep baš prepunila. Zmaj-Despot Vuk, sin slijepca Grgura, i unuk ograšenog Despota, Gjurjga Brankovića, pronio junačko ime, drugom polovinom vijeka XV, unakrst srpske zemlje. Za sama tri vijeka rastavlja se od nas, a svakako još manjim vremenom od zadnje redakcije pjesama, koje njega proslavljaju. Pa eto taj junak, ta posljednja pučka uzdanica pri padu Srbije, sav ogreznuo u mitu, ogreznuo toliko, da baba mu, Gjurjgeva Jerina, za njegovo rođenje kaže Turcima: „U mog sina, slijepca Grgura, — u njega se muško čedo nagje; — nije čedo čeda kakvano su: — vučja šapa i orlovo krilo, — i zmajevo kolo pod pazuom, — iz usta mu modar plamen bije, — materi se ne da zalojiti.“⁴ Ovako, Zmaj-Despot Vuk biva naprosto Zmaj-Ognjen Vuk, koji se banio u religiji otaca naših, i od jednog koljena na drugo, kroz vjekove, išao od usta do usta pobožnih.

U pučini mitologije potonula, jednako, i ženidba Zmaj-Despota Vuka.⁵ Pjeva se: „Mili Bože, da čuda golema! — Podiže se

¹ Mit o naspornim sjemenima Ognja još je davniji od priče sasko-slavenske. Vidi gore, na str. 158.

² Na primjer: „pa poviknu kao zmaj planinski“ (Vuk. pjes., knj. III, 56, v. 196).

³ Kuhn, *Herabk. des Feuers*, s. 135.

⁴ Vuk. rječ., pod *Zmajognjeni*.

⁵ Vuk. pjes., knj. II, 92.

Zmaj-Despote Vuče — preko mora Mletku latinskome, — da on prosi lijepu gjevojku — u nekaka bana od Mletaka; — on povede dvanaest katana — i ponese tri tovara blaga, — ode pravo u zemlju latinsku.¹ Kad on došao tamo, njemu ban Latinin, za veliko blago, poklonio ćer Rosandu, i svadbu ugovorio od Gjurgjeva do Dmitrova đana, dok Despot otide svojoj varoši Kupinovu, da svatove pokupi, njih hiljadu. Od zaručene Rosande Despotu stiže iznenada list i preporuka, neka „kupi svata dvanaest stotina — po izboru boljeg od boljega,² jer on ima „grdna dušmanina, — ta u Bosni Gjerzelez-Aliju, — bojati se kake prijevare — od Turčina, da ga bog ubije!³ Majka Angjelina svjetuje Zmaj-Despota Vuka, da zovne u djeverstvo, „do dva brata, dva Jakšina sina, — Jakšić-Dmitra s nejakim Stjepanom,⁴ pa da „pošlje šeru Dmitrovici — starcu Janju od starine knezu,⁵ nek mu dade za starog svata sina Milovana, a da u svatove takogjer pozove, iz Sibirja grada, „kuma svoga Sibirjanin-Janka.⁶ Zmaj piše svoj trojici: „poočimu Jakši, kapetanu u bijelu gradu Biogradu,⁷ pa „Kuzun-Janu, — starcu Janju od Srijema knezu,⁸ pa i Janku od Sibirja. Na to, „baci s kule dvanaest topova, — haber dade Srijem-zemlji ravnoj.⁹ Požabra se sva lijepa kita junačkih svatova, te nastupili dugi put k Mletku. Prevarljivi ban mletački ugosti ih za nedjelju dana; onda se otvoriše gradu vrata, i dva banova sina „izvedoše konja zelenoga — sa suvijem okićena zlatom, — i na konju Rosandu gjevojku — obasutu mrežom od bisera — savrh glave do zelene trave.¹⁰ Ona dva sina banova Vuku dadoše „dva mača zelena, — sve u suvo oblivena zlato.¹¹ Ali eto prevare! Zmaj-Despot Vuk istom uze, pri rastanku, zlatnu kupu vina, da je popije, dotrča sav izranjen jedan od svatova i poviknu Vuku: „Zlo ti vino, Zmaj-Despote Vuče! — Zlo ti vino, a gore ti bilo! — Udari ti sila u svatove, — čudna sila, Gjerzelez Alija, — sa

¹ V. 1—8.

² V. 71—2.

³ V. 77—81.

⁴ V. 93—4.

⁵ V. 99—10.

⁶ V. 107.

⁷ V. 121—3.

⁸ V. 130—1.

⁹ V. 146—7.

¹⁰ V. 190—4.

¹¹ V. 211—2.

njegovih trista Sarajlija, — pogibe ti hiljada svatova, — od hiljade jedan ne ostade, — do ostala dva Jakšića mlada, — ali ih je ljuto saletio, — saletio Gjerzelez-Alile, — ljuto ti je Dmitra obranio, — no još brane lijepu gjevojku, — do sad mislim, da su izginiuli.¹ Priteče tamo Vuk na svome „vrancu alovitu“, i udesi se sa Gjerzelezom na „suroj bedeviji“, oružanim sa „zelenim gadarom.“² Vukovi žestoki udari ne pomažu; strahota Gjerzelez sav je u gvožđu. Vuk hoćase da padne od zelenog gadara; „no to gleda lijepa gjevojka — od ovaca iz zelene trave, — pa joj žao Zmaj-Despota Vuka, — pa mu ode mlada govoriti: — O junače, Bog te ne ubio! — Zar ne vidiš, da si poginuo? — Na Turčinu oklop groždje ima; — no, gdje ti je strijela i tetiva?“³ Svojom strijelom i tetivom Vuk pogodi u čelo grdnog dušmanina, pak od mletačkih zasjedaca sebi izbavi lijepu Rosandu.

Po svemu opisu, ženidba Zmaj-Despota Vuka ona je ista, koja i ženidba Dušanova, u oglašenoj pjesmi Vukove zbirke, knj. II, 29, gdje je riječ o Legjanu, o dva Voinovića i o troglavom Balčku.⁴ Ženidba je dakle tipična, i ostavljena iz davnih vremena u epu kao neki božji amanet, pa o historijskom kakvom spomenu nije nam ni misliti. U djevojci, dušmanskog pritiska i pritvora oproštenoj, treba da nazremo kakvogod biće božanstveno; ovdje, po velikoj prilici, rosnu Zoru, „obasutu mrežom od bisera, savrh glave do zelene trave“. Oko prekrasne Zore trzmaju se maldane svi arijski bogovi, i svijetli i tamni. Na prvo zelenilo ranog jutra kao da pokazuje i sve oružje: u grdnog dušmanina „zeleni gadar“, u Zmaja Vuka „dva zelena mača“. I dva su Jakšića tu. Dva Jakšića, ili dva Voinovića, drugdje u pjesmama narodnim, opasuju taj isti „zeleni mač“, što je mač „starog Voina“, ili „Jakse“.⁵ U našoj pjesmi čini mi se još znamenito i to, što guslar, osim dvaju Jakšića, uvede megu Zmaja svatove starca Janja i kuma Sibanjanin-Janka. U Janju, a i u Janku, već razabrasmo oličena

¹ V. 222—35.

² V. 244, 262 i 268.

³ V. 271—8.

⁴ Isporedi *Dio I*, na str. 68—72 (108—12), i tome odnosni *Dio II*.

⁵ Prema drugovanju dvaju Jakšića sa Zmajem Ognjenim zgodno će biti, ako navedemo mjesto iz Rig-Vede: „U noći i u jutru donoseći ti Somu, tebe, Agni, užiju Ačvini, Bhaga, Savitar, Zora“ (I, 44, v. 8). Dva su Ačvina prvi do Agnija noćnog, kao i dva Jakšića do Zmaj-Ognjenog Vuka. Drugim riječima: dva mitična konjika, dva prva traka jutrenjeg vidila, dotiču se ognja buditelja.

Ognja. Istina, guslar od Janja rastavlja Janka, premda se ono obadvoje svodi na jedno; ali ne vara se pjesma, kad Janja i Janka meće tu, gdje je Zmaj-Ognjeni Vuk. Može biti, da je pjesma istim nagonom starog vjerovanja dobro upućena i ondje, gdje čudesna „lijepa gjevojka od ovaca“ govori Zmaju u nevolji: „O junače, Bog te ne ubio? Zar ne vidiš, da si poginuo? No, gje ti je str'jela i tetiva?“ Do Zmajeve strijele stoji konac boju; a eno u Vedi „crna strijela“, više nego drugo oružje, naporuč je bogu Agniju. Zavojiti plameni u ognja, i varnice, koje od njega odskaču, pričinjali se ljudima kao da su to strijele. S toga je Agni „sličan moćnom strjeljaču“.¹ Njega vapiju: „Digni se, Agni, zapni svoj luk, oštrim oružjem spali dušmane!“² ili o njemu kažu himne: Jednak strjeljaču, koji hoće da strijelja, on naperio i naoštrio sjaj kao gvozdja oštrice“.³

Koliko se nama dalo, mi po tradiciji naroda pretražismo, kako bi otkrili razne oblike božjeg Ognja. Pretragu neka završi kratko ispitivanje pjesama o Rajku sa Zmijanja. S tim epskim junakom, debeli čokot mita o Ognju pustio još jednu mladicu. Rajko sa Zmijanja, ili, kako se običnije to veli, sa Zmijanja Rajko, nije ime, što bi dockan bilo uzeto, kako se to učini s Jankom iz Sibinja, sa Sekulom i s Despotom Vukom, koji starije nazive ili sasvim, ili djelimično, oturiše. Sa Zmijanja Rajko nije polutansko lice, u kom narod pomiješa svoju historiju sa svojim vjerovanjem: djelom i imenom, on spada u predaju mitičnu. Ma što značio „Rajko“, ili onaj koji se veseli,⁴ ili koji se hrani, ili drugo koje, svakako ime pokazuje se izvorno; a što se zove sa Zmijanja, time mu je označeno zmijinje postanje. On nam dolazi sa zmijinje, s ognjevitoga mjesta.

O „ženidbi sa Zmijanja Rajka“ ima pjesma,⁵ koja je čudesna, a u osnutku ista s pjesmom o ženidbi Zmaj-Despota Vuka. Sa Zmijanja Rajko hoće da se ženi čerju bana od Božuna Nego, do Božuna dvije su prepreke, dvije planine, Prolom i Ostroga. Na prvoj stražu čuva „divski starješina, — i sa njime sedam braćenaca“,⁶ dok sjedi na drugoj Arap troglav, i njemu „uz koljeno —

¹ Rigv., VI, 16, v. 39.

² Id., IV, 4, v. 4.

³ Id., VI, 3, v. 5.

⁴ Ili, aktivno, onaj koji veseli? Za dvoumno značenje, isporedi opasku na str. 50 (150) *Dijela IV*.

⁵ Petranovića *pjes.*, knj. III, 54

⁶ V. 25—6.

sve njegovo dvanest bratučeda¹. Kruta je snaga divska: „Ja kakvi su divi sokolovi! — Kad prihvate jelu pod granama, — išćupaju jelu sa žilama, — umeću se njome pod oblake, — i razgone tice sirotice.“² Al je čudan rs junački i u Rajka, pa i u svatova te pomoćnika njegovih, dvanaest vojvoda, spram dvanaest bratučeda troglavog Arapa. „Kada divi zmaje opaziše,³ — od žive se vatre prepadoše, kroz planinu čistac učiniše, — upustiše u strahu junaštvo.“⁴ Razbjegle divove svatovi pohvataše i povezaše za jelike. Megju svatovima našao se Strahilo, koji trima Arapima odsječe glavu, pa je posjećen i troglavi Arap.⁵ Sa Zmijanja Rajko obavlja onda ženidbu sa ćerju bana od Božuna.

Prvi nacrt Zmije, ili Zmaja-Ognja, nagjosmo u Indiji pjesničkoj i bogonosnoj. Oni je nacrt dalje izragjen i dotjeran do žive slike, do pravog mitičnog lika, u Litvinâ i u nas Srbâ i Hrvatâ. Tradicija srpska o zmijinjem i zmajevskom Ognju govori, toliko razgovijetno, koliko obilno. Mit nije isto tako jasan kod drugih Indo-Europljana. Ipak mi se čini, da bi se moglo za tragom njegovim ići u helenskoj mitologiji, pa i u germanskoj; a nije sumnje, da bi zauvar bilo prepoznati zmijinjeg Ognja svuda, u kolu jednorodnih arijskih plemena. Ali bi se za to imalo primaknuti amo i srediti veliku gragju, koja, i pored korisnog objašnjenja iz svestrane komparacije, strogo ne spada na naš rad. Mi to propuštamo.

U *Dijelu IV*, na str. 8 (108), treba ispustiti stavku: „a ko je on, razabira se odmah iz priče, koja u zbirci za tom slijedi: Čardak ni na nebu ni na zemlji. Mitični Brko jeste zmaj, t. j., po simboličnom našem govoru, Oganj ili Agni“.

¹ V. 30—1.

² V. 217—21.

³ Po pjevaču, Miloša, Sekulu i Zmaj-Ognjenog Vuka. O liku Miloševu govoriće se na posebnom mjestu. Sekula i Zmaj-Ognjeni Vuk dolaze ovdje kao duplikacija i triplikacija Rajka. Što je u istoj pjesmi pjevač sročio tu trojicu, u tom se nije ni najmanje prevario.

⁴ V. 269—72.

⁵ Od Marka Kraljevića, veli guslar. Pjesmi gradivo je od starine, no je gdješto izvrćeno, a i novijim primetanjem povećano. Mislim, da pjesma iz prva bijaše osnovana ovako: Rajko se ženi, a smeta mu troglava grdesija sa sedam, ili dvanaest, vojvoda. Takogjer sa dvanaest, dotično sedam svojih vojvoda, Strahilo pomaže Rajku i siječe Troglava. O mitičnoj dodekalogiji i heptalogiji vidi *Dio IV*.

Misli i djela biskupa Strossmayera.

*Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije
znanosti i umjetnosti dne 16. februara 1888.*

PRAVI ČLAN T. SMIČIKLAS.

Veleslavna akademijska skupštino!

Pokrovitelj ove akademije preuzvišeni gospodin Josip Juraj Strossmayer slavi danas rijedku slavu pedesetgodišnjice svete službe božje, što on smatra i svaki kršćanin osobitim darom milosti božje. Akademija naša i sveučilište veseli se i slavi svoga roditelja. Veličanstvena crkva djakovačka i krasna naša galerija slika slave svoga satvoritelja. Narod hrvatski i južno-slavenska plemena slave jednoga od najvećih svojih sinova. Kršćanstvo slavi u njem jednoga od prvih govornika i slavitelja razapetoga spasitelja. Europa slavi sjajna lučonošu, koji u kolo velikih prosvjetljenih naroda vodi svoj narod hrvatski — ovjenčan vijencem mučeničtva za kršćanstvo i prosvjetu evropsku.

Ovoj slavi bila bi tek jeka gromka pjesma ženijalna pjesnika. A što će svemu tomu moj slabi govor? Zar da moj govor tek protumači djela velikoga našega biskupa, koja je on u tolikim svojim sjajnim govorima rasvijetlio. Zar da ja rasvijetlijim misli njegove, koje su sa zlatnih usta njegovih poput ognja nebeskoga znale raspaliti najuglednije zborove ljudi, ter se od ushita njihova potresoše stupovi sabornice hrvatske, ove naše krasne monumentalne palače, stolne crkve djakovačke i crkve sv. Petra u Rimu; užgaše srce svega naroda, udiviše svijet i učiniše pored slavnog njegova imena častnim i ime naroda hrvatskoga.

Svega toga ja neću i ne mogu pokušati. Ne mogu da razgledam novi oblik staroga zakona crkve božje, oko koga se trude biskupi svega svijeta, da ovjenčaju njime glavu nasljednika svetoga Petra, kojim žarom svete vjere vojuje naš biskup medju najuglednijim

biskupima, medju prvacima katoličkoga svijeta. Ne mogu niti da se dotaknem onih za nas svjetovnjake tajnovitih nauka svete vjere, koje naš biskup u tolikim svojim poslanicama apoštolskim žarom propovijeda; gdje jasno vidiš, ako i nisi upućen, u sve tajne vjere, što može stvoriti njegov um i srce; vidiš i u šaptanju i u milim zvucima i u gromovima prirode glas božji i glas sina božjega; vidiš u mukama sina božjega muke, život i utjehu svoga naroda; vidiš srce biskupovo; vidiš, kako bi biskup rado „u svoje srce prelići srce Isusovo, a zatim ga prelići u srce svoga naroda“, da ga vodi čista i sveta pred prijestolje oca neba i zemlje.

Ovaj čarobni i za svako kršćansko srce najutješniji rad našega biskupa jamačno će koji pozvanik na svetom mjestu izkazati. Meni ostaje čedniji zadatak, da govorim o kulturnima djelima biskupovim, koje je satvorio u hrvatskom narodu i o njegovim ideama, ali opet ne o političkim, da opet i ovom prilikom posvjedočimo, kako nikomu pod suncem neće poći za rukom, da dokaže, da se ova akademija pored znanosti i politikom bavi.

Meni je današnji častni zadatak predan od mojih drugova akademika samo za to, jer sam ove godine rektor hrvatskoga sveučilišta, a obadva zavoda evo zajednički slave svoga zajedničkoga roditelja. Ja sam si ovaj zadatak kušao olakšati, što sam se sasvim stavio u službu idea biskupovih. Danas je njegova slava, pak neka govore njegove idee. Danas ispovijeda on pred Bogom za pedeset godina svoga života, pak da mu bude laglje na srcu, da ga tješimo upravo iz ove kuće, na koju je tolike milosti svoje sipao, da ga tješimo utjehom, koju je dao u ime Božje svemu narodu hrvatskomu, svemu jugoslavenstvu, slavenstvu i čovječanstvu. Neka vidi, što prihvatismo u um i srce naše, pak da čisto želimo našemu potomstvu predati.

I.

Gospodo! Naš maleni narod ima u ovom vijeku za ovo pedeset godina tri epokalne godine 1835, 1848 i 1861, svaka da odluči sudbinu našega naroda. Za svaku godinu dade nam Bog čovjeka, da narod naš vodi. Godine 1835 izkresa iskru novoga života Ljudevit Gaj. On uspali svojom bogodanom riječi mladež hrvatsku, po njoj pomladi narod hrvatski. Pjesma davorija pjevana od pomladjena naroda daje biljeg ovoj dobi.

Godine 1848 trebalo je obraniti ovaj tek oživljeli narodni život. Narod uznese na štit kraljevstva hrvatskoga i narodnoga života

*

bana Jelačića. Od iskre Gajeve bude živi plamen, taj plamen je živa riječ i britki mač Jelačića bana, kojim je umio Hrvate i Srbe dovesti na bojno polje, da se zajednički bore kao rođena braća, da brane mačem u ruci svoju narodnu individualnost.

Godine 1861 iza deset teških godina absolutizma i germanizacije taj plamen valja da se razgori u živu, jaku, neugasivu vatru. Tu vatru razgori biskup Strossmayer opet divnom riječju u narodu našem, da uz njegovo plemenito i požrtvovno prvenstvo osnuje akademiju i sveučilište.

Ovako nam Bog dade u najpotrebnijem času najprije Gaja, a iza njega Jelačića, a iza obadviju da njihovo djelo dovrši — današnjega našega svečara Strossmayera.

Naš biskup postade biskupom bogate i ugledne biskupije u svijetu svoje muževne dobe, kada je mogao o sebi kazati: „eto o Bože — učini diete pastirom — u Isusu otcem milih mojih roditelja“. (Posl. I. str. 18) jer je imao oca i majku u krepkoj jošte dobi On posta biskupom (1849), kad je već reakcija slavila svoju pobjedu nad uzbujalom strasti svih naroda za zlatnom slobodom.

Već u prvoj svojoj poslanici veli mladi biskup da će slijediti „veličanstveni primjer ljubavi domovine samoga spasitelja našega“ koji da je i po mnijenju Bossuetovu „krv svoju osobitim obzirom na svoj narod prolio i hotio da se po žrtvi, koju na drvetu križa za cio svijet prikaza i ljubav domovine posveti“. Drugi primjer da nam daje sv. Pavao kada zavapi: „*Žalost velika i bol neprestana obuzima srce moje; željah biti ja sam prokletstvo od Isusa za braću moju, koji su rođjaci moji po puti.*“ (Posl. I. str. 16).

A što veli ovdje Pavao o svom narodu, to nam poslije dva-deset i šest godina opet biskup tumačće druge Pavlove riječi još jasnije ponavlja: „Izraelci su i ja sam, sjeme su Abrahamovo i ja sam; baštinici su obećanja božjih, i ja sam. Ja sam udo od tiela njihova i krv sam od krvi njihove. Sagriešili su i oglušili se na glas proroka svojih, umorili su Boga i spasa svoga, krivci su prokletstva i osvete božje, ali su ipak moji i moje se srce od njih nikada odciepiti n će; pače želio bih i ja željno nje sobom zamieniti i po primjeru Boga i meštra svoga vlastitom žrtvom nje od prokletstva božjega odkupiti. Cuperem ego anathema esse pro fratribus meis. Evo prave i čiste ljubavi svećeničke, koja se ničim na svijetu smutiti neda, pače koja u nesreći i nesgodi naroda svoga sveudilj raste, dok se do one žestine i izvrsnosti nedovine, koju

je Isus u božanstvenom svom srcu prama svim nam gojio.“ (Glasnik 1877 str. 28.).

Ovako nam biskup sam protumači svoju ljubav domovine. Ovako nam on razjasni svoju devizu: „*Sve za vjeru i za domovinu*“.

Deset teških i gorkih godina uze naš narod živjeti od godine 1850—1860. Na milijun usta teče riječ: „odakle mislismo da će nas sunce grijati, odanle nas led bije.“ Mjesto starodavnoga ustava zavlada absolutizam, mjesto jezika hrvatskoga i individualnosti naroda hrvatskoga, koju je posvećivao plač od trideset hiljada udovica našega naroda, zavlada jezik njemački u uredu i školi kao jedini državni jezik brišući time granice između pojedinih zemalja i naroda carstva austrijskoga, na mjesto domaćih službenika tiskaju se na stotine sinovi drugih naroda. Mjesto vitlajućih se stranaka i burnih kongregacija — nastaje grobna tišina.

Škola činila se kao da će osvojiti mladež hrvatsku za njemački jezik i njemačku kulturu. Obitelji hrvatske kao da rado primaju ovu njemačku poplavu. Jedina crkva stoji jošte, da na svojim oltarima prima uzdahe bolno osjećajućih plemenitih sinova našega naroda. Narodno osjećanje izrazivao je jošte šapat nekolicine ljudi, koji su njegovali knjigu hrvatsku. Sasvim je naravno, da u knjizi našoj ne ima više onoga bučnoga i gromkoga glasa ilirskih pjesama. Na mjesto pjesama stupa proza, a mjesto davorija ratovi za pravopis i gramatiku.

Kada je 1860 godine 20. oktobra carska diploma vratila ustav i bacila absolutizam i gemanizaciju, budne od sveobće šutnje sveobći govor o državnom sustavu. Otresti se njemačke komande, da se više nikada ne povrati, o tom misli svatko. Žrtvovati u to ime sve, to se mnogima činilo lahko.

U tu vrevu pade glas, da biskup Strossmayer kani osnovati akademiju jugoslavensku. Većina ljudi slutećih i mislećih o sigurnosti naše narodnosti, da više onakove nevolje nebude morala trpiti, pozdravi ovaj glas s oduševljenjem. Ne ima dvojbe, da je od prvoga časa najviše bilo dvojitelja o zrelosti našega naroda za akademiju upravo među onima, koji su se bavili narodnom knjigom. Oni se zagledaše u one slavne stare zavode zapadne Europe, gdje članstvo u zavodu živom čovjeku daje naslov neumrli. A kada ogledaše oko sebe, ovako govoriše: ta mi ne imamo niti školskih knjiga, nam je filologija u dvie tri školske gramatike, ne imamo niti historije političke niti literarne a ma niti u pokusu, o prirodnih naukama osim slabo prevedenih školskih knjiga ne

imamo ništa, ista nam beletristika manje nego životari, Matica nam umire. A kada se ogledaše na Srbe, vidiše slavnoga Vuka izvan domovine, javlja se već Daničić, ali još nije svemu narodu na vidiku, u Srba puno prevoda, originala malo ili nimalo. Društvo srpske slovesnosti i društvo hrvatsko za povijest i starine, još su jedina utjeha u toj žalostnoj slici. I uz jedno i drugo ima dobrih pokusa o historiji naroda hrvatskoga i srpskoga. Slovenci imadu krasan pučki list „Novice“, ali to im je sve. U Bugara jedan ili dva prognanika kušaju za prvi put nešto napisati na svom milom materinskom jeziku. Ovako govore dobri i preobzirni ljudi.

Sve to zna i Strossmayer, pak opet on osniva jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti. Pismom od 10. prosinca 1860 otvara svomu narodu daleke vidike, pokazuje narodu hrvatskomu na braću njegovu, na Srbe, Slovence i Bugare. On veli svomu narodu „sursum corda“. Strossmayer zna, kako veli u osnovnom pismu: „da knjiga nemože cvasti u narodu malenu, ali niti u narodu koliko mu drago mnogobrojnu, ali razječji razdrobljenu, ako se ova nesliju u jedan jezik“. On zna, kako veli, „da se ovim načinom stopiše stari narodi, a i germanski i romanski, koji imadu više narječja nego li mi, da dogjoše do jedne knjige“. On zna, kako veli, „da ova nastojanja do sada kod Hrvata i Srbalja liepim urodiše plodom, te da oni mogu pokazari na djela, koja bi ostalim evropskim književnostim služila na slavu“. On bi rado da se u ovu srbsko-hrvatsku književnu slogu privedu i braća Slovenci „da se spase“ i braća Bugari potomci Ivana eksarha i cara Simeona, narod jak do pet milijuna. Biskup je „čvrsto uvjeren, da će se duh jugoslavenskoga naroda prije ili poslije odjenuti jednom knjigom. Samo za za sada još neima sredotočja u kom da sjedini svoje raznolike življe. Ovim sredotočjem imalo bi biti učeno društvo ili akademija, u kom bi se imali stjecati i sjediniti svi bolji umovi hrvatski, srbski, slovenski i bugarski, da viečaju, kojim bi se načinom imala najpreče stvoriti jedna knjiga narodna na slovjenkom jugu i kako bi imala uzeti u svoje okrilje sve struke čovječje znanosti“.

Velika doista vjera biskupova, a mali dusi ne mogu razumjeti vjere velikih ljudi. Zato su proroci kamenovani. Ali udivljaju se manji dusi, kada živom vjerom nadahnut čovjek pogodi učiniti djela u takov čas kao da ga je Bog upravo u onaj čas nadahnuo. U počethu godine 1861 obasjavao reć bi genij naroda hrvatskoga cijelu njegovu dušu i narod je naš vjerovao, da je jak za velika

djela, pred očima mu je lebdila već bolja budućnost. U taj sretni čas jamačno najuzvišeniji vjernik njegov naš biskup u sjednici od 29. travnja uznese ovu narodnu vjeru na najvišu visinu, kada reče, da „jedva ima naroda pod nebom, koji požrtvovanjem svojim i stoljetnim tako rekav mučeničtvom svojim tolike si susjedne narode, celo carstvo, pače eielu Europu zadužio, koliko naš narod“.

Samo je on mogao izreći: „S akademijom znanosti uzko je spojen drugi zavod, a zavod taj jest jugoslavensko sveučilište u Zagrebu“. On je mogao vas narod uvjeriti, da „jedno od najogromnijih evropskih pitanja, koje ciele svijet već od davna vele zanima, živo će se nas i naše budućnosti kosnuti, a u tu svrhu da nije dosta da nosimo zdravu mišicu i srce junačko“. Za to nam treba znanosti. „To je ona sila koja nebom i zemljom vlada; to je ona sila, koja zvijezde po nebu broji i stazu im pokazuje; to je ona sila, koja parom upravlja, da plav napried goni; to je ona sila, koja munji zapovijeda, da misao čovječju s jednoga kraja svijeta prenosi na drugi; to je ona sila, koja u busulji mornaru na pučini morskoj danju i noćju svieti. Te sile mi potrebujemo nada sve, da važni položaj svoj upotriebimo, da zadaću svoju na korist i slavu svoga naroda riešimo. Da si tih sila nabavimo nužno je, da u sredini našoj i u narodnom duhu sveučilište ustanovimo“.

Samo biskupova živa vjera mogla ga je nadahnuti, da će narod listom za njime krenuti, ako slaveći tristogodišnjicu Nikole Šubića Zrinskoga položi znatnom svotom prvi temelj sveučilištu. On je u duhu svojem mogao nazrieti što nam tek duboka znanost podaje, da je naš hrvatski Leonida prvo sunce, pred kojim prvi put polumjesec turski, kada je bio na zenitu svoga sjaja, počimlje bljednuti; da je ovo sunce bilo glas božji svemu kršćanskomu svijetu, da se počimlje riešavanje istočnoga pitanja. U budućnosti riješenja ovoga pitanja kako vidimo nazrieva naš biskup sreću našega naroda, zadaću veliku našega sveučilišta. Evo zašto on spaja osnutak sveučilišta sa slavom tristogodišnjice Nikole Šubića Zrinskoga.

Živa vjera biskupova slavi triumf, čim je narod hrvatski do milijun forinti položic na žrtvenik domovine za akademiju i sveučilište. On slavi danas triumf u radu naše akademije, ali dopustite mi reći i sveučilišta, jer mi članovi sveučilišta sačinjavamo hvala Bogu većinu u ovom častnom zboru, pa tako se ispunjuje i ona riječ biskupova: „Akademija znanosti predpostavlja sveučilište.“ On slavi triumf, kada iza onih dviju triju gramatika stoji nebrojen niz jezikoslovnih rasprava, kada je neumrli Gjuro Daničić

nepobitno za vjekove dokazao i najprije srbskoj mladeži i srbskomu narodu predao, da su Hrvati i Srbi jedan narod, ter svim vragovima našega naroda odsjekao ruke, da ne trgaju onoga, što je Bog sjedinio. On slavi triumf sa hiljadama objelodanjenih isprava i stotinama prinosa za historiju našega naroda, sa pojavom uglednih prirodoslovnih djela kakovih još nije bilo na jeziku hrvatskom, sa velikim akademijskim rječnikom. On slavi triumf, kada vrlo ugledna akademija petrogradska slavi desetgodišnjicu naše akademije. On slavi triumf kada Srbi, Slovenci i Bugari prilažu svojih znanstvenih radnja u našoj akademiji; kada Bugari slaveći dva/leaset i petgodišnjicu svojih mučenika Miladinovaca slave i njega, koji im je pomogao do prve i najznamenitije zbirke bugarskih narodnih pjesama; kada Slovenci počimlju hrvatski jezik učiti kao školski predmet; kada Srbi u Biogradu slaveći neumrloga zajedničkoga pjesnika Gundulića ovjenčavaju božicu sloge izmed Hrvata i Srba.

Jest ovo je sve predvidjao veliki duh njegov nadahnut živom vjerom, zato ovdje doista pristaje ona riječ Horacova o pjesniku divnom :

Ingenium cui sit, cui mens divinius atque os
magna sonaturum, des nominis huius honorem.

Hor. Sat.

II

Gospodo! Gradeći ja čednu zgradu moga govora podigoh u sredini kupulu, koja drži obadva druga dijela moje čedne ali ljubavju nadahnute zgrade. Stupovi mojoj kupuli jesu vjera i znanost, narod i narodne krijeposti, u svodu je naslikana divna slika sret-noga našega naroda u blagoslovu božjem. Na vrhu kupule jest divan križ, kojega sjaj spaja nebo i zemlju i obasjava srca našega naroda. Sve je ovo izrekao naš biskup, a mi njegove riječi donosimo doslovce. Vi ste te riječi već čuli, ali ćete ih, ja sam uvjeren, opet s pietetom poslušati. Ja sam ovim načinom pokušao oslikati biskupa kao govornika. Drugačije to nije bilo moguće.

Vidite gospodo, kada se nas tkogod sastane sa naobraženim Englezom ili Francezom, pak reče da je Hrvat — u mjesto onoga mrkoga njekadanjega pogleda — u kom si čitao: ta da od onih barbara na turskoj granici, umjesto toga dobiješ lijep posmjeh i sladku riječ: a dakle vi ste zemljak Strossmayerov. Naš biskup ukrasio je ime hrvatsko medju narodima svijeta kao svjetski proslavljeni govornik. I mi ga slušasmo u nas govoriti na našem milom mate-

rinskom jeziku takovim zanosom, da većim i ljepšim nije mogao govoriti na jeziku latinskom u sv. Petru.

Ako ikada a ono stoji pred nama kao govornički heros uvodeći u život galeriju slika. Onda nam on reče svoj testamenat, jer poče ovako: „*Oprostite, ja sam čovjek star i prestar, pak je možebiti posljednji put, da tako javno i svečano stomu narodu progovaram.*“ Iz ovoga govora, koji evo sam *testamentarnim* proglašuje sagra-dismo našu čednu kupulu.

Križ na kupulu uznesmo onaj, s kojim je on u život uvodio našu akademiju, kada se predstavi ovako: „*Evo mene danas u sredini vašoj s propelom, koje od djetinstva u srcu i duši svojoj nosimo.*“

Misli koje ćemo prikazati namienio je biskup sadašnjoj generaciji i budućim rodovima, sreći i budućnosti našega naroda. On hoće prije svega, da vjera i znanost u slozi rade, da tako rade zavodi, koje je on zasnovao.

„Svećenik sam i vladika — veli on — pak sam zato i nešto doprinjeo, — da se u narodu našem stvori i utemelji akademija znanosti i umjetnosti i sveučilište, da narodu svomu dokažem, da medju svetom vjerom i medju znanosti i umjetnosti neima nikakvih na svijetu oprieka. Pak ako oprjeke kadšto i bude, nije je narav stvari porodila, nego strast, slabost i zanešenost ljudska. Obje su vjera i znanost, božji porod, te na međjusobnu ljubav, slogu i podporu bićem i izvorom svojim upućene. Bog je vjerujte mi, u onaj isti čas, kada je svetom moći svojom prvu iskru misli iz uma čovječjega, kad je prvo čuvstvo iz srca čovječjega, kad je prvu rieč iz usta čovječjih izbio i svetu vjeru i sveto znanje porodio i baštinom cieloga svieta i svih vjekova učinio. Nemože čovječanstvo, nemože nijedan narod bez jednoga i drugoga biti.“

„Što se vjere tiče, vjerujte mi, kad bi moguće bilo, da Bog čovjeku i najmudrijemu i najučenijemu sve življe oduzme, koje vjeri i predaji zahvaliti ima, ostao bi bez svake misli, zamuknuo bi i postao bi aes sonans et cymballum tiniens. Bez prave opet znanosti svaka bi vjera izhlapila, izvrgla se i otaštala. Znanost ima divnu zadaću. Ona imade zadaću, da čim više u tajne ove vidive naravi prodre i da odatle sile naravi na korist čovječanstva obrati; nu najveća joj je zadaća, da sve više i više prodre u onu divnu narav božju, koja se vjerom očituje i da iz nje onu svjetlost i onaj oganj crpi, bez koga rod ljudski nigda biti nemože. Ovo znanost sto i sto puta potvrditi mora: zar je itko polag svega znanstvenoga naputka dokućio i raztumaćio, u čem stoji moć oka

čovječjega, po kojoj se u njem vas sviet ogleda i u duši čovječjoj odziva; ili je li znanost igda znala dovoljno protumačiti otajstvo rieči čovječje, kojim se nekim barem načinom potvara otajstvo upućenje božjega i kojim čovjek dušu i srce svoje u dušu i srce bližnjega svoga prolieva i zrak sili, da mu nosiocem najotajnijih misli i čuvstva bude? Vjerujte mi, sve što se je na ovom svietu do sada uzvišenoga učinilo, učinilo se je složnim radom svete vjere i znanosti, a ljudi učeni, koji su znali umom i srcem svojim jedno i drugo prigrliti, najslavniji su ljudi, a djela njihova vječite vriednosti i koristi“.

Nikada nam pokrovitelj naš ne šalje poruke, a toliko ih je poslao, da nam ovu žarku želju srca svoga ne bi preporučio.

A sada da vidimo njegove narodne misli pri osnutku naših zavoda. „*Evo zašto je*“ — govori on — „*sveučilište i akademija, ova liepa zgrada i galerija slika*. Znano je, da je u novije doba u državni sustav i u državni život pristupilo načelo narodnosti, a i pravo je, jer je narodnost polag svete vjere najskupocjeniji dar božji; ali valja po mnom mnenju i osvjedočenju to načelo narodnosti, ako misli svojoj svrsi odgovoriti, duhom kršćanstva i svetoga evanjelja oplemeniti, uzvisiti i posvetiti i onom pravednosti nadahnuti, koja veli: što bi rado da ti drugi nečini, nečini ni ti drugomu, a što bi rado da ti drugi učini, učini i ti drugomu. Inače se načelo narodnosti izvrgne rado i izopači, ter postane izvorom oholosti, nesnosnosti i sebičnosti i svakojake nepravедnosti. Da pako u tom slučaju o pravoj slobodi, miru i slozi ni govora biti ne može, samo se po sebi razumije; samo se po sebi razumije, da se u tom slučaju i stare tečajem stoljeća posvećene i na uzvišene svrhe upućene sveze izvrći i u povod nemira i razpra, svakovrstnih stiska i spona obratiti mogu. Ja nebih rad, da se naš narod tudji od onih naroda, na koje ga Bog i država veže; neka bude i drži sa svakim, koji pošteno misli, koji mu bratsku ruku za to pruža, da se sreće, napredka i slobode svoje dovine, ali neka nikada i nipošto ne bude pod nikim. Kada ja tako mislim, onda ćete se lahko domisliti, zašto sam u ovo naše doba o tom radio, da se sveučilište i akademija u sredini našoj čim prije osnuju i podignu. Ja sam sudio, da je to u današnjih okolnostih upravo najpreća nužda narodna, jer narod koji svoja najviša učilišta ima, te dobro i spasonosno s njimi upravlja, taj se je narod intelektualno emancipirao, a emancipacija i oslobodjenje to naravnim i neodoljivim načinom svaku drugu emancipaciju i svaku drugu

samosvojnost prije ili poslije poroditi mora. Osim toga svaki narod ima svojih crnih i nesretnih, kô što ima sjajnih i povoljnih dana. U vrijeme kada se narodu smrači, kada mu najsvetija baština slobode i napredka u pogibelj pane, tad obično sve ono, što je Bog u svijest i u srce naroda stavio i zalogom vječitim svake slobode i sreće opredielio, pribježište i utočište svoje u crkvi i u najviših učevnih zavodih svojih traži, pak ujedno i pobjedu svoju prije ili kašnje nalazi“.

Nije ipak svaki narod za slobodu, jer se sloboda sama nestiče. Ovo neka pamti i naš narod. „Narod komu je“ — veli biskup — „ugasnula svjetlost, koja ga k svomu Betlehemu vodi; narod koji je sav u kal i smet zagreznuo, pak se nije u stanju uzvisiti do one svrhe, koju mu je Bog u ovom svijetu opredielio; narod koji se nezna za svoje idealne ciljeve razpaliti i na sve moguće žrtve ohrabriti; narod koji uvijek i uvijek samo strahuje i preda, narod koji u osbiljnih okolnostih samo i jedino na svoju slabost nemoć misli, da samo pod tuđim okriljem i tuđjom moći i i pomoći živjeti može; takvi narod truli, iznemaže i propada; takvi narod očevidno ne ima zaloga života i budućnosti. Suprotnim pak načinom narod, koji zna što hoće, koji si nikad i uz nikakvu cieniu na svijetu neda iz duše i svijesti izbiti onu idealnu svrhu, koja od samoga Boga dolazi; narod koji zna u odlučni čas sve svoje sile u jedno skupiti i na podignuće viših svojih ciljeva uputiti, koji zna u takvi čas obćim oduševljenjem onu poslovicu: *Il slobodno živjeti il slavno umrieti*, takvi narod sve ako mu kroz vjekove boriti se, patiti i svake žrtve podnašati prije i poslije se spasi i slobode se svoje dovine. (Rad 73 s. 173—1801.)“

Da biskup o svom narodu ne zdvaja, da on u svom narodu vidi one moralne vrline, koje je netom naslikao, to pokazuje i krasna slika u stolnoj crkvi djakovačkoj, koja je po njegovoj ideji učinjena. Slika ta prikazuje nebo svjetlo, krasan sunčani dan, a pred tobom je krasna skupina muškoga i ženskoga svijeta, oba: jana veseljem nebeskim. To je naš narod, cijelo jugoslavenstvo u slozi pred licem božjim. Ali neka nam on sam govori o toj slici: „S desne strane sveta tri kralja sa pratnjom svojom. Klanjaju se božanstvenom djetetu, koje u krilu majčinom kao najmilijem oltaru svom počiva. Mudraci iz dalekih zemalja klanjaju se u darovih svojih Isusu kano Bogu svom, kano kralju svom i kano svećeniku svomu. S lijeve pako strane slikar je i po nutarnjem svom nagonu

i po naročitoj želji mojoj postavio sav jugoslavenski narod naš, kako se Isusu Bogu i spasu svomu klanja. Starina Hrvat tako krasan, odlučan i junačan, da jedva oko s njega skidaš, prvi je pokleknuo pak Božiću svom sa dušom i srcem svojim ono prikazuje, čim mu zemlja najviše obiluje. Njega sliede Hrvatice iz Dalmacije i Slavonije, Hrvat iz Bosne, tu je i brat Srbin i Bugarin. Svakoje njih što najmilijega i najskupocienijega zemlja, na kojoj stanuje, ima, Bogu svomu dragovoljuo daruje, nebi li u svoje i svojih ime u zamjenu život vječni i blagoslov božji stekao. Narod naš dosta i predosta je pretrpio, nije ni danas bez muka i nevolja, kô što ni ostali narodi. Goji narod naš u srcu svojem svetih i plemenitih želja, uzdiše punim pravom za boljom, mirnijom i slavnijom budućnosti. Ja sam ovu sliku zato dao u novoj stolnoj crkvi ovako naslikati, da se ukupni narod naš uvijek i uvijek sjeti, da od nikud drugud na svietu, nego jedino iz srca Božića svoga može crpiti onu snagu i kriepost, koja mu je neobhodno nuždna, da sva svoja zla preboli i prevlada i da svete svoje i pravedne želje i nakane izpuni“. (Glasnik 1883 str. 21.)

Ovako se uzpesmo s našim biskupom na onu visinu, s koje on najvoli motriti narod svoj, da mu narod živi i vjekuje u ljubavi razapetoga spasitelja. „Ako povjest u zviezde kuje one domoljube“ — veli biskup — „koji zaboravivši same sebe posvem se koristi naroda svoga žrtvuju, koji svoj narod tim većma ljube, čim je siromašniji i zapušćeniji i čim manje prijatelja i sjajnih odvjetnika broji, kojim je radje umrieti nego sviest i osvjedočenje svoje na štetu i sramotu svoga naroda zatajiti, koji tako živu i posluju za narod svoj, da su kad je nužda, pripravnj zanj trpjeti i umrieti; ako poviest do u nebo uzdiže domorodce, koji se ničim baš ni crnom nezahvalnošću odvratiti nedadu od ljubavi prema narodu svomu: onda je nad svaku sumnju, da svietu takove uzor-ljude, koji su često puta narode do skrajnje propasti dospjele revnostju i požrtvovanjem svojim iz mrtvila probudili — da ih nitko drugi darovao nije nego upravo propelo“.

„Nikada i u nikakvih okolnostih nesdvajati u borbi s nepravdom i nevjerom, krieposti i poštenju do posljednje kapi krvi vjeran ostati; dobit da i najsjajniju, osnovanu na nepravdi i oholosti ob-sjenom držati; u nuždi i nevolji utočište tražiti sam u sebi, u Božjoj pravedljivosti i ljubavi, više no u taštih obećanjih ljudskih, koja čestokrat i sviest i kriepost na korist sebičnosti obratiti žele; to sve ljude i narode nauči stoprv propelo . . .“

Stari su naši divna djela počinili i po svietu se proslaviti. Onaj diel naroda našega, koji se srbskim imenom ponosi, pravo je čudo počinio, kada se je malo ne goloruk i oda svakoga ostavljen i uslied nečuvjenih muka od okrutnoga turskoga jarma oslobodio. Mi Hrvati pravično se ponosimo, da smo se u stoljetnoj krvavoj borbi turstvu oteli i to kad je ono najsilnije i strah i trepet zapadnim narodom bilo. Vjerujte mi, da uzkrсну slavni djedovi naši, tada narodu našem predvoditelji, oni bi nam rekli, da sve to dobiše i premogoše u ime častnoga propela. Za krst častni i slobodu zlatnu, to je bila, to će vazda biti lozinka naroda našega“. (Rad knj. I. str. 30 - 41.)

III.

Ako stojeći zajedno s našim biskupom pod svetim križem dalje gledamo, naravno da ćemo uočiti veličanstvenu stolnu crkvu djakovačku, koju je naš biskup sam podigao i posvetio slavi božjoj, spomenik dostojan darežljivosti svakoga cara i kralja, dostojan svetoga vjerskoga oduševljenja cijeloga jednoga naroda, dostojan rada i napora cijeloga jednoga vijeka.

Biskup je gradio ogromnu crkvu u malom Djakovu, za što su mnogi prigovarali: šta će u malom mjestu velika crkva? Ali kada se uzme, da je Djakovo njegova biskupska stolica u sredini one ravne Slavonije, koja je bila odmah poslije mohačke bitke plijen turski, koja je upravo radi plodnosti svoje jače mamila krvožednoga neprijatelja, koja je radi toga izgubila sve gradove i uspomene davne prošlosti, kao da na ovom lijepom dijelu naše zemlje nije bilo gospode niti slobode; kada se uzme, da je umni biskup vidio sviet i svjetske najslavnije crkvene spomenike; kako da onda genijalan čovjek nije morao poželiti, da učini spomenik, koji će kršćanskomu sreću nadomjestiti donekle ono, što su vjekovi razorili. Kada se opet uzme, da ovo ima biti stolna crkva stada njegova, koje mu je Bog predao, a narod ovoga kraja oslobodivši se robstva a u zemlji Bogom blagoslovljenoj hoće i može više uživati, nego li naš narod drugdje, jer rob oslobodjen neće samo da srče, već hoće da poždire slasti života, pak time pod pritiskom sladkih užitaka moralno malakše. Kada se uzme, da je biskup vrućim svojim pastirskim srcem mogao osjetiti, da će impozantna crkva narod svega onoga kraja milo zvati i biti mu veličanstvom svojim putokaz na nebesa. Onda smijemo reći, da je ova krasna crkva sada, a da će biti i u buduće sklopljene ruke našega biskupa prema ocu neba i

zemlje, da blagoslovi njegov narod i da ga uzdrži na svoju slavu u onom krasnom kraju.

Biskup je gradio crkvu u romanskom slogu, jer drži, da je naša zemlja onaj prsten, koji zapad sa iztokom veže.

Biskup je gradio crkvu ogromnu upravo radi naroda, koji će hodočastiti sa raznih krajeva njegove biskupije. Gradio ju je za sirotinju našu, od koje neće da se u crkvi dijelimo. Kad siromah čovjek osim lijepe božje naravi ništa neima, što bi ga razveselilo, barem kad u svoju stolnu crkvu dodje, neka odahne, neka mu se srce i duša po volji razširi. (Stolna crkva str. 15.)

Biskup je svoju stolnu crkvu ukrasio i nakitio umjetnošću, koliko je može dati ovaj vijek, baštineći darove genija prošlih vjekova. On je u to ime prošao vas zapad, ogledao crkve i spomenike slavi božjoj namijenjene, usisao na izvoru umjetnosti crkvene u vječnom gradu ideale ljudskoga uma i srca, salio ih u jednu sliku u svojoj duši, a iz nje izlio u jedan biser — svoje stolne crkve. U to ime uči godine i godine, sabire uzorite slike najvećih genija. I tako zajedno sa slikom crkve u duši njegovoj raste i današnja naša galerija slika.

Jest, naša galerija slika spojena je tako sa stolnom crkvom djakovačkom, kao što su spojeni um i srce biskupovo.

Što je on htio sa divno naslikanim starim i novim zavjetom u svojoj stolnoj crkvi, to isto hoće da bude i galerija naša slika. „Htio sam ja, veli on u svom kako već rekosmo testamentarnom govoru — da i one — t. j. slike naše galerije — čuvstvo religiozno u narodu našem goje i da mlade naše umjetnike opominju, da je Bog i vjera vječito vrelo idealnosti i uzoritosti, pa da se je čovjeku tomu idealu svih ideala često puta približavati i na tom svetom ognjištu srce razgrijavati“. (Rad LXXIII. str. 182—3).

Biskup je svoju stolnu crkvu posvetio sv. Petru, jedinstvu crkava i slogi našega naroda. Ako mi je do sada bilo moguće pokazati se na prosto predavaocem misli biskupovih, sada mi to nije moguće. Tko će iz one stotine njegovih poslanica, okružnica i govora, tko će iz onih hiljada misli, pozlaćenih sa svetim pismom, protkanih sa literaturom i naukom svijeta, prodahnutih neizrecivom ljubavju Božjom i narodnom, propovijedanih rječitošću zlatoustom, tko će sve složiti u jedno, tko će veliko more saliti u mali potocić.

Jest biskup hoće jedinstvo crkve. On hoće jedinstvo onakovo, kao što je vječiti pomazanik božji svetom žrtvom svojom zemlju sa nebom za uvijek spojio. On hoće jedinstvo, kao što je on htio,

koji je sav rod ljudski u jedno biće pretvorio, kada je pred smrt zavapio: Oče neka budu jedno, kao što sam ja i ti jedno. On hoće jedinstvo, koje u ime božje ljude miri, predsude briše, strasti ljudske blaži.

Biskup hoće jedinstvo vjere slavenskoga svieta. On hoće onakovo jedinstvo, kako su ga propovijedali sveti naši apoštoli Ciril i Metod, koji su u svjetlo vjere toliko ljubavi utisli, da ih jednakim načinom slavi vas slavenski svijet obiju crkava. On hoće, da ljubav prema svakomu čovjeku, koju mu zapovijeda sveta vjera, postostruči prema braći svojoj. On osjeća svetost i nježnost onih mnogostručnih sveza, koje nas s braćom u Isusu spajaju, žali, što smo se u toli važnoj stvari razvrgli i žudi od Boga, da te različnosti medju nami ne stane. (Glasnik 1877 str. 32).

Ovako biskup propovijeda kroz pedeset godina slijedeći sveti zavjet svoj, slijedeći glas svoga srca. A neka se pokaže za ovo pedeset godina njegova učiteljevanja jedan čin, dapače jedan govor, koji nebi bio ovom uzvišenom ljubavlju prodahnut, po kojem bi bio pao s ove visine propovjednika božanske istine i bratinske ljubavi, „jer, vjera“ — veli on — „koja bi mjesto ljubavi gojila nesklad i mržnju medju braćom, ne bi bila vjera nego praznovjerje“. Ovo neka dobro upamte naša slavenska braća druge crkve. A vi napose, draga braćo Srbi, znate i znajte, da o vama nikada nije drugač govorio nego vapeći za slogom: „Vi ste krv od krvi naše, u bratskoj nam je ljubavi zajednički spas“. Toj ljubavi bratskoj posvetio je on sve, dapače svoj život, a kad sam to rekao, onda će malo biti da rečem, da je tomu posvećena ova naša zajednička kuća — naša krasna akademija.

Da govorim napokon o ljubavi biskupovoj prema svome narodu. To ne mogu. Djela njegova govore. Ali jedne izvanredne ljubavi mimoići ne mogu, a to je ljubav prema našoj mladeži, prema uzdanici naše bolje budućnosti. Kako da ne kazuje u svakom svom govoru velike zadatke našoj krasnoj omladini on, koji u djela svoja nadahnjuje takove zadatke, koje će naš narod tek u bližoj ili daljnjoj budućnosti moći riješiti. Kako da ne pjeva slavu mladosti on, koji o našoj budućnosti pjeva pjesme divnije nego li i jedan pjesnik. Kako da ne siplje svoju podporu i ljubav na mladost on, kojega se sva velika djela mogu sabrati u jednu rieč: *od svih sinova, koji se rodiše hrvatskom narodu u ovom devetnaestom vijeku, u njega je najveća, najživlja, upravo Bogom nadahnuta vjera u budućnost hrvatskoga naroda i južnoga Slavenstva.* (Vidi Glasnik

1874 i 1875 krasne biskupove članke: „Tri rieči našem svěćilištu“).

Jest veliki biskupe, najviše po Tebi postaje ova vjera u bolju budućnost krasnom svojinom svega naroda. Ova vjera ima neprijatelja. Svi neprijatelji ove vjere jesu i neprijatelji Tvoji. Neprijatelji će Tvoji umrijeti. Tebe oni ne mogu niti dotaknuti, jer si oklopljen svetim oklopom, onom Pavlovom: *Cuperem esse anathema pro fratribus meis*. Djela Tvoja ostaju neumrla. A Ti veliki biskupe i mili dobrotvore naš, živi i živi i budi nam još mnogo godina svjetleći stup, koji vodi svoj narod na stazu bolje budućnosti. Živio!

Književna obznana.

Črtice iz hrvatske književnosti.

Napisao Ivan Broz. Sveska prva. Uvod u književnost. Zagreb. Naklada „Matice hrvatske“ 1886.

OCIJENIO ČLAN-DOPISNIK DR. T. MARETIĆ.

Predano dne 22. listopada 1887.

Tko zna, kako je naša literarna istorija — poradi razliĉnijeh uzroka — pravi parlog, taj će biti zahvalan g. Brozu, što se latio obrađivati tako zanemareno i za ljubiteļe briļantnijeh rezultata tako nezahvalno poļe, kako je naša stara literatura, gdje se pri većini literarnijeh djela slabo moļe govoriti o nutarņoj vrijednosti, nego najveća zasluga literarnoga istorika obićno stoji u tom, ako otkrije izvor, otkle je poteklo ovo ili ono naše djelo. Na žalost opet ti su tuđi izvori većinom slabe vrijednosti ili bar sreļne ruke; tako se onda pri našijem starijem djelima u većini sluĉajeva moļe samo pitati, kako je pretoĉen original na hrvatski ili srpski jezik. Ove će se moje rijeĉi učiniti moļda gdjekomu dosta oštrem, ali ja svakoga molim, neka me ne shvaća krivo i neka ne misli, da ja porićem svaku vrijednost većini našijeh starijeh pisaca. Ja samo dr¬im, da njihova dobra strana ne stoji pravo govoreći u estetici, nego u kulturi; t. j. oni su zahvalniji prijedmet istra¬ivanja onomu literarnomu istoriku, koji se više obazire na kulturnu istoriju našega naroda nego li na estetiku. U kulturnoj našoj istoriji zauzimaće uvijek naši stari pisci ĉasno mjesto, jer u opće govoreći pisci su u svako vrijeme i u svakoga naroda cvijet narodne inteligencije, a mnogi su od njih upravo najinteligentniji ļudi svojega naroda, ako i ne stoje njihova djela na bog zna kolikoj visini. Ja sebi dakle pomišļam zadaću literarnoga hrvatskoga ili srpskoga istorika

za staro i srednje doba naše literature u ovom: neka nam on prikaže veliku našu nesamostalnost u kulturnom razvoju t. j. da se naš narod pored sve svoje velike umne darovitosti, koje mu ni neprijatelj ne može poricati, ne bi ni u prošlosti ni u sadašnjosti uspeo do tolike kulture, da nije stajao pod vlašću kultura tuđijeh naroda i da se nijesu sinovi našega naroda obrazovali po tuđijem uzorima. Kada smo dakle svoj kulturni napredak postigli tijekom, što smo primali kulturu susjednijeh kulturnijeh naroda, onda je sasvim naravno, da se naša duševna ovisnost opaža i u našoj literaturi. Za to nam literarni istorik neka prikaže, koje su upravo ideje prelazile iz Vizantije i Italije (to su pravo govoreći jedini izvori naše kulture u staro i srednje doba) u naš narod, i za što su prelazile baš te ideje, a ne druge, kojijeh je također bilo i u Vizantiji i u Italiji. Neke nam razloži, jesu li te ideje — svaka u svoje vrijeme — bile, da tako rečem, u atmosferi, stajale, što se veli, na dnevnom redu te su zabavljale duh svakoga u istinu inteligentnog čovjeka. Očekujemo na dalje od važnoga literarnog istorika, da nam i s negativne strane prospe svjetlo u staru našu literaturu, da nam n. pr. razloži, za što u starijeh Srba nitko nije pokušao pisati onake kronike, kako su ih pisali znatniji kroniste vizantijski, da bismo imali za staru srpsku istoriju onako lijep izvor, kako je n. pr. Nestor za staru istoriju rusku! Za što stari hrvatski pisci u Dubrovniku i u Dalmaciji nijesu kušali prozom pisati novele, kakvijeh je bilo u njihovo doba mnoštvo u Italiji? — Ako tko staru našu literaturu uzme pisati na osnovi kulturnoga našega razvoja, a ne na osnovi estetičkih spekulacija, tomu će lako poći za rukom naći dosta zanimljivijeh stvari i u pisca inače dosadnoga, kakav je n. pr. Marko Marulić, za kojega su svi složni, koji su ga čitali, da mu ne stoji pjesnička vrijednost baš visoko iznad ništice.

To sam eto hotio ovdje natuknuti, da kažem, što mislim s kojega bi gledališta trebalo pisati o staroj našoj literaturi. Biće mi drago, ako se g. Broz u nastavku svojijeh „critica“ složi s mojim mnijenjem, ali će mi isto tako biti drago, ako se i ne složi sa mnom, pak mu i drugijem putem idući pođe za rukom napisati nekoliko važnijeh priloga za poznavanje stare naše literature, — velim nekoliko priloga, jer g. Broz za sad ne misli, kako se vidi iz predgovora, na sistematičnu istoriju naše literature. Mislim, da mi ne će ni on ni drugi, komu je stalo do istine, zamjeriti, što sam malo prije rekao, da smo pored sve svoje velike darovi-

tosti ipak nesamostalni u kulturnom razvoju. I to ima svoje uzroke ; treba se sjetiti naše pocjepkanosti, nesloge i gotovo neprestane borbe s neprijateljima.

Kniga je g. Broza, o kojoj mislimo govoriti, namijeñena široj publici, koja hoće da lakijem načinom što dozna o literarnijem i jezičnijem pitanjima. Za to ne bi pravo bilo ocjenivati nu onijem mjerilom, kojijem bi se ocjenivala kakva strogo naučna radnja namijeñena uskomu krugu specijalista. Kada se kaže, da g. Broz popularno razlaže svoju stvar, tijekom ñegovoj knjiži nikako nije umañena vrijednost, jer će svak dopustiti, da izvrsna popularna knjiga mnogo više vrijedi od najnauñnije loše knjige. Pita se, je li knjiga vañana u svojoj vrsti, a ne pita se, za što je popularna, za što nije naučna ! Da rećemo svoj sud odmah o knjižici g. Broza, reći ćemo, da za cijelo pripada među najbolje i najsolidnije publikacije naše „Maticе“, te će po momu mišljenju svaki inteligentni čitatelj, koji nije specijalist, čitati i pročitati tu knjižicu s velikom svojom korišću i biti zahvalan „Matici“ na tako lijepoj publikaciji. U knjižici pored svega toga ima dosta stvari, kojima moramo prigovoriti ili bar s kojima se ne možemo složiti. Ja ću ovdje istaknuti te stvari, a pri tom me vodi misao koristiti našoj književnosti, jer i pisac i publika rado čitaju glas trijezne kritike, a ja mislim, da će o ovoj mojoj maloj kritici svatko reći, tkogod je pristupan razlozima, da joj je stalo samo do stvari i do istine.

Knjižica g. Broza ima naslov: *crtime iz hrvatske književnosti*. Tomu bismo naslovu imali dvoje prigovoriti. On ne odgovara sadržaju ; jer ako i jest ova knjižica samo uvod u dañe sveske, koje će istom doći, opet u njoj ima mnoštvo stvari, koje nikako ne idu pod rubriku „crtime iz hrvatske književnosti“. Po onomu, što nalazimo u rećenoj knjižici, ñoj bi mnogo bolje odgovarao naslov: *crtime iz hrv. filologije ili možda: iz hrv. gramatike* ali bi i onda bio taj pristup preobilan. Mi bismo u pristupnoj knjižici u *crtime iz literarne istorije* prije očekivali općenit nacrt o literarnoj istoriji kao vele vañnoj nauci, o metodi ili metodama literarnoistoričkoga istraživaña, o zadaćama literature, o tendenciji u literaturi, o realističnom i o idealističnom pravcu, o tom, kako je svako bolje literarno djelo zrcalo svojega vremena i ñegovijeh težña itd. Mjesto tjih pitanja raspravlja naš pisac druga, koja s literaturom i literarnom istorijom stoje u sasma dalekoj svezi, te se kašto čini, da se pisac držao onoga načina, što ga kudi Horacije veleći: *purpureus, late qui splendeat, unus et alter assuitur pannus*. To bi bio jedan pri-

govor naslovu, a drugi je evo ovo: Ako pisac kani u daljijem sveskama govoriti ne samo o hrvatskijem, nego i o *srpskijem* literarnijem produktima, a čini nam se, da ne će moći mimoći neke stare srpske knige (apokrifi, Domentijan, sv. Sava itd.) i neke novije pisce (Vuk, Daničić, Radičević itd.), onda nije pravo, što nije knjižici dao naslova: crtice iz hrvatske i *srpske* kniževnosti. Mislim, da se ozbiljan pisac, kakav je g. Broz, ne bi imao na to obazirati, hoće li naslov njegova djela biti baš najmiliji kojemu više ili mañe pretjeranomu i nekritičnomu rodoľubu. Isto tako služilo bi samo na čast onakomu štovateľu i našljedovateľu pokojnoga Daničića, kakav je g. Broz, da je u svojoj knizi na gdjekojjem mjestima mañe tvrdovao sa *srpskijem* imenom. N. pr. na str. 50 veli, da je u štampariji jermenskoga namastira u Beču između 1840 i 1870 godine štampano mnoštvo *hrvatskijeh* kniga. Svatko tu pomišľa na Vukove publikacije, koje pripadaju među najvrednije, što je iz te štamparije na svijet izišlo, dakle bi svakako lijepo učinio pisac, da je rekao: mnoštvo hrvatskijeh i *srpskijeh* kniga. — Čudno nam je, što na str. 164 veli: „Đuro Daničić mimo Vuka najbolji znalac jezika hrvatskoga.“ Kad se zna, da su Vuk i Daničić onako bili pravi Srbi kako je g. Broz pravi Hrvat, zar ne bi pravedno bilo, da je g. Broz napisao: jezika hrvatskoga ili *srpskoga*? Ja ne mogu dokučiti, što bi gubila slava hrvatskoga imena, kad bi naši pisci spominjali srpsko ime upored s hrvatskijem, gdje je god tomu mjesto.

Na str 6 rekao bih, da pisac odviše ističe imanenciju narodnoga produktivnog pjevača u „psih“ (ψυχή) naroda. Po onomu, što on o tom razlaže, činilo bi se, da nijedan narodni pjevač ne ostavlja u pjesmi, koju stvori ili prekroji, ništa od svoga individualnog duha. Taj bi zakľučak bio kriv. Treba se sjetiti samo starca Milije, koji je od naravi bio čovjek govorľiv i od kojega je Vuk zapisao dvije oduge pjesme (o Banoviću Strahiñi i o ženidbi Maksima Crnojevića), u kojima osim duľine ima i drugoga koješta, čim se te pjesme dosta razlikuju od običnijeh narodnijeh pjesama. A mislim, da bi se što slično dalo reći i o drugijem znatnijim narodnijem pjevačima. (Vidi o tom u S. Novakovića: Archiv für slav. Philologie III, 430).

Pogrješka je, što se na str. 14 veli, da staro indijansko pismo ima trideset i devet (slovima zapisano) konsonantskijeh znakova. Da je pisac boľe zavirio u koju sanskrtsku gramatiku, vidio bi, da su samo trideset i tri takva znaka za klasični sanskrt, a u

vedskom narječju pristupa još znak za lingualno *l*, te su 34 znaka a nikako 39.

Korijen *nes* ne drži u svijem riječima, što su od néga postale, vokal *e*, kako je n. pr. u *donesti*, nego se nalazi i vokal *o* i vokal *a*: *donositi*, *donašati*. Protiv toga primjera, što ga (na str. 35) navodi g. Broz, ne može se ništa reći, kao ni protiv négove tvrdnje, da takvijeh pojava ima u svijem indoevropskijem jezicima i da su takvi pojavi (osim drugoga) znak njihove srodnosti. Ali prigovoriti moramo nezgodno izabranijem primjerima iz grčkoga i nemačkoga jezika, koji se u paralele dovode s našijem: *donesti-donositi-donašati*. Pisac na ime nalazi prijevaj¹ *e-o-a* također u grčkijem riječima *τρέπω - τρόπος - ἔτραπον* i u nemačkima *werfen-geworfen - warf*, ali tu je samo na oko onaki prijevaj, kakav misli pisac da jest. Vaļa znati, da grčko *α* u *ἔτραπον* nikako ne odgovara našem *a*, jer je *ἔτραπον* postalo od prastaroga **etrpon* (sa slogotvornijem *r*), tako da u *ἔτραπον - τρέπω - τρόπος* imamo isti prijevaj koji se nalazi i u *ἐλιπον - λείπω - λοιπός*. Isto je tako krivo poređene nemačkoga: *werfen-geworfen - warf* s našijem *donesti-donositi-donašati*, jer ne stoji u riječi *geworfen* glas *o* od pamti-vijeka, nego je grupa *-or-* nastala od prajezičnoga slogotvornog *r* kao i grčko *-ρα-* u *ἔτραπον*.

Govoreći pisac o srodnosti i nesrodnosti različníjeh jezika veli na str. 36—37 da n. pr. hrvatski jezik bliže stoji jevrejskomu ili arapskomu nego li turskomu ili mađarskomu. Iz toga bi se moglo zaključiti, da pisac misli, da su semitski jezici nešto, ako i malo, srodni s indoevropskima, ali je to mišljenje vrlo slabo osnovano; tako da se može reći, da n. pr. hrvatski jezik stoji u takvoj srodnosti s jevrejskijem jezikom, baš kao i s turskijem. Vidi o tom u lijepoj knizi O. Schradera: *Sprachvergleichung und Urgeschichte*, str. 146 i dalje.

¹ Za glasovni pojav, koji se nemački veli *Ablaut*, ja upotrebljavam u svojijem predavańima riječ *prijevaj*. Narodu je poznat glagol *previjati* sa značenem: „glas mijenati“ n. pr. zakukaću kao kuka-vica, *previjaću* kao lastavica, — pak se prema tomu glagolu može načiniti supstantiv *prijevaj*, koji može značiti, da se jedan vokal mijenja u drugi. Dugo sam se mućio, dok sam se domislio riječi *prijevaj*. Tko od našijeh filologa nađe bolju zamjenu za nem. *Ablaut*, biću mu veoma zahvalan, ako mi javi. Riječi *prijeglas* ne bih mogao primiti, jer se tom riječju bolje označuje nem. *Umlaut*, koje je nešto drugo nego *Ablaut*.

Ne razumijem pravo, što je pisac hotio reći na strani 52. gdje ovo veli: „Nas Hrvata, kako stojimo na granici među istokom i zapadom, dohvatala se i sa zapada i sa istoka grčka literatura: sa zapada stara klasična, a sa istoka aleksandrijska i bizantijska“. Smisao je te rečenice vaļada taj, da se u staroj literaturi hrvatskoj vidi traga i klasičnoj i aleksandrijskoj i vizantijskoj literaturi, jer drukčije otkle bi se znalo za to? Ali mi se tu ne možemo složiti s g. Brozom, jer nam je veoma malo poznato tragova stare grčke literature u kniževnijem hrvatskijem spomenicima, a što ih i ima, ti su došli iz Italije, a ne iz Grčke neposredno. Što se tiče vizantijskih tragova, ne znam, bi li ih se što našlo u *hrvatskijem* spomenicima. Mnogo više nego Hrvata „dohvatala“ se vizantijska literatura naše braće Srba, a Srbe je vaļada pisac i mislio pod Hrvatima, samo kao da mu je opet bilo teško spomenuti srpsko ime, gdje bi to u redu bilo!

Pisac spomiñe s ñekoliko riječi među drugim narodima i Arnautima, pak veli ovo: „Potomci starih Ilira, koji su sjedjeli u zapadnim krajevima sjevernoga balkanskog poluostrva, drže da su današñi Arbanasi (prema turskomu) Arnauti ili, kako se sami zovu, Šćipetari, koje će reći Brđani“ (str. 56). Tu je pisac mogao biti malo toćniji i po rezultatima poznatoga Hahna reći o Arnautima ovo: Oni se dijele u dva plemena koja se među sobom tako razlikuju, da teško razumije jedno pleme govor drugoga; ta su dva plemena *Gegi* (na sjeveru) i *Toski* (na jugu). Gegi su potomci starijih Ilira, a Toski su potomci starijih Maćedonaca i Epiroćana. Potañe je o narodnosti današñijeh Arnauta i Rumuña, za tijeñ starijih Traćana, Ilira, Maćedonaca i Epiroćana mogao g. Broz od slovenskijeh ućeñaka naći u M. S. Drinova (*Заселение балканскаго полуострова Славянами, Москва 1873 str. 1 i daļe*), pak i u Konst. Jirećeka (*Dějiny národa bulharského, 1876. str. 41 i daļe*); onda ne bi bio rastavļao Traćane od Ilira, kako ćini na istoj strani veleći: „Danas se ponajviše misli, da su Iliri i Traćani dvije odjelite grane i da su Traćani može biti samostalna grana indoevropskoga plemena“, nego bi rekao, da je sva prilika za Ilire, Traćane i Maćedonce s Epiroćanima, da su to bila plemena srodna među sobom od prilike, kako su danas sebi srodna slovenska plemena.

Piscu se ćinilo nužno u svojijem crticama progovoriti ñekoliko riječi i o životu indoevropskoga pranaroda po leksikalnijem podacima. Tu bismo rekli, da je pisac u jednoj stvari prebrzo ućinio

zaključak, koji nije opravdan. On piše na ime na str. 65: „kako su (Indoevroplani) imali osobitu riječ i za *udovu*, dokazuje se, da u starih Indoevroplana nije morala žena da umre, kad joj je muž umro, kao što je u potonja vremena bilo u običaju kod Inda“. — Tomu zaključku prigovaramo ovo: istina je, da slovenska riječ ВЪДОВА ima isto značenje, koje i latinska *vidua*, gotaska *widuvo*, sanskrska *vidhavā*, ali iz te činjenice pak do onoga zaključka, što ga čini g. Broz, nije prijelaz onako lak, kako on misli. Jer tko nam jamči, da je u indoevropskom prajeziku riječ, otkle je postala slov. ВЪДОВА, lat. *vidua*, također isto značila? Ona je u ono vrijeme mogla značiti na prosto ženu, koja je odijeljena od muža, koju je muž otpustio, ili od kojega je ona sama otišla! Treba znati, da je riječi ВЪДОВА — *vidua* korijen *veidh*, koji se nalazi u starom indijanskom jeziku i znači: biti praznu, nedostajati; a u latinskom jeziku imamo od istoga korijena *dividere* = rastavljati. Nije samo moguće, nego je i vjerojatno, da je korijen *veidh* i u indoevropskom prajeziku značio „rastavljati“ (vidi u H. Osthoffa, *Morphologische Untersuchungen* 4. 80). A ako je tako, onda jedna strana života indoevropskoga pranaroda dobiva sasvim drugo lice t. j. ni u ono doba nije morala samo smrt biti uzrok, te se žena od muža odijelila. — U grčkom jeziku ima riječ ἄγγελος, koja je najprije značila samo: poslanik, a kada je i grčki narod primio hrišćansku vjeru, dobila je ta riječ još i značenje „anđeo“. Svatko uviđa, kako bi krivo bilo misliti, da su stari Grci n. pr. u vrijeme persijskih ratova poznavali nevidljiva bića, koja žive u nebu, ali po zapovijedi božjoj silaze i na zemlju. Taj bi zaključak bio za to sasvim kriv, jer je riječ ἄγγελος dobila ono drugo značenje istom u hrišćansko doba. Tako je dakle trebalo i g. Brozu, da upita sam sebe, je li doista nužno sponirati, da je indoevropski pranarod riječju **vidhovā* označivao „udovicu“.

Riječ Σκλαβηνοί nijesu izgovarali Grci u VI vijeku: *sklabenoi* (str. 69), jer se u ono vrijeme grupa βη svagda izgovarala kao *vi* (ne kao *bē*). Ime Σκλαβηνοί — Словѣне pripadalo je u prastaro doba samo nekijem ograncima slovenskijeh plemena, a ne svemu narodu slovenskomu kao kolektivno ime. To je imao pisac uzeti na um, pak onda ne bi činio nepotrebne razlike između *slovenski* i *slovenski*, ne bi slovenske narode zvao *Slovjeni*, nego, kako je pravo, *Sloveni*. Pisac dobro zna, da je pokojni Daničić, kojega uspomenu kao učeñaka i on duboko poštuje, uvijek pisao *Slovenin*, *slovenski*, pak jamačno misli, da je Daničić morao imati znatnijeh razloga,

za što je odstupao od onoga, na što nas napućuje stari oblik Словѣнинъ, Словѣнскъ, te je volio pisati *slovenski*, nego *slovjenski*. To je činio Daničić za to, jer staroslovenski sufixa ѣнъ glasi u hrvatskosrpskom jeziku *en*, n. pr. дрѣвѣнъ — drven, мѣдѣнъ — mjeđen itd. Obratno ima naš jezik glas *h* prema staroslov. *e* u riječima: *gdje*, *ovdje* (staroslov. кѣде, съде) itd. Ne treba za razlog pisaću *slovjenski* navoditi to, što su stari Dubrovčani pisali *slovinski*, dakle tobože po zapadnom govoru, pak da za to po južnom treba da bude *slovjenski*. Dubrovčani su riječ *slovinski* primili valjda iz latinskoga jezika: *slavicus*, *sclavinicus*, gdje je iza *v* također *i*. Isto su tako po latinskom kroju i riječi *Slavonija*, *slavonski*, koje su gdjekoji pisci pisali i *Šlavonija šlavonski* (n. pr. Marijan Jaić prije 50 godina). To je eklatantan dokaz, da je *slovensko* ime mnogijem Hrvatima i Srbima u staro doba bilo poznato samo iz daleka, pak su ga pisali koji kako (izuzeti treba dakako Kajkavce n. pr. Vramca i Petretića, koji su pisali savijem pravo: *slovenski*). Ovo sam napisao u nadi, da će g. Broz možda ipak prestati misliti, da je pisaće *slovjenski*, *Slojvenin* opravdano ili možda čak bolje od *slovenski*, *Slovenin*.

Ima pogrješaka u knigama, koje pisca veoma lute, kada ih otkrije, pak se sam sebi čudi, kako je mogao biti tako nepažljiv, da su mu utekle. Među takve pogrješke idu ove u knjižici g. Broza: na str. 78 veli, da je ruski narod primio hrišćanstvo u vrijeme velikoga kneza sv. *Vladislava* (vladao 980—1015). Ima biti: *Vladimira!* Na tu je pogrješku nalik i ona, gdje veli na dva mjesta, da je Marko Marulić bio *Zadranin* (str. 115 i 126). Na str. 156 pravo se veli, da je bio *Spješćanin!*

Malo je pretjerana ona hvala, s kojom pisac pomiče današnju rusku književnost. Ta je književnost istina velika i velike vrijednosti, ali da u njoj, osobito u naučnom joj dijelu, ima velikijeh praznina, za koje nema prilike, da će se baš brzo ispuniti, to svatko zna, tko je s tom literaturom imao posla, a to priznaju i sami Rusi, koji nijesu fanatički i preko mjere uľubleni u slavu svoje domovine. Evo što g. Broz piše o ruskoj literaturi: „ruka je književnost stupila gotovo u naše vrijeme u red evropskih književnosti, a već je u pravom značenju svjetska književnost. Ona ne treba da se boji premca ni u kojoj književnosti evropskoj, nu priznaju za veliku i Nijemci i Francuzi i Englezi. Nezine tečevine nijesu više dobro samo ruskoga naroda, one su dobro svega prosvijetljenoga svijeta“ (str. 80). Kamo sreće po Rusiju i nezinu književnost, ako riječi g. Broza budu u svem svojem opsegu istinite za 100 ili možda za

200 godina, — ali danas one nikako nemaju prava, da ih držimo za istinite. Nema sumnje, da je ruska literatura i veća i vrednija od literature ikojega drugog slovenskog naroda, a još je manje sumnje, da će to razmjerje ruske i ostalih slovenskih literatura u budućnosti biti po Rusiju još povoljnije; ali kada će ruska literatura biti i po veličini i po vrijednosti sasvijem ravna francuskoj ili engleskoj ili nemačkoj, toga danas nitko ne može proračunati kao ni toga, kada će doći vrijeme, te će ruski jezik u Evropi imati onaki ugled, što ga danas ima francuski ili engleski. Gotovo bih rekao, da je g. Broz pišući navedene svoje riječi više hotio izreći, što on želi, nego li kako doista jest. I ja želim ruskoj književnosti najsajjniji uspjeh, jer ostali Sloveni već poradi svoje malobrojnosti ne će moći nikad ni iz daleka natjecati se s velikijem evropskijem literaturama, pak kad još ne bi ni Rusija nigda dotjerala svoje književnosti do svjetskoga (u pravom smislu) značenja, onda bi trebalo žaliti duh slovenski poradi njegove sterilnosti i nemoći. Samo će Rusija moći danas sutra ispuniti slutnju pjesnika J. Kolar, koji je već pred 60 godina rekao: još je tajna, što mi t j. Sloveni imamo biti u knjiži narôdâ. Ali do danas još je nezino kulturno i literarno nastojanje veoma daleko od evropske universalnosti, a da do ne dođe, za to treba silnoga rada još mnogijeh generacija.

O Połaku Janu Długoszu veli pisac, da je bio veliki istorik (str. 82). O piscu srednjega vijeka, koji često „veris falsa remiscet“ po ukusu svojega vremena, ne može se reći, da je veliki istorik, bar ne u današnjem smislu. Osim toga iz onoga, kako g. Broz spominje Długosza, mnogi će čitatelj pomisliti, da je taj „veliki istorik“ pisao poljski. U popularnoj knjiži, kakve su ove „certice“, trebalo je svakako reći, da je Długosz latinski pisao.

Na str. 132 glagolima *hoću, mogu, veļu, viću* trebalo je potpunosti radi dodati još i *voļu*.

Da bi pisac protumačio eksistenciju dijalektičkijeh razlika u hrvatskosrpskom jeziku, navodi između drugoga i ovo: „sva je prilika da su Hrvati i Srbi VII vijeka zatekli na jugu slovjsenkih plemena, a kako nema razloga misliti, da su ih istrijebili, biće se bez sumnje pomiješali s njima u jedno. Već bi i to moglo u neku ruku objasniti, odakle dolaze razlike u jeziku hrvatskom, jer je sva prilika, da su se oni Slovjeni, koji su se rastrkali po potošnjem našem zemljištu koje u čemu razlikovali između sebe po jeziku. Pa da se i nijesu razlikovali, zar treba pomišljati, da su upravo

svagdje došlaci Hrvati i Srbi razbili staro stanovništvo? Zar nije moglo u nekim te nekim krajevima pretegnuti i starije pučanstvo slovjensko?“ (str. 138). Što ovdje pisac govori o starijim stanovnicima hrvatskijeh i srpskijeh zemalja, nema veće vrijednosti od ikoje druge obične, samo onako rečene, ali nedokazane hipoteze. A od hipotesa u popularnoj knjizi mislim da se treba čuvati, jer mnogi i mnogi čitatelj prima za suho zlato istine ono, što ni sam pisac nije mislio kategorički tvrditi. U ostalom nije ni nužno hvatati se za hipotesu, kada so mnogo lakše i vjerojatnije mogu protumačiti dijalektičke razlike našega naroda: ja pitam, zar nije moguće, da su se klice današnjem dijalektičkijem razlikama hrvatskosrpskoga jezika zametnule još u vrijeme, dok su Hrvati i Srbi sjedili daleko od današnjih svojijeh zemalja? Zar nije moguće, da su se Hrvati već u VII vijeku nešto malo razlikovali u govoru od Srba n. pr. u akcentu, u izgovoru glasa *h* itd. Ako između Hrvata i Srba u VII vijeku ne mislimo nikakve razlike u govoru, kako ćemo onda dokučiti činenicu, što se već od najstarijega vremena od kad imamo pisanijeh spomenika, razlikuje hrvatsko ime od srpskoga? Poslije su dakako seobe pojedinih dijelova naroda iz jednoga kraja u drugi mogle poremetiti prvobitne dijalektičke granice.

Čudim se, kako je mogao g. Broz napisati, da ima krajeva u narodu našem, gdje se izgovara *stoklo*, *mogla*, *doska* mjesto: *staklo*, *magla*, *daska* (str. 139). Crnogorci izgovaraju *сѣкло*, *мѣгла*, *дѣска*, — i to je piscu povod, da ovo doda: „sva je prilika, da se taj glas (na ime *h*) još od starine ovako sačuvao, a da ga nijesu uzeli od susjednih Arbanasa, koji ga također govore“. — Nije to samo sva prilika, nego je cijela istina, da ga nijesu primili, jer onda ne bi crnogorski glas *h* stajao na mjestima, gdje je u staroslovenskom jeziku *h* ili *h*, nego bi ga onda Crnogorci imali na svakojakijem mjestima u riječima!

Na strani 141. namjeravamo se na ove riječi: „različnom i nikakvu izgovarađu glasa *h* biće uzrok u govornim organima, koji su se s vremenom fiziologijski različno razvili“. Na ino mi se ne da, nego da mislim, da pisac nije pravo promislio značenja svojijeh riječi, jer kako bi drukčije mogao takvo što reći! Kad bi glasovnijem promjenama uzrok bio u promjeni govorilâ, onda ne bi narod mogao u opće nikako ili samo s najvećom mukom izgovarati glasove, kojijeh nema u njegovu jeziku; onda za živu glavu ne bi n. pr. Slavonac mogao izgovoriti riječ *kruh*, a mi se svaki dan mo-

žemo uvjeriti, da on može sasvim lijepo izgovoriti *kruh*, ali da ne će. Kad bi svaki narod imao govorila drukčije ustrojena, onda bi bilo nemoguće naučiti izgovarati jednomu narodu riječi drugoga naroda. I danas istina ima muke n. pr. Hrvat, ako hoće izgovarati engleski, kako vaļa, ali tomu nijesu uzrok drukčija govorila u jednoga i drugoga naroda, nego je uzrok, što Hrvati nijesu uvježbani u izgovaranju engleskijeh glasova pak ih za to pomučno izgovaraju! Ako kovač ne umije onako lijepo šiti, kako umije vaļana švaļa, tomu nije uzrok, što bi kovačevi prsti drukčije bili ustrojeni, nego li su u švaļe, nego je to za to, što se kovačevi prsti nikad nijesu vježbali u šijeđu kao švaļini. A isti je posao i s govorilima: ovi ili oni glasovi tuđijeh jezika za to su naina pomučni za izgovor, jer ih naš jezik nema pak govorila nijesu imala prilike uvježbati se u nima. Iz toga slijedi i to, da su u Hrvata i u Srba govorila isto onako ustrojena, kako su bila i pred 1000 godina, samo su s vremenom neki glasovi narodu onemijeli (n. pr. њ, њ, h itd.) i za to ih se pomalo gledao osloboditi. Vidi potađe o tom u knjiži E. Sieversa: Grundzüge der Phonetik³, str. 224 dd

Nije pravo, što na str. 156. pisac uz Bandulavića (ili, kako ga on piše, Bandulovića) meće u zaporkama godinu 1682. naznačujući tijem, da je te godine izišao na svijet Bandulavićev lekcionarij. Te je godine izišlo na svijet šestu izdanu lekcionarija, a prvo izdanu izišlo je god. 1613. Za to je trebalo tu godinu metnuti u zaporke! Osim toga ne znam, za što g. Broz nabraja Marka Marulića među onijem piscima, koji su svoj jezik zvali *slovinski*. Iz akademičkoga izdanu Marulićevijeh djela vidi se na str. 1. i 67. da ga je zvao također „*hrvacki*“. S toga ne bi škodilo malo više točnosti i reći, da je Marulić upotrebljavao i jedno i drugo ime (na strani 66. akad.-izd. nalazimo: *slovińska slova*).

G. Broz veli, da se sveslovenska ideja najviše negovala u Dubrovniku u svoje vrijeme (str. 87). Tu bismo željeli, da bude pisac s nekoliko riječi nagovijestio, kako je bio taj dubrovački panslavizam u jednu ruku naivan ne primajući nikakvoga konkretnog oblika, a u drugu ruku sasvijem kriv. Ili zar se ozbiljno mogu uzimati misli Palmotića, možda najznatnijega panslavista između dubrovačkih pisaca, kada među Slovane broji ne samo one narode, koji doista jesu Sloveni, nego još i Gote, Švede, Dance i Ugre! (vidi XII. knjigu starijeh pisaca hrvatskijeh, str. 111). Otkud su te čudne etnografičke pometue zašle u glave dubrovačkih pisaca, lijepo je natuknuo V. Jagić u svome „Archiv-u“ VIII. 167.

Prenaglio se naš pisac, kada je na str. 102 napisao ove riječi: „ne može se ni pomisliti, da su stari Slovjeni bili mnogožeñe, kako uče neki strani učenaci“. — U knizi prof. Kreka, koju on, čini se, veoma cijeni i koju je čitao (Einleitung in die slavische Literaturgeschichte), mogao je na str. 361—363 (drugoga izdaña) naći potvrda iz starijih pisaca, koje se ne mogu nikako složiti s kategoričnošću g. Broza.

Prigovoriti se mora načinu, kako g. Broz piše ñeka imena. Lako je mogao doznati, da ne vaļa pisati *Krešimir* (str. 108. 155), nego *Kresimir*. Ime *Ľudevit* pravo je slovensko ime, koje ni malo ne odgovara ñemačkomu *Ludwig* (Hludowig). Što današni Hrvati to ñemačko ime prevode imenom *Ľudevit*, to je velika nesklapnost, u koju ne treba da pada filolog i da s g. Brozom piše: „zakletva *Ľudevita* ñemačkoga“ (str. 55) mjesto z. *Ludovika* N. Tako je i na str. 42: francuskoga kraļa *Ľudevita* XVI. (mjesto *Ludovika*). — Boga polapskih ili baltičkih Slovena u Arkoni treba pisati *Svetovit*, a ne *Svetovid* (str. 92).

Pisac je našao priliku, da govori i o slovenskijem imenima dāñā u sedmici (str. 110—111). Ne znam, kako je to, te mu nije udarilo u oči, da se dan iza *Utorka* zove *Srijeda*, gdje bi to ime po pravom slovenskom brojeñu pripadalo *Četvrtku*, jer kako je *Utorak* = drugi dan, *Četvrtak* = četvrti dan, *Petak* = peti dan, onda je prvi dan u sedmici *Ponedjeljnik*, a zadni je *Nedjelja*, a kad je tako, onda *Srijeda* ne stoji u sredini sedmice, nego stoji *Četvrtak!* A za što je ipak ime *Srijeda* dano danu iza *Utorka*, na to je dobro odgovorio Miklošić veleći, da je *Srijeda* prijevod iz ñemačkoga jezika (Mittwoch), a po ñemačkom je brojeñu dan *Mittwoch* doista u sredini sedmice (die christliche Terminologie der slavischen Sprachen, str. 20).

„Mi smo imali posla s turskim plemenima, i to na početku naše povjesti onamo u VIII. vijeku s turskim Bugarima“. Tako stoji u knjižici g. Broza na str. 119. Bili bismo mu veoma zahvalni, da je na tom mjestu citirao izvor, otkle je uzeo tu biļesku. Možda je ñemu u rukama kakav do sad nepoznati izvor, koji govori o odnošajima Hrvata i Bugara u VIII. vijeku! U izvorima do sad poznatijem ne govori se o tijem odnošajima u VIII vijeku baš ništa.

Peto i zadñe poglavļe ima naslov *Hrvatski jezik* (str. 104—167). Očevidno je piscu bila namjera u tom poglavļu prikazati u okrupnijem crtama istoriju toga jezika. Zadaća lijepa, ali je pisac nije sasvijem dobro izveo. Jezik je takav organizam, koji se razvija

sam iz sebe, a istorija ima zadaću, da prikaže razvoj onoga, o čemu govori; dakle kada govori o jeziku, treba da razlaže njegov razvoj. Do te je točke i g. Broz shvatio svoj zadatak, ali je premalo na to pazio, u čemu stoji razvoj jezika. Na to treba odgovoriti, da stoji u promjenama, koje izvodi jezik sam iz sebe, dakle u promjenama, koje se tiču glasova, oblika, sintakse, leksikalnoga blaga, akcenta. A na te je promjene pisac slabo pazio, nego je uzeo više govoriti o onom, u čemu ne stoji nutarna promjena jezika t. j. pravi njegov razvoj, on nam govori nerazmjerno mnogo o riječima-tuđicama u jeziku našem, a o onijem nutarnijem promjenama, koje smo malo prije naveli, govori ili veoma malo ili baš ništa. S tim je učinio pogrešku, kakvu bi učinio i onaj anatom ili fiziolog, koji govoreći o tijelu čovječjemu ne bi mnogo mario za ono, što u čovjeku biva, o njegovijem žilama, srcu, krvi itd. nego o tom, kakve su ljudi boje, kakva im je kosa, kakvi se njihova tijela drže paraziti itd. I to su stvari, o kojima treba što znati, ali one ne čine glavni dio u anatomiji. Riječi su tuđice nalik na parasite ili nametnike na jeziku, za to se u njima nikako ne pokazuje život ili razvoj jezika! Ali kad je već g. Broz našao za dobro obilno o njima govoriti, trebalo je, da nam potpuno bar s te strane osvjetla hrvatski ili srpski jezik. Tako bismo n. pr. željeli, da pisac bude (na str. 112—113) načinio razliku između riječi-tuđica u užem smislu (*Fremdwörter*) i između uzajmljenica (*entlehnte Wörter*). Ta je razlika znatna za sam život riječi uzetijeh iz drugijeh jezika. i s njom bi razlaganje g. Broza bilo preglednije i jasnije: uzajmljenice su na ime takve riječi, koje je jezik već sasvim sebi asimilirao tako da ih osjeća sasvim kao svoje riječi, n. pr. *car*, *puška*, *vino* itd.; tuđice opet (u užem smislu) jesu one riječi, kojijeh jezik još nije asimilirao i koje se još osjećaju da su tuđe, n. pr. *politika*, *moda*, *oficir* itd. Što se tiče uzajmljenica, smiješno bi bilo i misliti, da bi ih ikoja sila mogla više iz jezika izagnati, dok su riječi tuđice u jeziku od danas do sutra, dok im se ne nađe koja zgodna zamjenica iz narodnoga jezika ili da se tijekom vremena i same prometnu u uzajmljenice t. j. u riječi, koje se ne daju ničim naknaditi. Vaša priznati, da se kašto ne može u prvi mah osjeći, je li koja riječ uzajmljenica ili je tuđica, n. pr. *trpeza*, ali tu se može ili po njezinoj raširenosti u narodu lako odrediti, u koju ide kategoriju, ili po vremenu, kako se već dugo nalazi u jeziku itd. — Dobro je, što govori pisac (str. 119) o medijima, kroz koje prolaze kašto tuđe riječi; n. pr. riječ *avlija* nije k nama došla ravno od Grka,

nego istom preko 'Turaka. Mnogi bi čitatelj čitajući to mjesto u knjižici g. Broza hotio znati, otkle znaju filolozi, da je ova ili ona uzajmljenica ili tuđica došla istom preko kojega medija. Ta je ljubopitnost opravdana, i pisac bi dobro bio učinio, da se bude na nju obazreo. Mogao je reći, da se po glasovima i po obliku veoma često razabira posrednost ili neposrednost koje tuđe riječi; da je n. pr. grčko *αὐλή* neposredno k nama došlo iz grčkoga jezika, ne bi bilo *avlija*, nego *avla*; istom pošto su Turci od *αὐλή* načinili svoje *awly*, mogli smo mi od njih dobiti navedenu riječ. Drugi primjer: hrvatskosrpska riječ *funta* i nemačka *Pfund* imaju isti izvor, na ime u latinskom *pondus*, ali *funta* nije neposredno nastala iz *pondus*, nego istom preko *Pfund*, jer bi inače bilo *ponda* ili *punda*, a ne *funta* itd. Drugi bi opet čitatelj hotio znati, za što se za gdje koje riječi veli, da su uzete iz tuđega jezika, a moglo bi biti, da je ta i ta riječ srodna s tom i tom iz tuđega jezika još iz vremena indoevropske zajednice, kako je n. pr. srodno lat. *videre* i naše *vidjeti*. Za što se isto ne bi moglo reći i za *acetum* — *ocat*? Tu opet (pored kulturnoistoričkih momenata) nauka o glasovima sasvim sigurno zaključuje, da je *ocat* postalo od *acetum*, a ne potječe iz indoevropskoga vremena, jer onda ne bi bilo *ocat* nego *osat*; budući da latinskomu *c* odgovara slovensko *s*. O tom je imao pisac priliku govoriti već na str. 36 gdje veli, da je mno.e posuđenice lako raspoznati od domaćijih riječi. Trebalo je, da pisac ljubopitnomu čitatelju malo razloži „lakoću“ toga raspoznavanja.

Razumijem žar g. Broza, s kojim vajuje protiv suvišnoga upotrebljavanja tuđijih riječi (str. 124. 125). Polemika g. Broza nije po momu mnijeđu upravljena na pravu adresu, jer hrvatski pisci u opće govoreći zaziru od tuđijih riječi, ali za to upadaju u mnogo gore pogrješke upotrebljavajući kojekakve ružne varvarizme, koje nam jezik mnogo gore nagrđuju nego li tuđe riječi. Takve je varvarizme bez sumnje i imao pisac na umu pišući oštre svoje riječi protiv onijeh, koji ne mare za čistoću jezika. Samo žalimo, što nije svoje misli jasnije razložio, što nije u pravoj slici prikazao grdobu varvarizama à la: *navodno* (angeblich), *mjerodavan* (massgebend), *osvjedočiti* (überzeugen) itd. To s toga žalimo, jer kako njegova knjiha zalazi u vrlo široki krug čitatelja, možda bi se ipak duša našla, koja bi od sele zamrzila na takve ogavne prijevode iz nemačkoga jezika!

Na str. 160—161 navodi pisac potvrdu, da su „još u drugoj polovini XVI vijeka zvali i Dubrovčani svoj jezik hrvatski“. Ali trebalo mu je tražiti jaču potvrdu od one, koju navodi. Ispisujući na ime riječi iz posvete Zlatarićeve Elektre nije držao na umu, da je Zlatarić samo iz kurtoasije prema *hrvatskomu* velikašu Đurđu Zrińskomu mogao reći: „stavih se za tijeń s jednakom požudom učinit *hrvatsku* Grkińu Elektru Sofoklovu“. Da je to bila samo kurtoasija, to se vidi iz riječi: „spjevańa od vrijednih Latina i Grka, koji Vam i u *Vaš hrvatski* jezik govore“, dakle je Dubrovčaninu Zlatariću hrvatsko ime dobro poznato, ali s tim je hotio samo toliko reći, da će njegovu knihu i *Hrvati* veoma lako čitati i razumjeti, jer između dubrovačkoga i hrvatskoga govora nema velike razlike. Za to ne možemo iz Zlatarićevijeh riječi izvesti onoga zaključka, što ga je izveo g. Broz veleći: „po tome jasno izlazi, da je Dubrovčanin Dinko Zlatarić zvao svoj jezik hrvatski“. Veoma bi nam drago bilo poradi važnosti same stvari, da je g. Broz naveo koju jaču potvrdu tomu, da su Dubrovčani svoj jezik zvali *hrvatskijem*, a sebe *Hrvatima*; a ako su navedene potvrde iz Zlatarića jedine ili bar najjače, onda se treba ogledati za drukčijim dokazima o hrvatstvu ili ne hrvatstvu Dubrovčana. Pisac je mogao još svojoj tvrdńi u prilog navesti i to, da na naslovnoj strani svoga djela Zlatarić također ima naziv: *hrvatski* jezik. Meni se sve čini, da ako se i tumače navedena mjesta iz Zlatarića onako, kako čini g. Broz, to ništa drugo ne znači, nego da je Zlatarić *jedini* dosad poznati stari Dubrovčanin, koji hrvatsko ime onako upotrebljava.

Jezik g. Broza, njegov stil i pravopis zasluđuju veliku hvalu i priznańe, kojega mu ne će ukratiti nitko pravedan, osobito kad pomisli, da je pisac rođen Kajkavac, koji je samo s velikijem trudem tako daleko dotjerao, da piše onako lijepo i pravilno i da se otresao kojekakvijeh predsuda, što vladaju u Zagrebu i u našoj domovini u opće u pitańima o jeziku i pravopisu. Zahvalni smo i Matici hrvatskoj, što je napokon i ona progledala i počela ne protiviti se očevidnomu napretku, pak je dopustila g. Brozu, da svoju knjiuicu napiše jezikom i pravopisom, koji će prije ili poslije istisnuti naše nepotrebne osebine, ako smo u opće stvoreni, da napredujemo i dalje, kako smo do sad napredovali. — Pošto sam evo izrekao potpunu hvalu pisańu g. Broza, ne će mi nitko zamjeriti, a sam pisac valada najmańe, ako istaknem neke sitne pogriješke, koje su mu se potkrale pored najbolje pađu. Rijek *više mańe* (str. 17. 118) jest germanizam: mehr weniger; bolje je: *više ili mańe*.

Germanizam je i ovo: češka je grana *jaka* do 7,220.000 duša (str. 83). Na str. 129. čitamo: „narod, *povodljiv kako jest*, prihvata i najveću nagrdu za ljepotu“; isporedi u nemačkom jeziku: und das Volk, *folgsam wie es ist*, itd. Boje bi bilo: *kako je narod povodljiv*, prihvata itd. Pisac previše upotrebljava *sa* mjesto *s* (*sa* kršćanstvom mjesto *s* kršćanstvom). Ne mislim, da bi se to moglo potvrditi pisašem Vukovijem, kako ga nalazimo u najzrelijim njegovijem radnama: prijevodu sv. pisma i u rječniku. Izvrstan pisac ne će nikad pokazati, da se u koju riječ ili frazu uľubio t. j. da je prečesto upotrebljava, kako n. pr. g. Broz gotovo uvijek meće riječ *onamo* kad izriče vrijeme, od kad je što; n. pr. *onamo* od svršetka XVIII vijeka, ili *onamo* od XIV vijeka itd. Isto se tako čini, da je srcu našega pisca veoma mio riječ *u povodu*, jer se preče to — za onako malu knjigu — nalazi (n. pr. str. 116. 121. 122. 128. 154. 158. itd. itd.). Ne mili nam se ni zamjeñivanje infinitiva onako, kako je n. pr. kako se može *da vidi* (str. 125); i to dolazi u g. Broza mnogo češće, nego bi mogao naći u svojijeh uzora: Vuka i Daničića! Premda su ñeke pogrješke čudne, ja opet mislim, da su samo štamparske, n. pr. ñekoliko puta piše g. Broz *nekoč*, a ñekoliko puta opet *nekoć!* na str. 87. akcentovano je *Čeha* (dva puta) mjesto *Čehâ*; na strani 144 opet *Srbâ* mjesto *Srbâ!*

Kao zadnje riječi ove svoje ocjene reći ću, da knjižica g. Broza čini na čitateľa u opće povoljan utisak poradi mnogo dobra i lijepa, što se u ñoj nalazi, ali s druge bismo strane želeli piscu ñešto više opreznosti pri gdjekojijem tvrdñama, jer inače lako dolazi čitateľu na um misao, da je pisac što god ustvrdio na brzu ruku bez nužne reserve i kritike. Dodajem: neka se poradi toga nabaci na ñ onaj, koji u takvijem stvarima nije nigda pogriješio!